

DOI: 10.15773/EKF.2012.001

ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

BÁLINT SÁNDOR
(1904–1980)

Életrajz

Készítette: Csapody Miklós

Témavezető:
Dr. Romsics Ignác akadémikus
Eger, 2012.

Tartalom

<i>Előszó</i>	
I. Család és ifjúkor (1904–1927)	
Családja.....	
Szülőhelye.....	
Gyermekkora és neveltetése.....	
Iskolái, tájékozódása.....	
Pályaválasztása és bölcsészévei.....	
Herrmann, Solymossy, Bartók.....	
Doktori értekezése.....	
II. Pályakezdése (1927–1934)	
Állástalan évei.....	
Nemzedéke műhelyeiben.....	
A tudományos közéletben.....	
<i>Az Izenet</i>	
A néprajzi tanszék.....	
A katolikus tanítóképzőben.....	
Egyetemi magántanársága.....	
III. „Szociális atmosféra” és tudomány (1934–1940)	
Házassága.....	
Az egyetem.....	
A tanítóképző.....	
Katolikus megújulás.....	
Utazásai.....	
<i>A Népünk ünnepei</i>	
A pesti tanszék.....	
IV. Háborús évek (1940–1945)	
Móricz Zsigmond segítőtársa.....	
Az egyetem.....	
Művek.....	
Kolozsvár.....	
Szeged.....	
A katolikus népmozgalmaktól a KDNP-ig.....	
Az egyetem újraindítása.....	
V. A politikában (1945–1948)	
A DNP elismerésétől a választásokig.....	
A nemzetgyűlésben.....	
A fakultatív hitoktatás ellen.....	
Egyházi párt – világnézeti párt.....	
Az országgyűlésben.....	
A DNP végórái.....	
Visszavonulása.....	

VI. Az egyetemi tanár (1947–1965)

Rendes tanársága.....
Félreállítása.....
Visszahelyezése.....
Művek, hétköznapiak.....
„Szegedi humanizmus”.....
Zsinat és népi hagyomány.....
Életviszonyai.....

VII. Perbe fogása (1964–1965)

A célszemély.....
Megfigyelése.....
Bonni utazása és a következmények.....
Politika, történelem és katolicizmus.....
Az egyház.....
A „realizálás”.....
Bíróság előtt.....

VIII. Nyugdíjas évek – betakarítás (1965–1980)

Ítélet után.....
Hétköznapiak.....
Hazai utak.....
Svájc.....
Az utolsó művek.....
Készülődése.....
Halála.....

Epilógus. Végtisztesség Alsóvároson.....

Rövidítések.....

Summary.....

Névmutató.....

Előszó

A szegedi egyetem tanára, Bálint Sándor (1904–1980) etnográfus, művelődéstörténész, a hazai vallási néprajz megteremtője a magyar néprajz legnagyobb alakjainak egyike. Szülőhelye, a szegedi Alsóváros archaikus hagyományainak, „érett világdrámájának” megörökítésével, az első városi szótárral és szegedi nagytáj-monográfiájával a magyar néprajz legnagyobb egyéni teljesítményét hozta létre. Félezernyi közleményét a folklór mellett az irodalom- és nyelvtudomány, a hely- és egyháztörténet, az építészet-, művészet- és népzene-kutatás, könyv- és zenetörténet is magáénak tudja.

Miután szándéka a néphagyomány fenomenológiai teljességének megragadása volt, nem követett tudományos irányzatokat, elméleti, elvi-módszertani kérdések vizsgálata helyett az ábrázolásra, a tárgyyszerű megörökítésre helyezte a hangsúlyt. Egyik méltatója szerint az egyetemes etnológiában kivülről talán csak Claude Lévi-Strauss volt birtokában ama képességnek, hogy a közösség hagyományvilágát tudományos tárgyilagossággal, mégis a közösség tagjaként vizsgálja.¹ Erre társadalmi helyzete és alkati adottságai tették alkalmassá; a paprikatermelő parasztpolgárok közül a harmincas évek Magyarországon fiatalon egyetemi magántanársággal emelkedő kutató egész életében azonosult közösségével. Személyiségének és világvilágának formálódásához az első ösztönzéseket szülőhelyének parasztpolgári társadalmának és kiterjedt rokonságának adta. Családi háttérét gyermekkorának világának ez a sűrű szövődékű, történeti folytonosságot hordozó, nagyjából az első világháború végéig eleven közege alkotta,² tudományos, irodalmi és művészi, művészeti vonzalmait is táplálva. Népismereti érdeklődése lelkiállapotából és hajlamaiból ugyancsak természetes módon adódott. Társadalmi-népi közegébe, elődei tárgyi és metafizikai örökségébe beleszületve néprajzi tanulmányai is gyermekkorai élményeinek és emlékeinek tudatosulásával kezdődtek.³

Ifjúkori tájékozódásának éveit származása, parasztkörnyezete és vallásos hite erkölcsi és tudományos konzekvenciáinak korai felismerése kísérte. Felmenői a 18. században főként dohánykertészetből,⁴ a 19. század második felétől a paprika termesztéséből és feldolgozásából éltek, rokonainak túlnyomó része még a századfordulón is ebből tartotta fenn magát. Szűkebb családjában csordás, kubikos és halász, kútásó és paprikamolnár éppen úgy akadt, mint tanyai barkácsoló ezermester, kofa, imádságosasszony. Félig falusi, félig városi környezetében gyermekkorai szomszédai és az utcabeliek között volt tanyai csikós, paraszti lóorvos, böllér, gulyás, olajosasszony, gazdálkodó, papucsos, halász, parasztprimás, bormérő, galambász, bűbájos és mesemondó, halottvirrasztó énekesasszony, kántor és ferences atya.⁵

Miközben a közösség zárt belső rendjének gerincét a 20. század első harmadáig főképpen az ősiségét őrző népi hitélet és a katolicizmus középkori ferences hagyományai alkották, a mezőgazdálkodást és a kétkezi iparos mesterségeket a városrész szorgos, újító parasztpolgársága űzte. E rétegek életmódja és mentalitása azoknak a tősgyökeres alsóvárosi nemzedékeknek a hagyományaira épült, amelyek még a 19. század végén is gyakorolták régi mesterségeiket: egyrészt tanyai állattartásból és növénytermesztésből, másrészt a Tiszához, a vízi élethez kapcsolódó egyéb ősi foglalkozásokból éltek. Gyarapodásuk anyagi alapját a

¹ Nagy Olga: *Emlékezés Bálint Sándorra*. Korunk, 1980. 39. évf. 11. 835.

² A magyar népkultúra virágkorát 1848–1914 közé tette. Trogmayer Ottó: *Beszélgetés a szegedi Móra Ferenc Múzeumban*. Hangfelvétel, 1978. márc. 20. Hagyatékában, a Móra Ferenc Múzeumban. BSh. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra keltem...” Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába. Szeged, 2004. 107. Alsóvárosról: *A szögedi nemzet*. A szegedi nagytáj népélete 1. k. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 93–98. A szerző feltüntetése nélkül idézett művek Bálint Sándor munkái.

³ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1945. nov. 22. Kézirat. MOL XIX–J–1–h–84–3–3–N–38858/1946. 95. d.

⁴ Trogmayer Ottó: i. m. In: Csapody Miklós: i. m. 113.

⁵ *A szögedi nemzet* 3. k. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79–2. Szeged, 1980. 923–924.

paprika-feldolgozást is átalakító technológiai fejlődés⁶ és a modernizálódó, inkább zöldségtermelő, mint jószágtartó „kertészvárosi” gazdaság teremtette meg saját terményeik főként helyi kiskereskedelmi, szó szerint piaci forgalmazásával együtt.⁷

Bálint Sándor a tanár- és tanítóképzőben, majd az egyetemen több mint három évtizeden keresztül nevelte pedagógus-nemzedékek sorát, politikai okokból azonban '45 után sem alapíthatott iskolát, szemléleti ösztönzést és kutatási irányt műveivel és személyes példájával adott. Szépirodalmi értékű, főművének tartott kiadatlan naplója bizonyosága annak is, hogy, mint életgyónásáról tudjuk, „lehet élni és szenvedni, nagyon szenvedni – tisztán, ártatlanul, Isten közvetlen, konkrét jelenlétében!”⁸ Közéleti kitérője után már az ötvenes években, Magyarországon talán elsőként jutott el a katolikus egység gondolatától az európai egységességéig; besúgója a politikai szempontból is „nagyvonalú és zseniális emberek” közé sorolta.⁹

Pályafutása, még ha életútja nem tartozik is a 20. század úgynevezett sikeres magyar tudományos karrierjei közé, mostoha történelmi és személyes sorsa ellenére nemcsak sikeresnek, hanem a néphagyomány átörökítésében majdhogynem teljesnek, spirituális értelemben pedig beteljesültnek mondható akkor is, ha tragikus hirtelenséggel zárult le. Hívő katolicizmusa, nemzeti és társadalmi elkötelezettsége, európai látóköre nemcsak életművét, hanem életét is mintegy műalkotássá tette. Alakja több szokványos kategóriába is besorolható: első generációs paraszti értelmiségi volt, aki szakterületén fiatalon nagy tekintélyre tett szert, kora élvonalbeli katolikus értelmiségének progresszív szárnyához, politikailag a modern kereszténydemokrácia intellektuális vonulatához tartozott. Társadalmi reformeszmék és a hagyomány képviselője, a vallásszabadság és az egyház védelmezője volt, munkáját mások szolgálatának rendelte alá, boldoggá avatási eljárását megindította az egyház. Felfogása, művei és pályafutása alapján valóban helye van a fenti és más kategóriákban, jelen tanulmány azonban a tárgyyszerű összegzést tűzte ki célul. Munkám során úgy tapasztaltam, tárgyilagosságom megőrzésében személyes érintettségem nem gátolt, inkább segített. Ezért is remélem, hogy az életrajz fogyatékoságai ellenére hozzájárul Bálint Sándor életművének alaposabb megismeréséhez, személyiségének, életsorsának és korának jobb megértéséhez.

Budapest, 2012 nyarán

⁶ *A szegedi paprika*. Akadémiai. Bp., 1962. 65–66.

⁷ A mesterségekről *A szegedi nemzet* 1. k. 339–588., *A szegedi nemzet* 2. k. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1976/77–2. Szeged. 1977. és Juhász Antal: *A mezőgazdaság*. In: *Szeged története* 3/1. k. 1849–1919. Szerk. Gaál Endre. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1991. 270–336.

⁸ *Fila Béla emlékezése*. SZM, 1990. 29. évf. 1–4. BSesz 42.

⁹ „Mauser” jelentése. Szeged, 1962. okt. 9. 2. *III/III-as történelmi olvasókönyv* 2. Szerk. Kahler Frigyes. Kairosz. Bp., 2002. 110. A „Mauser”, majd „Mannlicher” fedőnevet Kormányos István (1903–1978) ügyvéd viselte. Róla Péter László: *Álnéven költő, fedőnéven titkos ügynök*. In: *14 írás József Attiláról*. Bába. Szeged, 2005. Szülei a szegedi nagypolgársághoz tartoztak, a holokauszt áldozatai lettek: *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*. Szerk. Zombori István. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1990. 182.

I.

Család és ifjúkor

1904–1927

Családja

Bálint Sándor mindkét ági ismert felmenői a legrégebb múltig „parasztfoglalkozásokban lévő” szegediek voltak.¹ A Bálintok úgynevezett vízen járók, „tiszai egzisztenciák”, vagyis halászok, révészek és vízimolnárok, a Kónyák földművelők, gazdálkodók, főként paprikatermelők, „valamennyien magyarok és katolikusok”.² Első okmányszerűen megnevezhető ősét, a hatdénáros kereszténységpénzt (egyházi adót) még Felsővároson fizető Gáspárt az 1522. évi szegedi tizedlajtsrom jegyezte föl Caspar Baliynth néven.³ Népes nemzetségéből szinte valamennyi régi és újabb alapítású, bányászati és temesközi településen számos Bálint család telepedett meg a hódoltság utáni kirajzás hullámaival.⁴ A 17–18. századi alsóvárosi ferences anyakönyvekben sűrűn felbukkan a Kónya családnév is; valószínűleg ők is felsővárosi eredetűek voltak, és csak a 19. században kerültek Alsóvárosra.

Apai nagyapja, Bálint Pál (1838–1920), aki még az 1860–70-es években is tiszai foglalkozásokat űzött, „azt állígtatta, hogy az apja, öregapja is szintén halász volt. Ott a Fehérpartnál, Szentmihálytelek alatt, akkor még ott folyt a Tiszának az óta holt ága, ott halásztak.”⁵ Amikor „a szabályozás a vízi életre katasztrofális csapást mért, úgyhogy a vízenjárók is kénytelenek voltak más élet után nézni, öregapám is kapta magát, és kiment Királyhalomra, a mostani Ásotthalmomra, és ott a várostól árendás földet fogott.” Miután a szegedi nagyvíz (1879) kisodorta a tanyára, „a homokon keresett boldogulást. Horvátországi, szerémségi kivándorlásra is gondolt, de a feleség nem volt hajlandó a sok aprósággal még nagyobb bizonytalanságba követni.”⁶ Három elhalt feleségétől ugyanis tizenhét gyermeke született, akik közül heten érték meg a felnőttkort. Bálint Sándor édesapja, az idősebb Sándor (1871–1905) Bálint Pál első feleségétől, Kiri Annától született.

A Kónya-ág tagjait Alsóvároson és Szentmihályteleken Szaka ragadványnéven ismerték, ez a szegedi szóláshagyományba is bekerült.⁷ Nagyszülei „cudar szegénységben” éltek. Nagyapja csordás volt, csöndes, szemlélődő ember, nagyanyja életrevalóbb, ő paprikatöréssel, „kofasággal foglalkozott.”⁸ Anyjának Imre nevű bátyja több mint fél évszázadon keresztül híres kútásóként, Antal kubikosként működött, öt leánytestvérük ugyancsak a paprika feldolgozásával töltötte életét. A hét gyermek között édesanyja, Kónya Anna (1865–1945) volt a legfiatalabb, „az egyetlen írástudó, aki azonban testes imádságoskönyvén, a 'Mennyei Vigasságon' kívül mást alig olvasott.”⁹ 1884-ben, 19 éves korában ment férjhez egy

¹ *A kultúra és az emberség biztonsága.* Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire. Scheiber Sándor *Bálint Sándor emlékezete* c. bevezetőjével. Forrás, 1981. 13. évf. 6. 61.

² „Egyszer a szegedi egyetem antropológiai tanszékének vezetője, Bartucz [Lajos] professzor megvizsgálta Bálint Sándort és megállapította, hogy a magyar alföldi típus tiszta képviselője [...]” Gáspárné Zauner Éva: *Bálint Sándor emberi arcának néhány vonása.* BSesz 15.

³ *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 105. Bp., 1963. 40. Felsővárosról: *A szegedi nemzet* 1. k. 79–83.

⁴ *Az Alföld közművelődési kérdései és feladatai.* NevSzle 1943. 7. évf. 1–2. 17.

⁵ Péter László: *Beszélgetés Bálint Sándorral.* Ttáj 1974. 28. évf. 9. 77, *A szegedi nemzet* 3. k. 923.

⁶ *Magamról.* In: *A hagyomány szolgálatában.* Összegyűjtött dolgozatok. Magvető. Bp., 1981. 233.

⁷ *Szegedi példabeszédek és jeles mondások.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 127. Bp., 1972. 104, Péter László i. m. 78.

⁸ *A hagyomány...* 233.

⁹ Uo. 234.

özvegyemberhez, a paprikatoró vízimolnár Katona Antalhoz (?–1892). Házasságuk gyermektelen maradt, nyolc év múlva meg is özvegyült, a paprika vízimalomban való őrlését egyedül folytatva. „Pár évi özvegykedés után [1895-ben] elkommendálták az édesapámnak, aki legényember volt. Egyébként az édesanyám hat esztendővel volt idősebb az édesapámnál, de mint mondják, végig boldog egyetértésben éltek. Legfőljb az volt a szomorúságuk, hogy család nem akart lenni; és ekkor, mikor az öregapámnak a harmadik felesége meghalt, a legfiatalabb gyereket, aki akkor egy és fél éves volt, Palit, elhozták *örökbül*. Én is nagyon szerettem, a bátyámként tiszteltem. Az első világháborúban, az orosz fronton, mint huszár halt meg.”¹⁰

A századfordulón, de még Sándor érkezése előtt született Antal csecsemő korában meghalt. Szülei már „egypár hold földet is szereztek maguknak, és olyan kisparasztok voltak, akik rendkívül intenzív paprikatermelést folytattak.”¹¹ A paprika fűszerpótlóként és a malária orvosságaként is használatos volt, így az Alföldön, az első világháború idején az egész Osztrák–Magyar Monarchiában elterjedt.¹²

Kónya Anna „szép arcú, alacsony, gömbölyded magyar parasztasszony volt, kedves, szelíd vonásokkal”,¹³ akinek „Kötelességtudása, szakmai jártassága föltétlen. Alkalmazkodik az újabb időkhöz, de tiszteli, föltétlenül őrszi az archaikus paraszti életrendet [...]”¹⁴ „Rá a legnagyobb szeretettel gondolok vissza, és mint néprajzi kutató is a legnagyobb tisztelettel emlékezem rá, tudniillik az anyám a régi szegedi paraszti hagyománynak volt az őre, tudója, aki tisztában volt ezeknek a hagyományoknak a nevelő értékével is, és mindehhez ragaszkodott.”¹⁵ Szaka Panna, ahogy Alsóváros-szerte nevezték, közössége matriarchális társadalmában¹⁶ kemény munkával tartotta fenn szerény gazdaságát, „erős személyében a szegedi paprika világát a hőskortól kezdve egy félszázadnál (1884–1938) tovább tevékenyen átélte, és fejlődését a maga tisztességével, fáradhatatlan munkaszeretetével és odaadásával mindig szolgálta [...]”¹⁷ Alakját Bálint Sándor később is „a szegedi paraszti gyökérzetű paprikakultúra eminens munkásaként” idézte, „amint örökdi a karácsonyesti lakoma kultikus rendjén, nagypéntek hajnalban kisöpri a házat, égiháború idején szentelt gyertyát gyújt, gyalog járja meg a radnai búcsút, négy árva rokongyermecket úgy nevel föl, mint a magáét, gondoskodik szolgálóinak férjhezmenéséről és lakodalmáról, haláláig viseli a parasztkontyot és kötöt, az asszonyors ősi szegedi címereit. Gyakorlati érzéke, józan emberi kötelességtudása föltétlen, de a jó halál kegyelméért azért mindig ott van a zsebében a *Hét mőnyei szent zár*.”¹⁸

¹⁰ Péter László: *Beszélgetés...* 79. A családi sírkő felirata szerint Bálint Pál 1915. aug. 24-én esett el Varsónál. Holttestét Kónya Anna hazahozatta. Lele József: *Emlékeim Bálint Sándorról*. SkM, 1984. 23. évf. 1–2. 61. Kiemelések az eredetiben.

¹¹ Péter László i. m. uo.

¹² Csapody Miklós: *A kultúra...* 61.

¹³ Gáspárné Zauner Éva: *Bálint Sándor ember...* 15.

¹⁴ *A hagyomány...* 234–235.

¹⁵ Csapody Miklós i. m. uo.

¹⁶ Gáspárné Zauner Éva: *Húsz éve halt meg Bálint Sándor*. A nagy néprajztudós néhány emberi vonása. *Távlatok*, 2000. 11. évf. 1. 47–49.

¹⁷ *A szegedi paprika* 8.

¹⁸ *A szögedi nemzet* 3. k. 923. A ponyvához fűződő hiedelem szerint hordozója nem fog a szentség vétele nélkül meghalni. Hegyi Béla: *A Vigília beszélgetése Bálint Sándorral*. Vig 1974. 39. évf. 10. 675, Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 61. *A 'hét Mennyei Sz. Zárak'-ról* Knapp Éva–Tüskés Gábor: *Populáris grafika a 17–18. században*. Illusztrációk a 18. századi vallásos ponyvairodalomban. Balassi. Bp., 2004. 197–198. és *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*. Szerk. N. Szabó Magdolna–Zombori István. *Devotio Hungarorum* 14. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 2010. 16, 87, 99, 116, 118, 135, 175, 176/2, 183/1, 199, 1332.

Bálint Sándor 1904. augusztus 1-jén született. Idős korában egész életére jelképesnek vélte, hogy Szeged egyik fogadalmi ünnepét, „Vasas Szent Péter napját választottam ki születésnapomul. Talán szintén csak az én számomra jelentős, hogy a havibúcsún volt a *csök*, a keresztelő vendégség. Örültek nagyon, hogy egy idősödő házaspárnak végre gyereke született.”¹⁹ Augusztus 7-én, Urunk színeváltozása napján keresztelte meg az alsóvárosi templomban egy vak ferences barát, Rábai Máté. „Idősödő parasztszüleim és hatalmas alsóvárosi, szentmihályteleki, tanyai nemzetségem a Havi Boldogasszony-napi búcsúvendégségen ülték meg keresztelőmet. Éppen péntek volt. Öregapám, egykori halászmester óriási bográcsban főzte a halat az atyafiságnak, meg a koldusoknak.”²⁰

Bálint Sándor tehát abba az évszázados endogámiában élő paraszti világba született bele,²¹ melynek „napsugaras közösségét” a népi katolicizmus és a középkor ferences szellemisége mélyen áthatotta. A török hódoltság idején elszigetelt Szeged „Éltető lelkének az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom és franciskánus kolostor maradt meg, amely páratlan anyanyelvi és népéleti missziót töltött be. Népünknek nincs módja a tridentinus szellemiség közvetlen befogadására. Így aztán a szegedi nép a maga szakrális szigetsorsában, hasonlóan a csiki, moldvai székelységhez, a középkori katolikus világképnek számos elnépiesedett formáját és elemét, helyi és táji jellegzetességét őrizte meg szinte napjainkig, de legalábbis az első világháborúig [...] Kialakult e zártabb tájakon a szakrális népi önellátás, benne az orális, vagyis a nemzedékről nemzedékre történő, íratlan hagyományozás hajlama, a középkori liturgikus, most már népivé vált tradíció tisztelete, megszületett a laikus licenciátusok, népi nevükön félpapok világa. Mindezeket a XVIII. század paphiánya is meghosszabbította. Ez az archaikus, itt-ott talán meg is rekedt magatartás mindig tiszteletben tartotta a legenda és a példázat, exemplum, a *Legenda Aurea* és *Fioretti* naiv bölcsességét, a megváltott emberlétnék ihletett középkorias szemléletét.”²²

Az alsóvárosi templom Bálint Sándor életében és kutatásaiban jelképes helyet foglalt el. A városban 1301-ben megtelepedett obszerváns ferencesek gótikus temploma és a 15. század derekától virágzó kolostor két évszázadon keresztül volt Szeged és az egész Délvidék magyar kultúrájának központja,²³ története csaknem a város történetével azonos.²⁴ A népi hagyományt ez a vallásos kultúra ötvözte. „Szinte látomásként révedeznek bennem a kánai menyegzőként ünnepelt falusi lakodalmak és halotti torok, elmúlt gyerekjátékok és hajdani havibúcsúk: az egész Alsóváros érett világdrámája. Közösségi hagyomány és egyéni szerep nagyjából az első világháború végéig kibúvók nélkül, olykor nagy személyes áldozatok árán is mindenkit kötelezett. Hősei már régen kint porladoznak 'a szegedi anyaföld eresze alatt' – de valamennyiüknek halálig adósuk vagyok.”²⁵ A negyvenes évek elején azt írta, számára a templom dantei eszmény, ihlet és kötelesség egyszerre. „Ebből a misztikus sürgetésből sarjad – az élőkrol nem beszélve – Kálmány Lajos munkássága, Károlyi Lajos átszellemült

¹⁹ Péter László: *Beszélgetés...* 79. A pestisjárvány megszűnése (1738) után a szegediek fogadalmat tettek, hogy e napról száz éven át megemlékeznek; ezt 1838-ban újabb száz évre megújították. *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából 2. k. Szent István Társulat. Bp., 1977. 141–143.

²⁰ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 675.

²¹ *A szegedi nemzet* 3. k. 8–9, *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Humanizmus és reformáció 5. Szerk. Klaniczay Tibor. Akadémiai. Bp., 1975. 27–42, *A hagyomány...* 233.

²² Hegyi Béla i. m. 674.

²³ *Szeged városa*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Bp., 1959. 21–22.

²⁴ *Szegedi szótár* 1. k. 10. és *Szeged–Alsóváros*. Templom és társadalom. Szent István Társulat. Bp., 1983. 15–16, 29–30.

²⁵ Hegyi Béla i. m. 675. Az idézett sor Juhász Gyula *Negyvenhatosok* c. költeményéből (1918) való.

piktúrája, Juhász Gyula költészete: Szeged hasonlíthatatlan katolicizmusának páratlan kifejezése. Ezek az alkotások az örök Szegedet tükrözik: katolicizmusnak és magyarságnak, népnek és magányos egyénnek idő feletti inspirációját [...].”²⁶ Jól jellemzi a hagyomány gazdag szóláskincsét, hogy a legtöbb magyar kozmogonikus mondát, egy összefüggő laikus kozmogóniai rendszer emlékművét Kálmány Lajos itt gyűjtötte össze a 19. század végén.²⁷ Bálint Sándor habitusa mellett ebből fakadt az is, hogy szegedisége és katolicizmusa áthatotta egymást. A helytörténet mély vallásossága, széles látóköre úgy emelte a lokálpatriotizmus fölé, hogy nem szakadt ki belőle.²⁸

Gyermekkora és neveltetése

Szülőhelye, a Pálffy utca, Alsóváros leghosszabb utcája számos nevezetes szegedi alak emlékét őrzi. Pálffy János (1835–1913) híres kovácmester a paprikafeldolgozás modern technikájának, a hasításnak és a gőzmalmi őrlésnek volt az úttörője.²⁹ Itt lakott Csonka Bukosza Tanács Ignác (1846–1927) vízimolnár és bördudás,³⁰ akit még Bálint Sándor és Bartók is hallott, „amint a regrutákat kísérte az alsóvárosi utcákon, akik végigdalolták, végigkeseregtek az újoncidejüket, amíg be nem vonultak.”³¹ Bukosza „Mesterségének címere, a díszesen kifaragott hajóorr 1920 tájáig ott volt a háza előtt (Pálffy utca 46.) leásva.”³² Nagypja és Bukosza szomszédok voltak a boszorkányszigeti Tiszán. Nevezetes volt a 25. szám alatti kocsmahelyiség is, ahol a szociáldemokraták tartották összejöveteleiket a húszas években. Ez volt a szegedi írók „Kopp-szanatórium” nevű találkozóhelye, Tömörkény István bohém társaságának, a „császári és királyi köztársaságnak” székhelye, ahol 1929 márciusában József Attila is előadott paraszti és munkás hallgatóságának.³³

1900. március 17-én Bálint Sándor apja a Pálffy és a Csonka utca sarkán építendő „utcai földszintes lakházra” kért építési engedélyt,³⁴ amelyet a Középítészeti Tanács május 11-én adott meg.³⁵ Az L alakú, hosszabb oldalával a Pálffy utcára néző, 12,20 x 10,56 méteres alapterületű tágas főépület 1902 májusára készült el.³⁶ Az ifjabbik Sándor két év múlva erre a módosabb parasztpolgári portára született. „Néikik két házuk volt. Az egyik, a szülőháza a Pálffy és a Csonka utca sarkán, a másik pedig a Csonka utca felőli szomszéd portán állt, egy kis udvari épület [...] Náluk akkor, kilencszáztíz körül, már az udvar is téglával volt kirakva.”³⁷ Diákéveiben a „felső ház” egyik 20 négyzetméteresnél nagyobb helyiségében

²⁶ *Boldogasszony vendégségében*. Veritas. Bp., 1944. 35.

²⁷ *Szeged reneszánsz kori...* 29.

²⁸ Kósa László: *Bálint Sándor egyetemessége*. Confessio, 1988. 12. évf. 3. 99.

²⁹ Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam mindig önmagamhoz hű lenni*”. Beszélgetés Bálint Sándorral. Ttáj 1987. 41. évf. 8. 67. In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 95. A Pálffy család vállalkozásairól Péter László: *Szeged utcanévei*. Szeged, 1974. 286–287, *A szegedi nemzet* 2. k. 50, újabban Tóth István: *A „Pálffy testvérek” szegedi cég történetéből*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia Historica 2. Szeged, 1999. 81–85.

³⁰ Alakját Juhász Gyula versben és tárcában is megörökítette. *A szegedi nemzet* 3. k. 585–587.

³¹ Trogmayer Ottó i. m. 67.

³² *A hagyomány...* 234.

³³ Apró Ferenc–Péter László: *Szeged*. Grimm. Szeged, 2002. 187–188.

³⁴ SZN 1900. máj. 20. Idézi Péter László: *Bálint Sándor pályája*. In: *Mindörökké Szeged*. Argumentum. Bp., 1997. 438.

³⁵ Ozsváthné Csegezi Monika: *A szülőház*. Szeged, Pálffy u. 72.–Csonka u. 11. SZM 2004. 43. évf. 3–4. 147.

³⁶ *Építési törzskönyv*. BSh és CSML 4644/900, 4924/901.

³⁷ Idézi Ifj. Lele József: „*Úgy viselkedött, mint egy pap*”. Kézirat. 1. BSh A házban később megfordult Aba-Novák Vilmos, Árkay Bertalan, Buday György, Erdei Ferenc, Kontuly Béla, Lajtha László, Móra

tanult, egyetemi hallgató korában itt rendezte be első, „szerzetesi komolyságú és tudományosságú könyvtárszobáját.”³⁸

Sándor nyolc hónapos múlt, amikor apja 1905. április 17-én, harmincnégy éves korában, tifuszból hirtelen meghalt. A megélhetés gondja az újra megözvegyült édesanyjára szakadt, aki „folytatta a munkát, amelybe én is – egyetlen gyermeke – hamar bekapcsolódtam.”³⁹ Anyja több parcellán, ám mindössze nagyjából öt holdon gazdálkodott,⁴⁰ jólétüket főként a „paprikakufasággal” teremtette meg. Fiát és több rokon gyermeket, köztük Katona Antal két gyermekét együtt nevelte, Alsóváros nagycsaládi hagyományait követve egy „lelencből” kivett kislányt ki is házasított.⁴¹ Sándor beteges gyermek volt; anyja „egyszer annyira elveszítette a bizodalját, hogy még a Tüdő Vincéhez is kivitt, Alsótanyára. Ez, mint tudjuk, híres javas ember volt, és sokszor elmondta az édesanyám, én nem emlékszem rá, tán kétéves lehettem, hogy a Tüdő Vince a homlokomra tette a kezét, egy kicsit magába mélyedt, talán imádkozott, s akkor azt mondta: ’Jó asszony, mönjön csak nyugodtan haza, a fia mög fog maradni...’”⁴² Nem járt óvodába, hatéves koráig a rokon gyerekek, szolgálólányok és a környékbeli öregek, idős nagynénik körében otthon nevelkedett.⁴³ Anyjával „Mindég együtt, egymás kezét fogva mentek az alsóvárosi templomba. Sándor általában ministrált. Nem parasztosan, inkább városiasan öltöztette az édesanyja. Szép, kicsit kövérkés gyerekek vót.”⁴⁴ Unokatestvéreivel, a többi gyerekekkel nemigen játszott, inkább az öregekkel beszélgetett, őket kérdezgette.⁴⁵ Tőlük hallotta az első parasztdalokat, amelyek fölkellették zenei érdeklődését; később néhány évig hegedülni tanult, ennek későbbi hasznát a lejegyzett dalok feldolgozásában látta.⁴⁶ A betűvel anyja imádságoskönyveiben, majd az „istóriákban” találkozott.⁴⁷ „Már korán elkezdtem olvasni. Eleinte a vásárban vett ponyvahistóriákat (*Flórenc és Lion, Szigfrid, Genovéa, Hét bölcs mester, Hófehérke*), majd Benedek Elek meséit, főleg pedig pedig kalendáriumot.”⁴⁸

Fogékonyasága hamar megmutatkozott a képi ábrázolás iránt is, gyűjtőszennvedélyét a régi imakönyvekben tartott szentképek, nyomatok, vallásos füzetek táplálták, ezeket kezdte gyűjteni, másolni. Unokaöccse, Bálint Lajos szerint „gyakran elgyűtt hozzánk, de mönt a többi rokonhon is. Nagyon rokonszerető gyerekek vót. Mán akkoriban is gyűjtögetött. Anyám is adott néki szentképeket. Olyan csipkés szélűeket. Mög aztán írogatta, miket mond. Imádságokat. Azokat nagyon szerette a Sanyi. Szórakozni? Nem járt az sēhuvá. A beszélgetés, a gyűjtögetés, no, mög az olvasás, ezök vótak az ű szórakozásai.”⁴⁹

Ferenc, Mórincz Zsigmond, Ortutay Gyula, Szabó Lőrinc, Szent-Györgyi Albert, Sztéhlo Lili. Bálint Sándor centenáriuma, 2004. augusztus elején bonttatta le új tulajdonosa.

³⁸ *Aldobolyi Nagy Miklós levele Bálint Sándorhoz*. Szamosújvár, 1943. jan. 20. Gépirat, aut. BSh

³⁹ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1961. szept. 28. Gépirat, aut. Uo.

⁴⁰ Komoly Pál: *Iratok Bálint Sándorról*. DM 1981. okt. 31. 4. Első világháború alatti anyagi helyzetükről Apró Ferenc: *Bálint Sándor életrajzához*. SkM 1982. 21. évf. 3. 121–122.

⁴¹ Gáspárné Zauner Éva: *Húsz éve...* 49.

⁴² Hegyi Béla: *A Vigilia...* 675. és Péter László: *Beszélgetés...* 99. Engi Tüdő Vincéről (1864–1922) *A szögedi nemzet* 3. k. 164–166, Sávai János–Grynaeus Tamás: *Tüdő Vince betegei*. Egy szeged–alsótanyai gyógyító ember feljegyzései. Devotio Hungarorum 1. Néprajzi Tanszék. Szeged, 1994.

⁴³ *A szögedi nemzet* 1. k. 6.

⁴⁴ Ifj. Lele József: „*Úgy viselkedett...*” 1–2. BSh

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Paksa Katalin: *Bálint Sándor és a népzene kutatás*. Ethn 1990. 101. évf. 2. 323.

⁴⁷ *A szögedi nemzet* 3. k. 533–546.

⁴⁸ *A hagyomány...* 235.

⁴⁹ Idézi Ifj. Lele József i. m. 14.

Tanulmányait 1910 őszén az alsóvárosi Földműves utcai, nevezetes igazgatója, Kazali Imre (1809–1873) után „Kazalinak” mondott népiskolában kezdte meg. Jó tanuló volt, már az elemiben kalligrafikusan írt, így a „távolban élő kubikos férjeknek, katonafiaknak a háború alatt sok levelet megírtak velem.”⁵⁰ 1914. július 29-én, a Ferenc Ferdinánd elleni merénylet másnapján kapta meg negyedikes bizonyítványát. A világháború kitörése után, 1914 augusztusától éppen Móra Ferenc főszerkesztősége (1913–1919) idején anyja „egyik úri ismerőse” tanácsára fizetett elő neki a Naplóra, amit Móra vezércikkei és Tömörkény István vasárnapi tárcái miatt hamar megkedvelt.⁵¹ Írásaikban „a szülői ház világára, magatudatlan emberségére ismertem rá [...] Tömörkényt életében még láttam, Mórát személyesen ismertem, az egyébként Alsóvároson élő Kálmány Lajosra (†1919) sajnos nem emlékezem. Ennek nyilvánvaló oka volt, hogy szűkre fogott napi sétáit kora hajnalban, mint mondják, három óra tájban végezte. Személyesen ismertem még Löw Immánuel, a zsidó folklór világtekintélyét is.”⁵² A Napló rendszeres olvasása tudatosította benne, hogy „mi parasztok nemcsak egzotikum vagyunk, hanem emberek is [...]”⁵³ Többször földidézte: „Még tizenegynéhány éves koromból emlékszem Tömörkény csodálatos háborús miniatűrjeire és a szegedi parasztok és ’egyéb urak’, tiszai egzisztenciák életét formázó elbeszéléseire, de Móra vezércikkeire is nagyon.”⁵⁴ Az életkorának megfelelő hagyományos gyermek- és ifjúsági irodalom műveit olvasta, első néprajzi könyvét, Móricz Pál *Régi magyar élet* (1913) című munkáját iskolai ajándékba kapta.⁵⁵

A négy elemi után állítólag nem akart tovább tanulni. Anyja azt szeretete volna, ha a papi hivatást választja,⁵⁶ mások szerint vasutasnak, mozdonyvezetőnek szánta, lévén a közeli vasút biztos kenyér és nyugdíjas állás. 1914 szeptemberében a Boldogasszony sugárúti polgári iskolába íratta; „én kapálóztam gyerekfővel ellene, de hát persze nem volt visszaút, úgyhogy azt mondták akkor a rokonai, szomszédasszonyai: na, Panna, te is jól csinálod, a fiadat beíratod az iskolába, majd meglátod, hogy ő itt hagy téged, majd hogyha úr lesz belőle, akkor nem törődik veled, és hát észre se vesz. Ilyen példák sajnos előfordultak abban az időben, tudok, nem akarom a nevét megmondani, egy vasúti főtisztviselőről, alsóvárosi származású volt, aki megtiltotta az édesanyjának, hogy ha a belvárosban véletlenül találkoznak egymással, hogy köszönjön az édesanyja öneki. Hát ezt, ezt gyalázatnak éreztem akkor is, amikor beszéltek, és valami elhatározás, valami gyermeki, de nagyon erős elhatározás fogant meg bennem, hogy én nem akarok ilyen lenni”,⁵⁷ hogy „az édesanyámat, rajta keresztül azt a világgépet, azt a magatartást, amiről beszéltem, soha életemben nem fogom megtagadni.”⁵⁸

Tizenhárom éves korában, még a költő életében megismerte Ady líráját; elsősorban prófétikus versei vonzották. Rendszeres látogatója volt a Dugonics Társaság felolvasó üléseinek is. A múzeum új néprajzi kiállítása, a „szögedi entériőr” ugyancsak meghatározó

⁵⁰ *A hagyomány* uo.

⁵¹ Trogmayer Ottó: *Beszélgetés...* In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 109.

⁵² *A hagyomány...* 235. és Löw Immánuel emlékezete. *Ttáj* 1948. 2. évf. 7–8. 355–356. Kálmányról (1852–1919) és Löwről (1854–1944) *Kálmány Lajos pályakezdése*. SZM 2000. 39. évf. 3–4. 151–155.

⁵³ Elmondta „*A legszögedibb szögedi*” c. portréfilmjében (1979). A Magyar Televízió Rt. Archívuma, BSh In: Csapody Miklós i. m. 124. A jelzős szerkezet szerzőségéről Péter László: „*A legszögedibb szögedi*”. Szegedi Szépirás, 2004. 4. évf. 9. 4.

⁵⁴ Csapody Miklós: *A kultúra...* 62.

⁵⁵ Uő: „*A világban helytállani...*” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona. Bp., 2004. 27.

⁵⁶ Lele József: *Emlékeim...* 56, *A célszemély...* 333.

⁵⁷ „*A legszögedibb...*” In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 124.

⁵⁸ Uő: *A kultúra...* 62.

hatással volt rá.⁵⁹ A néprajzi tárat 1905-ben Tömörkény István (1866–1917)) alapította, fénykora az ő igazgatóságának idejére esett, amikor a tárgyak száma közel 7000-re nőtt.⁶⁰ A termekben könnyű volt eligazodni, minden tárgyat külön feliratoztak. A kiállításon „A külvárosok és tanyák népe sűrűn megfordult, és csakugyan otthonosan érezte magát benne. Szakszerűség és rendezési technika tekintetében manapság nyilván már kissé szigorúbbak a nézeteink, de személyes emlékeink alapján is bátran kijelenthetjük, hogy a maga idejében ez a néprajzi gyűjtemény a legelőbb, legtanulságosabb hazai múzeumi kiállítások közé tartozhatott.”⁶¹ A „köznép” a fiatalssággal vasárnapi szórakozás gyanánt a néprajzi tár kiállítását, a városi közönség a kétszáznál több festményt magába foglaló képtárat, és a tudományos szempontból legértékesebb régiséggyűjteményt látogatta.⁶² A polgári iskola növendékeként „sokszor elvetődtem vasárnap délelőtt a múzeumba [...] határozottan emlékszem Tömörkény Istvánnak a magos, szikár alakjára; aki vasárnap is bent volt, s úgy föl-fölbukkant.”⁶³

Különbözeti vizsgája után, 1918 szeptemberében lett a „kegyes iskola”, a szegedi piarista gimnázium ötödik osztályos tanulója. Középkorúként „Mindég nagyon sietős járású volt. Egy fekete köpenyszerű volt a vállán, hazafelé is, meg visszafelé is mindég nagyon sietött. Ha találkoztunk vele, megemelte a kalapját, és így köszönt nekünk is: Dicsértessék a Jézus Krisztus. Mink is úgy köszöntünk neki.”⁶⁴ A gimnáziumban „rendkívül gyöngé voltam a matematikában és a fizikában, még elégséges is szerepelt, viszont a magyarban és a történelemben talán a legelsőkhöz tartoztam az osztályban. Elég jól ment a latin és a görög is, egy hajszál híján jelesen értem, egy hiba volt benne: két kettős volt. Elég az hozzá, hogy főleg a magyar és a történelem érdekelt.”⁶⁵ Néprajzi érdeklődését tanárai, többek között Cs. Sebestyén Károly (1876–1956), Prelog József (1875–1926),⁶⁶ valamint a nagyírú elődök népdal- és szólásgyűjtői hagyománya táplálta.

Másik nagy élménye az őszirózsás forradalom volt: hallgatta a Klauzál téri gyűlésen, a Kárász-ház erkélyéről beszédet mondó Mórát, látta Juhász Gyulát és a Nemzeti Tanács elnökét, Hollós Józsefet.⁶⁷ 1918. december utolsó napjaiban „jöttek be először a franciák Szegedre, és arra is emlékszem, hogy a munkásmozgalmak folyton erősödtek [...] Emlékszem még ’19-ből arra, hogy július 14-én, a Bastille lerombolásának ünnepén, az itt állomásozó franciák is a lóversenytéren – a vágóhíddal szemközt, ahol most a kaszárnya van –, ott tartottak katonai fölvonulást. Az arabok és a berberék csodálatos lovas produkciókkal álltak

⁵⁹ Péter László: *Bálint Sándor pályája*. In: *Mindörökké Szeged* 441.

⁶⁰ Lengyel András: „*Szeged kultúrpalotájának legnagyobb raritása*”. Tömörkény István. In: *A hagyomány szolgálatában*. Történeti ismertető Szeged és Csongrád megye múzeumairól. Szerk. Lengyel András. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 2002. 76, Juhász Antal: *Az etnográfus Tömörkény*. In: *A szegedi táj vonzásában*. Bába. Szeged, 2004. 15–21.

⁶¹ *A múzeum néprajzi tárának megalapítója*. In: *Emlékkönyv Tömörkény István születésének centenáriuma*. Szerk. Kovács Sándor Iván, Péter László. Szeged m. j. város és Csongrád megye Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. Szeged, 1966. 325.

⁶² Szabó Tibor: *Oktatás, tudomány, közművelődés*. In: *Szeged története* 4. k. 1919–1944. Szerk. Serfőző Lajos. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1994. 589–590.

⁶³ Péter László: *Beszélgetés...* 81.

⁶⁴ Ifj. Lele József: „*Úgy viselkedett...*” 2.

⁶⁵ Péter László i. m. uo.

⁶⁶ *A szegedi nemzet* 3. k. 925.

⁶⁷ 1918. okt. 31-én. Péter László: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Akadémiai. Bp., 1965. 52–53. Hollós József (1876–1947) főorvosnak, a Radikális Párt szegedi elnökének alakját barátja, Juhász versben és tárcában is megörökítette. Péter László: *Olvassunk Juhász Gyulát!* Versmagyarázatok. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 2010. 44.

elő. Ezt egyébként megírja Sötér István is *A templomrabló* című könyvében: úgy látszik, hogy mint apró gyerek ő szintén látta.⁶⁸

Nemcsak a múzeum néprajzi tárgyait ismerte szinte darabonként, 1920-tól gyakran látogatta a Somogyi-könyvtárat, szeretett „tanuló iskoláját” is.⁶⁹ Itt főként a hírlaptárban gyakorolta a kutatómunkát, gyűjtötte anyagát dolgozataihoz.⁷⁰ Kezdetben sokat küszködött a kifejezéssel, mégis már hetedikesként elkezdett írni. „Irredenta tárgyú dolgozataért” a Szegedi Katolikus Kör 500 koronás jutalmát nyolcadikos korában nyerte el.⁷¹ Diákéveinek szellemi forrásvidéke két nagy, vonzalmaiban és érdeklődésében összekapcsolódó területet foglalt magában. Egyfelől – követve a Trianon utáni magyarországi, felvidéki és erdélyi új nemzedék tájékozódását – Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső „eszmétriászának” munkásságát, másfelől, kezdettől Tömörkény és Móra novelláinak, publicisztikájának, Juhász Gyula költészetének és Károlyi Lajos (1877–1927), Nyilasy Sándor (1873–1934) festészetének szegedi világát.⁷² 1922 nyarán tett jeles érettségi vizsgát. Piarista tanárainak élete végéig hálás volt; ez időben „Hol pap, hol meg építész akartam lenni, végül is tanár lettem.”⁷³

Pályaválasztása és bölcsészévei

Érettségi után, mind élénkebb néprajzi és művelődéstörténeti, művészeti érdeklődése ellenére irodalomtörténésznek, esztétának készült. Elgondolása nem végső megfontolást követett, csupán irányt jelzett. Irodalmi vonzalmai kamaszkori olvasmányáiból, nemzedéke eszményeiből és Szeged irodalmi örökségéből fakadtak, ezért nem is elméleti elképzeléseket tápláltak, hanem, eleinte csupán ösztönösen, az általa mélyen átélt hagyomány teljességének majdani megragadását célozták. Ennek később kidolgozott személyes módszertanában hely- és sajtótörténet, gazdaság, régi magyar irodalom, művészet- és egyháztörténet, nyelvészet és néprajz kutatása kapcsolódott össze. A pályája első harmadától elmélyülő interdiszciplináris látásmód és tárgyának nyelvileg is egyre igényesebb ábrázolása, később irodalmi értékű, érett tudományos prózája ezekből a szemléleti gyökerekből eredt.

Felsőfokú tanulmányait anyja nemcsak támogatta, hanem a szükséges anyagiakat is előteremtette számára. A Kolozsvárról egy évvel korábban Szegedre települt, „helyébe jött” Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarának magyar–történelem szakára 1922 őszén iratkozott be.⁷⁴ A város új egyeteme eleinte gyökértelen, kicsi intézmény volt, első tanévei az

⁶⁸ Péter László: *Beszélgetés...* 82. *A templomrabló*, „az alsóvárosi templom regénye” 1943-ban jelent meg a Franklin Társulatnál.

⁶⁹ A *Szegedi szótár* ajánlása: „A Somogyi Könyvtárnak tanuló iskolámnak szeretettel és hálával Bálint Sándor. Szeged, 1958. június 11.” Péter László: *Bálint Sándor munkássága*. Bibliográfia. A Somogyi-könyvtár kiadványai 17. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1974. 7. kép.

⁷⁰ Lippainé Fekete Ilona: „Két hely szent előttem Szegeden, az egyik a Somogyi-könyvtár...”. Könyvtáros, 1980. 30. évf. 12. 713.

⁷¹ Péter László: *Mindörökké Szeged* 442–443, Szabó Tibor i. m. *Szeged története* 4. k. 563.

⁷² Bálint Sándor gyakornoki éve alatt Nyilasy az egyetemen festészetet tanított. 1898–1929/31. etsz. 563/1928/30. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929., 1929/1930. VIII. 2. 6. d., *Jegyzőkönyv a kar 1933. szept. 28-i I. rendes üléséről*. 99. bksz. 1933/34. 19. Uo. 1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d. Halálakor Schmidt Henrik dékán „kegyelettel emlékszik meg Nyilasy Sándor, Karunk festészeti lektorának váratlan elhunytáról. A kitűnő Kartárs művészete a Nagy–Magyar–Alföld talajában gyökerezett és Szeged kultúrájának legnemesebb és legsajátosabb értékei közé tartozott.” *Jegyzőkönyv a kar 1934. jan. 12-i IV. rendkívüli üléséről*. 326. bksz. 1933/34. 15. 1–2. Uo. VIII. 2. 8. d.

⁷³ *A hagyomány...* 236.

⁷⁴ 1922/23-ban a karnak 65 hallgatója volt, vö. *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár, 1941. 341. Az egyetem múltjáról újabban: *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene*. 1921–1998. Szerk. Szentirmai László, Ráczné Mojzes

indulás alig elképzelhető mostoha viszonyai közepette teltek. A MÁV egykori leszámoló palotájában otthonra talált bölcsészkar 18 tanszékének elhelyezése és felszereltsége még a többenél is kezdetlegesebb képet mutatott. A központi és tanszéki könyvtárak hiányát a Somogyi-könyvtár pótolta. A központi könyvtár gyarapítása 1920-ban fővárosi intézetek és könyvtárak fölőspéldányaival, ügyészségi kötelempéldányokkal kezdődött. A kolozsvári professzorok eleinte adományaikkal, olykor saját gyűjteményük felajánlásával folytatták a gyűjtést.⁷⁵ Az oktatás teendőit tucatnál alig népesebb tanári gárda, jobbára erdélyi református professzorok látták el az alföldi, római katolikus Szegeden. Kezdetben nemcsak a bölcsészkarnek volt meghatározó erdélyi jellege, hanem az egész egyetemnek is, és nemcsak tanári kara, hanem gyarapodó, már az első tanévben több mint ezerfős hallgatósága által is. A fejlődés ismeretes módon 1922 után, Klebelsberg Kunó vallás- és kultuszminisztersége idején indult meg. Szeged és az egyetem kezdeti évtizedes elkülönülése is oka lehetett, hogy sem professzorainak sokféle politikai meggyőződése, sem eltérő felekezeti hovatartozása nem vezetett konfliktusokhoz. A bölcsészkar vezetése csak 1929 elején kényszerült arra, hogy ez ügyben határozott állásfoglalást adjon ki. Ebben azonban már kénytelen volt kifejezni „nyomasztó aggodalmát amiatt, hogy ha az egyetemen életében a felekezeti vagy pártpolitikai szempont bármely felekezet vagy párt oldaláról is szóhoz jut, attól a pillanattól kezdve a tanárok működésének megítélésében nem a tudományos érték, a tanári feladatok teljesítésében való odaadó buzgóság, az ifjúság iránti szeretet és az egyéni jellem érinthetlensége lesz az uralkodó szempont, hanem ezeken kívül és ezeknél súlyosabban esik latba az egyetemen és a tudományon kívül levő tekintet, – a tudományos tárgyiasságra való törekvés, az igazság bátor kutatása helyett a felekezeti vagy pártpolitikai egyoldalúság lehet következménnyé [...]”⁷⁶

Az egyetem hőskorának első éveiben Bálint Sándor még a századforduló nagy tudósnevezékének utolsó alakjaival találkozhatott. Konzervatív liberális, baloldali, radikális, „szabadgondolkodó” eszmeirányzatok követőivel és különféle európai iskolák képviselőivel, tudományuk klasszikus művelőivel, és olykor a gyöngye középszerrel is. Miközben a pedagógia iránt is erős vonzalmat érzett, főként irodalomtörténeti tanulmányaiban mélyedt el. A néprajzban később Herrmann Antal (1851–1926) és Solymossy Sándor (1864–1955) lettek mesterei.⁷⁷ A legnagyobb hatást első mentora, Imre Sándor (1877–1945) pedagógus és „századunk egyik legszínesebb magyar nyelvészegyénisége”, Mészöly Gedeon (1880–1960), a *Szegedi szótár* egyik ihletője tette rá.⁷⁸ Kedves professzoraiként Bartók György filozófusra, Dézsi Lajos irodalomtörténészre és Márki Sándor történészre emlékezett.

Katalin. Szeged, 1999. A néprajzi tanszék múltjáról Juhász Antal írt; a hallgató Bálint Sándorról (173), a magántanáról és a tanszékvezető ny. r. tanáról (174–177).

⁷⁵ Márki Sándor még tíz év múlva is 101 kötetet juttatott a magyar tanszéknek. *Dézsi Lajos intézetigazgató levele Huszti József dékánhoz*. A Magyar Irodalomtörténeti Intézet elszámolása a Márki-könyvtár duplumaiból kapott könyvekről. Szeged, 1931. máj. 6. 569/1930/31. bksz. CSML SzFJTE BNyTK iratai VIII. 2. 7. d.

⁷⁶ *Jegyzőkönyvi kivonat*. A SzFJTE BNyTK 1929. jan. 31-i V. rendes üléséről. 347. bksz/1928–29. 99. 7. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

⁷⁷ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1945. nov. 22. Gépírat. MOL XIX–J–1–h–84–3–3–N–38858/1946. 95. d. Herrmann 1921-ben lett a néprajz címzetes rendkívüli, 1924-ben c. nyilvános rendes tanára. Előadásokat az 1921/22. tanévtől hirdetett, 1923-tól a cigányság hagyományait tárgyalta, 1925/26-ban *Bevezetés az etnológiába* címmel tartott előadásokat, ezeket József Attila is hallgatta. Barna Gábor–Juhász Antal–Pusztai Bertalan: *A néprajz szegedi műhelye*. Szeged, 2004. 12.

⁷⁸ *A hagyomány...* 236.

Ifjúsági szervezetnek éppúgy nem volt tagja, mint a nála sokkal fiatalabb Bibó István (1911–1979) sem;⁷⁹ „semmiféle egyesületbe, ifjúsági tömörülésbe, Emericana stb. nem tudtak beszervezni.”⁸⁰ Mindig volt valami, ami megállított, ami nem tetszett, és aztán – sajnos vagy nem sajnos – kiderült, hogy nekem volt igazam ezeknek a mozgalmaknak a megítélésében. Persze, ami a Bartha Miklós Társaságot és a Sarlót illeti, az Új Magyar Földet és a Sarlókiadványokat rendszeresen olvastam, és tudtam az Erdélyi Fiatalokról is, de sajnos, éppen – mondjuk úgy – a ’vidékiiségem’ miatt közvetlen kapcsolatba nem kerültem velük.⁸¹ Tanulmányi elfoglaltságai és könyvtári és gyűjtőmunkája mellett szak- és szépirodalmat egyaránt sokat olvasott. Élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a város szellemi és művészeti közléte kínált számára, amelyek az igényesebb hallgatóságot vonzották, amelyeket maga választott. Miután a szegedi szépirodalom általa kedvelt modern klasszikusai közül Juhász Gyulát különösen sokra becsülte, jelen volt azon a nagyszabású megemlékezésen, amelyet Juhásznak negyedszázados költői jubileuma tiszteletére 1923. május 20-án a Belvárosi Moziban rendeztek. A matinén, melyen Szabó Lőrinc becsülése szerint 1200 ünneplő gyűlt össze, Babits, Kosztolányi, Móra köszöntötte a költőt.⁸² „Sose felejttem el Babitsnak ezt a deklamáló szavát: ’Most megfogtalak, Juhász Gyula!’ S aztán sokszor láttam magányosan az utcán járkálni.”

1925 tavaszán kritikus figyelemmel hallgatta Szabó Dezső szegedi előadásait,⁸³ amelyeken József Attila is részt vett.⁸⁴ Szabó Dezső felfogásán hamarosan túljutott, „mindenesetre az a szuggesztív erő, amelyik [...] éppen a parasztéletnek az ábrázolásában megnyilvánult nála”,⁸⁵ kétségtelenül hatott rá. Nagy felfedezése Tamási Áron első kötete, a *Lélekindulás* (1925) volt, amely ítélete szerint „a XX. századi magyar irodalom legjavához tartozik. Felfogásának, előadásának meseszerű frissesége és élőszóhatású közvetlensége, stilizált egyszerűsége, programtalan irodalmisága és sejtető szimbolizmusa új egyéniséget, új utat jelentett.”⁸⁶ Tamási elbeszélései mellett ekkoriban főként Jókai, Dickens és Tolsztoj műveit olvasta.

Noha társaságban többször volt együtt Juhással, személyesen nem beszélt vele.⁸⁷ „Emlékszem, amikor a tudtán kívül a *Fiatalok, még itt vagyok!* című kötete megjelent [1935], akkor már nem az Ipar utcában lakott, hanem a Fodor utcában, a mostani Juhász Gyula utcában. Magyar László mindent előkészített, az édesanyjával megbeszélte a dolgot, hogy bizonyos napon, délelőtt volt, elmegyünk hozzá, és átnyújtjuk neki pár szóval ezt a kötetet... [...] a társaságban ott volt Buday, Radnóti, Ortutay, Tolnai, Reitzer Béla és én. Becsöngöttünk, ott volt Magyar is. Egy bizonyos idő múlva az édesanyja rendkívül nagy zavarban kijön: ’Ne tessék haragudni, a fiam nincs olyan állapotban, hogy fogadja Önöket.’

⁷⁹ Huszár Tibor: *Beszélgés Bibó Istvánnal*. In: *Találkozások*. Beszélgések a két világháború közötti magyar szellemi-politikai mozgalmakról. Corvina. Bp., 2005. 38.

⁸⁰ Foederatio Emericana (lat.): „Imrés Szövetség”, 1921–46 között a katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók országos egyesülete. A szegedi egyetemen működő további szerveződések: DEFHE (Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete), SZEFE (Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete), a Botond és Turul bajtársi egyesületek. A szervezetekről Kiss Róbert Károly: *A Ferencz József Tudományegyetem története az 1930-as évek elején*. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó” Szegedi Radnóti-konferenciák. Szerk. Olasz Sándor, Zelena András. SZTE BTK. Szeged, 2009. 208–212.

⁸¹ Csapody Miklós: *A kultúra...* 66.

⁸² Péter László: *Költők Tápén*. In: *Juhász Gyula*. Argumentum. Bp., [2002.] 303–309.

⁸³ Uő: *Szabó Dezső Szegeden*. ItK 1963. 117. évf. 1. 72–86.

⁸⁴ Szabolcsi Miklós: *József Attila élete és pályája* 1. k. Kossuth. Bp., 2005. 429. Bálint Sándor úgy emlékezett, József Attilával személyesen nem ismerték egymást. Péter László: *Beszélgés...* 86. Egyszer mégis találkoztak: Fábrián Dániel: *József Attiláról*. Bp., 1974. 75–77.

⁸⁵ Trogmayer Ottó: *Beszélgés...* In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 110.

⁸⁶ *Az erdélyi irodalom*. In: *Irodalomtörténeti tanulmányok*. Árpád nyomda. Szeged, 1935. 38.

⁸⁷ Péter László: *Beszélgés...* 84.

Úgyhogy akkor a kötetet ott hagytuk...⁸⁸ Ekkor barátkozott össze Kontuly Béla festővel, a könyv illusztrátorával.⁸⁹

Juhászhoz bensőséges ragaszkodás fűzte, műveit gyakran idézte, tudományos munkáiban forrásként használta. *Fiatalok...* című kötetéről méltatást is írt, ezt Bárdosi Németh János, az Írott Kő szerkesztője sürgette.⁹⁰ „Juhász Gyulát elégszer illették azzal a szemrehányással, hogy l'art pour l'art költő. Melankóliájának elefántcsonttornyába menekül korának zűrzavara elől. Hiszen Magyarországon minden politika: aggodás nemzetünk sorsáért. El szoktuk várni, hogy a költő is állást foglaljon, vallomást tegyen, legyen művének időszerű érdekessége. Ez magyarázza a magyar líra különös és lefordíthatatlan életközelségét is [...] Költészete csodálkozás és szomorúság, hasonlatos az imádsághoz. Testvére a misztikusoknak, akik üdvösségüket mindenk fölé helyezték, mert megváltott lelkükkel embertársaikért is helyálltak, rajtuk segítettek. Juhász Gyula egy kultúra alkonyán, fájának válságában, de egyéni katharsison keresztül a szomorúságot, a szenvedés vállalását és a belőle fakadó békességet vallja élete misztikus értelmének.”⁹¹ Az ötvenes évek elején „Mellesleg mintegy 60 ismeretlen Juhász Gyula-verset gyűjtöttem össze. Nagy katolikus költő volt szegény.”⁹² Élete végén személyes fogadalomból *A Fekete Mária* (1924) című költeményt akarta márványtáblára vésvé az alsóvárosi templomba, a kegykép közelébe helyezni.⁹³ Terve valóra váltásához barátja, Borsos Miklós szobrászművész segítségét kérte.⁹⁴

Herrmann, Solymossy, Bartók

Az 1922/23. tanév első félévében Herrmann Antalnak *Bevezetés az etnológiába, Folklor és okkultizmus, Erdély néprajza*, mellettük a második félévben *Cigányélet a cigány népköltésben* és *A hagyomány szociológiai jelentősége*, 1923/24-ben az erdélyi néprajzi stúdiumok mellett *A cigányok élete, nyelve, költészete és zenéje*, valamint *Népszociológiai szemelvények* című előadásait hallgatta. Ez időben Horger Antal (1872–1946) az erdélyi magyar nyelvjárásokat, Banner János (1888–1971) a múzeum néprajzi tárát ismertette. Banner előadott még a Körösvidék halászatáról, *Szeged tárgyi néprajza Tömörkény munkáiban* címmel, a magyar halászat szókincséről, a magyar néprajzról és a boszorkányperek néprajzi vonatkozásairól is.⁹⁵

⁸⁸ Uő: *Beszélgetés...* 84–85. Magyar László (1900–1971) újságíró, karikaturista Juhász szűkebb köréhez tartozott, Buday György (1907–1990), Ortutay Gyula (1910–1978), Tolnai Gábor (1910–1990), Reitzer Béla (1911–1942) egyetemi hallgató volt Radnóttival együtt, aki nem volt jelen: „Öt évig laktam városodban, költő, / s nem láttalak sohasem...”. Uő: *Miscellanea*. It 1962. 66. évf. 3. 302–308.

⁸⁹ Kontuly még abban az évben elkészítette ex librisét is. *Kontuly Béla képeslapja Bálint Sándorhoz*. Bp., 1935. szept. 23. Kézírással. BSh

⁹⁰ *Bárdosi Németh János levelezőlapja Bálint Sándorhoz*. 1936. jan. 29. Kézírással. Uo. 1943-ban Juhász összegyűjtött verseiről is írt: DSzle 1944. 3. évf. 9–10. 4.

⁹¹ *Fiatalok, még itt vagyok!* (Juhász Gyula verseskönyve Kontuly Béla rajzaival. Szeged, 1935. A Magyar Téka). Írott Kő, 1936. 1. évf. 2. 144.

⁹² *Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz*. Szeged, 1952. márc. 24. Kézirat. Hetény János birtokában (Győr).

⁹³ A képről: *A szeged-alsóvárosi templom kegyképe*. DSzle 1942. 1. évf. 6. 233–236..

⁹⁴ 1975 elején Szent Gellért Szeged–Tarjánban felállítandó szobra ügyében üzent Borsosnak. „írd meg: elvállalod-e a munkát, aminek itt mindnyájan nagyon örülnénk, és mennyi tiszteletdíjat kérsz [...] A másik dolog Juhász Gyula [A] *Fekete Mária* c. költeménye, amelyet fogadalomból én szeretnék márványba vésetni. A rendelkezésre álló terület 120 x 80 cm, élére állított téglalap. Olyan kedves voltál Szegeden jártatokban említeni, hogy valami keretfélélt terveznél hozzá.” *Bálint Sándor levele Borsos Miklóshoz*. Szeged, 1975. febr. 17. Kézirat. Győri Városi Múzeum Borsos Miklós Archívuma. A tábla a szentélyben elől, jobb felől látható.

⁹⁵ Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 120–121.

Herrmann 1921–26 közötti rapszódikus előadásait hosszú életének tapasztalatai, tanulságos kitérései, anekdotái tették emlékezetessé.⁹⁶ Kolozsvári magántanárként 1898–1919 között Magyarországon elsőként adott elő a néprajzról, népi vallásosságról; „Valamiképpen Tolsztoj, Gorkij, Mednyánszky László szellemi rokona volt [...] előadásai voltaképpen már csak okos, szellemes rögtönzések voltak. Ha megmosolyogtuk is, tisztelettel néztünk föl rá, mert cinikus igénytelensége mögött értékes, bár kissé elherdált tudósélet rejtőzködött.”⁹⁷ Ez a régmúltat idéző különös alak azonban, aki fölkelte József Attila néprajzi érdeklődését is, még a Solymossyénál is megragadóbb példát állított eléje. „Talán a legkülöncebb magyar néprajzkutató volt, elsősorban a cigányságnak a néprajzával foglalkozott, egészen romantikus körülmények között végezte ezeket a vizsgálatokat [...] annyira hozzászokott ahhoz, hogy magával ne törődjön, hogy hatalmas szakállat eresztett, haja a vállát verte, öltözködéssel egyáltalán nem törődött, elfelejtett gallért fölteni az ingére, azután cukorzsineggel kötötte át a nadrágját, de így volt a hittel is. Abban az időben már nem nagyon látott, úgy botorkált az utcán is. És hasonlóképpen előadásra is bejött, nem tudott már prelegálni, olvasni jegyzetből, hanem rögtönzött ott a katedrán, elbeszélte az ő élményeit, néprajzi pályájának különböző viszontagságait, és azután esetleg kérdezősködött, úgyhogy éppen ez a lobogó lelkesedés, ami Herrmann Antalban élt, ez valamiképpen rám is rám ragadt. Az alsóvárosi örökséggel kapcsoltam össze ezt is.”⁹⁸ Közben gyakran megfordult a Somogyi-könyvtárban,⁹⁹ ahol előbb Klauzál Gáborról írandó szakdolgozatához,¹⁰⁰ nemsokára doktori értekezéséhez gyűjtött anyagot.¹⁰¹ A folklorista Solymossy Sándorral, a pesti egyetem magántanárával harmadéven, Budapesten ismerkedett meg, ahol népköltészeti kollégiumát hallgatta.¹⁰² Az 1924/25. tanévet szerette volna Bécsben végezni, tanulmányait anyja kérésére mégis a pesti bölcsészkaron folytatta, ahol a történész Angyal Dávid és Hóman Bálint, a nyelvész Gombocz Zoltán és Szinnyei József, Hekler Antal régész, műtörténész, Horváth János irodalomtörténész, valamint Pauler Ákos filozófus voltak sokat emlegetett professzorai. Fővárosi tanévének életviszonyai, személyes és tudományos kapcsolatai, olvasmányai nem ismeretesek. 1925 nyarán végleg hazatérve Szegedre, negyedéves korában, az 1925/26. tanévben Herrmann emlékezetes etnológiai és folklorisztikai, továbbá *A székelyek*, *A cigányok népköltése (nyelvmutatványokkal)*, *Az etnográfia szociális jelentősége* és *A magyarországi nemzetek népköltéséből* című előadásait hallgatta.¹⁰³ Solymossy hatása abban nyilvánult meg, hogy miután hatalmas filológiai összehasonlító apparátus segítségével mutatta ki a magyar népmesekincs keleti elemeit, a népballada sajátos magyar fejleményeit az európai változatokkal kapcsolta össze,¹⁰⁴ hallgatóinak irodalmi látószögét is kiszélesítve. Növendékei szegedi éveiben is kedvelték: „Szerettük szemináriumi óráit, kanyargó elbeszéléseit,

⁹⁶ *A szögedi nemzet* 1. k. 43.

⁹⁷ *A hagyomány...* 236.

⁹⁸ Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam...*” 70–71.

⁹⁹ Lippainé Fekete Ilona: „*Két hely szent előttem...*” 713.

¹⁰⁰ Múzeumi hagyatékában nem lelhető fel, szövege nem ismeretes.

¹⁰¹ *Szilády Áron pályája*. Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 6. Szeged, 1926.

¹⁰² *Bálint Sándor kinevezési iratai* (1947). MOL XIX–I–1–4–84–1–B–17.1477/1947. 186. d. Solymossy nyilvános rendes egyetemi tanárként csak 1929 tavaszán került a frissen szervezett „néptudományi tanszék” élére.

¹⁰³ Banner János néprajzkutatás-módszertani, a népi iparról, a céhekről, a magyar pásztoréletről szóló előadásai mellett. Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 121.

¹⁰⁴ Trogmayer Ottó i. m. 71.

szivarfüstje mellett két óráig is el tudott mesélni tudománytörténeti históriákat, egy-egy mesetípus kalandos, bonyolult vándorútjait senki sem követte nála érzékletesebben.”¹⁰⁵

Az eszmélésében végső bizonyosságot hozó, egész pályafutására nézve döntő fordulópont 1925. április 2-án érkezett el Bartók Béla harmadik önálló szegedi hangversenyével.¹⁰⁶ A koncert első felében Liszt, Beethoven, Chopin és Debussy ismert klasszikus műveit játszotta. „Nagy hatást keltett – Debussyvel és Liszttel, de legfőbb és legnagyobb érdeklődést saját szerzeményei váltották ki [...] A közönség hálával és nagy lelkesedéssel ünnepelte, amit két ráadással köszönt meg.”¹⁰⁷ A hangverseny „második része az ő parasztnóta-földolgozásait jelentette, és hát akkor láttam, hogy [...] úgy ünneplik, mint a legmodernebb magyar muzsikust, sőt aki európai tekintetben is a modern zenének egyik úttörője, és hát ő ennyire megbecsüli ezeket a nótákat, amelyeket én gyerekkoromban egész természetesen hallottam parasztlakodalmakban és regrutáktól, akik végigdanolták a szegedi alsóvárosi utcákat keserűségükben, szilaj szomorúságukban.”¹⁰⁸ A Kass szálló halljában tartott koncerten ráébredt, hogy „a legmagasabb, a legkorszerűbb műveltség és e között a paraszti tradíció között valami összefüggés van, valami mély humanizmus kötheti ezt a kettőt össze egymással.”¹⁰⁹ Ekkor tudatosodott benne, hogy „a modern kornak, amelyik a technikai civilizáció révén, és aztán annak a hatalmas népvándorlásnak a következtében, amiben ez a modern társadalom részt vesz akarva-akaratlan, hogy milyen érték a régi, az ősi, az archaikus, a tisztán emberi.”¹¹⁰ Bartók hangversenyével „Megéreztem, egy életre meg is értettem valamit a magyar parasztdalok előadása közben a parasztlét nagy, sokszor megcsúfolt, félreértett emberi értékeiből. A mester gyermekkoromat igazolta.”¹¹¹ Ott volt a koncerten Juhász Gyula és József Attila is, aki utolsó szegedi hónapjait töltötte.¹¹² Másnap, április 3-án Csonka Bukosza Tanács Ignác részvételével dudaversenyt tartottak, ahová Bartókot is meghívták, akinek Bálint Sándor ekkor mutatkozott be.¹¹³ Bölcsészévei elején fogott bele a módszeres népdal- és tájnyelvgyűjtésbe Alsóvároson kívül is. „A tudományos kutatáshoz már egyetemi éveim alatt hajlandóságot éreztem. Éppen társadalmi helyzetemnél fogva mindjárt a népelet kérdéseivel kezdtem foglalkozni.”¹¹⁴ Ekkortól tett gyakori gyűjtő utakat a terepen, a Szeged környéki tanyavilágban, ahol „nyitott szemmel jártam parasztlakodalmakon, temetéseken, aztán olvastam is természetszerűen.”¹¹⁵ A népi vallásosság átfogóbb vizsgálatára gyermekkorának élményvilága sürgette. „A feladat a húszas évek végén már világosan állott előttem. Hozzáfogtam a gyűjtőmunkához, amelyhez a harmincas évek derekától kezdve főleg Richard Andree, Georg Schreiber, Rudolf Kriss, Matthias Zender munkásságának

¹⁰⁵ Ortutay Gyula: *Fényes, tiszta árnyak*. Tanulmányok, emlékek, vázlatok. Szépirodalmi. Bp., 1973. 85.

¹⁰⁶ Liszt *Weinen klagen*, Beethoven *Esz-dúr szonáta* op. 31. No. 3., Bartók *A gyermekeknek* c. műve III–IV. füzetének öt darabját, Debussy *Prelüdök*, Bartók *Szvit* és *Régi román táncok*, végül Chopin *G-moll ballada* c. műveit adta elő. Péter László: *Bartók Szegeden*. A Somogyi-könyvtár kiadványai 24. Szeged, 1981. 69–73, Dombi Józsefné: *Bartók Szegeden*. Szeged, 2006. 3. 5. Az est plakátja: *A szülőföld kötelez*. Bartók Béla és Szeged. Szerk. Tandi Lajos. Bába. Szeged, 2006. 47.

¹⁰⁷ Lengyel Vilma: *Bartók Béla zongoraestje*. Szeged [napilap], 1925. ápr. 3.

¹⁰⁸ „A legszögédibb...” In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 124.

¹⁰⁹ Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam...*” 71.

¹¹⁰ Uő: *Beszélgetés a szegedi...* In: „*Nehéz útra...*” 110.

¹¹¹ *A hagyomány...* 236.

¹¹² József Attila 1924 szeptemberében került az egyetemre, *Tiszta szívvel* c. költeménye a Szeged 1925. márc. 25-i számában jelent meg, Horger Antal márc. 30-án fenyegette meg. Szabolcsi Miklós: *József Attila élete és pályája* 1. k. 435–439.

¹¹³ Péter László: *Bartók Szegeden*. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1981. 52–53.

¹¹⁴ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1961. szept. 28. Gépirat, aláírás n. BSh

¹¹⁵ Trogmayer Ottó i. m. uo.

módszertani tanulságai járultak hozzá.”¹¹⁶ Nyolc saját gyűjtésű, fonetikus lejegyzett népdal szövegével 1926-ban jelent meg első közleménye, a *Szeged-alsótanyai nóták*.¹¹⁷

Doktori értekezése

1926 tavaszán *summa cum laude* bölcsészdoktor lett.¹¹⁸ Értekezését Dézsi Lajoshoz írta Szilády Áron (1837–1922) irodalomtörténész, a racionalista hagyományt követő liberális református teológus életművéről. A mindössze 32 lap terjedelmű *Szilády Áron pályája* című tudománytörténeti összefoglaló, noha csupán szerény kezdemény volt, tárgyválasztásával némi meglepetést keltett, lévén szerzője mélyen hívő római katolikus kutató, a tárgynak választott életmű megalkotója pedig híres református akadémikus.

Bálint Sándor ítélete szerint Szilády pályafutása „a legszebb tudós életalakítások egyikét jelenti. Annak a sajátosan magyar tudós típusnak volt egyik utolsó képviselője, amelyik kitartó autodidakszissal kora egész tudományát magáévá tette, és szegényes viszonyaiból magasan kiemelkedve, de el nem szakadva: európai látókörre tett szert.”¹¹⁹ A kálvinista teológus Szilády ugyanis „bámulatosan ismerte a középkori Egyház szellemét, szervezetét, szertartásait, profán és eretnek irányzatokkal való küzdelmeit, egyszóval: a történetét. Ismerte a Szentírást és az őskeresztény irodalmat: a patrisztikát. Ismerte a klasszikus és humanista latinságot. Ismerte idegen kultúráknak az egyházi irodalomra gyakorolt módosító hatását. Ezekkel az ismeretekkel aztán, – amelyekhez a magyar régiségben való kiváló jártasság is csatlakozott, – egész könnyen megvilágíthatta irodalmunknak az egyházi literatúrával való kapcsolatait. Szilády ki is mutatta azt a szoros hatást, amelyet ez a miénkre gyakorolt, de egyúttal azt is megállapította, hogy a magyar szellem a maga eredeti tulajdonából mennyit adott ehhez a kozmopolita irodalomhoz, illetőleg: hogy miként próbálta ezt a maga nemzeti, faji egyéniségének hasonlatosságára átalakítani, és mint ihletést, sajátosan magyar műalkotások költésére felhasználni.”¹²⁰ Bár az értekezés kétségkívül „megelégszik egy tudós pályájának vázolásával, valamint új tudományos megállapításra nem jut”,¹²¹ Solymossy, egyik bölcsészkar bírálója úgy ítélte meg, hogy „A méltán utolsó polyhistorunknak nevezhető nagy tudósról az eddig a legrészletesebb életrajz és jellemkép. Igazolja benne, hogy az irodalomtörténet méltatlanul feledkezett meg róla, kivált arról az úttörő munkásságról, melyet a XVI. századi magyar költészet termékeinek lelkiismeretes közzétételével (Régi Magyar Költők Tára. Akad. kiad. I–VII. köt.) és a kort jellemző jegyzetekbe szűrt adatok nagy gazdagságával a tudomány számára örökbecsűvé tett. Megírása stílusbelileg, itt éppúgy, mint későbbi munkáiban is, a tudományos jelleg megtartása mellett egyéni színű, érdekkeltő és rokonszenves.”¹²² Másik bírálója, Sík Sándor szerint az értekezésben „jóleső érzéssel veszünk észre egy olyan tulajdonságot, amely az efféle munkákban – főleg kezdőkében – meglehetősen ritka: a fegyelmezett mértéktartást az anyag összehalmozásában és a tudatosan

¹¹⁶ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 677.

¹¹⁷ EthnN 1926. 37. évf. 2. 92. Folytatásai: *Szegedvidéki népdalok*. Uo. 1929. 40. évf. 10–12. 302–303. és *Népdalok* 3. Uo. 1930. 41. évf. 3–4. 202.

¹¹⁸ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1945. nov. 22. Kézirat. MOL XIX–J–1–h–84–3–3–N–38858/1926. 95. d.

¹¹⁹ *Szilády Áron pályája*. Értekezések a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 6. Szeged, 1926. 3.

¹²⁰ Uo. 16.

¹²¹ *Előadói javaslat az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar irodalomtörténeti tanszékének betöltése tárgyában*. Előadó: dr. Moór Elemér főiskolai rendes tanár. 3. CSML 592/1936. A Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai VIII. 19. 3. d.

¹²² Solymossy Sándor és Sík Sándor véleményes jelentéseit közli Komoly Pál: *Bálint Sándor magántanári képesítése*. SkM 1983. 22. évf. 4. 247.

választott egy szempont következetes keresztülvitelét. Bár tanulmánya így is a leggazdagabb a Szilády-irodalom termékei közt, mégsem merül el a részletekbe, sem az életrajzi külső adatok halmozásába, sem egyes művek kínálkozó részletes elemzésébe, hanem címéhez, tárgyához híven ki tudja választani azokat a mozzanatokot, melyek Szilády tudományos pályáját rajzolják elénk.”¹²³

Kritikusa szerint „A magyar irodalomtörténet-írás egyik legjelesebb munkásának, az I[rodalomtörténeti] K[özlemények] majd 30 éven át volt szerkesztőjének életrajzi adatait foglalja össze világosan, áttekinthetően: pontokba szedve Bálint Sándor rövid értekezése. A dolgozat 13 kis fejezetben foglalkozik Sziládyval, az emberrel és a tudóssal [...] Külön fejezetben ismerteti Bálint Sándor fontosabb irodalomtörténeti tanulmányait: Temesvári Pelbártról és Balassa Bálintról szóló életrajzát és a *Königsbergi töredékről* írt filológiai és nyelvészeti szempontból egyaránt mintaszerű tanulmányát. Végül folyóiratunk szerkesztése körül végzett munkájának megemlítése és tudományos pályájának összefoglaló jellemzése után életének utolsó évtizedéről számol be. Kár, hogy a néhol becses adatokat tartalmazó megállapítások anorganikusan jegyzetekbe szorulnak. Szívesen láttuk volna Szilády irodalmi munkásságának bibliografiai összeállítását is.”¹²⁴ Amikor 1943-ban Bálint Sándor megpályázta a kolozsvári néprajzi tanszéket, bírálója úgy találta, értekezése „szerény és bizony igen zavaros kis füzet [...]”¹²⁵ Ez a korai életrajz minden gyöngesége mellett első bizonyossága volt a szerző ökumenikus látásmódjának; érett műveinek interkonfesszionális megközelítése és magatartása sok barátot szerzett számára protestánsok és zsidók között egyaránt.¹²⁶ Mély katolicizmusával nemcsak megférő, inkább belőle fakadó toleranciáját korai protestantizmusélményei is erősítették.¹²⁷ Szilády művének tanulmányozása olyan kiegyensúlyozó hatást tett látásmódjára, mint Ady, Móricz, Szabó Dezső kultusza nyomán az eredeti művek olvasása a korabeli ifjúság java részére.

Pályakezdésének sokatmondó személyes emlékét Dézsi Lajostól kapta útravalóul. A széttépett történelmi Magyarországot ábrázoló, *Nein! Nein! Niemals!* feliratú röpcédula hátlapján, professzora kézírásával ezeket az emlékeztető sorokat olvassuk: „Jó munkaerő; lélekkel dolgozik; ügyes anyagszortosítás; üde hangulat; csiszolt stílus; magyar szív – jellemzi mindkét dolgát. Képezze magát az előadás művészetében, vigyen sok életerőt a modorába, maradjon a becsület útján s dolgozzon letiport fajtánkért: jövőjét akkor máris megalapozta. Szegeden [1926.] II. 16.-n. DL.”¹²⁸

¹²³ Komoly Pál i. m. 249. Sík Sándor (1889–1963) 1929-ben lett a II. magyar irodalomtörténeti tanszék professzora.

¹²⁴ Tóth Lajos: *Bálint Sándor: Szilády Áron pályája*. ItK 1926. 36. évf. 3. 254. Tóthról Lengyel András: *József Attila „kedves, fiatal professzora”*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történelmi tanulmányok 7. Szeged, 2004. 285–307.

¹²⁵ Hantos Gyula véleményét l. Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának 1943. április 8-i jegyzőkönyve*. Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 18. Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt. Szerk. Czégényi Dóra, Keszeg Vilmos, Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 2010. 228.

¹²⁶ A szegedi Bach Endre, aki harmincas évekbeli párizsi tartózkodása idején gyakran felkereste leveleivel és verset is ajánlott neki (*Őszi zsoltár*), az izraeli Ein Gevből 1976. dec. 25-én kelt képeslapján ezt írta: „A televízióban végignéztük az éjféli misét s eszünkbe jutott az alsóvárosi templom, ahol – a Maga meghívására – mi is megünnepeltük a Jézuska születését 1933 (vagy 1934) telén.” BSh és Péter László: *Bálint Sándor vallomása*. Szobrának felavatása elé. DM 1989. júl. 29. 5.

¹²⁷ Kósa László: *Bálint Sándor...* 100.

¹²⁸ BSh

II.

Pályakezdése

1927–1934

A bölcsészdoktori cím megszerzése után, majd iskolai gyakorlóéve befejeztével, 1927 tavaszán magyar–történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett.¹ Bár „*kitűnő, dicséretes érdemjegyekkel*” végzett, miként számtalan diplomás sorstársa, ő sem tudott elhelyezkedni, biztos egzisztenciához jutni. Nem rendelkezvén „az akkori időben annyira szükséges összeköttetésekkel”,² többfelé vállalt átmeneti óraadást, helyettesítést.

Állástalan évei

1927. november 1-től a tanév végéig a szegedi felsőkereskedelmi fiúiskolában tanított óraadóként. Elöljáróinak jellemzése szerint „Tanári kötelességeinek teljesítésében pontos és buzgó. Tanulmányai folyamán szerzett ismereteit szép eredményt ígérő okossággal iparkodik értékesíteni. Tanítása a tárgy ismeretét és előadásmódját tekintve a követelményeknek megfelel. Erkölcsi, politikai és társadalmi magatartása kifogástalan.”³ Különleges nevelői vénája ekkor mutatkozott meg először. Ez után az egyetemi könyvtár alkalmazottja lett, ugyancsak átmenetileg. Igazgatójától, idősebb Bibó Istvántól (1877–1935), a Társadalomtudomány című folyóirat (1921) alapító szerkesztőjétől sok mindent megtanult. Bibó filozófus és művelődéstörténész volt, akinek etnológiai tevékenységét is sokra becsülték,⁴ emellett tudományszervező és etnográfus is, „mint akkoriban ott, Szegeden csaknem minden betűértő: tanár, pap, színész, régész, történész, festő, költő, orvos – főleg a fiatalok közt.”⁵ A gimnazista ifj. Bibó Istvánnal ekkor ismerkedett meg, barátságuk idős korukig megmaradt.⁶ 1928. szeptember 1-től 1929. március 15-ig volt a könyvtár ideiglenes rendkívüli napidíjasa; „hivatali kötelességeinek mindenkor kitűnő és példás szorgalommal tett eleget, miért is fellebbvalóinak teljes elismerését érdemelte ki.”⁷ 1929–30-ban kezdett naplót írni. „Ezekben a feljegyzésekben számot adtam magamnak emberi, lelkiismereti, vallásos, tudományos problémáimról, sokszor vergődéseimről, kétségtelenül politikai nézeteimről is [...]”⁸ Pap barátja csodálkozott, mert „eddig csak a tudós prózáját élveztem – de már akkor is sejtve, hogy milyen mélységeket takar ez a tárgyilagos szöveg [...] Ilyen sorokat csak a misztikusok írnak [...]”⁹

¹ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1945. nov. 22. Kézirat. MOL XIX–J–1–h–84–3–3–N–38858/1946. 95. d.

² *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1961. szept. 28. Gépirat, aláírás n. BSh

³ *Működési bizonyítvány*. A szegedi m. kir. állami négyévfolyamos fiú felső kereskedelmi iskola igazgatóságától. Szeged, 1928. okt. 1. MOL XIX–J–1–h–1–B–171477/1947. 186.

⁴ *Kogutowicz Károlynak, a Földrajzi Intézet igazgatójának, mint az etnográfiai tanszékbizottság előadójának véleményes jelentése*. Szeged, 1929. ápr. 10. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

⁵ Illyés Gyula: *Búcsú Bibó Istvántól* (1979. május 21.). In: *Bibó-életrajz* 1. k. Századvég. Bp.–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern. 1991. 37.

⁶ *Bálint Sándor fiának lenni* 2. Dlusztus Imre beszélgetése Bálint Péterrel. SZE 2004. dec. 6. 9.

⁷ *Szolgálati bizonyítvány*. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Könyvtára. 369–1928/29. eksz. Szeged, 1929. ápr. 13. Kiállította Bibó István miniszteri tanácsos, könyvtárigazgató. MOL XIX–J–1–h–1–B–171477/1947. 186. d.

⁸ *Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve*. 1965. júl. 30. *A célszemély: Bálint Sándor*. Ügynökjelentések, pöriratok 1962–1965. Bálint László és Velcsov Márton gyűjtése alapján szerk. Péter László. Belvedere Meridionale. Szeged, 2004. 154.

⁹ *Szabó László Szeverin levele Bálint Sándorhoz*. Keltezetlen kézirat. BSh

1930. szeptember 10-től október 20-ig a Baross Gábor Reálgimnáziumban adott elő helyettes tanárként magyart, történelmet, 1931. szeptember 14-től október 25-ig magyart és latint.¹⁰ Novemberben a szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézetben jutott óraadói álláshoz, ahol csak 1939-ben véglegesítették. Ez anyagi tekintetben is fontos volt számára, hiszen Solymossy mellett 1930 őszen kezdődött, fizetés nélküli tanszéki munkája még hosszú ideig nem adott kenyeret. Állástalanságának majd öt éve az egzisztenciális bizonytalanság olykor már reménytelenül hosszúnak tetsző periódusa volt, amikor „évekig lézengtem, helyettesítettem, imitt-amott jutottam átmeneti munkához. Nem hagytam magamat – igaz, édesanyám dolgos két kezére föltétlen számíthattam – elkallódní. Kenyerem ugyan nem volt, mégis kaláccsal táplálkoztam. Sokat olvastam: néprajzot, világirodalmat, filozófiát. Gyűjtöttem.”¹¹ Pályakezdésének nehéz, ám viszonylag kevés kötöttséggel járó időszakában volt ideje töltekezni, életcélját elmélyülten végiggondolni, a munkában végső elhatározásra jutni, szaktudását gyarapítani. Gyűjtései, kutatása mellett hosszabb-rövidebb ideig nemzedékének több, közös irányba mutató szellemi vállalkozásában működött közre. Sosem vezetőként, sőt a formális szervezeti csatlakozást tudatosan el is kerülve külső, ám tevékeny támogatóként kapcsolódott be a munkába, tevékenysége mégis meghatározónak bizonyult. Szakmai és „közéleti” működése mellett felkészülő idejének leghasznosabb részét azonban szellemi látóhatárának szélesítésével töltötte. „Tulajdonképpen, ha van európai kultúram, irodalmi vagy művészeti, építészeti és zenei kultúram, akkor úgy érzem, hogy azt ennek a néhány, látszólag elherdált esztendőnek köszönhetem, mert éltem azokkal a lehetőségekkel, amiket az idő is nyújtott [...] Akkor kezdtem a muzsikával is jobban megismerkedni, ami az óta egész életemet kiegészíti és helyreigazítja a nehéz napokban.”¹²

Származásából és társadalmi helyzetéből fakadó érdeklődése életprogramjának meghatározása mellett hamarosan „mozgalmi” téren is érvényre jutott. Ebben is választott hivatása és hitéből fakadó szolidaritása vezette. Nemzedéke közelebbi évjárataiban a tanyai szegénység és a társadalom más elesettjei felé forduló figyelem éppen a húszas évek derekától vált erkölcsi megfontolásokból, vonzalomból, intellektuális érdeklődésből tudatos magatartássá, értelmiségi követelménnyé. Az ebből fakadó tényleges feltáró és segítő munkát a tanyavilágban elkezdő szociális mozgalom az erdélyi református egyetemisták Bethlen Gábor Köréből indult ki. „Látta ez a fiatalság a magyar szegényparasztságnak, ennek a homoki, átokházi parasztságnak a rettenetes nyomorúságát, elhagyatottságát, és szociális, társadalmi úton próbált segíteni, ahogy tudott.”¹³

A mozgalom kezdeményezője Buday György volt, aki 1924-ben került Kolozsvárról Szegedre, amikor apja az egyetem Régiségtudományi Intézetének igazgatója, az érem- és régiségügyi tanszék professzora lett. A jogi karra 1926-ban iratkozott be, kolozsvári osztálytársa, a Bethlen Gábor Körben már egy éve tevékenykedő Jancsó Béla elnöksége idején. Jancsónak, az erdélyi új nemzedék ideológusának szegedi éveit is életének önfeláldozó vállalkozásában: a Trianon utáni magyar ifjúság új öntudatára, nemzeti felelősségére való ráébresztésében teltek. 1927 végén végleg hazament Erdélybe, hogy tevékenységét az 1930 januárjában Kolozsváron megjelenő Erdélyi Fialatok alapítójaként folytassa.¹⁴ A két rokon csoportosulás később is kapcsolatban maradt egymással. A magyar művelődésben új orientációt hozó Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának laza értelmiségi műhelye a

¹⁰ Péter László: *A szegedi főreáliskola, elődei és utódai*. Szeged művelődéstörténetéből 7. Móra Ferenc Múzeum. Szeged, 1989. 41.

¹¹ *A hagyomány...* 237.

¹² Csapody Miklós: *A kultúra...* 65–66.

¹³ „*A legszögedibb...*” In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 125.

¹⁴ *Erdélyi Fialatok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion. Buk. 1986. 11–12, Csapody Miklós: *Jancsó Béla és az Erdélyi Fialatok fellépése*. In: *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fialatok (1929–1933). Korona. Bp., 2009. 214–234.

harmincas évek második feléig, a kisebbségi „társadalomtudatosítást” célul kitűző Erdélyi Fiatalok mozgalma és folyóirata 1940-ig működött, összhangban a testvérmozgalmakkal, köztük az ugyancsak a falukutatástól indult felvidéki Sarlóval.¹⁵ Bálint Sándor, bár nem volt a népi mozgalom tagja, szociális népszemléleténél fogva a népiek nemzetfelfogásának főáramába tartozott.

Nemzedéke műhelyeiben

A Bethlen Gábor Kör tanyakutató bizottsága 1926 tavaszán jött létre. Noha tagjaival parasztszármazású értelmiségiként és fiatal néprajzusként hamar kapcsolatba került, Budayval valószínűleg csak 1928 márciusában, a kör egyik vitaestjén ismerkedett meg.¹⁶ Visszatekintése szerint „Láttuk a parasztságnak, főleg a szegényparasztságnak az elesettségét, és az angol settlement mozgalomnak a példájára, amikor egyetemi hallgatók és mondjuk értelmiségiek önkéntes szolgálatból segítséget vállaltak munkás- és parasztcsaládok mellett, hogy ügyeiket, bajaikat elintézhessék, teljesen ingyen, ez nem intézményszerű, hanem társadalmi mozgalom volt – ezt próbálta ő meghonosítani. És hát részben az én révemen is, miután nekem volt a parasztsággal a legtöbb kapcsolat, megindult ez a munka. Néhány füzet is jelent meg, több kiszállás a szegedi, a vásárhelyi tanyavilágba, azután később fölzárkózott mellettem és Buday mellett néhány fiatalabb évjárat is. Nevezetesen 1929-ben, ’30-ban és a következő években kerültek az egyetem bölcsészkarára Tolnai Gábor,¹⁷ Radnóti Miklós,¹⁸ Baróti Dezső,¹⁹ a matematikára Tomori Viola, aki egyébként nagyon érdekes paraszt lélektani vizsgálatokat folytatott,²⁰ aztán a jogi karon is volt néhány fiatal, aki nagy érdeklődést mutatott ezek iránt a kérdések iránt: Erdei Ferenc, Reitzer Béla. Azután Bibó István. Ezek kívül maradtak. Én magam is. Aztán az írók közül csatlakozott ehhez a közösséghez Berczeli A[nzelm]. Károly,²¹ Széll István nevű igen jó képességű joghallgató,

¹⁵ Balogh Edgár: *Hét próba*. Egy nemzedék elindul. Szépirodalmi. Bp., 1965., *Ez volt a Sarló*. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok. Összeáll. Sándor László. Kossuth–Madách. Bp., 1978., *A Sarló hatósugarában*. Tanulmányok, cikkek, dokumentumok. Szerk. uő. Kossuth. Bp., 1988.

¹⁶ Márc. 20-án, Gesztelyi Nagy Lászlónak, a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara igazgatójának *A jövő magyar intelligencia és a tanyakérdés* c. előadásán. Lengyel András: *A Szegedi Fiatalok mozgalma és Bálint Sándor*. Ttáj 2004. 58. évf. 8. 59. Bálint Sándor 1929-re tette találkozásukat, vö. Péter László: *Beszélgetés...* 85.

¹⁷ *A szabadvers és a lírai formák válsága* c. tanulmánya 1931-ben jelent meg a kollégium 2. kiadványaként. *Erdély magyar irodalmi élete* c. doktori értekezését *summa cum laude* fogadták el. *Jegyzőkönyv a kar 1933. máj. 24-i IX. rendes üléséről*. 664. bk. sz. 1932/33. 16–17. CSML FJTE BNyTK iratai 1933/1934, 1934/35. VIII. 2. 8. Utóbbi munkáját a kollégium 1933-ban adta ki (8.).

¹⁸ Radnóti 1930-ban került az egyetemre, *Lábadózó szél* c. verseskötete 1933-ban (6.), az *Újhold* 1935-ben jelent meg (11.). *Kaffka Margit művészi fejlődése* c. doktori értekezését *summa cum laude* fogadták el. *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1934. jún. 21-i X. rendes üléséről*. 461. 13–14. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

¹⁹ *Juhász Gyula* c. tanulmánya 1933-ban (7.), a *Dugonics András és a barokk regény* 1934-ben (10.) jelent meg a kollégium kiadásában.

²⁰ Tomori Viola (1911–1998) doktori értekezését, *A parasztság szemléletének alakulását summa cum laude* fogadták el. *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1935. máj. 28-i IX. rendes üléséről*. 651. bksz. 1934–35. 444. 15–16. 1935/36. CSML SzFJTE BNyTK iratai VIII. 2. 9. d. A kollégium 1935-ben adta ki könyvként (23.).

²¹ Berczeli A. Károly (1904–1982) „számottevő irodalmi munkásságára a komoly kritika is felfigyelt [...] Janus Pannonius magyarul való megszólaltatásán dolgozik.” *Fógel József egyetemi tanár, a Horthy Kollégium igazgatója, akadémikus levele Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez*.

hasonlóképpen Hont Ferenc, aki akkor tért vissza Párizsból, ahol színháztörténeti, rendezői kutatásokat végzett.”²² Bibó, aki szintén távol maradt, úgy látta, a settlement „azzal kezdődött, hogy Hilscher Rezső, pesti, keresztény irányú szociálpolitikus, aki aztán Mádi Rezső néven folytatta működését, lement Szegedre, és tartott egy előadást az újpesti ipari settlement mozgalomról, ami egy szociális ihletésű angol dolog volt. Buday ezt szellemes fordulattal átváltotta tanyai feltételekre, és megalakította a tanyai agrár-settlement mozgalmat.”²³ Bálint Sándor már jó nevű fiatal tudósként 1930 májusában ismerkedett meg a Szegedre gyűjteni érkezett Lajtha Lászlóval, aki Móra Ferenc és Kogutowicz Károly közvetítésével általa jutott el a Bálint-rokonság adatközlőjéhez.²⁴

1930 augusztusának alsóvárosi búcsús élményei Budayra talán még annál is nagyobb hatással voltak, mint a szintén református Móricz Zsigmondra évtizeddel későbbi benyomásai. Átaltuk a fiatal grafikus nemcsak autentikus bevezetést nyert a „szegediségbe” és a katolikus népi milióbe, hanem új művészi dimenzió is megnyílt előtte. Havi Boldogasszony ünnepe ugyanis, a Fekete Mária és a szertartások a zarándokokkal, a búcsúra hazatérő kirajzoltak vásári sokadalmával, Alsóváros archaikus hangulatával meghatározta Buday pályáját. Hatására balladai ihletettséggel támasztotta fel az „eleven középkort”, a ponyvairatok fametszetes címlaphagyományát követve, Alsóvárost nemzedéktársai és a szegedi grafika számára is „ihletté és kötelességgé” téve.²⁵ Buday szerint Alsótanyán is „az alsóvárosi ferencesek misszionáló lelkületének csodálatos átplántálódása, kivirágzása érezhető [...] Bűnök, káromlások, szeretetlenség hibái felett egy csodálatos, színes – Bálint Sándor szavaival élve talán szabad így kifejeznem magamat – laikus-katolicizmus szintézise bontakozik ki. Ez az artisztikus és erkölcsi, romantikus és realista elemekkel átszőtt miszticizmus pedig nem mai keletű, – gyökerei ott vannak Alsóváros ferencesektől determinált lelkületében és éppúgy szegedi, mint ahogy magyar.”²⁶ A búcsúba 1936 nyarán Bálint Sándor Aba-Novák Vilmost is magával vitte (vele 1931-ben kötött barátságot, amikor a Dóm téri Dömötör-torony Szent Demeter-freskóit festette).

1930 májusában Féja Géza már tudatosabb és kritikusabb csoportként ismerte meg a fiatalokat.²⁷ Ősszel Buday a tanyakutatásból kifejlődött csoportosulásnak, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának lett vezéralakja.²⁸ Bálint Sándor közreműködésének: gyűjtésével, munkájával való hozzájárulásának,²⁹ és főként a szellemi arculat irányt adó megformálásának

Szeged, 1934. márc. 10. 463/1922–34. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d. Janus Pannonius-fordításai: *Magyar költő magyarul*. Szeged, 1934.

²² Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam...*” 72. Széll költői neve Szabadjai István. Hont Ferenc (1907–1979) rendező, színházesztéta.

²³ Huszár Tibor: *Beszélgetés Bibó Istvánnal*. In: *Találkozások* 38.

²⁴ Csapody Miklós: „*A világban...*” 40.

²⁵ *Szeged–Alsóváros* 125, 131.

²⁶ *A tanyai lélek elemei* (1930). Idézi Lengyel András: *A Szegedi Fiatalok mozgalma...* 61.

²⁷ Lengyel András: *Féja Géza és a Szegedi Fiatalok*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1988–1. 1989. 404.

²⁸ A kollégiumról és Bálint Sándorról Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Irodalomtörténeti Füzetek 52. Akadémiai. Bp., 1967., Ortutay Gyula: *Fényes, tiszta árnyak* 159–248, 253–258, 273–276, Péter László: *Beszélgetés...* 85, *Buday György köszöntése*. Szerk. Szelesi Zoltán. Szeged, 1982., Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek hagyatékából (1929–1943). Ttáj 1987. 41. évf. 8. 80–106, uő: *Útkeresések* 209–491, Péter László: *Mindörökké Szeged* 456–459, 484–489, uő: *Mindenkor csak feléd nézek, Szeged*. Bába és Társai. Szeged, 2001. 282–287, Lengyel András: *A Szegedi Fiatalok mozgalma...* 57–68, uő: *Egy „népfrontos” csoport*. Szeged, 2007. 19. évf. 7–8. 7–9, Vajda Tamás: *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. In: „*Annyit érek én...*” 213–228.

²⁹ Az 1930. évi kalendárium népdalszövegei mellett ekkor jelentek meg *Szeged-vidéki babonás történetek* (EthnN 1930. 41. évf. 1. 48–50.), *Szegedi problémák* (NNy 1930. 2. évf. 6–8. 184–187.) és *Népdalok* c. közleményei (EthnN 1930. 41. évf. 3–4. 202.).

a kollégium, személy szerint Buday is sokat köszönhet. 1928 végi első, 1929-re szóló füzetük még *Székely zsebnaptár* címmel jelent meg Kós Károly 1924. évi erdélyi kalendáriuma nyomán.³⁰ Bibliofil zsebkönyvsorozatokkal széleskörű elismerést szereztek, Buday fametszeteivel illusztrált, 1929 decemberében kiadott 1930. évi zsebnaptáruk már *Szegedi kis kalendárium*ként jelent meg;³¹ „ott bábáskodtam a Szegedi kis kalendárium egy vagy két évfolyamánál,³² én adtam az anyagot.”³³ Noha később eltávolodtak egymástól, a búcsús alkalmat számos környékbeli kirándulásuk követte. Bálint Sándor 1931 februárjában a settlement három egymást követő dorozsmai kiszállásán vett részt, áprilisban néprajzi előadást tartott a kollégiumban.³⁴ „Érdeklődésem politikailag is mind öntudatosabbá vált, amit a szegedi agrársettlement-mozgalomban való aktív részvételem is bizonyít.”³⁵ Az 1931. évi kalendárium elismerő szegedi fogadtatása az értékmentésnek, közös teljesítményüknek, Bálint Sándor gyűjtőmunkájának szolt: „A szegedi ifjúság két tehetséges tagja, Bálint Sándor és Buday György ismét kellemes újévet szereztek az irodalombarátoknak. A Bethlen Gábor Kör és az Egyetemisták Tanyai Agrársettlementjének kiadásában megjelent Szegedi kis kalendáriumban újból a szebbnél szebb szegedi termésű népköltési dalokat gyűjtötték egybe, olyanokat, amelyeknek nagy részét elfelejtették eddig összegyűjteni [...]”³⁶

Ortutay Gyulával, a kollégium másik meghatározó tagjával³⁷ Bálint Sándor 1928 telén ismerkedett meg, amikor piarista tanárai³⁸ növendéküket hozzá küldték eligazításért Assisi Szent Ferenc szociális eszmevilágáról írandó önképzőköri dolgozatához.³⁹ „Utána többször is meglátogatott, sokat sétáltunk a Tisza-parton és a körtöltésen. Kezdett a néprajz iránt is érdeklődni, könyveket kért tőlem. Első tanulmányait később ezek a beszélgetések ihlették.”⁴⁰

³⁰ *Kaláka Kalendárium 1925. esztendőre*. Készült Sztánán, Kós Károly műhelyében, 1924.

³¹ Bálint Sándor gyűjtéséből Kodály dallamhasonlítást tanított. *Gergely János*. In: *Így láttuk Kodályt*. Szerk. Bónis Ferenc. Püski. Bp., 1994. 156.

³² Az 52 lapnyi *Szegedi kis kalendárium az 1930. évre* (Kiadja a Kolozsvár–Szegedi Egyetemi Hallgatók Bethlen Gábor Köre. Szeged, 1929.) Bálint Sándor gyűjtéséből 13, jórészt kiadatlan Szeged környéki népdal szövegével jelent meg, a 60 lap terjedelmű *Szegedi kis kalendárium az 1931. évre* (Közreadja a Kolozsvár–Szegedi Egyetemi Fiatalok Bethlen Gábor Köre, Egyetemisták Tanyai Agrársettlement Mozgalma. Szeged, 1903.) 15 dalt kottával, 17-et csak szöveggel közölt.

³³ Első kiadványuk a *Boldogasszony búcsúja* (15 fametszet). A Szeged-alsóvárosi Boldogasszony-napi búcsú emlékezete c. füzet volt (1931).

³⁴ Péter László: *Beszélgetés...* 85, Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok...* 135, Lengyel András: *Útkeresések* 271.

³⁵ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1961. szept. 28. Gépirat aláírás n. BSh

³⁶ (–n–ly) [Iván Mihály]: *A szegedi egyetemi ifjúság eredményes munkássága a szegedi és Szegedvidéki népdalgyűjtés terén*. Ebben az évben is megjelent a Szegedi kis kalendárium. SZÜN 1931. jan. 18. 4.

³⁷ A kollégium kiadásában megjelent munkái: *Mondotta: Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény*. Nyíri, rétközi balladák, betyár- és juhásznoták, 1933. (5.), *Tömörkény István*, 1934. (9.), *Nyíri, rétközi paraszttmesék*, 1935. (16.).

³⁸ „VIII.-as korában felvételét kérte a rendbe. Így mint piarista papnövendék jól érett lett [...] Az Americana-ban vezető szerepet vitt [...]” Glattfelder püspök ajánlására a Szent Imre Kollégiumban „ő lett az első ingyenes, 1931. évi február 1-től 1934. évi június 30-ig, vagyis egyetemi tanulmányainak befejezéséig.” *Mihalovics Zsigmond levele Mindszenty Józsefhez*. Bp., 1947. ápr. 26. Az Actio Catholica Országos Elnöksége lp. G.aut. EPL 7215. *Ortutay Gyula* 8975/1947.

³⁹ Hegyi Béla: *A Vigilia beszélgetése Ortutay Gyulával*. Vig 1975. 17. évf. 2. 96. „Ennek a beszélgetésnek is Te vagy az egyik főszereplője.” *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1974. aug. 16. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja lp. G.aut. BSh és *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1971. febr. 17. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja lp. G.aut. Uo.

⁴⁰ *A hagyomány...* 237.

Ortutay csak 1930 őszén, „akkor került az egyetemre, amikor én díjtalan gyakornok lettem.⁴¹ Csakugyan nagyon lelkesen hallgatta Solymossynak az előadásait; érdekesek és értékesek voltak azok az előadások; és hát nagyon sokat voltunk együtt, Alsóvároson is sokat járt;⁴² akkor nekem már volt egy elég szép könyvtáram, azokat olvasta; [...] egész aszkézisig menő munkakedv volt benne már fiatal korában is.”⁴³ 1930–31-ben „Bálint Sándornak katolikus szeretettel” verset is ajánlott.⁴⁴ 1940-ben ezzel fordult Bálint Sándorhoz: „Én ma sem felejttem el azt a téli délutánt, mikor nyolcadikos koromban Assisi Szent Ferencről szóló könyvekért mentem Magához, s oly hamar összebarátkoztunk, nyíltan megmondom: megszerettem és erősen hatott is rám. Emlékszem nyári kószálásainkra szántókon keresztül, töltésoldalban s kirándulásainkra, mikor az ozsonnáját megosztotta velem s emlékszem jó vitáinkra magyarságunk döntő kérdéseiről. Ne higgye, hogy hálátlan vagy feledékeny vagyok. Én nem felejték, s ma sem értem világosan, hogy a Buday–Berczeli ellentét hogyan okozhatta a mi barátságunk megromlását, amit lám hiába igyekeztem innen Pestről visszaállítani.”⁴⁵ Évtizedekkel később *Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknéveit* megköszönve írta: „leveledből a változatlan régi szegedi barát szólt hozzám, aki az érettségi előtt álló ifjút úgy fogadta s aztán olyan barátommá lett, hogy ezt meg én nem felejtetem el soha.”⁴⁶ Ugyancsak erre az időre emlékezve írta: „Akkor is megmosolyogtuk sok naivitását, politikailag akkor is messze volt tőlünk, de a szinte gyermeki áhítatát szerettük.”⁴⁷

Bálint Sándor később azt mondta, hogy a Szegedi Fiatalok „néprajzi orientációját egyik legrégebbi barátom és jóban-rosszban pályatársam, Ortutay Gyula adta meg”,⁴⁸ aki *A szegedi nép* című kéziratának⁴⁹ lektoraként azért megjegyezte: „Nem írom meg a könyvkiadónak viszont azt, hogy őszintén fájlalom a teljes hiányát a Szegedi Fiataloknak is, jómagamnak is. Talán a Szegedi Fiatalokat, mint testületet beírom, mert azért amit ott tettünk, az megérdemelné az elismerést. De azért egy-két szót Szegedről én is írtam, valami része az életemnek belefonódott Szegedébe, aztán azt hiszem, a Kossuth-nótával kapcsolatban mind Csefkó [Gyulá]nak, mind jómagamnak a nevét leírhattad volna. Te tudod, hogy én mennyire szeretlek Téged, s ugyanakkor mennyire kellemetlenül őszinte vagyok. Régóta hallgatok arról, hogy soha, semmilyen formában az én nevem a Te írásaidban elő nem kerül. Úgy éreztem, illik ezt egyszer megírnom Neked.”⁵⁰ Későbbi kapcsolatukra hosszú árnyékot vetett,

⁴¹ Ortutay *Tömörkény István* c. doktori értekezését *summa cum laude* fogadták el 1934. jún. 21-én. *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1934. jún. 21-i X. rendes üléséről.* 693. bksz. 1933/34. 461. 13–14. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

⁴² Az apját korán elveszítő, félárva Ortutayt megélhetését Bálint Sándor anyja támogatta. *Csonka Ilona Mariella emlékezése.* BSesz 3.

⁴³ Péter László: *Beszélgetés...* 88.

⁴⁴ *Menekvő fonalam nyomába* címmel. Lengyel András: *A Szegedi Fiatalok mozgalma...* 64.

⁴⁵ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1940. ápr. 25. G.aut. BSh Később is azt írta: „Eszembe jutnak a régi idők, amikor Assisi Szent Ferencről írtam a pályázatomat, és te adtad az irodalmat hozzá.” *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1971. febr. 17. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja lp. G.aut. Uo.

⁴⁶ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1964. szept. 30. Az ELTE BTK Folklore Tanszék lp. G.aut. BSh

⁴⁷ *Napló* 2. k. 1955–1966. Alexandra. Bp., 2009. 362. (1965. júl. 21.)

⁴⁸ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 676.

⁴⁹ *Gondolat.* Bp., 1968. Kefelevonata már 1965-ben elkészült, de Bálint Sándor izgatási ügye miatt nem jelenhetett meg. Leltári sz.: 2740. *Bálint Sándor könyvtára.* Szerk. Zombori István. METEM. Bp.–Szeged, 2009. 24.

⁵⁰ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1964. szept. 14. Az ELTE BTK Folklore Tanszékének lp. G.aut. Fotokópia. ÁBTL BM Csongrád. Cs–704. 0–12554/1. *Fellazítók.* Csefkó Gyula (1878–1954) nyelvész, 1931-től a szegedi egyetem magántanára.

hogy Ortutay „betegesen hiú ember, de az még a kisebbik baj. A nagyobbik, hogy kéziratomból plagizált. Amikor megjelent nyomtatásban, a forrás nem volt megjelölve. Emiatt egyik-másik végleges szövegből ki kellett hagynom dolgokat, vagy újból írásba foglalni.”⁵¹ Barátságuk azonban, mint Ortutay dedikációi is mutatják, a '40-es évek elejéig zavartalan maradt.

Erdei Ferencsel 1930-ban Bibó István és Reitzer Béla ismertette meg. „Voltak olyan dolgok, amiket megbeszélünk egymás között, mert mi voltunk az egyedüli parasztfiak ott abban a mozgalomban; nem kritikai éllel, arról nem volt szó, csak úgy magunk között.”⁵² Erdei falukutató, szociológiai munkásságát példamutatónak tartotta, írásaira tanítványai figyelmét később is felhívta.⁵³ Hajdani alsóvárosi látogatásairól Erdei is megemlékezett.⁵⁴ Bécs Ernő költő jelentése szerint a kollégium „az akkori egyetemi ifjúság leghaladóbb polgári radikális csoportja volt [...] Erdei és Ortutay támogatását Bálint az óta is élvezte tudományos pályáján (Akadémia segítsége, művei megjelentetése).”⁵⁵ Erdeit, az egykori belügyminisztert, az Elnöki Tanács tagját is megfigyelhették, mert a jelentésre ráírták: „Megnézni, hogy Erdei volt-e nála, mert az utóbbi időben gyakran megfordul Szegeden!” Egyszer biztosan járt nála: „a tanyai öngyilkosságok idején lejött Erdei a bajok orvoslása végett, fölkeresett, persze semmi sem belőle. Nekem is csak káromra volt.”⁵⁶

Néhányan tehát – Bálint Sándor, Berczeli A. Károly, Bibó István – nem voltak tagjai a kollégiumnak, „Személyes, vagy inkább személyi okok miatt. Mi úgy képzeltük volna ezt a gyülekezetet, [...] kerekasztalnak. Ami a munka lényegét érinti, mindnyájan igen szép dolgokat produkáltak az ébresztésben,” hiszen „mint mozgalom egyek voltunk és egyet szerettünk volna, egy magyar szellemi és szociális megújítást.”⁵⁷ Budayval való kapcsolatát sem elsősorban elvi ellentétek, még kevésbé a rivalizálás, nem is kettejük hivatásának eltérő útja határozta meg. A harmincas évek első felében, már a „Művkoll” korszakában (1932–36) sokkal inkább alkati, felfogás- és stílusbeli különbözőségük vezetett az eltávolodáshoz.⁵⁸ Bálint Sándor tevékenységének a kollégium létrejöttében és működésében mégis nagyobb szerepe volt, mint ahogyan távolmaradása és későbbi elismerő, tárgyilagos, olykor távolságtartó értékelései után feltételezhető. A szegedi világ felfedezésében volt segítségükre, s későbbi szerepe sem az ügyek vitelében vagy a csoport népszerűsítésében mutatkozott meg, hanem az eszmei irányvétel ösztönzésében, a szellemi karakter közvetlen, máskor áttételes formálásában. Annak tudatosításában, hogy „a látszólag teljes eltűnésre ítélt néphagyomány a tudomány és a hivatásos művészet eszközeivel magasabb szinten javarészt megmenthető.”⁵⁹ Eltávolodása, majd félreállása tehát nemcsak személyi okokból, csoporton belüli ellentétek miatt következett be, hanem végső soron azért, mert mozgalom és szaktudomány közti

⁵¹ Lang Ernő levele Péter Lászlóhoz. 1987. nov. 10. A címzett birtokában (Szöreg).

⁵² Péter László: *Beszélgetés...* 88–89.

⁵³ Tóth Ferenc: *Emlékeim Bálint Sándorról*. A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei 37. Makó, 2004. 11.

⁵⁴ Erdei Ferenc: *Város és vidéke*. Szépirodalmi. Bp., 1972. 71.

⁵⁵ *Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből*. Kivonat. Bp., 1964. dec. 18. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2, „Béres Jenő” 1964. máj. 11-i jelentése. Szeged, 1964. máj. 22. Dr. Lehel István ügye. 1–2. Csm. Cs–704. *Fellazítók*. ÁBTL uo. A fedőnevek Szőnyi Tamás: *Titkos írás*. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 2. k. Noran. Bp., 2012. 1065–1073. Feloldásuk Szőnyi Péter László és saját azonosításunk alapján. Sik Sándor 1929. dec. 18-án kapta meg kinevezését. 410–11–2079/1929. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

⁵⁶ Lang Ernő levele Péter Lászlóhoz. 1987. nov. 10. G.aut. A címzett birtokában.

⁵⁷ Csapody Miklós: *A kultúra...* 66–67.

⁵⁸ Utolsó előadását 1933. ápr. 2-án tartotta *Szeged a magyar művelődéstörténetben* címmel. Lengyel András: *A Szegedi Fialatok mozgalma...* 67.

⁵⁹ Katona Imre: *Bálint Sándor szegedi műhelye*. Kézirat. 2. BSh

választása sosem volt kérdéses. Budayval való kapcsolata formálissá lett, de élete végéig fennmaradt. Van a kollégiumnak egy ismert, bár korántsem teljes csoportképe, amely a 20. századi magyar művelődés történetének egyik emlékezetes dokumentuma, egyszersmind Radnóti és Bálint Sándor közeli barátságának emléke.⁶⁰ Kárász Judit felvétele 1934 nyarán készült, abban az évben, amikor alkalmi idegenvezetőként Bálint Sándor megismerkedett leendő feleségével, Németh Sárával. A képen a Dóm téri zenélőórára feltekintő csoportban Baróti Dezső, Hont Ferenc és Gáspár Zoltán áll Tolnai Gábor, Széll István, Buday György és Patriász István társaságában. Jobbról Bálint Sándor fehér vászonöltönyben, kezében aktatáskával, mögötte Radnóti, amint „barátságuk félreérthetetlen bizalmasságával kezét öt évvel idősebb ’bátyjának’, Bálint Sándornak vállán nyugtatja [...] ’Egyet mondhatok: olyan tiszta emberi egyéniséget és karaktert keveset ismertem egész életemben, mint amilyen Radnóti volt. Ezt nem a halála után, megszépítő messzeségből mondom, hanem ez volt akkor is a legszentebb és legőszintébb meggyőződésem’.”⁶¹

A kollégium mintájára létrehozott, tőle azonban szervezetileg független Szegedi Fialalok Erdélyi Kollégiuma kevésbé ismert. Ennek célja az erdélyi magyar irodalom megismertetése, a transzszilvanizmus népszerűsítése és a kapcsolattartás volt. Kós Károly, Nyíró József, Tamási Áron, és az estjüket bevezető Ligeti Ernő 1931. november 18–19-i felolvasását a Bethlen Gábor Kör szervezte,⁶² Bálint Sándor ez után lett előfizetője az Erdélyi Helikonnak. Kóssal, Tamásival ismét találkozott, amikor Bánffy Miklóssal, Kemény Jánossal és Ligetivel mutatkoztak be a Dugonics Társaság 1933. december 15-i ülésén, majd 1934 februárjában, amikor a helikonisták ismét Szegedre érkeztek.⁶³ Megismerkedett Benedek Elekkel is,⁶⁴ akinek népmese gyűjtése iránt érdeklődött. 1930 júniusában került kapcsolatba a Bartha Miklós Társasággal, amelyiknek maga is pártoló tagja volt.⁶⁵ Fábrián Dániel és József Attila a társaság első füzeteként megjelent *Ki a faluba* című röpiratukat terjeszteni érkeztek Szegedre.⁶⁶ Fábrián szerint „A Kossuth sugárút egyik diákkorcsmajában találkoztunk Buday Gyurkával és Bálint Sándorral [...] Vonatunk Vásárhelyre éjfél után félkettőkor indult. Bálint Sándor kísért el bennünket barátjával együtt. Majd az elválásnál hangosan mondta útravalóul: ’ha megcsináljátok a forradalmat, rám biztosan számíthattok.’ Alig hallottuk a biztató szavait, két államrendőrségi detektív jött hozzánk [...] Bálint Sándort felszólították, hogy feltűnés nélkül kövesse őket a rendőrségi őrszobára. A két detektív igazoltatta Bálint Sándort. Kérdezték, magyarázza meg kijelentéseit, mely szerintük példátlan lázítást képviselt. ’Ki és hogyan csináljon forradalmat? Nem gondolja meg, hogy hazánk romlását a két forradalom okozta? Azoknak köszönhetjük Trianont. Arra se gondol, hogy a városunk munkássága most sztrájkra készül, talán tüntetésre is?’ [...] Bálint Sándor a szobatudós mintapéldánya volt. Nagy elméleti felkészültséggel, a gyakorlati életre való teljes alkalmatlansággal. Hosszú

⁶⁰ Radnóti Miklós. Fényképek. Összeáll. Bókay László. Osiris. Bp., 1999. 131. kép.

⁶¹ Péter László: *Mindörökké Szeged* 456. Radnótirol így nyilatkozott máskor is, vö. Csapody Miklós: *A kultúra...* 67, Lengyel András: „...hősi és termékeny szerepvállalás”. Radnóti identitásalakítási igényéről. In: *Utak és csapdák*. Tekintet. Bp., 1994. 258. Baróti Dezső (1911–1994) munkásságáról I. Gyuris György bibliográfiáját (Acta Hist. Litt. Hung. Szeged, 1991.), Gáspár Zoltánról (1901–1945) Lengyel András: *Egy későliberális ideológia-kritikus*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1987. 1. Szeged, 1988. 427–470.

⁶² Csapody Miklós: *Egy nemzedék...* 230.

⁶³ *Kós Károly levelezése*. Sajtó alá r., szerk., kísérő tan. és jegyz. Sas Péter. Mundus. Bp., 2003. 313–314. Vö. Péter László: *Szeged irodalmi emlékhelyei*. Szeged m. j. város Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. Szeged, 1974. 27, 101.

⁶⁴ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 676.

⁶⁵ Csapody Miklós: *A kultúra...* 65.

⁶⁶ A József Attila fogalmazta *Ki a faluba* c. röpiratról Sebestyén Sándor: *A Bartha Miklós Társaság 1925–1933*. Kossuth. Bp., 1981. 185–188.

előadásba kezdett. Magyarázta Krisztus szerepét a történelemben, akit a legnagyobb lelki forradalmárnak tart. Kérdezték tőle, ismeri-e a marxizmust. Nyugodtan válaszolhatott nemmel [...] A feles detektív hozzánk lépett: 'Az urak nyugodtan utazhatnak, Bálint dr. urat meggyőztük, hogy ilyen félreérthető kijelentést ne tegyen máskor.' [...] Egész úton és a következő napokon azon mulattunk, mit produkál az élet. Forradalmi lázítással gyanúsították a föld legjámborabb emberét."⁶⁷ Rónay György szerint ellenben szó sem lehet róla, hogy „valaha is 'szobatudós', ráadásul a típus 'mintapéldánya' lett volna. Igazában többet volt úton, mint a szobájában; művei lefegyverzően gazdag anyagát legalább annyira gyűjtötte – kedvelt mai kifejezéssel – kint 'a terepen', mint könyvekből, régiekből meg újakból, és különféle jellegű közleményekből."⁶⁸ A kalandos eset kapcsán is utalni kell rá, hogy Bálint Sándor és József Attila közelebbi ismeretségéről nem tudunk. Az anekdotikus történet jellemzően példázza hősnéinek végtelen jóhiszeműségét, melyet környezete olykor csak mesébe illő naivságnak tartott.

A tudományos közéletben

1928 tavaszán az alföldi táj szellemi, néprajzi, társadalmi, gazdasági vizsgálatára az egyetem intézeteként megalakították a Szegedi Alföldkutató Bizottságot.⁶⁹ Néprajz- és társadalomrajzi szakosztályának élére Id. Bibó István került, a nyelvészeti és irodalmi szakosztály irányítója Horger Antal lett. A két testület 1929 januárjában indította el a SZAB Népünk és Nyelvünk című „közérdekű folyóiratát” (1929–1939),⁷⁰ melynek első évfolyamai Bálint Sándor szerint „értékesek voltak, később azonban személyi vetélkedések miatt hivatását nem tudta teljesíteni.”⁷¹ A két szakosztály 1929. május 29-i kecskeméti együttes ülése hozta el Bálint Sándor életének következő döntő eseményét, a tudományos közéletben való színre lépését. Bibó elnöki beszámolója után szót kért: „nagyon szép ez a néprajzi program, de sajnos, egyet kifelejtettek: a népi vallásosság kutatásának a fontosságát, pedig az – különösen akkor még – az emberi magatartásokat nagyon meghatározta, akár a tételes vallások, akár a szekták”.⁷² Nagy figyelmet keltő hozzászólásában tudományos életprogramját fogalmazta meg, javasolva a vizsgálódás kiterjesztését „az Alföld intenzívebb vallástörténeti kutatására, mint az alföldi parasztkultúra egyik fontos tényezőjére. Kutatni kellene, van-e a magyar lélekben ősi vallási örökség, ázsiai hagyomány, továbbá azt, hogy akár protestáns, akár katolikus szempontból micsoda módosulást, lokális szint mutat az univerzális katolikus vagy protestáns princípiumhoz képest. Kutatnunk kellene az eretnekségek mivoltát, mint az alföldi magyar lélek spirituális kereséseinek megnyilatkozását. E most felvetett komplexummal rokon a szellemtörténeti kutatás problémája, ami annál inkább égető kérdése az Alföldkutatásnak, mert véleménye szerint a múltban az Alföldön sokkal magasabb fokú szellemi kultúrát kell feltételeznünk, mint általánosságban szokás.”⁷³ Szemléletes meghatározása szerint ugyanis „a néprajz tudománya nemcsak azokkal az érthetetlennek, exotikusnak tetsző jelenségekkel foglalkozik, amelyek régiségükkel, furcsa ízlésükkel, primitív és naiv felfogásukkal annyiszor fölkeltik csudálkozásunkat, sőt egy-egy hiedelem, babona, számunkra érthetetlen és

⁶⁷ Fábrián Dániel: *József Attiláról* 75–77.

⁶⁸ *Bálint Sándor*. Vig 1976. 41. évf. 1. 43.

⁶⁹ Szabó Tibor i. m. *Szeged története* 4. k. 583.

⁷⁰ Péter László: *Bálint Sándor pályája*. In: *Mindenkor...* 436.

⁷¹ *A hagyomány...* 237. A folyóiratról és munkatársairól Péter László: *Bibó István szülei*. In: *Mindenkor...* 179–185, Szántai Kiss Ágnes. *Népünk és Nyelvünk*. Repertórium. Szeged, 1985. Acta Univ. Szegediensis de Attila József Nominatae, Acta Bibliothecaria VIII. 2. k., Kikli Tivadar: *Népünk és Nyelvünk*. A folyóirat története. SkM 1985. 24. évf. 2–3. 59–66.

⁷² Péter László: *Beszélgetés...* 87–88.

⁷³ Idézi uő: *Mindörökké Szeged* 436.

értelmetlen szokás a mosolygásunkat is. A néprajz még a nép meséinek, nótakincsének, viseletének és egyebekben megnyilatkozó művészi hajlandóságainak tanulmányozásával sem elégszik meg.”⁷⁴ Tudományágának angol képviselői nem is etnológiáról, hanem antropológiáról beszélnek. „Nagyjából mi is így vélekedünk. A magyar nép a humánumnak szép és jellegzetes megnyilatkozásaként tűnik föl előttünk, amely sajátos kultúrát álmódott és valósított meg. A magyar néprajz következésképpen tehát nem más, mint a magyar népről és a magyar népi kultúráról való összes ismereteinknek elvi egységbe foglalása.” A néprajz, mint „az összes kultúrbázisok egybefoglaló tudománya – igyekszik tisztázni és ezek alapján jelenünk szellemi képét megértetni. A néprajz tehát mind a történelmi tárgyakkal, mind a szociológiával szemben az egyetemesség igényével lép föl, integrálni akarja a filozófiához hasonlóan az ember összes megnyilatkozásait. A historizmus eddigi tudós egyoldalúságával szemben a néprajz egyetemesebb és egységesebb történelmi megismeréshez akar segíteni.”⁷⁵ A néprajz tudománya tehát „a népleket, a népéletet a maga organikus teljességében és összes vonatkozásában akarja megismerni.”⁷⁶ E felfogásából származtatta a vallási néprajz feladatkörét: „A vallásos néplelek a kutatótól sok áldozatot követel: teljes megértést, bizonyos fokú azonosulást, különben kisiklik a kezünk közül. A vallásos néprajzot nem lehet a tudománynak sokszor egyoldalúan racionális módszereivel értelmezni, hiszen itt a néplelek legspontánabb rezdüléseiről van szó, amelynek fogalmi meghatározása sokszor szinte lehetetlen. A népi vallásosság művészi kompozíció is, sokkal inkább, mint a városi embernél, akit vallásában is inkább az értelmi megfontolások jellemeznek.”⁷⁷

A Népünk és Nyelvünk közölte *Szegedi problémák* című programját (1930), amelynek célja a múltbéli hiányosságok pótlása, a korábbi kutatások folytatásával új szintézis megalkotása volt, „egyben a szegedi (végső eredményében: az alföldi) magyar léleknek az egyetemes magyarság előtt való alapos igazolása, rehabilitációja.”⁷⁸ Álláspontja szerint a szintézis munkájának kétirányú redukciónak kell lennie, „amelyik első fokon a szegedi vallási karakter, másodfokon pedig a művészi megmutatkozás: szegedi népköltés, szegedi népzene, szegedi népművészet, tehát az ösztönös, a szegedi léleknek legmesszibb tájait képező dokumentumok megtekintésével elérhetné célját: megismerné a mindezeket megálmodó és megtermő szegedi lelket a maga meztelenségében, abszolút mivoltában.” Vallási karaktert, művészetet, köz- és társadalomtörténetet, a nevelést és az iskolázást, a vallás-, szellem- és irodalomtörténetet, nyelvészetet ennek összefüggésében kell vizsgálni.

1930 szeptemberében az egyetem időközben felállított néprajzi tanszékén Solymossy Sándor munkatársa lett; „Ott voltam mellette díjtalanul – ez jellemző a korszaknak a magatartására, a munkának a megbecsülésére –, egészen 1934-ig.”⁷⁹ Egyetemi pályafutásával párhuzamosan 1931–45 között a Királyi Katolikus Tanítóképző Intézetben, néhány évig a tanítónőképzőben is tanított, óraadóként és helyettes tanárként.⁸⁰ Gyűjtőmunkája mellett egyháztörténelmi kutatásait is folytatta, 1933. július 5-én Somogyi Szilveszter polgármester az alsóvárosi templom műkincseinek leltározásával bízta meg.⁸¹ Jelentése nem ismeretes.

⁷⁴ *A néprajz és a tanítóképzés*. Erdélyi Iskola 1936–37. 4. évf. 5–6. 302.

⁷⁵ *Néprajz és nevelés*. Prometheus Nyomda. Szeged, 1934. 6, 20, 28.

⁷⁶ *A néprajz és a tanítóképzés* 302.

⁷⁷ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 677–678.

⁷⁸ 1930. 2. évf. 6–8. 184.

⁷⁹ „*A legszögedibb...*” 125.

⁸⁰ Bereczki Sándor: *Bálint Sándor pedagógiai tevékenysége (1904–1980)*. Módszertani Közlemények, 1994. 34. évf. 2. 99.

⁸¹ Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 84. 7. levél. Ekkor gyűjtötte a *Szeged-vidéki babonás történetek* (EthnN 1930. 41. évf. 1. 48–50.) és a szeged-alsótanyai *Népdalok* 3. (uo. 1930. 41. évf. 3–4. 202.) anyagát. Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 84. 7. levél.

A Szegedi Fiatalok 1931-ben Joó Tibor szellemtörténeti, Berczeli drámaelméleti tanulmánya, Radnóti (*Akik alatt elfűjt a szél*) és Ortutay, Baróti versei mellett tervbe vették Bálint Sándor *50 szegedi népi dalának* kiadását is.⁸² Egyik sem jelent meg. Utóbbinak bővített anyaga *Szeged népe*. Új gyűjtés 1. cím alatt 1933 elején látott napvilágot.⁸³ 1933. április 2-án *Szeged a magyar kultúrtörténetben* címmel tartott előadást a kollégiumban.⁸⁴ Meglepő, hogy csak 1934 májusában jutott el Tápéra,⁸⁵ miután egykori piarista osztálytársával, az időközben a kollégiumból kivált Berczeli A. Károllyal folyóirat alapításába fogott; „közösen ötlöttük ki és állítottuk elő a lapot”,⁸⁶ az *Izenet* című kulturális szemlét.

Az Izenet

Az alcíme szerint „szegedi folyóirat az új magyar szellemiség szolgálatára” a kollégium füzeteihez, Bálint Sándor első munkáihoz hasonlóan a szegedi „Prometheus-nyomda lap- és könyvkiadó vállalat” kiadásában jelent meg.⁸⁷ Felelős szerkesztője, legszorgosabb munkatársa Berczeli volt, akinek misztériumjátékáról Bálint Sándor elismerően írt.⁸⁸ Másik szerkesztője és főmunkatársa nevének feltüntetése nélkül Bálint Sándor volt, aki Berczeli szerint „akkor egyetemi magántanárság előtt állott, és tartott tőle, hogy esetleg olyan dolgok jelennek meg ebben az orgánumban, amik veszélyeztethetik egzisztenciáját. Ezért szerepeltem csak magam felelős szerkesztőként.”⁸⁹ Ebben főként Bálint Sándor visszahúzódásának lehetett szerepe, bár nyilvánvalóan előmenetelét sem akarta kockára tenni. Közreműködését a már a settlement és a kollégium idejéből ismert, az első vonal látványos szereplésétől távolmaradó, ám tevékeny „dolgozótárs” magatartása jellemzi.

Folyóiratuk címlapján Aba-Novák Vilmosnak ugyanaz a grafikája látható, mint a *Néprajz és nevelésnek* az *Izenet* kiadásában megjelent füzeten (1934). A lap címe Berczeli szerint azért lett *Izenet*, mert „nagyon fölgyülemlett benne a szépség és igazság, s most izenni akar; szegedi, mert Szegedről akar izenni más tájaknak; s az új magyar szellemiséget azért kívánja szolgálni, mert hite szerint erre vezet az út. Nem akarja túlbecsülni a maga szerény próbálkozását s tisztában van azzal, hogy szűkös lehetőségei rideg határt szabnak e Szellemnek. Azt is tudja, hogy homokos a talaj, melybe e Szellem gyökerei kapaszkodnak. De ha homokos is, nem terméketlen! S ami ma árva csemete, idővel dús lombbá terebélyesedhetik. Az Alföldet szeretné megszólaltatni, anélkül, hogy tagadná a Szellem egységét és egyetemességét. A költő is önmagába merül, hogy mások szószólója lehessen. Az *Izenet* szolgálat, de tiltakozás is. Tiltakozás minden kizárólagosság ellen. Szegedről nézi a világot...”⁹⁰ Folyóiratukat negyedéves művelődéstörténeti, művészeti és szépirodalmi orgánumnak szánták, amelynek munkája a Népünk és Nyelvünk tudományos törekvéseivel párhuzamos szellemtörténeti, hasonlóképp tágan értelmezett hely- és honismereti műhely létrehozására irányult. Berczeli szerint a nevet „a debreceni *Válasz* sugallta; nekik akartunk

⁸² A Tolnai Gábor *A szabadvers...* c. tanulmánya végén közölt felsorolás szerint.

⁸³ 114 szöveggel és 60 dallammal. Prometheus Nyomda. Szeged, 1933.

⁸⁴ Csapody Miklós: „*A világban...*” 43.

⁸⁵ 1934. máj. 9-én. Lele József: *Emlékeim...* 50–52.

⁸⁶ *Berczeli Anzelm Károly*. In: *Búvópatakok*. A két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései. Gyűjt. és sajtó alá r. M. Pásztor József. Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda. Bp., 1974. 59.

⁸⁷ Lengyel András: *A szegedi Prometheus-nyomda (1926–1935)*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1989/90. 1. Szeged, 1992. 481–502.

⁸⁸ *Fekete Mária*. KSZ 1937. 7. évf. 17. 491. és Írott Kö, 1937. 1. évf. 4. 245–246.

⁸⁹ *Búvópatakok...* 59.

⁹⁰ *Izenet*, 1934. május. 2.

üzenni, illetve szegediesen: izenni.”⁹¹ A szemlét ugyancsak Berczeli fogalmazásában megjelenése előtt külön röplappal hirdették: „*Berczeli A. Károly*, a nagytehetségű fiatal szegedi író és költő szerkeszti, s munkatársai is a legjelentősebb fiatal írók és esztéták köréből rekrutálódnak. A sort *Bálint Sándor* Szeged szerepéről írt elmélyült tanulmánya nyitja meg, aki az új generáció egyik legképzettebb etnográfusa. *Pap Károly* finom novellával, *Bakó József* és *Galyasi Miklós* versekkel,⁹² a debreceni Juhász Géza 'Európai irodalom és magyarság' című átfogó tanulmányával szerepel az *Izenet*ben. Érdekesekek az új folyóirat rovatai is. A *Csarnok* fordításokat, a *Változatok Baranyai Erzsébet* pedagógiai tanulmányát tartalmazza az iskolai szelekció kérdéséről. Komoly visszhangra tarthat számot *Kiss István* cikke is a paraszt-egykéről, melyben a magyarságnak a kapitalizmus ellen irányuló passzív ellenállását éppen az egykében véli fölismerni. A gondos és ízléses kiállítású, hatvannégy oldalas folyóirat, melynek külön értéket *Aba-Novák Vilmos*,⁹³ *N. [Nemessányi] Kontuly Béla*,⁹⁴ *Reiter László*, *Nagy-Balogh János*, *Tóbiás György* és *Tápai Antal* műmellékletű munkái adnak, a szegedi *Prometheus* kiadása.”⁹⁵ Hirdették a szegedi írók és képzőművészek 1932-ben alakult Magyar Téka irodalmi társaságát, „a vidéki magyar irodalom altruista intézményét”, Juhász Gyula *Fiatalok, még itt vagyok!* című könyve kiadóját (a Téka-kör magját az *Izenet* munkatársai alkották).

Berczeli szerint „Az ellen a műparaszt-kultusz ellen, mely immár több mint egy évtizede járványszerűen fertőzi meg fiatal esztétáink és íróink zömét, mely előbb-utóbb egyetlen mértéke lesz kritikusa[ink] ítéletének, tiltakoznunk kell. Tiltakoznunk kell elsősorban is azért, mert módfelett értékeljük a paraszti lélek primitív művészetét, s attól tartunk, hogy ez a nagy felbuzdulás, mely aprópénzre váltotta a népi kultúrát s mely lehetővé tette, hogy *néhányan komolytalan és olcsó divatot üzzenek belőle*, inkább politikai karriereket, mint maradandó művészetet eredményez. Tiltakoznunk kell azért is, mert a városokban felserdült fiatal generáció, a közelmúlt néhány nyomasztóan nagy tekintélyének hatása alatt, a *legtúlzóbb nacionalista láznak is a népi lélekben keresi igazolását.*”⁹⁶ Bálint Sándor később is úgy vélte, „új, organikus, azaz a szegedi talajban gyökerező, de ugyanakkor nemes öntudatra ébredt társadalom útját kell előkészítenünk [...] Ehhez azonban kétségtelenül egészségesebb társadalmi közfelfogás, megértőbb, simulékonyabb kultúrpolitika és főleg a szegedi hagyománykincs ápolásában serényebb vezetés szükséges.”⁹⁷

Noha az 1933 januárjában elkészült *Szeged népe. Új gyűjtés I.* még abban az évben megjelent a *Prometheus*-nál, az *Izenet* saját kiadványaként hirdette. Füzetét a *Szeged népét* kiadó Kálmány emlékének ajánlotta 60 dallammal, 114 tétellel, köztük édesanyjától gyűjtött alsóvárosi dalokkal. „Amellett, hogy iparkodik megfelelni a népdalgyűjtés modern követelményeinek, a szegedi néplélek alkotóerejének is bizonyosága szeretne lenni [...] igaz

⁹¹ *Búvópatakok...* uo.

⁹² Verset és fordítást Berczelitől, Gönczi Páltól, Horváth Bélától, Perkátai Lászlótól és Tabán Gyulától közölték. Perkátai *Tékozló fiú* c. könyvéről (Szeged, 1937) Bálint Sándor is írt: KSZ 1938. 8. évf. 6. 192. L. még Lengyel András: *Bálint Sándor és Perkátai László*. DM 1991. júl. 13. 4.

⁹³ Festészetéről *Modern művészfejek* c. sorozatában adott összefoglalót: KSZ 1937. 7. évf. 12. 365.

⁹⁴ Előnévként anyja családnevét használta. Róla mindketten írtak: Berczeli *Mai művész*. Kontuly Béla címmel (ÚÉ 1935. 4. évf. 9–10. 525–526.), Bálint Sándor *Modern művészfejek* sorozatában (KSZ 1937. 7. évf. 9. 272–273.). Méltatását ezzel köszönte meg: „Drága Sanyikám, nagyon köszönöm a cikket, megkaptam és igen örülök neki. Sokkal szerencsésebb dolog, hogy itt jött és nem a Napkeletben, és hogy éppen most jött, amikor az Eucharisztikus Kongresszus szentkép-pályázatán első díjat nyertem és több millió példányban szóródik szét a nevem.” *Kontuly Béla levelezőlapja Bálint Sándorhoz*. Bp., 1937. máj. 7. Kézírással. BSh

⁹⁵ *Új folyóirat*. Az *Izenet* reklámja az 1934. májusi számban. SK

⁹⁶ *Parasztláz*. *Izenet*, 1934. aug. 110–111.

⁹⁷ *Szegedi hivatás*. ÚÉ 1942. 11. évf. 9. 176.

köszönetet mondok vezetőmnek, Solymossy Sándornak tapasztalt irányításáért, Bartók Bélának a dallamoknak a kéziratban való átnézéséért és hálásan fogadott tanácsaiért, továbbá Szabolcsi Bencének sokféle szíves segítségéért. Köszönetet mondok véreimnek, azoknak a derék, jó lelkeknek is, akiknek érdeméből ez a gyűjtemény megszületett.”⁹⁸ Munkájáról a Szegedi Új Nemzedék így írt: „A szegedi tanítóképző intézet egyik fiatal tanára, Bálint Sándor szorgalmas búvárkodásával eddig is nagyon sok szolgálatot tett a szegedi magyar nép dalainak napvilágra hozatalával, amikor azokat a régi gyöngyszemeket, amelyek oly dúsan tenyésztek a humuszban, megmentette az elpusztulástól, az elfeledéstől.”⁹⁹

Törekvéseikhez megnyerte Szabolcsi Bencét is: „folyóiratának tervét, amint levelében ismerteti, annyira rokonszenvesnek, szükségesnek és magamhoz közelállónak érzem, hogy örömmel jelentkezem munkatársának – felelte Szabolcsi. – Más kérdés persze, hogy mit tudnék Önöknek írni, ami adatbogarászástól mentes, elvi dolgokat tárgyalna...”¹⁰⁰ *Régi kultúremlékek a magyar népzeneben* című írása a második számban jelent meg.

Ő maga előbb *Szeged a magyar kultúra történetében* címmel közölt tanulmányt, a második számban *A modern magyar lélek útjairól* írt áttekintő esszét, a katolikus gondolkodók közül Prohászka Ottokár, Pauler Ákos és Giesswein Sándor, a reformátusok sorából Böhm Károly, Schneller István és Makkai Sándor, az új művészek közül Körösfői Kriesch Aladár, Lechner Ödön, Lajta Béla, Kós Károly, Ady, Bartók és Kodály Zoltán törekvéseit méltatva.¹⁰¹ Itt vázolta föl először a 19. századi Európáról, az egyén kiábrándultságáról és a kor művészeti-áramlatairól alkotott személyes képét, amelyet később képzőművészeti tárgyú írásaiban teljesített ki. „A XIX. században Európa kiüresedik és elfásul, a világ és élet öngyilkos hangulattá foszlik, a haladás és civilizáció hősei megszégyenülnek és reménytelenül elbuknak. Létünk metafizikai föltételeiről és realizmusáról, isteni garanciáiról megfeledkezünk. Az evolúció délibábja megtéveszt bennünket és nagykorúságunkkal kérkedünk. Ez azonban önáltatás, mert a kort a *mal du siècle* emészti.”¹⁰² Különösen a második világháború után hangoztatta, hogy „Amíg a XIX. század szellemi, politikai és gazdasági individualizmusa a közösségi formákat szinte teljesen szétfeszítette és ezzel nemcsak az egyéneket, hanem az egyénekből álló nemzetet, modern társadalmat is valami döbbenetes árvaságra és kiszolgáltatottságra ítélte, addig korunk embere jól-rosszul újra meleg, természetes, szerves közösség után sóvárog.”¹⁰³ Gondolatmenete szerint az elmúlt évszázad páratlan tudományos-technikai fejleményeit erkölcsi hanyatlás, kiüttlanság-érzet, individualizmus, etatizmus és nacionalizmus, vagyis a spirituálistól való végletes elfordulás kísérte. Erre a háborús kataklizma utáni jelenben keresztény megújulásnak kell következnie. A 20. század modern, elvesztett otthonosságát kereső „zilált lelkű, történésektől hajszolt” embere a népi-közösségi kultúrához való visszatéréssel találhat lelki felfrissülést. „Mindnyájan érezzük, hogy az államnak, az iskolának, és a társadalomnak, mai életünk e három nevezetes kategóriájának valamiképpen meg kell újhodnia. A magunk részéről a megújító elvet a népi kultúrában ismertük föl.” Esszéjéről Imre Sándor ezt írta neki: „vagy láttam kéziratban, vagy szíves volt elmondani a gondolatmenetét, mert ismertem a lényegét.

⁹⁸ *Szeged népe*. Új gyűjtés 1. Gyűjtötte: Bálint Sándor. Prometheus-nyomda lap- és könyvkiadó vállalat. Szeged, 1933. 5–6. Kálmány gyűjtése: *Szeged népe*. Ős Szeged népköltése 1. k. Arad, 1881.

⁹⁹ (–n): *Szeged népe*. Bálint Sándor tanár szegedi népdalgyűjtése. SZÜN 1933. márc. 25. 10.

¹⁰⁰ *Szabolcsi Bence levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1934. márc. 1. Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 85. 9. levél.

¹⁰¹ Mindkettő különnyomatként is: *Az 1934/35. tanévi beszámoló-tervezet*. A tanárok irodalmi munkássága. A M. Kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara. 690. bksz. 1934–35. Zolnai Béla dékán. Szeged, 1935. okt. 16. ad. 8. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

¹⁰² *Breviárium* 40.

¹⁰³ *A paraszti élet tanítása*. ÚE 1945. aug. 16. 5.

Újra azt mondom: nagyon szeretném, ha egyetlen tárgyra vagy gondolatra összpontosítaná egyelőre az egész erejét, mert így sokat kaphatnánk a tollától, amit más nem adhat, mert sem a magával hozott érzeke, sem a tanulmányaiból eredő készültsége nincs meg hozzá. Ne engedje, hogy az érdeklődése elforgácsolja az erejét! Az én példámból tanulnia kell, ingyen kapja.”¹⁰⁴ Az Izenet mindkét számában közölt *Dugonics András ifjúkori dalgyűjteményéből*,¹⁰⁵ melynek kéziratára a Nemzeti Múzeumban bukkant rá.

A hangvételésében és tárgyválasztásában valóban „spirituális színezetű népies orientációjú” folyóirat a képzőművészet területén is fontos szerepet vállalt.¹⁰⁶ A lap értékes modern anyaga – a röplapon feltüntetett művészek mellett főként Molnár-C. Pál, Csáky József munkáinak bemutatásával – Bálint Sándor személyes ízlését és kapcsolatait mutatja.¹⁰⁷ Az Izenet nemcsak a „prenépies irányultságú agrársettlemet mozgalomhoz” kapcsolódott szorosán, hanem, noha szerkesztői már mindketten eltávolodtak tőle, a kollégiumhoz is. A karakterét megadó „programcikkeket” Bálint Sándor írta, felújítva a Szeged-kutatást, mint a kulturális hagyomány fő generáló elvét.¹⁰⁸ A szép reményekkel indult, 1934 májusában és augusztusában megjelent folyóirat megszűnését anyagi csődje okozta. A szaktudományában való elmélyülés és a tanítás mellett legfőbb feladatának Bálint Sándor már ekkor is az íratlan hagyományok megőrkítését, a tárgyi emlékek megmentését tartotta. A lap feltámasztására irányuló erőfeszítésnek ezért sem látta értelmét.

A néprajzi tanszék

A kormányzat a húszas évek végén az oktatás- és tudománypolitika intenzív, arányosságra törekvő decentralizációját határozta el, amit az egyetemek „specializációja” mellett számos nagyvonalú fejlesztés kísért. A néprajzi tanszék felállítására is ekkor, Bálint Sándor egyetemi tanulmányainak befejezése után két évvel került sor.¹⁰⁹ Miután „az etnographia, a II. filozófia és a II. magyar irodalomtörténet részére egy-egy nyilvános rendes tanári állás” létesítéséhez februárban hozzájárult a pénzügyminiszter,¹¹⁰ a tanszékek felállításáról egy hónappal később született rendelet.¹¹¹

1929 januárjában a bölcsészkar Buday Árpád, Erdélyi László, Kogutowicz Károly és Szádeczky-Kardoss Lajos nyilvános rendes tanárok részvételével bizottságot küldött ki a néprajzi tanszék betöltésének előkészítésére.¹¹² A tanszék vezetésére Banner János, Bátky

¹⁰⁴ Imre Sándor levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1934. nov. 3. Kézirat. BSh

¹⁰⁵ *Dugonics András ismeretlen munkája c. „eszmetöredéke”*: Széphalom, 1933. 7. k. 6–9. 50–51.

¹⁰⁶ Lengyel András: *Irodalom*. In: *Szeged története* 4. k. 670.

¹⁰⁷ A Franciaországban dolgozó, közismerten baloldali Csákyval és Szegeden élő édesanyjával, akit anyagilag támogatott, képviselősége idején is kapcsolatban maradt. Lengyel András: „...*hálával gondolok tetteire*”. DM 1991. jún. 29. 4.

¹⁰⁸ Uő: *Szeged története* 4. k. 682.

¹⁰⁹ *Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter levele a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem tanácsának*. Bp., 1928. nov. 30. 746–1928/29. etsz. (Szeged, 1928. dec. 7.) CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d. Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola 1928-ban települt Szegedre. T. Molnár Gizella: *Tanárképző Főiskola létesül Szegeden*. In: *Főiskolánk a szegedi sajtó tükrében*. Repertórium. Szerk. uő. Szeged, 1993. 3.

¹¹⁰ 161.222/1928. IV.a. MOL K 636–1929–30–910–0–1929–87. 2.

¹¹¹ 51.587/1928.IV.ü.o. sz. *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és nyelv- és történettudományi Karának 1928. dec. 20-i üléséről*. 7. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

¹¹² *Jegyzőkönyvi kivonat*. A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és nyelv- és történettudományi Karának 1929. jan. 31-i V. rendes üléséről. 347. bksz/1928–29. 99. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1928/1929, 1929/30. VIII. 2. 6. d.

Zsigmond, Berze Nagy János, Bibó István, Cs. Sebestyén Károly,¹¹³ Ecsedy István, Ernyey József, Györffy István, Madarassy László, Róheim Géza, Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond és Viski Károly neve került szóba. A két legesélyesebb professzorjelölt Solymossy és Bibó volt, utóbbi azonban nem vállalta a jelölést. A kar Solymossy mellé állt,¹¹⁴ aki nyilvános rendes egyetemi tanárként 1929. augusztus 30-án került a „néptudományi tanszék” élére.¹¹⁵ Az 1929. szeptemberi első kari ülést Solymossy már „az ethnographiai új katedra professzoraként” vezette, székfoglalóját szeptember 20-án tartotta.¹¹⁶ Bálint Sándort 1930. szeptember 1-jén vette maga mellé,¹¹⁷ aki budapesti ismeretségük révén öt évig volt gyakornoka, majd tanársegéde.¹¹⁸ „Aztán közben elmentem tanárnak a tanítóképzőbe, mert kilátástalan volt, hogy itt az egyetemen véglegesítsenek, 1933 táján, amikor a nagy világgazdasági válság miatt nagy takarékosági akciók voltak.”¹¹⁹ Bálint Sándor szerint „A néprajz hazai tudománytörténetének korszakos jelentőségű állomása az első magyar néprajzi tanszék felállítása Szegeden [...] Az új intézetet a kormányzat nagyon mostohán, szégyenletesen látta el.”¹²⁰ Az intézet csekély évi átalányban részesült, „Ezzel szemben a még majdnem üres intézet egy hatalmas, tápai népeletet ábrázoló, egyébként művészi értékű képet kapott az akkori minisztertől, aki ezzel próbált a nehezen élő kiváló festőn, Nyilasy Sándoron segíteni.”¹²¹ Bálint Sándor közben a kétéves Apponyi-kollégiumot is látogatta, amely az egyetemi vagy főiskolai diploma után tanítóképző-intézeti tanári oklevelet is adott.¹²² E képesítését 1931-ben szerezte.

A tanszéken 1934. október 1-ig, Solymossy nyugdíjazásáig¹²³ díjtalan gyakornoksága évenkénti meghosszabbításával működött.¹²⁴ Díjtalan tanársegédnek először 1933. szeptember

¹¹³ 1931-ben habilitálták: *Dr. Solymossy Sándor és Dr. Buday Árpád egyetemi ny. r. tanárok vélemények jelentése Dr. Cs. Sebestyén Károly magántanári képesítése ügyében.* Szeged, 1934. máj. 5. ad. 382.bksz/1830/31. és köv. iratok. MOL 636–1931–12–11940. Később a múzeumba került, I. Móra Ferenc 1931. nov. 21-i levelét Ernszt Sándor miniszterhez. MOL uo.

¹¹⁴ *Kogutowicz Károlynak, a Földrajzi Intézet igazgatójának, mint az etnográfiai tanszékbizottság előadójának véleményes jelentése.* Szeged, 1929. ápr. 10. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

¹¹⁵ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1929. ápr. 25-i VIII. rendes üléséről.* 555. bksz. 1928/1929. 10–11., *Solymossy Sándor levele Mészöly Gedeon dékánnak.* Bp., 1929. máj. 11. és *Mészöly Gedeon dékán levele gróf Klebelsberg Kunó miniszternek.* Szeged, 1921. máj. 21. *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1929. szept. 26-i I. rendes üléséről.* 90/1929–30. 3. CSML uo.

¹¹⁶ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1929. szept. 26-i I. rendes üléséről.* 90/1929–30. 3. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

¹¹⁷ MOL XIX–J–1–h–84–1–B–17477/1947. 186. d.

¹¹⁸ MOL XIX–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186. d.

¹¹⁹ Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam...*” 71.

¹²⁰ *A hagyomány...* 237.

¹²¹ *A szögedi nemzet* 1. k. 46. „Úgy értesültem – írta később Solymossy –, hogy a Nyilasy-féle képet, továbbá a Fogadalmi Templomot az udvarral és a Pantheonnal képekben egy vállalkozó odalenn [Szegeden] ki akarja adni; állítólag valami Schmidt (de nem Henrik!) nevű. A mi szemináriumi képünk reprodukálásának joga még a festőművészné, tehát az ő felhatalmazása nélkül ne engedje senkinek lefotografáltatni [...]” *Solymossy Sándor levelezőlapja Bálint Sándorhoz.* Bp., 1932. jan. 23. Kézírással. BSh

¹²² Az intézményről Kiss Róbert Károly: *Az Apponyi kollégium szegedi története.* In: *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola...* 143–156.

¹²³ *Az 1934/35. tanév. Beszámoló-tervezet.* A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara. 690. bksz. 1934–35. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

1-jén választották meg 1934. augusztus 31-ig,¹²⁵ professzora azonban már 1933 márciusában, gyakornok korában kezdeményezi habilitációját, amikor „előterjeszti dr. Bálint Sándor középiskolai tanár, ethnographiai intézeti díjtalan gyakornok magántanári képesítéséért benyújtott kérvényéről szóló jelentését. A Kar titkos szavazásban 13 szavazattal 2 nem és egy üres szavazat ellenében dr. Bálint Sándort személyi minősültségénél fogva a képesítéshez bocsátja; folyamodó tudományos munkásságának elbírálására és javaslatételre kiküldi dr. Solymossy Sándor és dr. Sík Sándor ny. r. tanárokat.”¹²⁶ Felterjesztését a minisztérium augusztus 7-én erősítette meg.¹²⁷

A katolikus tanítóképzőben

A Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképzőben Glattfelder Gyula püspök 1931. november 1-jén alkalmazta „külsős” óraadó tanárként.¹²⁸ Püspöki intézkedésre 1931/32-ben eleinte Pörzsölt Géza hittanárt helyettesítette,¹²⁹ mégis ez volt az első olyan állása, ahol amellet, hogy örömmel végzett munkájáért fizetést kapott, nevelői habitusa is kezdett kibontakozni. Életében új szakasz kezdődött: az egyetem mellett a képzőben 1931–44 között tanított. Újabb, akkor már harmadik, nyolc éven át párhuzamos tevékenysége 1938-ban vette kezdetét, amikor a néprajzot az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán is tanítani kezdte¹³⁰ 1946–47-ig.

Képzőbeli megterhelése kezdetben heti 17 óra volt, ennyi időben oktatott magyart a három alsó, földrajzot az alsó négy osztályban, s amellet, hogy alsó tagozati önképzőköri tanárelnök volt, az iskolán kívüli (levente) népművelési tanfolyamon is tartott előadásokat.¹³¹ Az 1932/33. tanévben már heti 18 órában tanította a magyart a három alsó, a németet az első két, a földrajzot az első négy osztályban, miközben az önképzőkört is irányította.¹³² Beszámolója szerint az iskolán kívüli tanfolyamon 9 órát, a Petőfi Sándor Önképzőkör alsó tagozatán tíz gyűlést tartott, ahol a diákság szavalatokkal, zene- és énekszámokkal szerepelt. Közben az Apponyi-kollégium kémia–ásványtan–állattan–növényföldrajzi szakcsoportjának didaktikai gyakorlatait irányította.¹³³

Ekkor kezdtek formálódni módszertani, pedagógiai, nemzetnevelési elgondolásai. *Néhány szó a személyiség elvéről* című írásában a személyiség transzcendens kiteljesedése és a

¹²⁴ 57. bk.sz. 1932/33. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186. d. MOL uo. és *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől.* 16959/1933. IV. Bp. 1933. aug. 7. 14/1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d.

¹²⁵ *Jegyzőkönyv a kar 1933. ápr. 27-i VIII. rendes üléséről.* A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara. Szeged. 607 bk. 1932/33. 304. CSML SzFJTE BNyTK iratai VIII. 2. 7. d. és uo. 14. bk. sz. 1933/34. Szeged, 1933. aug. 21. MOL XIX–J–1–h–4–84–1–B–171477/1947. 186. d. A minisztérium szerint 1939. dec. 27-ig volt fizetéstelen tanárségéd: 1. 156.943/1940. VIII.2. ü.o. értesítés Glattfelder Gyula m. kir. titkos tanácsos, csanádi püspöknek 1940. márc. 11-én. SzCsPL I. 1. a. 268/940.

¹²⁶ *Jegyzőkönyv a kar 1933. márc. 30-i VII. rendes üléséről.* 557. bk. 1932/33. 273. sz. 11–12. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d.

¹²⁷ CSML uo. és MOL XIX–I–1–4–84–B–17.477/1947. 186. d.

¹²⁸ *Glattfelder Gyula felterjesztése Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszterhez.* Szeged, 1940. febr. 5. G.aut. SzCsPL I. 1. a. 268/940.

¹²⁹ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1931–32. tanévről.* Szerk. Becker Vendel. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. Szeged, 1933. 9.

¹³⁰ *Szőkefalvi Nagy Gyula főiskolai tanár levele Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.* Szeged, 1939. szept. 27. MOL K–636–1941–35030.

¹³¹ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1931–32. évről* 10, 28.

¹³² *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1932–33. tanévről.* Szerk. Becker Vendel. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. Szeged, 1934. 18.

¹³³ Uo. 13, 43, 66.

nevelés kötelességei közti ellentmondást világította meg.¹³⁴ Gyakorlati tapasztalatait később tankönyveiben,¹³⁵ főként pedig a néprajzoktatás népiskolai, gimnáziumi és tanítóképző-intézeti reformjának szemléleti alapvetésében, a *Néprajz és nevelés*ben foglalta össze.¹³⁶ Fő törekvése a néprajzi szemléletnek az oktatás egészében való komplex, az egyedi jellegzetességekre építő, hely- és honismereti jellegű érvényesítése, a diákok erre való bátorítása volt.¹³⁷ Álláspontja szerint ugyanis a tanterv csak „általános irányelveket ad, amelyek az egész ország népiskoláira nézve érvényesek, illetőleg kötelezőek. Sajnos, tankönyveink, főképpen az olvasókönyvek is ezt az egyezményes jelleget mutatják [...] Helyi tanmenet kidolgozása azonban megint csak lehetetlen néprajzi tudás nélkül... A magyar népet az utolsó száz esztendő alatt súlyos szellemi, erkölcsi és anyagi megrázkódtatások érték... És főképpen ezért van szükség arra, hogy népünk régi kultúráját a pusztulástól megmentsük, mert új légáramlást hozna az iskolába is. És itt látjuk a magyar néptanító áldott misszióját. Ő általa mintázhatja meg a XX. század minden magyarja népünknek nagy erőnyeit: az istenélményt és a munkát, a lélek rendjét és a belőle fakadó felelősségtudatot, továbbá azt az egyszerűséget, amely mindig a lényegre tekint.”¹³⁸

Reformtörekvéseinek ebben az összefoglalójában a klasszikus kultúrák egyetemes humanitását óhajtotta volna összekapcsolni a magyar parasztműveltség népi humánumával,¹³⁹ csakúgy, mint *A néprajz és a tanítóképzés* (1936) és *A tanítóképzésünk reformja és a néprajz c. tanulmányai*ban (1937),¹⁴⁰ még Karácsony Sándor *A magyar észjárás és közoktatásunk reformja*, valamint Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* című műveinek megjelenése (1939) előtt.¹⁴¹

Szándékait, legalábbis a képzőben, idő múltán siker koronázta, részben, mivel szaktárgyait egyébként is komplex szemlélettel oktatta, tanítványait otthoni tájékozódásra, helyismeretre biztatta,¹⁴² részben pedig, mert elképzelése a számára oly fontos papképzés területén hivatalos támogatást kapott. Becker Vendel igazgató 1935-ben ezt írta: „minden pasztorális képzés alapja a magyar etnográfia és a teljes pedagógiai képzés legyen. Ezen képzés kimélyítésére

¹³⁴ ÚÉ 1935. 4. évf. 9–10. 525–526,

¹³⁵ *Földrajz a líceum és leánylíceum 1. osztálya számára*. Bp., Szent István Társulat, 1939., 1945., *Magyarország földrajza a líceum és leánylíceum 2. osztálya számára*. Uo. 1939. (románul: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp., 1941.).

¹³⁶ Szeged, 1934., továbbá *Néprajz és népiskola*. ÚÉ 1934. 3. évf. 5. 376–378, *A néprajz és a tanítóképzés*. Magyar Tanítóképző, 1936. 49. évf. 6. 234–241. (A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1935/36. tanévről. Szerk. Becker Vendel. Szeged, 1936. 17–23.), *Az egyetemes történelem tanításának módja*. Uo. 1937. 50. évf. 8. 333–344, *Tanítóképzésünk reformja és a néprajz*. EthnN 1937. 48. évf. 2. 107–114, *A magyar néprajz a tanítóképző akadémián*. Erdélyi Iskola, 1943. 9. évf. 1. 91–94.

¹³⁷ Egyik tanítványa később így tájékoztatta: „A népdalokat a fiúkkal már gyűjtetem [...] Kérem a Tanár urat, hogy ha esetleg nem esik terhére, szíveskedjék értesíteni, hogy a Tanár úr gyűjtését, a szegedi és környéki népdalokat hol szerezhetem be [...] Utasítást szeretnék kérni arra nézve, hogy ráérő időmben mit gyűjtsek itt össze (népdal, népszokások).” *Ördög Antal levele Bálint Sándorhoz*. Kaposvár, 1939. febr. 6. Kézirat. BSh

¹³⁸ *Néprajz és népiskola*. ÚÉ 1934. 3. évf. 5. 378.

¹³⁹ „A 'Néprajz és középiskola' című dolgozata alaptételével semmiképpen sem tudok egyetérteni – írta Hantos Gyula, a kolozsvári egyetem emberföldrajz professzora 1943-ban. – [...] mindebben kiforrotlan és zavaros félígazságokat látok.” Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József...* 233.

¹⁴⁰ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1935/36. tanévről*. Szerk. Becker Vendel. Csernai István és Társai Könyvnyomdája. Szeged, 1936. 17–23. és EthnN 48. évf. 1937. 2. 107–114.

¹⁴¹ Utóbbiról Kósa László: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés csaknem hetven év után*. In: *A magyar irodalom története* 3. k. 1920-tól napjainkig. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat. Bp., 2007. 375–380.

¹⁴² Juhász Antal: „*Emlékmorzskákat rakosgatok*”. Szeged, 1994. 5. évf. 7–8. 15.

szolgál a gazdasági, közgazdasági, szociológiai és szociálpolitikai, továbbá a népegészségügyi, néprajzi, gyermekpasztorációs, az egyházi liturgikus és a népénekekben való képzés.”¹⁴³

1933. szeptember 1-jén lett óraadó helyettes tanár, miután a püspök a miniszternek írott felterjesztésében megerősítette: „csatolt okmányainak igazolása szerint kitűnő eredménnyel szerezte meg a középiskolai tanári oklevelet, melyet a Tanítóképző Intézeti Tanárvizsgáló Bizottság előtt tett kiegészítő vizsgájával, tanítóképző-intézetekre is érvényesített. Kiváló szakképzettségét bizonyítja ezen túlmenőleg doktori fokozata is, amit a magyar nyelv és irodalom köréből 'summa cum laude' ért el. A főhatóságom alá tartozó szegedi kir. kath. tanítóképző-intézeten kívül, ezt megelőzőleg, már a szegedi fiúkereskedelmi- és a szegedi reáliskolában végzett eredményes tanári munkát. A tanítóképzés szolgálatában harmadik esztendeje áll, s munkáját nemcsak hiánytalan szakképzettséggel, hanem folyton fejlődő methodikai készséggel és nagy nevelői rátermettséggel látja el. Ugy felkészültségénél, mint egyéniségénél fogva kartársai s az ifjúság előtt egyaránt közszeretben áll. Tanári munkáján kívül értékes tudományos munkásságot is folytat. A Ferencz József Tudomány Egyetem Néprajzi Intézetének tanársegéde, s bár munkássága főként a néprajz területét öleli fel, sűrűn érinti a nevelésügy kérdéseit is [...] a Ferencz József Tudomány Egyetemen habilitálását kérte. Mint a felsoroltakból kitűnik, Bálint Sándor dr. minden előfeltételével rendelkezik a betöltendő állásnak – melyet három év óta feletteseinek teljes megelégedésére óraadó tanári minőségben ez idő szerint is betölt. Tisztelettel kérem tehát Nagyméltóságodat, hogy jelenlegi beosztásában meghagyva őt, helyettes tanárrá kinevezni kegyeskedjék.”¹⁴⁴

Az 1933/34. tanévben heti 18 órában tanított németet az első, magyart a három alsó, földrajzot a négy alsó osztályban, közben a tanári és az ifjúsági könyvtár óráinak teendőit is ellátta.¹⁴⁵ Az önképzőkörben, amely önálló tagozattá nőtte ki magát, a nemzeti ünnepeken és más alkalmakkor nyolc gyűlést tartottak. A kör „célkitűzése kettős – írta beszámolójában. – Egyrészt támogatja, kiegészíti az iskola munkáját, másfelől pedig a növendékeknek ad alkalmat arra, hogy biztos fellépéshez szokják, és szellemi önállóságra tegyen szert. Iskolánk jellegéből természetszerűleg következik, hogy a műsor lehetőleg a tanítói pálya követelményeihez is igazodik.”¹⁴⁶ Az iskolán kívüli tanfolyamokon szem előtt tartotta, hogy „A *Quadragesimo Anno* c. pápai körlevél megjelenése után megindított Actio Catholica arra kötelezi a katolikus képzőket, hogy az új társadalmi rend kialakításában rendkívül fontos és nemzeti szempontból is súlyos kötelességeket ellátó társadalmi munkára, az iskolán kívüli népnevelésre a legalaposabban készítsék elő a jövő tanítóit.”¹⁴⁷

Az évközi „módszeres értekezletek” egyikén *A szülőföld tanításának módszertanáról* tartott előadást, az Apponyi-kollégiumban a magyar–német szakcsoport gyakorlatait vezette. *A tanári kar irodalmi tevékenységének évkönyvbéli áttekintése* tudományos-közéleti tevékenységét is összefoglalta.¹⁴⁸

¹⁴³ *A főiskolai tanítóképzés problémája*. In: *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1934–35. évről*. Szerk. Becker Vendel. Burkus-Nyomda. Szeged, 1935. 43. Becker neve „Körmendi” ügynök, Kerényi (Koch) József (1905–1987) 1963. febr. 22-i jelentésében is fölbukkan, mint aki ellenezte a KALOT reformtörekvéseit. *III/III-as...* 127. Kerényiről Péter László: *Szegedi tudósítások*. Bába. Szeged, 2003. 273–277.

¹⁴⁴ *Glatzfelder Gyula levele Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszterhez*. Szeged, 1934. jan. 15. SzCsPL I. 1. a. 160/934.

¹⁴⁵ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1933–34. tanévről*. Szerk. Becker Vendel. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. Szeged, 1935. 22.

¹⁴⁶ Uo. 49–51.

¹⁴⁷ Májner Rezső: *Népművelési előadóképzés*. Uo. 39.

¹⁴⁸ Uó i. m. 21, 24, 74.

Képesítő eljárását Solymossy Sándor nemcsak bizonyított alkalmassága miatt indította meg idejekorán, hanem azért is, mert a habilitációval utódjának kívánta jelölni, tanszékének fennmaradását ezzel is biztosítani. A szegedi egyetemnek különleges szerepet szánt a néprajzi kutatásban és oktatásban egyaránt, annál is inkább, mivel 1934-ben a tanszéket Hóman Bálint kultuszminiszter, „a Szeged iránt barátságaltanná vált kormányzat a budapesti egyetemre helyezte át. Pedig a szegedi mellett inkább más vidéki egyetemen is gondoskodnia kellett volna a néprajz ügyéről. Szomorúan látván át a helyzetet, a néprajzi oktatás szegedi válságát, Solymossy elhatározta, hogy Cs. Sebestyén Károly tanár szegedi muzeológust a tárgyi, engemet pedig a szellemi néprajzból magántanárrá habilitál (1934). Ez természetesen tudományos elismerés volt, de nem kenyeret is jelentő hivatás. Amikor ezt tudtomra adta, azt válaszoltam neki, hogy én ezt még nem érdemlem meg. Hálás szívvel emlékezem a feleletére: 'Kedves fiam, ahhoz semmi köze, hogy én mit akarok önnel'.”¹⁴⁹

A bölcsészkar Solymossyt és Sík Sándort bízta meg a magántanári habilitációhoz szükséges jelentések elkészítésével. Solymossy ajánlása szerint „Bálint Sándor tudományos munkássága nem nagy terjedelmű, de tekintettel az összesen 7 évi időtartamra, amióta ír és nyomtatásban közzétesz, nem is kevés. Számba veendő itt aránylag fiatal kora is. Mint aki az ethnographia roppant kiterjedt tárgykörének folklórrészét (a népiség szellemi kincse) választotta sajátos kutatóterületéül, az ebbe való behatolás, tájékozódás ráérő idejét teljesen igénybe vehette. Ugyancsak akadályozó körülmény a megjelentetésnek az utóbbi években nehéz, szinte lehetetlen volta; aminthogy tudtommal több munkálata készen várja a publikálást.” Sziládyról írott tanulmánya után „teljesen a néprajzi búvárkodásra adja magát, ami felé személyes előfeltételei is leginkább irányítják. Nem tartom eléggé kiemelendő fontosságúnak azt a körülményt, hogy Bálint Sándor hamisítatlan népi környezetből került ki. Amihez, mi, középosztályúak, ha néplélekkel kapcsolatos tanulmányokba merülünk, a legnagyobb nehézségek árán tudunk csak eljutni, ti. a föld népének mentalitásába való behatolást illetően, Bálint Sándor azt készen hozta magával. Hogy mily lényeges és mélyreható a különbség a művelt elem és a paraszti és gondolkozásmódja, szemlélete és ítélkezése közt, csak a folklorista képes észrevenni. Két elütő világ ez, a mentalitás más-más megnyilatkozó formáival, s aki gyermekkorától magával hozta ezt, amihez mi többiek csak nagy fáradsággal s akkor sem teljesen tudunk hozzáférközni, ez már szinte eleve prædestinálva van arra, hogy e tárgykörrel foglalkozzék, azt megértesse és tudományosan feldolgozza.”¹⁵⁰ Solymossy azt is megemlítette, hogy a tanítóképzős hallgatók használatára „összeállította rövid vázlatban a magyar nép ethnografiáját (könyvatos vezérfonal, Szeged, 1933.). Közismert tény, hogy népszerű vázlatos vezérfonal megírása a legnehezebb feladat minden tudományban. Bálint Sándor kísérlete az első ilyenű egybeállítás szakirodalmunkban [...] Íme egy kezdő tudós folklorista munkássága, amely biztató ígérete egy jövőző gazdag aratásnak. Végül, mint a tudomány szakot más tekintetben érdeklő körülményt meg kell még azt is említenem, hogy amíg a tárgyi néprajznak hazai egyetemeinken három magántanárja is van, a folklórra eddig egy sincs! Pedig hogy ez, az ethnológiának a szellemi része, nemcsak egyenlő fontosságú a tárgyi elemek megismertetésével, de ennél sokkal fontosabb, mert a népi lélekbe, tehát a legsajátosabb magyar psychébe ez van hivatva bevilágítani, azt bővebben fejtegetni nem szükséges [...] Mindezt fölülte kívánatos, hogy sajátosan folklórdisciplinát nyújtó erő is álljon a hallgatók rendelkezésére. Kívánatos végül, hogy ez a magántanár éppen Szegeden legyen, ahol egy

¹⁴⁹ *A hagyomány...* 238.

¹⁵⁰ Solymossy 1933. máj. 22-i jelentését idézi Komoly Pál: *Bálint Sándor magántanári képesítése.* SkM 1983. 22. évf. 4. 246–248.

összefogó, teljes ethnológiát nyújtó tanszék van szervezve, amely tárgyának roppant területe miatt részlekkérdésekbe nem bocsátkozhatik, ezt a munkát a szeminárium kezdő kutatóival csak a két (folklorista és tárgyi néprajzos) magántanár tudja közölni, s őket ezekben vezetni.”

Sík Sándor véleménye szerint Bálint Sándor munkásságának körét „egyre határozottabb tudatossággal szűkítette az alföldi, közelebbről a szegedi és szegedvidéki magyarság néptudományi vizsgálatára, másrészt azonban ugyanezen adatok bizonyosága szerint ebbe az anyagba egyre mélyülő elvekkkel és egyre gazdagabb tudományos felszereléssel sokoldalúbb szempontok szerint mélyed el [...] E hasznos tevékenység szempontjából legyen szabad még két okra rámutatnom, amely miatt örömmel üdvözléném tudománykarunk munkatérének a Bálint Sándor művelte speciális tudományzakkal való kibővítését. Az egyik megfontolás egyetemünk alföldi, szegedi otthonával függ össze [...] ez irányú hivatásának szempontjából szerencsés gazdagodásnak kell mondanunk kutatási és oktatási anyagunknak oly magántanári kollégiumokkal való gyarapodását, amelyek a speciális alföldi és szegedi lélekkel és annak problémáival foglalkoznak.” A táji kapcsolat fontossága mellett Sík másik megfontolása annak kutatását sürgette, „mit nevezhetünk voltaképpen speciálisan magyar szellemiségnek? Ezen a téren pedig, ha vannak is értékes kezdemények (Herman Ottó, Solymossy, Szekfü, Babits stb.), egyelőre a kutatás még nem jutott túl a kezdet stádiumán. Már most az ez irányú kutatásnak egyik legtermékenyebb s legtöbbet ígérő területe a magyar néprajz, annak is a szellemiekkel foglalkozó folklór része, mert ennek van módja legprimitívebb és relatíve legtisztább formájában tanulmányozni azokat az alapvető idevágó jelenségeket, melyek az irodalomban és a szellemi élet magasabb régióiban sokkal bonyolultabban, idegen (nem magyar) elemekkel alig elválasztható elegyedésben jelentkezvén, vizsgálatuk is sokkal nehezebb.”¹⁵¹

Tudományos tevékenységét – másfél tucatnál alig több, legalábbis vegyes minőségű publikációját – még elégtelennek tartotta, ezért májusban maga vonta vissza folyamodványát. Ebben nemcsak ismeretes szerénysége vezette, hanem önismerete is, mivel úgy érezte, a habilitációt még nem érdemelte meg. Solymossyt dicséri, hogy bár bizonyára maga is így tudta, tapasztalva tanítványa tehetségét és szorgalmát, meglátta benne a jövőt, és kitarított elhatározása mellett. Voltaképpen ráerőltette a magántanárságot, megmentve ezzel nemcsak a szegedi néprajzi tanszéket, hanem megteremtve a lehetőséget is egy nagy tudósegénység kibontakozására.

Miután kérvényét professzora kívánságára újra benyújtotta, május 17-én Solymossy és Sík megírta a pótlást: „Midőn tavalyi jelentésünkben jeleztük, hogy jelöltünk működése és egyéni jelleme garancia arra, hogy a megkezdett pályán rátermettséggel és céltudatosan fog tovább haladni, ennek kész bizonyítéka újabb munkássága, amely csak megerősít abban a meggyőződésben, hogy a már tavaly elfoglalt álláspontunk ez év alatt csak nyomatékosabban beigazolódott. Ezek alapján ismételten ajánljuk és kérjük a Tekintetes Kart, hogy dr. Bálint Sándort magántanári colloquiumra bocsátani méltóztassék.”¹⁵² Szóbeli vizsgája után, 1934. május 22-én *A szegedi néprajzi kutatás eredményei és feladatai* címmel tartotta meg próbaelőadását, melyben Dugonicsot és Kálmányt méltatta, a szegedi települések kérdéseit taglalta.¹⁵³ Ennek sikere után a bölcsészkar június 1-jén képesítette *Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* tárgykorben. A tanítóképző 1934. évi értesítőjében igazgatója, Becker Vendel ezt írta: „Május 22-e örvendetes, a krónikás tollára kíváncsozó eseményt jelöl. A Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti karán ezen a napon habilitálják magántanárrá Bálint Sándor dr.-t, az intézet lelkes tanárát, akinek évekre

¹⁵¹ Sík Sándor 1933. máj. 27-i jelentése uo. 249.

¹⁵² Uo. 250.

¹⁵³ DM 1934. júl. 13. 6.

visszamenő tudományos munkája méltó elismerésben részesül.¹⁵⁴ A kar május 24-én habilitálta a minisztérium jóváhagyását kérve,¹⁵⁵ június közepén pedig már új magántanáraként üdvözölhette.¹⁵⁶ A miniszter jóváhagyását júliusban kapta meg,¹⁵⁷ amint a szegedi sajtó is hírt adott róla.¹⁵⁸

Bálint Sándornak eltökélt, Solymossyval megegyező szándéka volt, hogy a szegedi néprajzi oktatás a professzor nyugdíjaztatása és a tanszék Budapestre való áthelyezése után se szűnjék meg. Ezt a veszélyt a kar csak átmenetileg tudta elhárítani. *A szegedi néprajzi tanszék és néprajzi intézet sorsa* c. közleményében az Ethnographia–Népélet szerkesztősége 1934-ben közölte, hogy Solymossy „korhatárának elérése következtében, június végével nyugalomba vonult. Ugy értesültünk, hogy helyét a kormány nem óhajtja betölteni és számolni kell a tanszék megszüntetésével. Tovább működik azonban, legalább egyelőre a tanszék mellé szervezett Néprajzi Intézet, hogy a körülbelül 500-kötetes szakkönyvtár, a kutatóhelyiséggel együtt a tudományos érdeklődés számára hozzáférhető legyen. A Bölcsészeti Kar, mely az Intézet további fönntartása mellett döntött, az Intézet igazgatásával Sík Sándor dr. nyilvános rendes tanárt, vezetésével pedig Cs. Sebestyén Károly dr. és Bálint Sándor dr. magántanárokat bízta meg.”¹⁵⁹

Hóman Bálint 1934 júliusában Györffy Istvánt nevezte ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem frissen felállított néprajzi tanszékének élére. A néprajzi tanszék (intézet) és szak tehát ennek ellenére sem szűnt meg Szegeden, professzori státust azonban még másfél évtizedig nem kapott.¹⁶⁰ A távozó Solymossy előadásait Bálint Sándor 1934/35. első félévében vette át. Előbb a *Szeged vidéki folklore-t*, a második félévben *Az Alföld történelmi néprajzát* és a *Bevezetés az alföldi néprajz kutatásába* című tárgyakat adta elő heti 2 órában (Cs. Sebestyén Károly *Néprajzi vázlat az európai népekről* címmel tartott előadást ugyancsak heti 2 órában).¹⁶¹ 1935/36. első félévében *Az Alföld vallási néprajzáról* adott elő, vezetett gyakorlatokat az alföldi néprajz tárgyköréből.¹⁶² 1934. december 9-én a Katolikus Körben (*Katolicizmus és magyar népiség*), 15-én a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének szegedi szervezetében tartott előadást (*Az erdélyi irodalom (1919–1934)*).¹⁶³ 1934/35-től az 1946/47. tanévig – beleértve országgyűlési képviselőségének idejét, az 1951–56 közti kényszerű megszakítás nélkül – megbízott előadóként, magántanárként, nyilvános rendkívüli, ezután rendes, végül tanszékvezető egyetemi tanárként 1965 decemberéig működött.

¹⁵⁴ Idézi Péter László: *Mindörökké Szeged* 452–453.

¹⁵⁵ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1934. máj. 24-i IX. rendes üléséről.* 409. 11–12. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

¹⁵⁶ *Meghívó a X. rendes ülésre, 1933. jún. 14-re.* 690. bksz. 1932–33. Szeged, 1933. jún. 7. 690/1932–33. CSML SzFJTE BNyTK iratai VIII. 2. 7. d.

¹⁵⁷ *A néprajz új egyetemi magántanára.* EthnN 1934. 45. (26.) évf. 3–4. 189.

¹⁵⁸ DM 1934. júl. 13. 6.

¹⁵⁹ EthnN 1934. 45. (26.) évf. 3–4. 190.

¹⁶⁰ Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 25.

¹⁶¹ *A néprajz a magyar egyetemeken.* EthnN uo.

¹⁶² Cs. Sebestyén Károly 1934/35. első félévében *Néprajzi vázlat az európai népekről*, 1935/36. második felében *Az alföldi magyar ház* címmel tartott előadásokat. Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 123.

¹⁶³ *Az 1934/35. tanév.* Beszámoló-tervezet. A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kara. 690. bksz. 1834–35. Szeged, 1935. szept. 2. ad 5. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

III.

„Szociális atmoszféra” és tudomány

1934–1940

Házassága

1934 nyarán ismerkedett meg Németh Sárával (1912–1980). A fiatal tanítónő a szegedi szabadtéri játékokra érkezett Jászladányból, ahol apja négygyermekes kántortanító volt. 1935. május 8-án kötöttek házasságot, lakodalmukat a Vőneki vendéglőben (Pálfy u. 64.) tartották. Igazi parasztlakodalom volt: „A vőlegény rokonai ugyanúgy mulattak, mint a tápai parasztnép. Még az öregek is táncra perdültek [...] Németh Sára nagyon közvetlen, jó kedélyű menyasszony volt, mindenki megszerette.”¹

Közös életüket a Pálfy utcában kezdték. Gáspárné Zanuer Éva emlékezete szerint „Nagyon szép, több szobából álló téglaház a főépület. Ezt Annus néni a fiatalok rendelkezésére bocsátotta. Ő maga a melléképületbe költözött, ahol a nyári konyha, paprikahasító és -szárító mellett volt egy kis szobája is. Megcsodáltuk Sándor bácsi sok könyvét, a paraszti *szent sarkot* utánzó szobaberendezést, amely kárpitozott székekből állt, mégis parasztszoba benyomását keltette [...] A szépen, ízlésesen berendezett nagy lakás anyagi jólétre utalt, amelyet a szerény óraadói tanári fizetés nem teremthetett volna meg. Szaka Panna nem volt szűkmarkú. Lakásukról, ellátásukról nagyvonalúan gondoskodott. Sokszor még a bőségesen érkező könyvek számláit is ő rendezte [...]”² A „fölső ház” és környezete „csupa meglepő ellentmondás volt. Istenszemes nagy parasztház volt, belső udvarral, láncra kötött kutyával, a ’Kuszuru’-val, kiskonyhával, no meg reteráttal. Nem volt a lakásban vízvezeték, vagy csatornázás, de a szobákban ízléses, bár egyszerű modern bútorok voltak és a falakon csodálatos modern képek: Aba-Novák [Vilmos] *Vásár* c. olajképe ökrös szekérrel, *Savonarola* c. metszete,³ Károlyi Lajos egy alföldi tájképe, Kontuly [Béla] *Kánai menyegző* című pasztellja,⁴ Molnár-C. Pál *Menekülés Egyiptomba* [*A Szent Család. Menekülés Egyiptomból*],⁵ Vinkler [László] néhány képe, köztük Bálintné akkor készült portréja.⁶ A padlón iparművészeti készítésű rongyszőnyegek, vázák, gyertyák, ízlésesen elrendezett virágok. A házaspár többször járt Olaszországban, Ausztriában, Németországban, és úgy beszélt az ott látott műremekekről, mint szellemi szülőföldjükéről. Különösen érzékenyek voltak a modern művészet alkotásai iránt,⁷ finom szimattal keresték a jövő kibontakozásának előjeleit. A zenéről úgy szóltak, mintha az lenne az eredeti anyanyelvük,

¹ Bálint Sándor rokonát, Kószó Eteld idézi Lele József: *Emlékeim...* 57–58.

² *Bálint Sándor emberi...* BSesz 14. A házba 1942-ben bevezették a telefont is.

³ E két képétől a hatvanas években vált meg anyagi okokból.

⁴ A térdeplő férfialakot Kontuly Bálint Sándorról mintázta (1940). A kép 1941 elején került hozzájuk: „Drága Sanyikám, pénzküldeményedet köszönettel megkaptam [...] Örülök, hogy a képem tetszik, legyen sok örömetök benne.” *Kontuly Béla levelezőlapja Bálint Sándorhoz*. Bp., 1941. febr. Kézírással. BSh

⁵ Molnár-C. Pállal a ’30-as évek elején kötött barátságot, de az 1937-ben elkészült képet valószínűleg csak 1941-ben vásárolta meg pap barátja sürgetésére: „Sanyikám, föltétlenül beszélned kell Molnár C-vel, és a legrövidebb időn belül megvenned az egyiptomi menekülést.” *Sántha István levele Bálint Sándorhoz*. Mezőkövesd, 1941. ápr. 22. Kézirat. BSh

⁶ Művészetéről *Modern művészfek*. Vinkler László. Jelenkor, 1941. 3. évf. 22. 11. és *Vinkler László freskói a somogyitelepi templomban*. DM 1943. nov. 14. 9.

⁷ Legértékesebb képeik a felsoroltak mellett Nyilasy Sándor *A szegedi Szent Demeter templom és Lányok fákkal*, Szili Török Dezső *Bálint Sándorné Kónya Anna arcképe* c. munkái, továbbá Milan Konjović, Süli András és Szöri József alkotásai voltak.

Debussy, Schönberg, Bartók műveit magyarázták mély beleéléssel. Eleinte beleszédültem ekkora tudás, ilyen szellemi igényesség látványába, később azonban kezdtem őket magukat is megfigyelni. Az első percre a művészet dolgaiban annyira egynek tűnő házaspár között nem lehetett idővel észre nem venni a mély emberi szakadékot, ami annál riasztóbb volt, minél inkább beleláttam közös ízlésfejlődésük világába [...] A nagy beszélgetéseket sokszor fölváltotta a zenélés. Egyszerű kis gramofonjuk volt, de már akkor is impozáns és különleges lemezgyűjteményük.⁸ Megtudtam, hogy Sándor Mozartot kedveli leginkább, a mozarti életérzést lelkéből szakadtnak érzi. Néha úgy vallott magáról mindig szemérmes finomsággal, hogy leginkább Mozart *Szöktetés a szerájból* Szelim pasájához hasonlít.”⁹

Avatatlanok előtt azonban házasságuk boldognak látszott. „Talán eleinte még Szaka Panna sem vette észre, hogy az egész színjáték is lehet. Szerette a menyét, amiért boldoggá tette egyetlen fiát.”¹⁰ Később „Annus néninek fájt, hogy a fiát egyre szomorúbbnak látta, és az is, hogy a fiatalok nem egy szobában háltak. Mögérözte, hogy itt valami bajnak köll lönni.”¹¹ Kónya Anna szová tette menyének, amikor fia festőbarátjával, a zombori Milan Konjoviécsal bizalmas helyzetben látta,¹² Sára pedig boszorkánynak nevezte anyósát, aki „szemmel veri”.¹³ Sárának Konjoviéhoz írott leveleiből¹⁴ a modern művészetet méltányoló jó ízlése mellett személyes vonzalma is megmutatkozik.¹⁵ Állítólag már ekkor válni akartak, Sára anyja azonban kijelentette: „haza ugyan nem jöhetsz többet, elég gondom volt már veled. S akkor Sanyi így szólt: 'Hát ha nincs hová menned, itt maradhatsz, Sárikám!' S minthogy tanítónői diplomájával elhelyezkedni nem tudott – nem is nagyon akart –, hát ott maradt a Pálffy utcai istenszemes parasztházban örök elégedetlen látszat-feleségnek.”¹⁶ Sürgetésére 1942. november 1-jén költöztek a Tisza-parton újonnan épült, Tömörkény utca 2/B számú társasház harmadik emeletére.¹⁷ A házat Bálint Sándor barátja, Pálffy-Budinszky Endre építész ajánlotta nekik,¹⁸ a lakást anyja vásárolta meg számukra.¹⁹

Sárát, noha tanítói oklevele volt, „nem vonzotta a pedagóguspálya [...] Először Sándor bácsi egyik rokonánál vállalt irodai foglalkozást, majd a nyomdában dolgozott.”²⁰ A kortársak tudtak a Bálint Sándor körébe tartozó professzortársal, Kerényi Károllyal való kapcsolatáról is.²¹ 1943-ban Kerényi barátja, Szondi Lipót pszichoanalitikus néhány napra Szegedre érkezett.²² A Vinkler Lászlónál (Polgár [ma Gogol] u. 2.) rendszeresen összegyűlő baráti

⁸ „kihozta a kézzel föltekerhető gramofonját, aztán olyan komolyas zenét rakott föl. Mert Sanyinak nem csak sok könyve, hanem nagyon értékös lemezei is voltak.” Idézi Ifj. Lele József: „Az Úr...” 18.

⁹ Gáspárné Zauner Éva: *Bálint Sándor emberi...* BSesz 14–15. és uő: *Húsz éve...* 47–48.

¹⁰ *Bálint Sándor emberi...* BSesz 15.

¹¹ Ifj. Lele József: „Az Úr készen találta őt”. Bálint Sándor élete. Korda. Kecskemét, 1996. 27.

¹² Péter László: *Mindörökké Szeged* 455.

¹³ Gáspárné Zauner Éva: *Visszaemlékezéseim Bálint Sándorra és Sárára, feleségére*. Kézirat. 2. Móra Ferenc Múzeum.

¹⁴ Káich Katalin: *Levelek Konjovié Milánhoz*. Híd, 1985. 1477–1481. L. még Herceg János: *Milan Konjovié művészetéről*. Ártér, 1992. 3. évf. 2. 1–13.

¹⁵ Péter László i. m. uo.

¹⁶ Gáspárné Zauner Éva i. m. 3.

¹⁷ *Bálint Sándorné levele Milan Konjoviéhoz*. Szeged, 1942. okt. 22. Gépiratmásolat. Péter László birtokában. A Palánkról *A szögedi nemzet* 1. 84–93.

¹⁸ Kopaszné Pálffy-Budinszky Eszter: *A két barát*. BSek 261.

¹⁹ Ifj. Lele József: *Dr. Agócsi Sándor orvos adatai Bálint Sándorról*. Kézirat. 4. BSh

²⁰ Lele József: *Emlékeim...* 61–62.

²¹ Péter László: *Mindörökké Szeged* 455. és Zauner Éva: *Sugarak az eszmék világában*. Egy paradigmikus társaság Szegeden. Szeged, 2001. 13. évf. 4. 28.

²² Szondi alkotta meg az ún. sorsanalitikus ösztönrendszer elméletét és az erre épülő, nevét viselő tesztet (1947).

társaság²³ ekkor Kerényiéknél (Kárász u. 8.) töltötte az estét, amely Zauner Éva emlékei szerint „szinte Dionysosz-ünneppé vált. A vacsora után mindenki megnyílt, hiszen a pszichológus afféle varázsló, mindenkinek a veséjébe lát, nem érdemes előtte alakoskodni. Szondi kényelmesen ült egy karosszékben, pipáját szopogatta, mosolygott, olyan volt, mint a mesék elefántja, aki bölcs és segít, de nem udvariaskodik képmutató kedvességgel. Egyszerűen elbűvölt mindannyiunkat. Többekről készített tesztet saját módszerével.”²⁴ A jelenlévők elkezdtek táncolni, mintegy életfilozófiájukat, személyiségük lényegét eljátszva előtte. „Másnap délelőtt Szondi hosszan beszélgetett Bálint Sándorral, utána kijelentette: 'Nagyon kiváló ember! Teljes értékű férfi, ne bántsátok!' Akkor ugyanis már nyilvánvaló volt, hogy Kerényi vonzódik Bálintné iránt, s Bálintra vonatkozó kritikája távolról sem objektív.”²⁵

Sára 1944-ben ismerkedett meg Horváth László főhadnaggyal, majd Pestre költözött. „Előtte már némelyek tudni vélték, hogy Sárának van valakije, aki miatt el akart válni a férjétől, de ezt legutoljára Bálint Sándor vette tudomásul [...] jelentkezett is egy katonatiszt, bizonyos Laci. Hármasban bevonultak az egyik szobába, és ott hosszasan beszélgettek. Úgy látszik, Sándor bácsi beleegyezett a változtathatatlanba.”²⁶ Rövidesen megindította egyházi házasságának érvénytelenítési eljárását.²⁷ Az érvénytelenséget elhálás híján 1944. szeptember 9-én mondta ki az egyház, másodfokon 1945. március 22-én erősítette meg, a polgári bontóper 1945. július 9-én zárult. Sárának július 30-án fia született Horváth Lászlótól, Péter, akit Bálint Sándor felelősségérzetből a nevére vett.²⁸ 1945 szilveszterén így írt: „A világ sokaknak nagyot változott az idén. Én most is itt vagyok: Istenem előtted. Dicsérlek Uram elhagyatottságomért, dicsérlek, hogy előbb a szerelmet, majd a magányt is elvetted tőlem, dicsérlek napjaim mennyei sivatagjáért, dicsérlek a szeretetért, amelyet kínjaimból sarjasztottál és a békességért, ezért a könnyekből született mosolygásért.”²⁹ Sára fiával hamarosan visszatért Szegedre, ahol lakást bérelt számukra, ettől kezdve anyagilag is támogatva őket.³⁰

Az egyetem

Tudományos pályafutásának első nagy korszaka a harmincas évek derekán kezdődött. Ez időben elsősorban vallási néprajzi, kisebb részben szegedi tárgyú kutatásainak eredményeit közölte, pedagógiai tanulmányaiban a néprajzi szemléletnek a nevelésben való érvényesítését sürgette. Egész pályáján mindössze indulásakor: 1928-ban, felső-kereskedelmi iskolai óraadó és könyvtári rapidíjas korában, azután 1932-ben, egyetemi gyakornoksága, tanítóképzőbeli tanársága kezdetén nem közölt (az egyetemi oktatástól eltiltva 1950–52-ben nem publikálhatott, noha a gyűjtést és kutatásait szilenciuma alatt is folytatta). A magyar vallási néprajz általa kezdett alapozása a negyvenes évek első felében érett be, módszeres gyarapítása ekkori műveivel hozott eredményt. A kalendáriumi ünnepek és a paraliturgia addig ismeretlen gazdagságát már e korai kutatásai felszínre hozták. Tudományos útválasztásának egyéni

²³ Vinkler Bálint Sándorral és Kerényi Károllyal egyaránt jó barátságban volt, vö. Gáspárné Zauner Éva: *Vinkler László önarcképei*. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1991/92. 1. Szeged, 1992. 325.

²⁴ Uő: *Visszaemlékezéseim...* 10–11, *Sugarak...* 28.

²⁵ *Sugarak...* uo.

²⁶ Lele József: i. m. 62.

²⁷ Zauner Éva tudomása szerint fia születése után Horváth felbontotta eljegyzését Sárával. Belgiumba, onnan Brazíliába ment, megnősült, majd fiatalon meghalt. *Visszaemlékezéseim...* 5–6.

²⁸ Péter László: *Mindörökké Szeged* 455–456. és Lele József i. m. 68.

²⁹ *Breviárium* 16–17.

³⁰ Lele József i. m. 63. Sárát és fiát 1952-ben kitelepítették Klotildligetre. *Bálint Sándor fiának lenni* (1.) SZE 2004. nov. 29. 9. Sárát betegsége súlyosbodása idején, a '70-es évek derekán vette magához.

különlegességét az adta, hogy a népi katolicizmus egyszerre képezte tudományos tárgyát és szemléleti alapvetését. Újdonságot hozott azzal is, hogy figyelmét nem az ősköltészetre, hanem a középkor és a barokk művelődésre összpontosította.³¹

Szaktudományos tevékenységét és gyűjtőmunkáját egyetemi előadói, képzőbéli és főiskolai tanári munkája kísérte. Az 1934/35. egyetemi tanévnek az Alföld kutatásába bevezető és történeti néprajzi témakörei után szakrális néprajzi előadásait 1935/36-ban, *Az Alföld vallásos néprajza* című kurzusával és gyakorlataival kezdte meg. Velük párhuzamosan 1936/37-ben *Az alföldi búcsújárások néprajzából* tartott előadásokat,³² közben 1937 ősztől a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek alsóvárosi tanítóképzőjében óraadóként tanított magyart, történelmet és közgazdaságtant. Itteni tevékenységét 1941-ig folytatta.

Műveivel és diplumaival korábban is megajándékozta a kari könyvtárat,³³ mígnem 1937 húsvétján nagyvonalú, önzetlen gesztussal különös értékű felajánlást tett. A szegedi tárlatokon már a húszas évektől megfordult, egy-egy műre később is, olykor erején felül áldozott. Régi tárgyait „leletmentőként”, a modern munkákat baráti kapcsolatain keresztül, nem értékfelhalmozó megfontolásból gyűjtötte. Szépen gyarapodó gyűjteményében a régebbi szegedi tájképfestészet, kortársai, néhány naiv festő műveit a vallásos tematika, a szakrális művészet iránti vonzalma kapcsolta össze a paraszti barokk, az egyházművészet alkotásaival. (Érdeklődése a művészet minden ágára kiterjedt, az irodalom és a zene mellett az építészetre is, főként a modern európai és hazai templomépítészetre.)³⁴ Képek és szobrok, kisebb-nagyobb szakrális tárgyak mellett régi nyomtatványokat is magában foglaló anyagának gazdagsága már a harmincas években közmondásos volt; Lugosi Döme, a literátus szegedi ügyvéd, akit a „magyar kincsek gyűjtőgetőjeként” tartottak számon,³⁵ „az Egyházművészeti és Világi Képzőművészeti kiállítás rendezőségének irodájában [...] Tanár Urra is felhívta figyelmünket, mint akinek gyűjteménye szintén nem maradhat ki anyagunkból.”³⁶ Ennek szakrális tárgyait ajánlotta föl egyetemének, a vallási néprajz kutatását akarván elősegíteni.

Távlati elgondolása az volt, hogy adományával az ideiglenesen Sík Sándor vezette Néprajzi Intézet részeként működő vallási néprajzi intézet alapját veti meg. Ennek megszervezését célzó indítványát a kar Sík előterjesztésében 1937. május 20-án tárgyalta. E szerint „a vallásos népélet tárgyaiból körülbelül 400 (négy száz) darabból álló gyűjteményemet fölajánlom, és kész vagyok odaajándékozni a Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti Karának, ha elhelyezéséről és továbbfejlesztésének erkölcsi és anyagi lehetőségeiről gondoskodik. Az utolsó másfél évtizedben a néprajznak új ága bontakozott ki, és ért el igen jelentős eredményeket, és ez: a vallásos néprajz. A vallásos néprajzi szemlélet és metódus jogosultságát Ausztriában, Németországban új katedrák, új intézetek és gyűjtemények, nagyszerű feldolgozások bizonyítják. Nálunk a rendszeres, céltudatos munka éppen hogy elkezdődött. Amíg a magyar néprajzi tudomány a tárgyi kutatásban szép eredményekre mutathat rá, addig a szellemi, ebben is főképpen a vallási néprajzra még nagy feladatok várnak. A magam részéről szerény erőmmel és lehetőségeimmel a vallásos néprajz ügyének állottam szolgálatába. Már hosszú évek óta foglalkozom a nép vallásos hagyományainak, tárgyainak vizsgálatával, gyűjtésével [...]

³¹ Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris. Bp., 2001. 117.

³² *Tanrend az 1937/1938. tanév második félévében tartandó előadásokról*. (Kézírással kitöltött űrlap) 90. bksz. 1937/38. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1937/38. VIII. 2. 12. és *A Bölcsészeti Kar 1937/38. II. félévi tanrendtervezete*. CSML uo.

³³ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. márc. 31-i VII. rendes üléséről*. 461. bksz. 1937/38. 394. 19. CSML uo.

³⁴ *Jegyzetek a modern egyházművészetéről*. Jelenkor, 1942. 4. évf. 17. 7–8.

³⁵ Ismertebb műve *A szegedi szabadtéri játékok története 1931–1937*. A „Színpad”. Bp., 1938.

³⁶ *Iff. Vlasics Károly levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1938. júl. 6. A Szegedi Képzőművészeti Társasága lp. G.aut. BSh

előterjesztésem elfogadása esetén a már meglévő Néprajzi Intézet kibővítését javasolnám a tekintetes Karnak még pedig úgy, hogy a gyűjtemény vallásos jellege valamilyen formában hangsúlyoztassék, és ezzel a Ferencz József-Tudományegyetemé legyen az elsőség a magyar vallásos néprajzi kutatás terén is. Tisztelettel emlékeztetem a Kart arra, hogy a hazai egyetemi oktatást illetőleg csak a mi Egyetemünknek vannak néprajzi hagyományai akár a nagyérdemű Herrmann Antal úttörő tevékenységét, akár az első magyar néprajzi katedra szervezését idézzük fel.”³⁷

Sík javaslatára „a Kar úgy határoz, hogy dr. Bálint Sándor egyetemi magántanár ajánlatát örömmel veszi tudomásul s azt köszönettel elfogadja. Egyben dr. Schmidt Henrik, dr. Horger Antal és dr. Sík Sándor ny. rendes tanárokból álló bizottságot küld ki annak megállapítására, hogy a Bálint-féle ajándék miként volna elhelyezhető, és a bizottság jelentését a következő kari ülésre kéri.”³⁸ A jelentés a gyűjtemény késedelmes felmérése miatt fél évvel később készült el; csak október 28-án számoltak be róla, hogy az anyagot értékesnek találták. „Bálint Sándor nagy utánajárással, hozzáértéssel és nem csekély anyagi áldozatok árán szerezte össze gyűjteményének tárgyait belföldön és külföldön egyaránt. Nagyon sok az apró vallásos jellegű röpirat, könyv és füzet. Különösen értékesnek tartjuk a kézírásos népdalgyűjteményeket és a falusi népszokásokra vonatkozó írásokat. Úgy ezeket, mint az egyes, a néphittel kapcsolatos tárgyakat természetesen katalogizálni kellene, ami azonban hónapokig tartó hosszás munkát jelent. A gyűjtemény elhelyezésére legalább két nagyobb szekrényre volna szükség, amelyek speciálisan erre a célra készülének. Tisztelettel indítványozzuk, hogy a Kar fogadja el hálás köszönettel a gyűjteményt azzal, hogy annak elhelyezéséről később fog dönteni. Nézetünk szerint az értékes ajándék a magyar irodalomtörténeti intézettel kapcsolatos néprajzi gyűjteményben volna legjobban a helyén.”³⁹

Mégis kezdettől úgy látszott, mintha a karnak terhére lenne az adomány. A méltánylás és a köszönet többszöri kifejezése mellett legalábbis erre mutat elhelyezésének – és a vallási néprajzi intézet tervének – óvatos elodázása. Érdemi előrelépés később sem történt, mert udvarias kelletlenséggel csak az elhelyezés technikai problémájának megoldásával törődtek, az adományozó eredeti elképzeléséről többé szó sem esett. Az 1938. január 27-i ülésen végre „Dr. Schmidt Henrik ny. r. tanár szükségesnek látja, hogy a Karnak a Bálint Sándor ajándékából megszerzett vallásos néprajzi gyűjtemény elhelyezésére vonatkozó, folyó tanévi II. rendes ülés 169. számú határozata végrehajtottassék. Dr. Banner János kijelenti, hogy a gyűjteményt a Régiségtudományi Intézet folyosójára készséggel elhelyezi és kezeléséről gondoskodik, ha a szükséges szekrényeket a Gazdasági Hivatal megcsináltatja. A Kar köszönettel veszi tudomásul dr. Banner János bejelentését, illetőleg a felajánlott elhelyezést, és elhatározza, hogy a Bálint Sándor-féle vallásos néprajzi gyűjteményt a Régiségtudományi Intézetben helyezi el; egyben megbízza a Dékánt, hogy a Gazdasági Hivatalnál járjon el a szükséges szekrények elkészítése érdekében.”⁴⁰ A 1938. március 31-i ülésen Sík végül bejelentette, hogy „a néprajzi gyűjtemény átvétele Bálint Sándor magántanár betegsége miatt

³⁷ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1937. máj. 20-i IX. rendes üléséről.* 621. bksz. 1936/37. 546. (557–1936–37. bksz.) 28–30. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1937/38, 1938/39. VIII. 2. 13. d.

³⁸ Uo. 30.

³⁹ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1937. okt. 28-i II. rendes üléséről.* 152. bksz. 1937/38. 169. (557–1936–37. bksz.) 23–24. CSML uo.

⁴⁰ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. jan. 27-i V. rendes üléséről.* 323. bksz. 1937/38. 272. 7. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1937/38. VIII. 2. 12. d.

késedelmet szenved.”⁴¹ Ha az anyag legalább részbeni átadására valamikor mégis sor került, nincs adat róla, mikor vette volna át a néprajzi, az irodalomtörténeti vagy a régészeti intézet, mi lett a sorsa a háborús években és azután. Nincs írásos nyoma az udvarias visszautasításnak sem; az ügy időközben végképp elaludt, nem tudni, hogy a tárgyak sokasága, vagy az új intézettől való kimondatlan idegenkedés miatt. Bálint Sándor gyűjteményeinek ismeretében bizonyosnak látszik, hogy végül nem tartottak rá igényt, így az anyag nem is került át az egyetemhez.

Szoros elfoglaltságai Szegedhez kötötték, könyvtári és levéltári kutatása mellett azonban környékbeli gyűjtőútjait is folytatta. 1937 augusztusában 200 pengő akadémiai „tanulmányúti segélyben” részesült,⁴² s noha a harmincas évek második felében saját költségén Sárával gyakran utazott külföldre,⁴³ hivatalos kiküldetésre, nemzetközi tudományos konferenciákra nem is pályázott. Amikor 1937 szeptemberében a minisztérium a párizsi folklórkongresszuson való részvétel lehetőségéről értesítette az egyetemet, a kari tanács elnöke szerint jelentkező nem volt.⁴⁴ 1938/39-ben *Az Alföld népköltészete a néprajzi kutatás módszereire figyelemmel és Szeged néprajza* címmel kezdett előadásokat.⁴⁵ Szemináriumi sorozata mellett 1939-ben még csak heti egy előadást tartott, éppúgy, mint Szerb Antal (a bölcsészkar többi magántanára általában heti kettőt).⁴⁶ Tanítványjaival nemcsak a vallási néprajz alapjait ismertette meg. Szemináriumain a szegedi népkultúrát, a magyar népballadát, népmesét, mondát, népi epikát, a népművészetet, házassági népszokásokat is részletesen tárgyalta a magyar tájak általános néprajzával és a magyarság Közép-Európa népeletében betöltött szerepével együtt. Kurzusait 1945 után folytatta.⁴⁷

A tanítóképző

A képzőben a magyart és történelmet a tanrend keretei között oktatta, az önképzőkör foglalkozásain és a különféle tanfolyamokon művelődéstörténettel és honismerettel, szükség szerint további tárgyakkal egészítve ki. Pedagógusi tevékenységét áthatotta az a felismerése, hogy „A tanítóképzés a népnevelést, a néprajz a tanítóképzést szolgálja.”⁴⁸ Tapasztalatai szerint „a tantervi keretek között a néprajzot a magyar nyelv és irodalom, továbbá a földrajz tanítása során lehet hasznosítani.” A néprajzi szemléletmód érvényesítését a népi hagyományvilág történeti, művészeti örökségének megismertetése, valamint a népismeret lélektani, erkölcsi, szellemi és társadalmi jelentősége miatt tartotta fontosnak. Álláspontja a

⁴¹ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. márc. 31-i VII. rendes üléséről.* 461. bksz. 1937/38. 391. 18. CSML uo.

⁴² *Adatok az 1936/37. tanévi beszámoló számára* (1936. aug. 23-tól 1937. aug. 23-ig). Kézírással kitöltött űrlap. 584. bksz. 1936/37. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1936/37. VIII. 2. 11. d.

⁴³ Hantos Gyula 1943-i kolozsvári jelentése szerint azért, mert „a külföldi ösztöndíjak bőségének idején nem sikerült ilyet elérnie.” Ezt Bartók György cáfolta: „Bálint Sándor eminens hallgatója volt a szegedi egyetemnek; miután azonban jó modorú ember volt, nemes lelkülete és gondolkozása nem engedte, hogy esetleg mások elől vegye el az ösztöndíjat, akik nála jobban reászorulnak.” Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József...* 228. és 272.

⁴⁴ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1937. szept. 28-i I. rendes üléséről.* 75. bksz. 1937/38. (798/1936–37. bksz.) 20. 10. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1938/39, 1939/40 VIII. 2. 14. d.

⁴⁵ *A Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Kar 1938/39. tanévi II. félévi tanrendje.* 134. bksz. 1938/39. 6. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1936/38, 1938/39. VIII. 2. 13. d.

⁴⁶ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1939. máj. hó 25-i IX. rendes üléséről.* 675. bksz. 1938/39. 523. 16. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1938/39, 1939/40. VIII. 2. 14. d. és uo. 1939/40. VIII. 2. 15. d.

⁴⁷ Bereczki Sándor: *Bálint Sándor pedagógiai...* 100.

⁴⁸ *A néprajz és a tanítóképzés.* Erdélyi Iskola, 1936–37. 4. évf. 5–6. 303.

keresztény tanításból, az egyetemes emberi és a nemzeti hagyomány nélkülözhetetlen voltából fakadt. Ebből következett, hogy az új magyar lelki egység népi humanizmusát az erőszak elvetésével, a német náciizmus faji, és a szovjet típusú, osztályalapú kollektivitás elutasításával kapcsolta össze. „A szertehullott emberiséget biológiai föltevések alapján, vagy társadalmi hovatartozásuk szerint különböző kollektivitásokba akarják tömöríteni, sőt kényszeríteni. Mi ezt az egyesítő elvet a népi élményben, mint az új magyar humanizmus kezdetében látjuk.”⁴⁹

A népi élmény bázisának a saját államkeretei között élő magyarságot tekintette annak ellenére, hogy „Társadalmi rétegeink magatartása és kölcsönös kapcsolatai nem mondhatók harmonikusnak. A népi élménynek lenne gyakorlati feladata, hogy legalább a felnövekvő nemzedékben készítse elő az emberek és osztályok egymásra találását, hiszen történeti és metafizikai sorsunk különben is azonos. A megmaradt, új impériumok alá tartozó és kivándorlott magyarság sorsa, jellege szükségképpen különbözően alakul. A népi élmény e másik nevezetes gyakorlati feladata értelmében legalább csonka hazánkban kell az eddiginél nagyobb mértékben s több komolysággal ápolni a magyarság népi egységének, azonos szellemi származásának tudatát, megismerni azokat a gyökérszálakat, amelyekből mindnyájan kisarjadztunk. Ebben látjuk a néprajzi szemlélet nagy nemzetnevelő hivatását.”⁵⁰ Ezt az elvet oktatási szakemberként, szakpolitikusként is szerette volna érvényre juttatni, amikor a harmincas évek második felében felszólítást kapott a „tanítóképző akadémia” tervének kidolgozására. Reformelképzelésének lényege az volt, hogy a tanítóképző két részre: az általános képzést nyújtó négy évfolyamú líceumra és a két évfolyamos akadémiára oszlana. A magyar néprajzot az utóbbin tanítanák. Miután az ország gyarapodásával fokozódott a tanítóhiány, és a képzési idő meghosszabbítása sem volt lehetséges, a tervezett átalakítás elmaradt.⁵¹

A képzőben az 1934/35. tanévben óraadó helyettes tanárként tanított magyart a három alsó, németet az első, földrajzot az alsó négy osztályban, heti 19 órában, közben a könyvtárak őre és az önképzőkör vezetője volt.⁵² Jelentése szerint a Petőfi Sándor Önképzőkör „a régi kipróbált szellemben folytatta munkáját. Iparkodott az iskolai tanulmányokat egyrészt az általános műveltség, másrészt pedig a tanítói hivatás szempontjából kiegészíteni. Törekedett természetesen arra is, hogy a kör tagjai szellemi készségeiket fejlesszék, föllépésüket csiszolják, beleszokjanak a szabadabb szellemi munka légkörébe.”⁵³ Megemlékeztek március 15-ről, október 6-ról, II. Rákóczi Ferencről és Liszt Ferencről; külön alkalmat szenteltek a világ magyarságának és a balladának. Az Apponyi-kollégiumban az addigi német–magyar gyakorlatokat vezette. Egyetemi magántanári képesítésének mintegy utólagos alátámasztására 1935-ben adta ki Zrínyiről, Dugonicsról, Vajda Jánosról és a kortárs erdélyi írókról szóló szerény vázlatának vékony füzetét.⁵⁴ Tervezte a magyar irodalom történetének megírását is.⁵⁵ Ennek részletei nem ismeretesek; irodalmi benyomásait naplójában örökíthette meg.

Az 1935/36. tanévben ugyancsak heti 19 órában tanított magyart az első három, földrajzot az első négy osztályban. Önképzőköri, könyvtárosi teendői mellé megválasztották a tanári kari ülések jegyzőjének is,⁵⁶ közben az Apponyi-kollégiumban a növénytan–állattan–

⁴⁹ Uo. 307.

⁵⁰ *Tanítóképzésünk reformja és a néprajz*. Ethn 1937. 48. évf. 2–3. 114.

⁵¹ *A magyar néprajz a tanítóképző akadémián*. Erdélyi Iskola, 1943. 9. évf. 1. 91.

⁵² *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1934–35. tanévről*. Szerk. Becker Vendel. Burkus-Nyomda. Szeged, 1935. 55.

⁵³ Uo. 116.

⁵⁴ *Irodalomtörténeti tanulmányok*. „Árpád” nyomda nyomása. Szeged, 1935. 40.

⁵⁵ *Sántha István levele Bálint Sándorhoz*. Kézirat (1935–42 között). Uo.

⁵⁶ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1935–36. tanévről*. Szerk. Becker Vendel. Csernai István és Társai Könyvnyomdája. Szeged, 1936. 30.

vegytan–ásványtan és földrajz szakcsoportok gyakorlatait vezette.⁵⁷ A képző értesítője szerint „Dr. Bálint Sándor egyetemi magántanár, tagja a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének, a budapesti Vajda János Társaságnak, a szombathelyi Faludi Ferenc Társaságnak,⁵⁸ választmányi tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, a Szegedi Katolikus körnek stb. Cikkei, tanulmányai jelentek meg a Szegedi Füzetek, budapesti Vigilia, Korunk Szava, Új Kor, Napkelet, Írott Kő (Szombathely), Új Élet (Kassa), Földrajzi Szeminárium c. folyóiratokban. Megjelent az 'Irodalomtörténeti tanulmányok' c. könyve. Több egyesületben tartott előadást, egyebek között a T. I. T. O. E. szegedi közgyűlésén: 'Néprajz és tanítóképzés' címmel.”⁵⁹ 1935. június 4-én *Néprajz és földrajz* címmel tartott előadást a tanítóképző-intézeti tanárok fővárosi földrajztanfolyamán.⁶⁰ Ugyancsak az 1935/36. tanévben lett képzős kollégája Kerényi (Koch) József testnevelő tanár,⁶¹ aki 1962-től „Körmendi” fedőnéven jelentett róla.

1936 tavaszán megpályázta a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar irodalomtörténeti tanszékét, amely Gál János 1935 nyarán bekövetkezett halálával ürrült meg. A szegedi az ország egyik legjobb színvonalú főiskolája volt, hallgatói több féléves kurzust az egyetemen hallgattak,⁶² irodalmi tanszéki könyvtára húszezer kötetet számlált. A pályázatra nyolcan jelentkeztek. Moór Elemér, a jelölteket minősítő főiskolai tanár leszögezte, hogy „Bálint Sándornak az irodalomtörténet tárgyköréből olyan tudományos értekezése, amelyből ezen tárgyban való tanultsága megítélhető volna, eddig tulajdonképpen nem jelent meg [...] A múlt évben ui. megjelentetett saját kiadásában 'Irodalomtörténeti tanulmányok' címen egy 40 oldalas füzetet. Ezekben az úgynevezett tanulmányokban azonban 20 oldalt Dugonics András ifjúkori dalgyűjteményének kiadása tesz ki. Meg kell azonban jegyezni, hogy ezt a dalgyűjteményt az 'Izenet' c. folyóiratban 1934-ben már megjelentette (a két kiadás csupán a sajtóhibák tekintetében különbözik egymástól). Ami a tanulmányokban még akad, azt csupán irodalomtörténeti vonatkozású igénytelen eszme-futtatásoknak mondhatom. Ugyancsak ilyen eszme-futtatás 'A modern magyar lélek útjai' c. szintén saját kiadásában megjelent 8 lapos füzetkéje. Van ezen kívül két érdemes anyaggyűjtése (egyik: Szegedi Népdalgyűjtemény, a másik: Szegedi Tájszógyűjtemény), egy a nagy közönségnek szóló 'A katolicizmus és a magyar népiség' című 7 oldalas néprajzi vonatkozású cikke⁶³ (néprajzi vonatkozású tudományos értekezése tulajdonképpen szintén nincs) és egy néprajzi vonatkozású pedagógiai fejtegetése. Ezek szerint, ami Bálint Sándor irodalmi munkásságában tudományos értéknek tekinthető, az nem a magyar irodalomtörténet körébe tartozik; így tehát az ő személye az állás betöltésénél már csak ezen okoknál fogva sem jöhet tekintetbe.”⁶⁴ Moór Elemér szigora nem volt elfogult és túlzó. A tanszék élére – kétséggkívül megérdemelten – a legesélyesebb pályázó, Sándor István került.⁶⁵ Bálint Sándor mintegy vigaszul 1936. július 1-jén a tanítóképző

⁵⁷ Uo. 93.

⁵⁸ *A Faludi Ferenc Irodalmi Társaság 422/1936. sz. értesítése.* Vasvármegye és Szombathely Város Kultúregyesületének lp. G. Szombathely, 1936. máj. 22. BSh

⁵⁹ *A tanári testület közéleti és irodalmi tevékenysége.* In: *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1935–36. tanévről* 32. TITOE: Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesülete.

⁶⁰ *Az 1934/35. tanév.* Beszámoló-tervezet. A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Kara. 690. bksz. 1934–35. Szeged, 1935. szept. 2. ad 5. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1934/35, 1935/36. VIII. 2. 9. d.

⁶¹ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1935–36. tanévről* 33.

⁶² Vajda Tamás: *Sándor István, az elfeledett főiskolai tanár.* In: *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban.* Szerk. Sepsi Enikő–Tóth Károly. Ráció. Bp., 2009. 54.

⁶³ Helyesen: *Katolicizmus és magyar népiség.* Vig 1935. 4. évf. 117–123.

⁶⁴ *Előadói javaslat az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar irodalomtörténeti tanszékének betöltése tárgyában.* Előadó Dr. Moór Elemér főiskolai rendes tanár. Szeged, 1936. jún. 12. 592/1936. 2 3. CSML Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai VIII. 19. 3. d.

⁶⁵ Vajda Tamás i. m. 55.

helyettes tanára lett.⁶⁶ Glattfelder püspök kérésére Hóman Bálint kultuszminiszter 1939. december 27-én nevezte ki tanítóképző-intézeti rendes tanárrá.⁶⁷ Felterjesztését Becker Vendel igazgató is támogatta.⁶⁸ Szolgálati idejének kezdetét 1933. szeptember 1-ben állapították meg, a harmadik fizetési osztályba azonban csak 1940. március 11-től sorolták.⁶⁹

Tudományos közleményeit és kisebb cikkeit, úti beszámolóit, művészportréit 1935 után a Néprajzi Értesítőben, az Új Életben (1934–35) és a Vigiliában (1935–36), az Írott Kőben (1935, 1937) jelentette meg. A Korunk Szava 1937–38-ban 17, a Jelenkor, ennek utóda 1939–44-ben 12 írását közölte. Korábban a Széphalomban és a Népünk és Nyelvünkben, később Márton Áron Erdélyi Iskolájában, a Katolikus Szemlében, a Délvidéki Szemlében és az Új Emberben közölt,⁷⁰ a Válaszban csak egy tanulmánya jelent meg a szegedi kirajzásokról és a tanyák életformájáról.⁷¹ Amint 1965. évi kihallgatásakor vallotta: „tagja voltam a Válasz és a Korunk Szava, illetőleg a Jelenkor progresszív, baloldali katolikus folyóiratok közösségének”.⁷² Amikor kihallgatója az Ahogy lehet című „emigráns” folyóirat 1963. évi, Münchenből magával hozott számáról faggatta – „hogyan került az Ön birtokába, milyen körülmények között szerezte, hozta be az országba, mi a tartalma, kik olvasták Önön kívül és az Ön tudomásával?” –, ezt felelte: „A benne közölt verseken kívül egyedül a Sík Sándorról szóló megemlékezést olvastam. Előttem ismeretlen szerzője elmondja benne Sík Sándor szerkesztői tevékenységét is, a Vigilia írói köréről is szól. Kétségtelen, hogy a 40-es években, főleg 46–47-ben én is szorosabban hozzátartoztam ehhez a körhöz, mert akkor sűrűn fent voltam Budapesten. Ebben az időben cikket is írtam a folyóiratba.”⁷³

1937/38-ban heti 18 órában az első két osztályban magyart, az első négyben történelmet, ötödikben alkotmánytant tanított. Megmaradtak Apponyi-kollégiumi gyakorlatai is, de már csak a tanári könyvtárat gondozta, közben a katolikus tanítónőképző intézetben további heti négy órában oktatott.⁷⁴ Ezek voltak tanári pályafutásának legmegterhelőbb évei: 1938-tól 1941-ig egyszerre tanított az egyetemen, a képzőben és a tanítónőképzőben, a Miasszonyunk iskolanővéreknél, a főiskolán, rövid ideig a piaristák főiskoláján is. Egyetemi kurzusai mellett a tanítóképző újszegedi tanulmányi sorozatában 1938. március 16-án *Nagyböjti vallásos népszokások* címmel tartott előadást, a Magyar Rádióban *A gyermek a magyar néphagyományban* címmel olvasott fel.⁷⁵ *Húsvéti vallásos népszokásainkról* a Magyar

⁶⁶ *Glattfelder Gyula csanádi püspök levele Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.* Szeged, 1940. febr. 5. Gépirat, aut. SzCsPL I. 1. 1. 268/940. és Glattfelder felterjesztése, továbbá Hóman 1936. jún. 30-i válasza 48.305/1936. V/2. ü.o. sz. alatt. SzCsPL I. 1. a. 2125/936. és MOL XIX-J-1-h-84-1-B-171477/1947. 186. d.

⁶⁷ 1939. dec. 27. MOL uo.

⁶⁸ *A minisztérium értesítése dr. Glattfelder Gyula m. kir. titkos tanácsos, csanádi püspöknek.* 141.942/1939. IX. ü.o. sz. Bp., 1939. dec. 27. G. SzCsPL I. 1. a. 268/940.

⁶⁹ *A minisztérium értesítése dr. Glattfelder Gyula m. kir. titkos tanácsos, csanádi püspöknek.* 156.943/1940. VIII. 2. ü.o. sz. Bp., 1940. márc. 11. G. SzCsPL uo.

⁷⁰ A lappal való kapcsolatáról Tóth Sándor: *A szakrális hazai néprajz felvázolása.* BSek 146–150.

⁷¹ *A szegedi tanyák népe.* 1936. 3. évf. 9. 502–509.

⁷² *Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve.* Szeged, 1965. júl. 13. 3. *A célszemély...* 139.

⁷³ *Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve.* Szeged, 1965. júl. 30. 7. Uo. 142. Írása: *A futóhomok szentje.* Vig 1947. 12. évf. 5. 287–290. 1947. ápr. 28-án *A Boldogasszony nyomában* címmel tartott kultusztörténeti előadást a Vigilia irodalmi estjén, 1945. aug. 15-i rádióelőadása nyomán. A Magyar Rádió Rt. Archivuma, 4507/10 és ÚE 1945. szept. 23. 6. Ez volt egyik utolsó rádióelőadása, a többinek sem szövege, sem hanganyaga nem ismeretes. A Vigilia állambiztonsági megfigyeléséről Szőnyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 675–681.

⁷⁴ *A szegedi Kir. Kath. Tanítóképzőintézet értesítője az 1937–38. tanévről.* Szerk. Becker Vendel. Árpád Nyomda. Szeged, 1938. 20, 22.

⁷⁵ Uo. 16, 22.

Néprajzi Társaság pesti ülésén (1937. március 31.),⁷⁶ *Az egyetemes történelem tanításának módjáról* a tanítóképző-intézeti tanárok országos továbbképző tanfolyamán, ugyancsak Pesten (június 30.), a *Szegedvidéki vallásos népszokásokról* az esztergomi Katolikus Nyári Egyetemen (július 2–3.), továbbá *Népünk imádságairól* ugyanott, a Katolikus Történetírók Munkaközösségében (július 4.) tartott előadást.⁷⁷

Pedagógiai felfogása, történelemszemlélete leginkább az újkori egyetemes történet oktatásáról kifejtett nézeteiben mutatkozott meg. Egyszerű, gyakorlati pedagógiával végigvitt gondolatmenete nem került meg sem a klasszikus marxi szocializmus, sem a korszak két nagy „malomkövének”: a fasizmusnak és a bolsevizmusnak politikailag is mind érzékenyebbé váló problematikáját. Didaktikai tanácsa szerint a világháború tárgyalása során „hivatkozunk növendékeink családjának háborús történetére is. Iparkodunk minél több termékeny kapcsolatot teremteni, tételünket előkészíteni már a XIX. század ismertetésénél, amikor a hatalmi csoportok kialakulásáról van szó. Amikor a XIX. század műveltségi és gazdasági viszonyain tárgyalásánál is tekintettel vagyunk a világháborúra, rámutatunk természetesen a túltengő nacionalizmus hatására, amelynek eszmei előkészítője a XIX. század irodalma, művészete, tudománya volt az egyéni, nemzeti különlegességek kihangsúlyozásával. E kultúrnacionalizmusból azonban politikai síkon, a tömegek ösztöneiben gyűlölködő sovinizmus lett [...] *Marx* tanításaival az adott körülményekhez képest részletesen foglalkozunk: először előterjesztjük a marxista tételeket, kérjük növendékeink hozzászólását, közös munkával kimutatjuk a tarthatatlanságukat. Most megkérdezzük, mi hát az oka, hogy a munkásságot mégis meg tudta hódítani. Nem szépítjük a dolgot, rámutatunk arra, hogy ebben a polgári társadalom a hibás, amely fejlett osztályöntudatával, sőt osztálygőgjével, álkereszténységével kihívta maga ellen a proletariátus szolidaritását. A marxizmus a kapitalizmust tételezi föl, amelynek erkölcstelenségét, barbárságát, sátáni hatalmát éppen kereszténységünk nevében a leghatározottabban el kell ítélnünk [...] Meg kell mutatnunk okvetlenül az érem másik oldalát, azaz a kapitalizmus garázdálkodásait is, és ebből a szempontból a munkásmozgalmak erkölcsi jogosultságát elvileg tagadnunk nem lehet. Itt okvetlenül időt szakítunk a legnagyobb kibékítési és megoldási kísérletnek, a *Quadragesimo Anno* részleteinek olvasására.”⁷⁸

Sokoldalú szaktudására szüksége lett volna a múzeumnak is, amikor a néprajzi tár Cs. Sebestyén Károly nyugdíjaztatása után gazdátlanul maradt,⁷⁹ Pálffy József polgármester a néprajzi és szépművészeti gyűjtemény kezelőjének akarta fölvenni, a képző azonban igényt tartott rá, így áthelyezése elmaradt.⁸⁰ Hóman Bálint mégis csak 1939. december 27-én nevezte ki tanítóképző-intézeti rendes tanárnak.⁸¹ Közben 1939. május 1-től 1941. augusztus 1-ig a Somogyi-könyvtár önkéntes munkatársaként dolgozott.⁸²

⁷⁶ Karácsonyi vallásos népszokások c. írása: Írott Kö, 1937. 1. évf. 2. 12–20.

⁷⁷ *Adatok az 1936/37. tanévi beszámoló számára* (1936. aug. 23-tól 1937. aug. 23-ig). Kézírással kitöltött űrlap. 584. bksz. 1936/37. CSML SzFJTE BNyTK iratai 1936/37. VIII. 2. 11. d.

⁷⁸ Magyar Tanítóképző, 1937. 1. évf. 8. 340–343.

⁷⁹ Szeged sz. kir. Város polgármesterétől. 19.090/1930–IV.sz. *Múzeumőr előterjesztése: dr. Bálint Sándor alkalmazása*. Szeged, 1939. máj. 13. G.aut. BSh

⁸⁰ *A Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményei Országos Felügyelőségének átirata*. 299/1939. 17.992/III. 1939. 1939. jún. 15. Gépirat. BSh és M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Ministerium 17.992/1939. III. Bp., 1939. szept. 13. Gépirat, aut. Uo. Pálffy József (1874–1944) szegedi polgármester pályafutása. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok. *Studia Historica* 3. Szeged, 2000. 273–288.

⁸¹ *A vallás- és közoktatásügyi miniszter értesítése*. 141/942/1939. IX.ü.o. sz. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186 d.

⁸² *A Somogyi-könyvtár száz éve*. Szerk. Péter László. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1984. 419.

Az 1938/39. tanévben heti 11 órában tanított magyart az első két, történelmet az első négy osztályban, földrajzot a negyedikben, alkotmánytant ötödikben; folytatta a gyakorlati képzést, gondozta a tanári könyvtárat.⁸³ 1938. november 6-án „házi ünnepély keretében” a Felvidék visszatérésének jelentőségét méltatta. Az Apponyi-kollégium történelem szakcsoportjának gyakorlatait vezette, heti 5 órában tanított a tanítónőképzőben, miközben 1938. szeptember 1-től a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán a néprajz megbízott óraadója volt 1950-ig.⁸⁴ 1939-ben adták ki földrajztankönyveit az új iskolatípus, a líceumok számára. A könyvek hibáit a belőlük „kiáradó modern földrajzi szemlélet részben feledteti velünk [...] Az emberföldrajzi vonatkozások, a települési energiák ismertetése, az a mód, ahogyan egy-egy földrésznél, országnál a földrajzi egységet az illető terület szellemi áramlataival, geopolitikai vonatkozásaival egységbe foglalva mutatja be, szerencsés és jól használható részei a tankönyveknek.”⁸⁵

1940. szeptember 15-én, Észak-Erdély visszacsatolása után ünnepi beszédet mondott. Tanítványait a háborús propaganda idején is „igazi humanitásra és tisztánlátásra” nevelte. Molnár Imre szerint „Elítélte a védtelen emberek pusztítását éppúgy, mint az elfogult faji és nemzeti gyűlöletet. Tőle tanultuk meg becsülni mások eszmei meggyőződését, és azt, hogy sohasem emberséges eljárás a védtelen kisebbség elleni erőszak alkalmazása a hatalom adta lehetőségek birtokában.” Kovács Attila emlékei szerint „Bálint Sándortól és a tanítóképző más tanáraitól is antifasiszta nevelést kaptunk. Így történt meg az a példátlan eset Magyarországon, hogy amikor a németek bevonultak, a szegedi tanítóképzősök tüntettek ellenük.”⁸⁶ 1944. március 19-én, a német megszállás napján „Engem a tanári testületben – legalábbis jelképesen – majdnem agyonverték. Egyetlen kolléga osztotta az álláspontomat, hogy ellent kellett volna állanunk, nem lett volna szabad megengednünk ezt a szabadfölvonulást.”⁸⁷ Másnap az ötödik osztály történelemóráján „Megrázó képet festett a megszállás következményeiről, az ország hadszíntérré válásáról.”⁸⁸ A képzőben 1944 júniusáig működött.⁸⁹ A szaktárgyak tanítása mellett az önképzőkörben ismertette meg tanítványaival a modern magyar irodalomból mindenekelőtt Márai, Radnóti, Szerb Antal,⁹⁰ a világirodalomból Bernanos, Roger Martin du Gard, Huxley, Thomas Mann, Maritain, Mauriac, Rilke, Werfel és Virginia Woolf műveit, a kortárs magyar képzőművészetből Aba-Novák, Buday, Egry József, Molnár-C. Pál, Ohmann Béla, Szőnyi István alkotásait.⁹¹ „Ma úgy mondanám, ’honismereti’ szemlélettel magyart, történelmet, földrajzot tanítottam. Gondosan ügyeltem, hogy az egészből művelt, korszerű, népben gyökerező magyarságélmény legyen.”⁹² Nem volt különleges módszere, „már csak egyéniségéből következően sem fegyelmezett, hanem inkább példájával vonzott. Nem is szárnyaló stílusa, hanem

⁸³ *A szegedi Kir. Kath. Líceum Tanítóképzőintézet értesítője az 1938/39. tanévről.* Szerk. Becker Vendel. Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. Szeged, 1939. 28.

⁸⁴ Bereczki Sándor: *Bálint Sándor pedagógiai...* 100.

⁸⁵ Uherkovich Gábor: *Dr. Bálint Sándor: Földrajz.* A líceum és leánylíceum I. osztálya számára. 1939. Szent István Társulat és *Magyarország földrajza.* A líceum és leánylíceum II. osztálya számára. Uo. Magyar Tanítóképző, 1940. 53. évf. 1. 24–25. 402.

⁸⁶ Idézi Péter László: *Mindörökké Szeged* 448.

⁸⁷ Csapody Miklós: *A kultúra...* 70.

⁸⁸ *A szegedi Kir. Kath. Líceum és Tanítóképzőintézet értesítője az 1938/39. tanévről* 24, 30, 78.

⁸⁹ Gyuris György: *Bálint Sándor (1904–1980).* SKM 1980. 19. évf. 3. 95.

⁹⁰ Pap Károlyt is személyesen ismerte; „Pap Károlyt szeretném megismerni. Remélem, hogy ebben segítségemre leszel a nyáron. A keresést én is észrevettem benne, sőt a szeretetet is.” *Sántha István levele Bálint Sándorhoz.* 1934 után. Kézirat. BSh

⁹¹ *Kadosa (Kiss) Árpád emlékezése.* In: *A szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet Emlékkönyve...* 126–127. Tanárképzős tanítványa szakdolgozatához saját könyvtárából kölcsönözte Márai műveit. Tenk Béláné Vitkovits Kornélia: *A polihisztor közelében.* BSek 326–327.

⁹² *A hagyomány...* 238.

mondanivalójának tartalma ragadta el hallgatósága egy részét. A társadalmi ranghoz 'felfelé' nem volt érzéke, ellenben minden hátrányos helyzetű és a néprajz iránt érdeklődő tanítványa is számíthatott figyelmére és segítségére. Tanítványai közül sokan élvezték mindenkori jóindulatú segítségét, értékelték megértő türelmét, és ösztönösen megérezték, milyen gyermekdeden hiszékeny. Csak kevesen éltek vele vissza, többségükben önként vállalt fegyelemmel hallgatták, igyekeztek követni is."⁹³ Vallomása szerint „Nem állottam 'erélyes' tanár hírében, nem is akartam az lenni sohasem. Magamtól mérhetetlen sokat követeltem, többek között a következetes türelmet is azokkal szemben, akik fiatalságukban emberé készülnek lenni. Sohasem akartam azt, hogy diákjaim hozzám hasonlítsanak, az én nótámat fűjják, bár az a nóta néha talán nagyon szép volt. Szerettem volna azt, hogy példámon, olykor botladozásaimon okulva eljussanak legjobb önmagukhoz, önmaguk menyei, vagy ha úgy tetszik, platóni ideáljához.”⁹⁴

Katolikus megújulás

A harmincas évek közepétől tevékeny részt vállalt annak a „szociális atmoszférának” az alakításában is, melynek Alsóvároson nyert ösztönzéseit Bartók tudatosította benne. Tudományos pályájával párhuzamosan ezek vezették el nemzedéke rokon kezdeményezéseire. „Szeretek olvasni, tájékozódni és már kora fiatalságomtól kezdve olvastam tiltott könyveket is, a 30-as években kommunista iratokat is – mondta kihallgatásakor. – Kétségtelen, hogy a megismerés vágya erős bennem.”⁹⁵ Míg 1965-ben joggal védekezett azzal, hogy az emigrációs könyvek, folyóiratok behozatalában nem az államellenes izgatás szándéka, hanem intellektuális érdeklődése vezette, a harmincas évek társadalmi megújulást célzó reményteli kezdeményezéseit legkevésbé sem a kívülálló szellemi kíváncsiságával szemlélte. A Fábrián Dánieltől félték szobatudósként jellemzett fiatal tanár valósággal belevetette magát a vallásos meggyőződéséhez, szociális felfogásához közel álló katolikus reformnemzedék mozgalmaiba. A háborús években is társadalmi felelősségérzete vezette, majd a mozgalmakban játszott vezető szerepe, emberi magatartása, tekintélye és elismertsége „kényszerítette” az országos politikába.

Az erkölcsi megújulás lehetőségét kutatta már *A modern magyar lélek útjai* című szellemtörténeti visszatekintésében. „A századforduló után különös jelenséget észlelhetünk hazánkban. A művelt magyar lélek a millenniumkor tetőződő önelégültségéből, statikus nyugalomból egyszerre gyötrő nyugtalanságokra ébred. Legnagyobb problémája éppen a meghatározó jegye, az ő magyarsága; hogyan viszonylik hazai környezetéhez, hogyan a modern élethez és – főképpen – hogyan sajátmagához? [...] Azt hisszük: a XIX. század világnézeti viharai kevesedmagával a katolicizmus őrizte meg és adta át alkalmas pillanatban a transcendens kitekintés vigasztalását a modern léleknek [...] ezektől az időktől fogva beszélhetünk már nemcsak felekezeti jellegű és célzatosságú, de világnézetté mélyült respektábilis katolikus költészetről (Sík Sándor, Harsányi Lajos). A neoskolasztikus filozófia Prohászka Ottokár, Pauler Ákos és Horváth Sándor spekulációiban talál jelentékeny magyar visszhangra. Giesswein Sándor az örök béke gondolatának és szociális kérdésnek különös tiszteletünkre méltó apostola.”⁹⁶ Az immár halaszthatatlan megújulás kiindulópontját Prohászka Ottokár és főként gróf Zichy Nándor, Giesswein, Bangha Béla szociális eszméiben látta. A keresztényszocializmus modernizált örökségével való találkozását az újkatolikus törekvésekkel való természetes azonosulása követte. A magyar politikai katolicizmus szellemi

⁹³ Katona Imre: *Bálint Sándor szegedi műhelye*. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 193–194.

⁹⁴ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1960 karácsonyán. *Ötvennégy levél – negyvenöt válasz*. Fiftyfour Letters – Fortyfive Answers 1958–1979. Adelaide, 1984. 57.

⁹⁵ *Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve*. Szeged, 1965. aug. 31. 4. *A célszemély...* 160.

⁹⁶ Izenet, 1934. augusztus. 65–67.

hagyatékának ezt a vonulatát a *Quadragesimo anno*, XI. Pius nevezetes szociális enciklikája frissítette föl (1931), amely Magyarországon is erőteljes, ám távolról sem az egyház egészét átható ébredést hozott. Radikálisnak mondható szociális töltete, teológiai és társadalompolitikai, sőt irodalmilag is megalapozott szellemisége erkölcsi és érzelmi tekintetben egyaránt találkozott Bálint Sándor felfogásával. Miközben azonosulni tudott eszmevilágával, kivette részét a gondolat társadalmi érvényre jutását célzó gyakorlati tevékenységből is. Állambiztonsági jelentés szerint „Fiatalkora óta aktív kapcsolatban állott az rk. egyház vezető befolyásos köreivel. Aktívan tevékenykedett mondhatni valamennyi hitbuzgalmi egyesületben.”⁹⁷

Addigra a népi irodalom „már alaposan felrázta a közvéleményt, ám ezen kívül nem történt semmi. Akkor jött Kerkai [...]”⁹⁸ A jezsuita P. Kerkai Jenő, a mozgalmi korszak meghatározó alakja már 1931-ben felvázolta társadalmi elgondolásait P. Nagy Töhötöm szerzetestársának. Programja 1935 őszén, többek között Bálint Sándor segítségével lépett a megvalósulás útjára Szegeden, ahol eleven egyházi, ifjúsági, szellemi és társadalmi élet bontakozott ki. „A népi íróktól kezdve Sík Sándorig és Bálint Sándorig Szeged adott otthont a néppel azonosulni tudó magyar értelmiségnek.”⁹⁹ A szellemi közeg kitűnő lehetőséget kínált az újkatolikus szociális mozgalmak számára. P. Kerkai felismerése szerint az ország erkölcsi újjáépítése és „a világ krisztianizálása” mindaddig „óhaj marad, amíg a nemzet nagy többsége a maga istenadta jogát és jussát az egyház nélkül, sőt annak ellenére kénytelen kiharcolni. A kereszténységnek ezt a történelmi botrányt kell felszámolnia, mégpedig azáltal, hogy tevőlegesen visszatér saját alapelveihez: az igazságosság és az emberséges szeretet szolgálatához.”¹⁰⁰ Kezdeményezése nem volt független a rokon törekvésektől. Sem a népi irodalomtól, sem a tudománytól, a pesti egyetem akkori nagy nemzedékének tagjai: Brandenstein Béla filozófus, Dékány István szociológus, Magyary Zoltán közigazgatási szakértő, Moór Gyula jogfilozófus, Schütz Antal teológus és Teleki Pál társadalmi felfogásától. Nyilvánvalóan ismerte a szegedi és a fővárosi egyetemi agrársettlemet munkáját, a Sarló, az Erdélyi Fiatalok eredményeit is. A konzervatívabb főpappal szemben az értelmiségi középnezedék hamarosan mind határozottabban lépett föl éppen úgy, mint a parasztfiatalságot szervező, egyre sikeresebb KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Testülete, 1939-ig Titkársága), majd a KALÁSZ (Katolikus Leánykörök Szövetsége) és a francia mintákon nevelődött, szociális reformokat sürgető írók.¹⁰¹

A *Quadragesimo anno* hatása Szegeden is leginkább az EMSZO (Egyházközségi Munkásszakosztály) munkájában mutatkozott meg, amely 1934–35-től, mint a *civitas humanat* hordozó szellemi mozgalom a gyakorlati munkát végző KALOT előképe, rövidesen társmozgalma lett. Noha a városban a húszas évektől már hat női és férfi szerzetesrend működött,¹⁰² P. Kerkai, amikor 1935 őszén a legényegyleti székházban megkezdte a munkát, bőven talált tennivalót az ifjúsági misszióban is. A paraszt-mozgalom fellendítésével párhuzamosan nagyarányú szervezkedésbe fogott a munkásság körében, megalapozva a KALOT-ot. Rövidesen ugyancsak Szegeden alakult meg a KLOSZ (Katolikus Leányok Országos Szövetsége), a KIOE (Keresztény Ifjúságunk Országos Egyesülete) és a

⁹⁷ „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 3–4. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

⁹⁸ Idézi Vida István: *Kerkai Jenő útjai*. KatSzle 1980. 32. évf. 4. 310, Balogh Margit: *A „Kisatya”*. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970). In: *Az idők élén jártak*. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949). Barankovics István Alapítvány. Bp., 1996. 41–72.

⁹⁹ Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1998. 32.

¹⁰⁰ Vida István i. m. 311.

¹⁰¹ Rónay László: *Magyar katolicizmus (1890–1939)*. Vig 1994. 59. évf. 8. 607.

¹⁰² Giczi Zsolt: *Egyházak és vallási mozgalmak*. In: *Szeged története* 4. k. 600.

KALÁSZ is.¹⁰³ Bálint Sándor Kerkai társaként az országos vezetés tagjaként a szellemi irányításban vállalt részt. Szegeden a KALOT hivatalos képviselőjével, országszerte tudományos előadásával segítette a mozgalom kiszélesítését. Azonosulásának alapja az a felismerése volt, hogy a néphez nem elég „lehajolni”, nem elég helyzetét tudományosan felmérni, hanem „utat kell nyitni fölfelé”.¹⁰⁴ E gondolatot tükrözte a KALOT négy jelszava – „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önérzetes magyart” –, ami csak a radikális földreform és a tervszerű telepítés egyelőre ki nem mondott stratégiájával lett volna megvalósítható. 1936-ban az ugyancsak jezsuita P. Varga László létrehozta a Szegedi Szolidarista Klubot, amely a KALOT törekvéseit volt hivatva népszerűsíteni. Kerkai és Nagy Töhötöm, Bálint Sándor, Varga László, továbbá Hunya Benedek, Miklósi László szervezőmunkájának köszönhetően a KALOT hamarosan a korabeli Európa legnagyobb paraszti mozgalmává fejlődött.¹⁰⁵ Háromezer faluban több mint félmillió tagja volt, húsz bentlakásos népfőiskoláján 1943–44-re harminc ezren végeztek; „három püspök, egy földbirtokos gróf meg egy főherceg is beszállt a népfőiskolát alapítók sorába, hasonlóképp tett egy város képviselő testülete vagy egy egyházmegye papsága, – írók és tudósok jöttek, mint Bálint Sándor, Sinka [István] és Kós Károly, – jó néhány miniszter és miniszterelnök érdeklődését követően pedig egy valódi barát, Teleki Pál, együtt másokkal, mint Kovrig Béla vagy kisbarnaki Farkas Ferenc.”¹⁰⁶

A kommunista állambiztonság – pontatlanul, sőt a KALOT célját visszajára fordítva – már 1947-ben feljegyezte Bálint Sándorról: „Állítása szerint a magyar parasztság igénytelen, kulturális téren nem is akar, nem is kell felemelni, mert sorsával teljesen meg van elégedve.”¹⁰⁷ A parasztság felemeléséért végzett munkáját még barátja, Aldobolyi Nagy Miklós is félreértette: „talán Te egy kissé méltánylás nélkül haladsz el azon középosztály mellett, amelyik nem egészen gerinctelen, rendszerkiszolgáló, kulturálatlan, töredékeiben persze csak, még ma sem; a múltban pedig éppenséggel igaz értéke volt a Hungaria Æternának; én – származásomnak megfelelően – némi nosztalgiával gondolok e rend teljes pusztulására, s másfelől némi óvásokat teszek magamban az első generációs parasztszármazásúak modora, gőgje, kultúrájának mélysége, ízlésfinomsága tekintetében.”¹⁰⁸

Bálint Sándor felismerte azt is, hogy noha az EMSZO mint szellemi mozgalom és a KALOT mint a gyakorlati építkezést kezdetben sikerrel folytató politikai kezdeményezés jól dolgozott együtt, a két alakulat kulturális és szervező tevékenysége kiegészítésre szorult. Miután a hiányosságok leginkább az érdekvédelemben mutatkoztak, harmadik pilléreként 1936–37-ben létrehozták a Szegedi Munkásság Hivatásszervezetét, a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetének csíráját. Ennek a gyakorlatias szervezkedésnek a megindítását P. Varga Lászlónak az a véleménye is indokolni látszott, hogy „Politikai pártok, szakszervezetek, kartelek, szövetkezetek, társadalmi mozgalmak marakodnak itt egymással az elsőbbségért, vagy nemritkán a közönséges koncert. A szociális igazságosság csak akkor fog tehát győzelemre jutni, ha az egész társadalmat átfogó hatalmi szervezet áll szolgálatában. Ez nem lehet más, mint a szociális rendiség szervezete, amely hivatások, tehát szolgálatok szerint

¹⁰³ Giczi Zsolt i. m. In: *Szeged története* 4. k. 605.

¹⁰⁴ Vida István *Az ifjú katolikus népmozgalmak Magyarországon, 1935–1949*. ÚL 1988. 31. évf. 4. 518.

¹⁰⁵ László T. László: *Szellemi honvédelem*. Róma, 1980. 24.

¹⁰⁶ Vida István: *Kerkai...* 314. Kovrigot 1946. szept. 6-án szervezte be az állambiztonság. Petrás Éva: „*Clara pacta, boni amici!*” Egy püspöki körlevél háttere. In: *Megértő történelem*. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna, Bánkúti Gábor, Rainer M. János. L’Harmattan. Bp. 2011. 221. Clara pacta...: tiszta egyezés, jó barátság (lat.)

¹⁰⁷ *Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei*. Jelentés. Bp., 1947. szept. 6. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹⁰⁸ *Aldobolyi Nagy Miklós levele Bálint Sándorhoz*. Szamosújvár, 1943. jan. 20. G.aut. BSh

tagozódó rendekbe csoportosítja a mostani osztályokat, és ezeken keresztül egyetlen építő közösségbe olvasztja az egész nemzetet.”¹⁰⁹

A hivatásrendiség a hazai újkonzervativizmusnak ahhoz az irányzatához kapcsolódott, amely a keresztényszocializmus visszaszorulása után a modern társadalom vertikális osztályellentéit horizontális szakmai-foglalkozási tagozódás kiépítésével kívánta feloldani.¹¹⁰ Okkal illették a váddal, hogy az olasz fasiszta korporativizmust másolta. Bálint Sándor e nézettel bocsátkozott vitába, amikor a hivatásszervezet „új rendiségét” olyan közösségi szolidaritásként, ősi magyar hagyományként idealizálta, amely a keresztény tanításból és a népi gyakorlat örökségéből fakad. „Nézzünk szét idehaza, vannak-e a mi társadalmunknak, főleg parasztságunknak megőrzött kollektív értékei? [...] Itt vannak mindjárt a régi magyar *munkaközösségek* (aratás, kubik, pásztorok, kaláka stb.), *közigazgatási közösségek* (céhek, vármegyék, tizedek; polgárőrségek stb.), *családi közösségek* (önellátás, munkamegosztás, nemzetség stb.), *vallási közösségek* (jámbor társulatok, búcsújárás, bibliakörök stb.), *szellemi közösségek* (falukép, táj stb.), *emberi közösségek* (legénybandák, lányok koszorúja, gyerekjátékok stb.). Mindezek a legtökéletesebben oldották meg korunk legnehezebb kérdését: egyén és közösség viszonyát a kettőnek egymás *mellé* rendelkezésével. A teljes egyéni szabadság nyomában anarchia jár, az abszolút kollektív szellem, a totális állammitosz pedig rabszolgaságba dönt [...]”¹¹¹ Később a Gestapo által 1944-ben lerohant EMSZO, a kommunisták által 1945-ben betiltott hivatásszervezet, és a nyilasok és kommunisták által egyaránt betiltott, 1949-ben végleg megszüntetett KALOT úgy szerepelt az ötvenes évek állambiztonsági dokumentumaiban, mint a reakció és a népidemokrácia-ellenesség szinonimájaként használt fasizmus jól kiépült tömegszervezete. A terhelő adatok sorában – a Demokrata Néppártban játszott vezető szerepe és képviselősége után – 1965. évi perének nem nyilvános anyagaiban is KALOT- és hivatásszervezeti tisztségvállalását hozták fel Bálint Sándor ellen. 1958-ban, amikor ismét megkísérelték az egyetemről való eltávolítását, az ellene indított titkos eljárás során azt is felhozták, hogy „1945. után a Kalot újjászervezésében aktívan részt vett”¹¹²

A KALOT központja 1939-ben költözött Szegedről Pestre, amikor P. Kerkai, háta mögött négy esztendő elvitathatatlan sikereivel, a tavaszi püspökkari konferencián előadta javaslatait. Ezek legfontosabbika az egyházi nagybirtokok 20–30 éves törlesztésre való önkéntes átengedése volt a KALOT földbérlő szövetkezetei számára. Szekfü szerint ugyanis „Bár az egyházi kézben levő nagybirtok terjedelemben távolról sem érte el a világi nagybirtokot, politikai szempontból felosztása vagy fennmaradása nem kevesebb jelentőséggel bírt. A katolikus egyház, amelynek kezében volt az egyházi nagybirtokok túlnyomó része, az ország lakosságának kétharmadát számíthatta hívei közé, s e hívek számára eleve nem lehetett közömbös, mi történik az egyházi nagybirtokkal, melynek feladata vallási, közösségi közcélok szolgálata volt. Igaz, hogy már az első világháború óta mind többen akadtak jó katolikusok, akik nem hittek többé a barokk egyházfő eszményében [...] De nemcsak ezt a hideg pompakifejtést, hanem az ennek alapjául szolgáló nagybirtokot sem tartották már sokan a modern vallásos élethez illőnek. Itt különösen hatott a francia katolicizmus példája, mely elvesztvén egyházi birtokait, nemcsak a katolikus szellemiségnek, de a vallásosságnak is valóságos újjászületését érte meg. Sokan kezdték sejteni, mintha ehhez a tiszta vallásos szférákba emelkedéshez szükséges lenne előbb a nagybirtok kölöncétől megszabadulni.”¹¹³ P. Kerkai merész javaslatának rideg elutasítása után a várható belső támadások kivédésére kénytelen volt XII. Piustól védelmet kérni. Úgy vélte, hogy csak a törekvéseit elismerő pápai

¹⁰⁹ *Szociális reform és hivatásrendiség*. Bp., 1941. 20.

¹¹⁰ A. Sajti Enikő: *A háború előtti évek*. In: *Szeged története* 4. k. 460.

¹¹¹ Cím és keltezés nélkül. BSh

¹¹² *III/III-as...* 66.

¹¹³ *Forradalom után*. Cserépfalvi. Bp., [1947.] 94–95.

okmány vehet gátat a gáncsoskodásnak. A KALOT-mozgalom lendületes továbbépítése mellett 1939 májusában ennek oltalmában tervezte a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetét is, miután az állásfoglalás „visszavonulásra készítette a szembenálló főpapokat és felbátorította azokat, akik titokban hívei voltak a reformnak.”¹¹⁴ Bár a KALOT központjának áthelyezésével Bálint Sándor és P. Kerkai napi munkakapcsolata megszűnt, együttműködésük folyamatos maradt akkor is, amikor 1940 őszén a KALOT és a KALÁSZ, az EMSZO és a hivatásszervezet addigi közös munkája intézményesen is összekapcsolódott a Magyar Szociális Népmozgalom keretei között.

Utazásai

A harmincas évek második felében, a nyári szünidő hónapjaiban Bálint Sándor feleségével bejárta Ausztriát, Szlovéniát, Horvátországot, Olaszországot és Erdélyt. Tájélményeiről elragadtatott líraisággal számolt be. A transzcendenciát természet és építészet, művészet és zene ihletéseivel foglalta költői, ám lényeglátó miniatűrökbe. Filozofikus, többnyire spirituális eszmetársításait aprólékos, tárgyilagos megfigyelései, misztikus belső élményeinek képi-hangulati ábrázolásai kísérik. Kézíratos naplójával rokon útirajzai elmélyült művészportréival, vallásos és művészeti tárgyú esszéivel egy időben készültek.

1936. évi ausztriai tájélményeiről és az osztrák barokk világról (Liechtenstein-Klamm, Salzburg, Graz és Bécs) *Képek Ausztriából* cím alatt megjelent útirajzában számolt be.¹¹⁵ Rövid naplóesszéje is lelki élményeinek érzékletes összefoglalója. „Mennyivel különb volt nálunk a középkori ember, aki még nem fedezte fel a természet úgynevezett szépségeit, de legalább lelkének háza táját igyekezett rendben tartani. Mi azonban szétszóródunk, és nem tudjuk, nem akarjuk összeszedni magunkat. Irtóztató az a destrukció, amelyet a tér- és időbeli közlekedés ’tökéletesedése’, hallatlan gyorsasága okozott. Impressziók egymást gyilkoló egymásutánja, talán az *élmény* már meg is halt.”¹¹⁶ Salzburgban, az „ezeréves papi teokrácia” székhelyén, ahol az egész város érseki rezidenciaként hatott rá, legnagyobb élménye Mozart volt; „az emlegetett mozarti derű tulajdonképpen misztikus extázis, lebegés a világ felett és minket is ide akar emelni. Ez a fölemelés azonban nem az embernek és nem a művésznek kissé hívságos öröme, hanem a katolikus hívőnek szolidaritásélménye.”¹¹⁷ Grazban a „kispolgári nyugalom és unalom” vonzóan arisztokratikus, ám hivalkodásmentes nyugalmát élvezi, Bécs mellett a Belvedere barokk térkompozíciója ejti ámulatba. „Hídon jár itt az ember, amely azonban nem a mindennapos valóság partjait köti össze.” Többször jártak Németországban is; 1937 nyarán küldött képeslapjukon Sára ezt írta: „Gyönyörű modern templomok, és képek, szobrok ejtenek extázisba lépésről lépésre [...] Jól megy dolgunk, még mindenhol angoloknak néznek bennünket.”¹¹⁸

1938 őszén tett erdélyi körutazásukat alaposan előkészítette. „Etnográfiai utazásához” Baltá Moise Marius budapesti román sajtóattasétól kapott hivatalos igazolást.¹¹⁹ Erdély

¹¹⁴ Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Universum. Szeged, 1990. 122–123, Vida István: *Kerkai...* 313.

¹¹⁵ A *Képek Ausztriából* (KSZ 1936. 6. évf. 3. 53–54.) egyes salzburgi részletei az *Erdélyi élmények* (uo. 1938. 8. évf. 24. 720.) bekezdéseivel együtt föllelhetők naplójában is (*Breviárium* 95–97, 109–111).

¹¹⁶ *Képek Ausztriából* 53.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ *Bálint Sándor és Sára levelezőlapja özv. Bálint Sándornénak*. Bonn, 1937. júl. 19. Kézírással. BSh

¹¹⁹ Az iratot I. Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 95. 31. levél. Baltá József Attilával is kapcsolatban állt, ő ismertette meg a román irodalommal. Szabolcsi Miklós: *Kész a leltár*. József Attila élete és pályája 1930–1937. Irodalomtörténeti Könyvtár 41. Akadémiai. Bp., 1998. 554,

ugyancsak mélyreható spirituális, nemzeti és társadalmi benyomásokkal gazdagította; „Itt érzem különösen, hogy az együttélés lényege, a társadalom lelke nem a kompromisszum, hanem a harmónia. Bármerre nézel, mindenütt ’középkorias’ jellegek tűnnek a szemedbe: az életnek fölmagasztalt egyszerűsége, a kollektívizmusnak és autonómiának bölcs egyensúlya.”¹²⁰ Nagyváradon úgy találta, „Új magyar embertípus sarjadzik itten, amelynek csak álmai vannak, de ártalmas magyar illúzióitól már megszabadult. Számára már alig vannak fajták, csak emberek, nincsenek osztályok, csak magyarok. Szent László és Ady Endre városa a legkorszerűbb magyar életstílust hirdeti Kassával és Kolozsvárral együtt.”¹²¹ Első misztikus táj- és társadalomélménye Kalotaszeg volt, melynek „magyar mágiája már nem töretlen. Románok, cigányok és zsidók vegyülnek bele. A románok a magyarság ragyogó puritánságába, életformáinak klasszikus derűjébe, tisztaságába, heroikus egyedüllétébe az összehasonlítás, tudatossá válás lehetőségét hozták, azaz a keveredés és elszigetelődés, a gazdagodás és szürkülés párhuzamos útját nyitották meg. A magyarság maga tudatlan hegyi óriásként már nincs egyedül. Mostohatestvére is került, akivel virtusból megverekszik, de szellemi javait, kenyerét is megosztja vele [...] És mégis: Kalotaszeg nem enged. Tartja magát. Ragyog, álmodja a maga életét.”¹²² Kolozsváron „az új magyar kultúra káprázatos valósága tört elő csodálatos változatokkal. Amit az ember Váradon a levegőben érez, az itt már elmékedés tárgya: Kós transzilvánizmusa, Tamási világa, a Helikon munkája érlelődött itt meg, és növekszik nagyra. A magyar Erdély él, mert egyénisége van, mert megtalálta magát.”¹²³ A városban egy hetet töltöttek, Kós Károllyal, Kemény Jánossal, Nyíró Józseffel és Tamási Áronnal újította föl szegedi ismeretségét. Az Erdélyi Helikon köréből Kádár Imrével és Kovács Lászlóval ismerkedett meg, találkozott Domokos Pál Péterrel és Romulus Vuia néprajzprofesszorral. Megismerte az erdélyi szászok Klingsor című folyóiratának (Brassó, 1924–1939) körét, jó kapcsolatba került Adolf Meschendörfer prózaíróval és Otto Folberthtel, aki a szászok jeles irodalom- és művelődéstörténészeként volt ismert. Folberth meg is hívta a régi szász népművészet és polgári kultúra kincseit őrző, lenyűgöző hangulatú otthonába, Medgyesre.¹²⁴

Piacterével, álmos nyugalomával Marosvásárhely az alföldi városokra emlékeztette; „’Magyaros’ középületei ma már meghatnak, vagy megmosolyogtatnak: mindegy. Akartak a század elejének magyar zűrzavarában valamit. Megérezték a közelgő veszedelmet. A múlt gyökéretéből akartak táplálkozni és erősödni, mindenestre jó helyen kereskedtek. A református vártemplom gótikája, a plébánia-templom barokk előkelősége, a ferences-templom rokokós finomsága mellett a modern kövekből is a szülőföld magyar és európai szelleme, igézete szól hozzánk.”¹²⁵ Nagyszebent érintve ugyancsak egy hetet töltöttek Csíksomlyón: „Elnézem templomainak száraz puritanizmusát, protestáns okosságát, középkori kultuszoknak félenk nyomait: a *nagy stílus* rejtegetését, amely azonban mégis ott bujdosik Csíksomlyó áldott balgaságában, Mária osztályrészének őrzésében. Az erdélyi katolicizmus – nem számítva a székely Szentföldet, Somlyó birodalmát – restauráció eredménye. Missziós jellege kétségtelen: fanatizmus és óvatosság, nagy kötelességek, még nagyobb feladatok között tétovázva mintha inkább programot, mint eszményképet szolgálna. Eppen ez a ’protestáns’ benne: Tridentet teljes odaadással szolgálja, de Cluny szimbólumát, amely egyszerre

626, uő: *József Attila élete és pályája* 1. k. 85, 2. k. 629, 723. Tőle tanult Bartók románul. László Ferenc: *Bartók Béla*. Kriterion. Buk. 1980. 278–281.

¹²⁰ *Breviárium* 93.

¹²¹ *Erdélyi élmények*. KSZ 1938. 8. évf. 24. 720.

¹²² *Breviárium* 95–96.

¹²³ *Erdélyi élmények* 720.

¹²⁴ Csapody Miklós: *A kultúra...* 67–69.

¹²⁵ *Erdélyi élmények* uo.

archaikus érvényesség és ultramodern, azaz örök követelmény, nem tudja vállalni.”¹²⁶ Utazásuk végén Brassóban ismerkedett meg Balogh Edgárral,¹²⁷ Kacsó Sándorral, Abafáy Gusztávval, Szemlér Ferencsel, Venczel Józseffel és Vásárhelyi Ziegler Emillel. „Ha Kolozsváron főként a helikonistákkal, akkor Brassóban a marxistákkal és a népiekkel is találkoztam a Brassói Lapok körül.”¹²⁸ Mély és többnyire kedvező erdélyi benyomásainak bizonyára szerepe volt abban is, hogy a negyvenes évek elején megpályázta a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékét.

1939-ben, még „az európai kapuzárás előtt”¹²⁹ nagy utazást tettek Itáliában is. Velencéből küldött képeslapján Bálint Sándor fonetikusán írta haza a Pálfy utcába: „Édősanyám lögyön nyugott: fele üdö mögvan.”¹³⁰ Torcello szigetén úgy látta, „A mulandó dicsőségen átcsillan az örökkévalóság. Valamikor híres virágzó város, ma koldus falucska. De: a templom áll, a Szűz uralkodik fenséges elhagyatottságban.”¹³¹ Padovában az általa spiritualizmus és naturalizmus határán állónak ítélt Giottót csodálta meg: „Az alkotás misztérium, amelyet alázattal illik szolgálni. Ez is katolikus vonás. Giotto teljesen meghatározza az utána következő olasz művészet irányát [...] a lényegre tapintott rá: örök igényeket fejezett ki.” Firenzében, Fra Angelico művészetét szemlélve úgy látja, „Táncolnak az angyalok a képein: ez a művész. Szent alakjain a megtalálás, hazatérés boldog öröme: ez a szerzetes. Az elragadott öröm festője ő: vértanúin a megdicsőülés öröme, keresztre feszítésein s megváltás boldogsága, a megteljesítés győzedelmes tudata, angyalain valami boldog gyermeki átadás.” Orvietóban „Érzem, hogy a művészet rend, okos elrendezés is, hiszen a megszámlálhatatlanul adott lehetőségek közül a legalkalmasabbakat kell megragadni.” Rómában, a Sixtusi kápolna freskóin Michelangelo „kemény, időtlen szépsége” vonzza: „Michelangelo a három dimenzió embere a festészet két dimenziójában is, de a három dimenzió embere a tér és idő immanens világában is, amikor olyan keményen utal az utolsó számadásra. Michelangelo hasonlóan Beethovenhez, halálosan tudatos, kérlelhetetlenül végiggondol mindent. Nincsenek benne félelmek és fenntartások, nincsenek benne a művész megszépítő illúziói. Levonja az összes emberi és művészi következményeket, és eljut az egyetlen lényegeshez: Istenhez. Ebből a tépelődő mámorból már nem lehet a földre ereszkedni, csak izeneteit küldi le hozzánk, hogy legyünk mi is részesei az ő megdöbbenésének. Itt aztán e misztikus magaslaton nem lehet semmiféle engedményt tenni a kor és az emberek úgynevezett ízlésének: az alkotás kényszerítő kegyelmét nem korlátozhatja semmi sem.”¹³² Assisi, Verona, Viterbo és Firenze után Siena volt az utolsó állomás, „ahol csak az ember számít, a halhatatlan lélek, aki Isten kegyelmével ékeskedik.”¹³³

Hazatérőben megálltak Jugoszláviában. Naplójának élményleltárában zágrábi és ljubljani művelődéstörténeti, néprajzi „fölfedezéseit” is finom elemzésekben, költői vallomások színpompás sorában örökítette meg. Kniewald Károly liturgiátörténész barátja szerint „legalább 2 nap kell Z[ágráb]-ra. De őáltala olyan dolgokat is láthatunk, amiket másnak nem mutatnak meg [...]”¹³⁴ Kniewaldnak köszönhetően a székesegyház kora középkori kéziratait is tanulmányozhatta. „Megdöbbsentett, hogy nyolcszáz közös esztendő után ténylegesen

¹²⁶ *Breviárium* 94–95.

¹²⁷ 1977-ben, Szegeden találkoztak ismét. Balogh Edgár: *Az urbs és a tájak*. In: *Magyarok, románok, szlávok*. Bev. Sütő András. Kossuth. Bp., 216–217. Az összejövételre Ilia Mihály lakásán került sor, Bálint Sándort a szerző kísérte.

¹²⁸ Csapody Miklós i. m. 68.

¹²⁹ Uo. 69.

¹³⁰ BSh

¹³¹ *Olaszországi kalandozások* (Úti jegyzetek). KSZ 1937. 7. évf. 11. 335.

¹³² Uo. 335–336.

¹³³ Uo. 336.

¹³⁴ *Karsai Géza levelezőlapja Bálint Sándorhoz*. Pannonhalma, 1939. jún. 15. Kézírással. BSh

milyen keveset tudunk egymásról. Pedig el kell jönnie annak az időnek, amikor a hit megint többet fog a vérnél jelenteni. Vajon a mostani veszélyes időkben: német fajmítosz, pravoszláv türelmetlenség, orosz immanencia, közép-európai széthullás sötétségében nem a Szent Királynak kellene-e palástjába takargatnia bennünket, és másokat a Róma-eszme örök sugárzásában: elhagyva, illetőleg egyetemes emberi érvényességgé szublimálva minden faji és nemzeti kicsinyességet és sajátosságot.”¹³⁵ Kniewaldtól még utazásuk előtt érdeklődött Ivan Meštrović felől, de távolléte miatt nem találkozhattak. A szobrászt nagyra becsülte; „korunknak minden valamirevaló nagy művésze: Mestrovics, Claudel, Werfel, Kodály egyaránt valami kultikus heroizmus menyegzős ruhájába öltözteti mindazt, amire sorsa az embereket megtanítani. Új középkor ígézetében élünk, a művész feladata lesz korunk keménységét megnemesíteni.”¹³⁶

Ljubljana, „Laibach. Csöndes katolikus, osztrák hangulatú város. Az élet egyszerű: lebeg és áll. A szlovén: nép a szó legklasszikusabb értelmében, amely a világ sorsát nem tartja lényegesnek. Túlélte Ausztriát, túléli Jugoszláviát is [...] Ma a magyar helyzet emberileg reménytelen, az idő szomszédainknak dolgozik. A magyar tehetség már-már meddő tehernek látszik szomszédaink egyszerű bölcsességéhez, parasztöszönéhez képest. Mi úrnak hirdetjük magunkat, de annyira már nem vagyunk urak, hogy Istent életünk királyának ismerjük el. *Rendezni* tudunk, de élni már nem. Csak akkor reménykedhetünk, ha a könyörülő Isten hazatér hozzánk. A szlovénektől el sem ment.”¹³⁷

A Népünk ünnepei

Első nagy, a magyar vallási néprajz megalapozásában úttörő munkája, amellyel 1937 februárjában készült el, 1938-ban látott napvilágot.¹³⁸ A mű tudományága szintézisének első kísérlete, amely szándéka szerint „tartalmazza a magyar vallásos néprajz elvi *alapvetését*, nyomban utána az *esztendő megszenteléséről* szól [...] a kutatás jelen állapotában csak a *katolikus*, csak a *magyar* és csak a *paraszt* nép tanulmányozását érezzük feladatunknak. Természetesen alkalomadtán a középkori és közép-európai összefüggésekről, egyéb alkalmas utalásokról, továbbá a kálvinista kegyesség megnyilatkozásairól sem feledkezünk meg, ha föltett szándékunkat szolgálják. Munkánk úttörő összefoglalás, az efféle vállalkozás minden hiányával és aránytalanságával. Jól tudjuk, hogy a komoly bírálat és kiegészítés csak javára válhatik [...] Egyet azonban megtehet: hangsúlyozza már itt is az életnek azt a heroikus többletét, kultikus felfogását, artisztikus stílusát, amely parasztságunkat olyan hosszú időn át jellemezte, és amelynek pusztulása a tudomány emberét a kötelező tárgyilagosság mellett is annyira lehangolja.”¹³⁹

Népi imádságokat, ráolvasásokat már 1929-ben közölt, szakmai körökből az első támadás mégsem ezt a kísérleti összefoglalását érte,¹⁴⁰ hanem *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához* című közleményét.¹⁴¹ Szendrey Ákos úgy vélte, „a vallásos néprajz értelmezésében nagy az ellentét köztünk és Bálint között. Mi csak azt tartjuk a vallásos néprajzba tartozónak, ami népi, azaz népi eredetű, vagy pedig a papi, egyházi rendelkezések népi átalakítása, s nem egyházhatósági rendelkezéseknek papi felügyelet alatt való

¹³⁵ *Olaszországi kalandozások* 113.

¹³⁶ *Modern művészfajok*. Vinkler László. Jelenkor, 1941. 3. évf. 22. 11.

¹³⁷ *Breviárium* 111–112.

¹³⁸ *Népünk ünnepei*. Az egyházi év néprajza. Szent István Társulat. Bp., 1938. Az előzményekről Tüskés Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Akadémiai. Bp., 1993. 86–109.

¹³⁹ *Népünk ünnepei* 3–4.

¹⁴⁰ *EthnN* 1940. 51. évf. 1. 87–90.

¹⁴¹ *Uo.* 1939. 50. évf. 3–4. 193–200.

végrehajtása. A vallásos néprajz nem egyháztörténelem, s e kettő összekeverése egyik legnagyobb hibája a vallásos néprajzzal kísérletezőknek.”¹⁴²

Kétségtelen következtelenségei mellett a mű újdonsága tárgya és látásmódja mellett mindenekelőtt nézőpontjában rejlett. Miközben ugyanis az addigi magyar kutatás a paraszti hagyományok felől fordult a vallásos népelet felé, Bálint Sándor megfordította a sorrendet, és – mint Kósa László vélte – „az egyházat, mint a szokásvilág egyik szervezőjét állította vizsgálata középpontjába, majd az ünnepek, a liturgia, hitélet koncentrikus körein át a ’világi szféra’ felé haladva kutatott. Ezáltal ismeretek és eredmények új forrását nyitotta meg.”¹⁴³ Ennek felismerése és elfogadása azonban sokáig váratott magára. Munkája, sőt egész addigi tevékenysége 1943-ban még értetlen, súlyosan elmarasztaló bírálatot kapott: Bálint Sándor „munkásságának dandárát a vallási néprajz kutatása teszi – írta Hantos Gyula. – [...] *nem egy magasztos irányt bírálunk, hanem csak annak egy képviselőjéről lesz szó.* S ha egy meg nem felelő sáfárt megrovunk, ezzel *azoknak az érdekeknek a szolgálatában is eljárunk, amelyeket ő talán nem méltóan képvisel [...]* Általában igen szorgalmasan gyűjti össze az irodalomból és saját szeged-alsóvárosi megfigyeléseiből a tárgyára vonatkozó adatokat. Nagyon kényes munkaterületen jár, hiszen a hitbeli kérdésekben a helyi változatoktól, a népi eredetű különösségektől, babonáktól s azok kultuszától csak egy lépés a szektáriusság [...] Ez tudományos értéküket talán nem csökkenti, de csodálatos ellentétben állanak a közölt sokszor vaskos szövegek Bálint glosszáinak gyermekes, lelkendező, mit sem sejtő vallásos jóhiszeműségével [...]” A *Népünk ünnepei* „vegyüléke a félprofán, apokrif legendáriumnak, a mindentudó egyházi kislexikonnak és a különböző helyeken dívó vallási szokások megjelölésének.”¹⁴⁴ A bírálatok után mindenesetre tágabban értelmezte a népi vallásosságot, nagyobb figyelmet fordítva a nem egyházi eredetű (babonás, pogány) szokásvilágra. E tekintetben is szembetűnő a *Népünk ünnepei* és a közel negyven évvel későbbi *Ünnepi kalendárium* (1977) közötti minőségi különbség.

Bár a szakrális néprajzot nemcsak a tudomány kezelte jó esetben félreeső, másodlagos szakterületként, hanem az egyház is idegenkedett tőle korabeli merev, elutasító álláspontjánál fogva. Bálint Sándor könyvét a Nyugat elismerő kritikával fogadta: „igaz öröm Bálint Sándor könyvét kézbe venni, ahol élet és tudomány végül egymásra talál, és ez a két, gyakran egymás mellé illesztett frázis élvezetes szintézist ad – írta Kósa János. – A minálunk elhanyagolt vallási néprajznak szentelte a kötetét: felállítja elméletét és összegyűjti anyagát. A nép ugyanis a maga módján követi a vallás ünnepeit és az egyház rendszeres, kanonizált ünneprendszerét egybefonja a maga életével, mint gyerekész a valóságot és elképzelést. És ebben a népi képzeletben minden összetalálkozik: igazi áhítat, régi hagyományok, ősi babonák, személyes élmények és ösztönös mágia, szóval az a csodás, bonyolult valami, az az ősmegfoghatatlan, ami ott húzódik meg mindnyájunk lelki alján, kultúránk alján, vallásunk alján, mint mindezek megtermékenyített termőtalaja [...] Az olvasó csupán egy eredményt lát: a könyvet, amely végre tisztos tudományossággal feldolgoz egy pár frázissá züllesztett fogalmat, amely a keleti mesék hetvenhét fátyla alá rejtett néplelket fellibbenti előtte, leírja és magyarázza, érdekesen és élvezetesen, tudósoknál ritka nagyszerűségben folyó magyarsággal. Annyi balul ütött kísérlet után végre igazi népkutatás!”¹⁴⁵ A mű részleteit az Erdélyi Iskola közölte „hátha a mi köreinkben is akadnak, akik a vallásos néprajz szolgálatába szegődnek s

¹⁴² *Adatok a magyar búcsújárás néprajzához.* EthnN 1940. 51. évf. 1. 89–90.

¹⁴³ *Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában.* A magyar szakrális néprajz megtemetője. Ttáj 1982. 36. évf. 1. 87.

¹⁴⁴ Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József...* 231. Hantos Gyula (1903–1945) geográfus, 1940-től a kolozsvári egyetem ny. rendkívüli, 1943-tól rendes tanára.

¹⁴⁵ *Népünk ünnepei.* Bálint Sándor könyve, Szent István Társulat. Nyugat, 1939. 32. évf. 3. 186–187.

betekintenek a vallásos népi hagyomány hajlékába.”¹⁴⁶ Megjelentették *Gyűjtőtervezet a vallásos néprajzi kutatásokhoz* című módszertani útmutatóját is.¹⁴⁷

Ortutay szerint „a magyar népi vallásosságról napjainkig élnek kiirthatatlan téves nézetek. Hogy a magyar parasztság valójában vallás nélküli, racionalista, hogy a tételes vallások puszta kérget jelentenek, s e kéreg alatt ma is a régi pogány magatartás munkál – olyan közönséges tévhiedelmek, hogy más területek neves tudósai is szívesen használják formulaként, sőt a magyar néprajztudománynak is sokáig voltak ezek a tévedések kényelmes munkahipotézisei. Jól tudjuk azonban, hogy nem ez a valóság.”¹⁴⁸ Gondos, lelkiismeretes, „buzgó szeretettől áthatott könyvében az egyházi év ünnepeihez kapcsolódó népi szokásokat, hiedelmeket s ez ünnepek köré fonódó népi életstílust mutatja be. Munkája nehéz és hálátlan lehetett, hiszen még források is alig állottak rendelkezésére, követendő vagy megcáfolandó összefoglalás e témáról egy sem akadt [...] okos mérséklettel elsősorban és szinte kizárólag leíró néprajzi munkát nyújt könyvében s ritka kivételektől eltekintve, tartózkodik a magyarázat, értelmezés munkájától s az eddigi esetleg felmerült magyarázatok (pl. Róheim [Géza] magyarázataira gondolunk) bírálatában is felette óvatos. Csak dicsérhetjük ezt a fegyelmezettséget és finom tartózkodást. Valóban nem jutott még el tudományunk oda, hogy nagyobb veszedelem nélkül törvényszerűségeket vonhassunk le népünk vallásos életének jelenségeiből, minthogy még e vallási életet megjelenési formáiban is alig ismerjük [...] Kívánatos, hogy Bálint Sándor megkezdett érdemes munkáját továbbra is ilyen eredményesen folytassa, s hogy példaadása nyomán a magyar néprajztudománynak ez a területe is gazdag termést hozzon.” A könyvről csak egy évvel később vélekedett úgy, hogy „végtelen gyöngé”.¹⁴⁹ Akkor a pesti néprajzi tanszék elnyeréséért folytatott személyes harcban Bálint Sándort veszélyes ellenfelének tartotta, és a küzdelemben sötét indulatai vezették.

Ekkor még a közreműködését kérte, mert a rádió a Néprajzi Múzeummal parasztmeséket, dallamokat vett hanglemezre. „Azt hiszem – írta Bálint Sándornak –, Magának igen kedves lenne, ha ebben a kb. 400 hanglemezből álló gyűjteményben minél több szegedi és szegedkörnyéki anyag foglalhatna helyet. Kérem tehát, legyen segítségemre ebben a munkában. Szeretném, hogyha azokat a dallamokat, amelyeket a legjobbnak vél, és amelyeket ma még jó előadásban Szeged környékén és Szegeden tudnak, dallamvázlatokban elküldené, valamint az énekeseknek neveit, korát stb. Ezeket a változatokat Bartók Béla átvizsgálná, esetleg valakit fonográffal leküldenék az anyag előzetes fölvételére a hangminőség szempontjából.”¹⁵⁰ Hamarosan azonban megírta neki, hogy „Az új politikai változások a legszükségesebbekké azt teszik, hogy most Dél-Dunántúl és Észak-Dunántúl magyar néprajzi anyagát vegyük hanglemezre, tehát a szegedi néprajzi anyag egyelőre még eltolódik egy kissé.”¹⁵¹ Idő múltán végképp el is maradt.

A pesti tanszék

1939 októberében váratlanul elhunyt Györffy István akadémikus, a budapesti egyetemen 1934 óta a néprajz első nyilvános rendes tanára.¹⁵² Utódlásáért éles személyi küzdelem indult meg.

¹⁴⁶ Erdélyi Iskola, 1939–40. 7. évf. 5–6. 350.

¹⁴⁷ Uo. 1940. 3–4. 8. évf. 457–460.

¹⁴⁸ *Bálint Sándor: Népünk ünnepei.* Magyar Könyvbarátok Diáriuma, 1938. 8. évf. 3–4. 116–117.

¹⁴⁹ *Napló* 1. k. 1938–1954. Alexandra. Bp., 2009. 99–100. (1939. nov. 2.)

¹⁵⁰ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1938. márc. 10. A Magyar Telefontároló és Rádió Részvénytársaság Igazgatósága lp. G.aut. BSh

¹⁵¹ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1938. márc. 19. A Magyar Telefontároló és Rádió Részvénytársaság Igazgatósága lp. G.aut. Uo.

¹⁵² *Györffy István emlékezete.* Jelenkor, 1939. 1. évf. 3. 4. Posztumusz könyvéről: *Magyar nép, magyar föld.* Györffy István könyve. Sorsunk, 1942. 2. évf. 6. 468–470.

A tudománypolitikai háborúskodás végső ütközetét minden bizonnyal Szekfű Gyula döntötte el. A Györffy örökéért folytatott harcban presztízsük és tudományos teljesítményük mellett éppoly fontos szerepe volt támogatók és támogatottak kormányzati kapcsolatainak, mint a jelölt és a házastárs esetleges zsidó származásának (Viski Károly felesége és Marót Károly zsidó, Ortutay Gyula felesége „félzsidó” születésű volt). Marót, Viski mellett Bálint Sándor és Ortutay is a jelöltek között volt.

Ortutay még 1939. október végén Huszti József klasszika-filológus professzor támogatását kérte. Naplójában 22-én ezt írta: „úgy fogadott s úgy beszélt velem egy hosszú délutánon, hogy azt hihettem: rövid hetek alatt esetleg pesti professzor leszek, Bálint Sándorról a legnagyobb megvetéssel beszélt. Másnap Szekfűtől megtudom, hogy a katedrát nem töltik be, helyettesítik, jelzi, hogy a helyettesítésnél az antiszelekció elve győzött, mint itthon mindenben. Őtöle tudom, hogy érdekemben Mályusz [Elemér] külön felszólalt, pedig soha egy szót vele nem beszéltem, nem is ismerem, ő tehetségesnek tart, viszont 'Bálint Sándor hülye', ahogy Szekfű idézte [...] Ha vigasztal is, hogy milyen embereket nyomott félre ez a társaság: Marótot! s még Viski is megérdemelte volna a tanszéket: Bálint Sándor kedvéért, akinél kedvesebben s ártatlanabban tehetségtelenebb ember alig akad Magyarországon, mégis rettenetes tudat ez.”¹⁵³ Ortutay tehát Szekfűt okolta, noha ellentétben Bálint Sándorral, hat évvel idősebb ellenfelével, még az egyetemi magántanári rangot is csak hat évvel Bálint Sándor magántanársága után nyerte el. Kollokviumát 1940. március 6-án tette le, próbaelőadását *Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés* címmel március 13-án tartotta,¹⁵⁴ 16-án lett magántanár,¹⁵⁵ április 9-én terjesztették föl.¹⁵⁶ Naplójában azt írta, hogy a próbaelőadás után „az öreg Solymossy Sándorral beszélgettem, aki szerint csak Bálintnak és nekem van esélyem a katedrára, de ő inkább engem tart odavalónak. Szerinte nemcsak Eckhardt [Sándor], hanem Szekfű is az én pártomon van, s buzdít, hogy csak publikáljak, s ő majd mellém áll. Bálint Sanyi különben – elég ízléstelenül s gyöngé módra – nem jelent meg a próbaelőadásomon, s ki sem mentette magát.”¹⁵⁷ 1939. november elején Ortutay ezt is följegyezte: „Bálint Sándor járt nálam, s kenetteljes, érzékeny hangon clara pacta, boni amici igéivel ajkán arra akart megkérni, hogy én ne fúrjam őt, ahogyan nyíltan kifejezte magát. Kínosan udvarias voltam: most már teljesen lelepleződött előttem egész kegyessége, 'lelki' mivolta: kevés ilyen hazug s ambiciózus ember van, mint ökigyelme. (Megalázó az is, hogy az ember saját érdekeinek veszélyeztetése idején ébred rá ilyen karakterológiai tényekre: mindig igyekeztem mentő magyarázatokat találni Bálint Sándor viselkedésére.) Közben Husztitól megtudtam, hogy még sokan vannak azon a nézeten, hogy Bálint Sándor tökéletesen nivótlan és éretlen erre a tanszékre, könyvét [a *Népünk ünnepeit*] súlyosan elítélik: hát gyöngé is, végtelen. Ha biztosak lennének afelől, hogy az én feleségem nem zsidó, akkor mérhetetlenül növekednének esélyeim, s habilitációm, megjelenő könyvem után nem lehetne ellenfelem. Huszti azt tanácsolta, hogy dokumentáljam feleségem árjaságát, hogy ezt a buta kifejezést használjam, mert – s ebben igazuk van – ha Viskit emiatt vágták el, engem sem lehet kinevezni e hibával. Mit mutassak be? Zsuzsa félzsidó, ha a törvény értelmében nem is számít annak, s én eddig mindig arra az álláspontra helyezkedtem, hogy nem zsidó. De hát ki

¹⁵³ *Napló* 1. k. 97–98.

¹⁵⁴ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1940. márc. 28-i VII. rendes üléséről.* 355. (451–1939–40. bksz.) 11. CSML uo. és Ortutay Gyula: *Napló* 1. k. 107–108.

¹⁵⁵ *Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsész-, nyelv- és történettudományi Karának 1940. febr. 27-i VI. rendes üléséről.* 443. 1939/1940. bksz. 22. (169–1939–40. bksz.) CSML SzFJTE BNYTK iratai 1939/40. VIII. 2. 15. d.

¹⁵⁶ *Dr. Ortutay Gyula rádió tisztviselő magántanári képesítésének felterjesztése.* Szeged, 1940. ápr. 9. 494. bksz. 1939/1940. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1939/40. VIII. 2. 15. d.

¹⁵⁷ *Napló* 1. k. 108. (1940. márc. 16.)

tudja, ezeknek inkább jobb lesz az 'árja feleségű' hülye Bálint, mint én."¹⁵⁸ Miután indulatai csitulnak, néhány hónap múlva ezt írta Bálint Sándornak: „Maga annak idején a 'clara pacta boni amici' jelmondatával köszöntött be hozzám a pesti meg sem lévő tanszékkal kapcsolatban s akkor becsülettel megállapítottuk, hogy haragra nincs okunk, s a nemtelen viselkedést ebben az egyelőre amúgy is fiktív ügyben tegyük félre.”¹⁵⁹

Szekfű végül 1939. november 23-án Bálint Sándort úgy tájékoztatta, hogy a „boldogult Györffy órái egy részének helyettesítésére Téged fog felkérni Karunk; fogadd el. Amíg hivatalos értesítést nem kapsz róla, ne beszélj róla.”¹⁶⁰ Ortutay feljegyzése szerint 1939. december 3-án „a katedrával kapcsolatban szinte csak Bálint Sándor és az én nevem hallható. Kettőnk küzdelme ez, s az is bizonyosnak tetszik ma már, hogy eddig a szimpátia inkább mellettem nyilatkozik meg emberileg, s tudományosan szinte kizárólag. Mindez azonban [...] éppen nem jelenti, hogy az ügyem nyert. Ahogy a pesti egyetem katedrabetöltő rendszerét ismerhetem, akár egy x-ik ember is katedrát kaphat, sőt akár Bálint Sándor is. Magam eddig még nem mozogtam, inkább a beérkező híreket hallgattam, de a jövő héten mégis valami akcióba kezdek, mert szent életű ellenfelem éppen nem pihen.”¹⁶¹ 1940. február 9-én már úgy látta, Szekfű végleg Bálint Sándor mellé állt.¹⁶² Ennek következtében „ismét megkezdődik tudománypolitikánkban a tárgyi néprajzosok rémuralma, Bálint Sanyi a bölcs helyettes Kovács Lászlóval, aki különben ifjú s jelentéktelen tárgyi néprajzos, bizony nem ellensúlyozza mindezt.”¹⁶³ Szekfű javaslatára végül nem töltötték be a tanszéket, és az 1939/40. tanévre átmenetileg Bálint Sándort bízták meg a szellemi néprajz előadásával.¹⁶⁴ Szekfű értesítése nyomán Ortutay április 21-én naplójában azt írta, hogy a következő „félévre vagy évre Kovács Laci helyett Gunda [Béla], Bálint Sándor helyett én kapok megbízást a pesti néprajzi tanszék helyettesítésére [...] Magam a helyettesítésnek is örülök, annál jobban sért Bálint Sándor hisztériás és kegyesen aljas pletykázása; írtam is neki evégett egy igen udvarias levelet, talán megérte.”¹⁶⁵ Ortutay 1940. április 25-én még mindig szerette volna végleg elnyerni Györffy tanszékét. Bálint Sándornak ezt írta: „jobb őszintén megbeszélni a dolgokat a magam 'nyílt' természete szerint, ahogy Maga is megjelölte. Nem érdemes hát továbbá szót vesztegetnünk a különböző hírforrások anyagának forráskritikai értékelésére, s mint én, Maga is elháríthatja a különböző pletykákat: én bizonyára nem szolgáltatok anyagot sem kijelentéseimmel, sem magatartásommal. Levele után, bár, mint írta, az előtt is, még inkább hiszem, hogy Maga sem. Meg vagyok győződve azonban arról is, hogy legjobb, ha mi egyáltalán elhárítunk minden kínálkozó alkalmat, hogy egymást akár méltassuk, akár karakterizáljuk, akár előnyeit vagy hátrányait latolgassuk mások előtt. Higgye meg, ezekből – a teljesen jóhiszemű – megjegyzésekből adódnak a pletykák, rosszakarató elferdítések. A Maga jóhiszemű jelzőiből rólam igen kellemetlen képet is lehet faragni, aminthogy ez elképzelhető fordítva is. Szemlélődés – aktivitás, zárkózottság – nyíltság, fölényesség – visszahúzódnak bizony olyan viszonylatokba is hozhatók, hogy mindkettőnknek elmegy a kedve tőle. Ami pedig a rádiót illeti: nem érdemes emlegetnie: akár minden hónapban rendelkezésére állunk előadással, ha olyan témákat küld be, s ezennel kérem is, hogy küldjön be egy témajegyzéket. Minden néprajzost felkértem, kivétel nélkül s kevesen értek vele. S különben is: én nem az összeköttetésem révén szeretném ezt a pesti katedrát, hogy én is

¹⁵⁸ Uo. 99–100. (1939. nov. 2.) Származását kollokviuma előtt Ortutaynak is igazolnia kellett.

¹⁵⁹ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1940. ápr. 2. Ortutay Buday-metszetes lp. G.aut. BSh

¹⁶⁰ *Szekfű Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 99. 40. levél.

¹⁶¹ *Napló* 1. k. 103.

¹⁶² Uo. 104.

¹⁶³ Uo. 98–99. (1939. okt. 26. és nov. 2.)

¹⁶⁴ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1961. szept. 28. G.aut. BSh

¹⁶⁵ *Napló* 1. k. 112. (1940. ápr. 21.)

megvalljam: valóban szeretném, mint még rajtunk kívül mások is. Sem az írók, sem egyebek barátságát igénybe nem veszem magamért, akkor inkább kuli lennék egy faluban, s nem szeretném, nem akarom hinni, hogy Maga tisztán összeköttetésekre akarja építeni akár saját, akár az én kinevezésemet. Lehet, hogy valaki majd annak köszöni a katedrát, én nem óhajtanám. Én, s ezt szavamra mondhatom, a kar tagjai közül senkit sem kértem pártfogásra (jórészüket most fogom megismerni) egészen a legutóbbi napokig, mikor megtudtam a jövő évi helyettesítés döntését. Ez is sine me történt. Én Szekfűt kértem hónapokkal ezelőtt arra, hogy az Eötvös Kollégium ügyében legyen mellettem. Csak a mostani döntés után igyekszem majd én is közelebbi kapcsolatba kerülni a kar tagjaival. Tartottam a pactum-unkat. Talán szabad hinnem, hogy a kar tagjai, s akik rólam a néprajztudománnyal kapcsolatban jó véleménnyel vannak, munkáim, tanulmányaim alapján gondolkoznak úgy [...] Ismét leszögezem: én tartani fogom magam megegyezésünkhöz: ígérem, hogy nem beszélek Magáról és dolgairól semmilyen formában s továbbra is kitérek minden helyzetben minden olyasmira elől, ami Magának árthatna. Természetesen, mint Maga, én is igyekezni fogok becsületes munkával erősíteni pozícióimat, s tán azt sem tartja megengedhetetlennek, hogy szűkebb baráti körben a magam dolgáról beszélhessek; barátaim sem inkorrekt emberek.”¹⁶⁶

Ortutay 1941-ben mégis egyengette a Franklin Társulatnál Bálint Sándor *Egy magyar szeptember* című műve megjelenését,¹⁶⁷ és a rádió irodalmi osztályának helyettes vezetőjeként a negyvenes évek elején többször felkérte előadásokra.¹⁶⁸ Hiúsága és lappangó féltékenysége miatt a tanszéki versengés után is neheztelt Bálint Sándorra, majd a politika terhelte meg kapcsolatukat. A minisztert, még ha megtapsolta is parlamenti felszólalását,¹⁶⁹ indulat fűtötte diákkori mentora iránt. Közéleti szerepvállalását ellenszenvvel figyelte; nem azt vette rossz néven tőle, hogy ő is parlamenti képviselő lett, hanem, hogy éppen a Barankovics-pártnak lett képviselője. „Ortutay Gyulával való viszonya nem jó, az kifogásolja jobboldali magatartását és főként az éles hangot, melyet a fakultatív hitoktatás ellen tanúsított.”¹⁷⁰ Másfél évtized múlva – miközben a szegedi tanszék betöltésekor ismét majdnem versenytársak lettek – mégis maga nevezte ki egyetemi nyilvános rendes tanárrá, melyet Szekfű szerint már 1940-ben is megérdemelt volna.¹⁷¹ Ekkor már nem érzett okot a féltékenységre.

¹⁶⁶ Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1940. ápr. 25. G.aut. BSh Sine me: nélkülém (lat.)

¹⁶⁷ Orosz István önéletrajza. Kiadja a Budapesti Egyetem Magyarisztudományi Intézete és a Franklin-Társulat. Bp., 1942. Bálint Sándor Oroszt 1940-ben mutatta be a Jelenkorban: *Orosz István önéletrajza*. 1940. 2. évf. 12. 10.

¹⁶⁸ *Orosz István önéletrajza*. Ortutay 1941 tavaszán a házassági, az úrnapi és az Anna-napi népszokások előadásszövegét kérte: *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1941. márc. 24. A Magyar Telefontudományi és Rádió Rt. Igazgatósága lp. G.aut. BSh Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 91, 23, 101, 44. levelek.

¹⁶⁹ Vezérszónoklata a Kossuth-díj alapításáról szóló törvényjavaslat általános tárgyalásában hangzott el. *Az országgyűlés 45. ülése 1948. febr. 13-án*. In: *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója*. OGYN 2. k. Athenaeum. Bp., 1948. 1005–1007.

¹⁷⁰ *Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei*. Jelentés. Bp., 1947. szept. 6. 13. Csm. Cs–704. *Fellazítók*. ÁBTL 0–12554/2.

¹⁷¹ *Napló* 1. k. 239. (1941. ápr. 30.)

IV.

Háborús évek

1940–1945

Az első világháború „személyes univerzumának”, Alsóváros hagyományainak hanyatlását hozta magával, a második a régi-új „neobarokk” társadalmi berendezkedés pusztulásához vezetett. Világtörténelmi korszak zárult le, a megelőző bő fél évtized azonban különösen termékeny időszak volt Bálint Sándor működésének. Életének ezt a periódusát növekvő megbecsülése mellett lekicsinylés, megpróbáltatások, vesztesség és csalódás kísérte személyes sorsában és pályájának alakulásában egyaránt. Ifjúkora óta nemcsak szakmabeliekkel és egyháziakkal, de számos művésszel, festővel, zenésszel, íróval kötött tartós barátságot. Tudásának és megbízhatóságának híre vezette el hozzá Móricz Zsigmondot is, aki szegedi tárgyú regényeihez gyűjtött anyagot, ehhez keresett magának avatott pártfogót.

Móricz Zsigmond segítőtársa

Első látogatása, 1913 óta Móricz többször megfordult Szegeden (a *Légy jó mindhalálig* színpadi bemutatóján, Juhász Gyulát meglátogatva, a Nyugat, majd a Kelet Népe szerkesztőjeként). 1932 karácsonya előtt a Szegedi Fiatalok néhány tagjával, a Nyugatban a tanyai settlementről író Budayval, Radnóttal, Tolnaival került kapcsolatba. 1936. augusztusi riportútja után a paprikatermelők szövetkezéséről számolt be, ekkor kezdte ismét foglalkoztatni Rózsa Sándorról (1813–1878) írandó regényének terve.¹ A betyárvilág és a boszorkányperek szépirodalmi nyomait és néprajzi, történelmi irodalmát már Pesten tanulmányozta,² levéltári kutatásokat azonban főként Szegeden végzett. Bálint Sándor közvetítésével megszerezte a *Szeged történetét*,³ Reizner János híres munkáját, sokat beszélgetett Sz. Szigethy Vilmossal, a levéltár vezetőjével, „akinél jobban az utolsó 50 esztendő szegedi társadalmát nem ismeri senki sem.”⁴

Bálint Sándor már a harmincas évek elején meghallgatta Móricznak a Lorántffy Zsuzsanna Leányegyesületben tartott előadását,⁵ személyesen azonban csak 1940. január 12-én ismerkedtek meg, a Bethlen Gábor Körben *Irodalmi és magyar sorsproblémák* címmel elhangzott előadása után.⁶ Móricz először 1940 júliusában fordult hozzá azzal a kéréssel, hogy legyen segítségére az alsóvárosi hagyomány, a szellemi atmoszféra és a népnyelv tanulmányozásában. „Kívánságára nagyobb református diákcsoporttal és Miklós öccsével először Tápéra mentünk ki, fölkerestünk néhány ismerős parasztcsaládot, de a kalákaszerű vallatómunka fárasztónak és egészsében véve eredménytelennek bizonyult. Utána el kellett utaznia, de szívesen fogadta a híres alvóvárosi havi búcsúra (augusztus 5.) való meghívásomat.”⁷ Ezt követően Móricz négyszer járt Szegeden a Bálint rokonság körében,⁸

¹ Péter László: *Móricz Zsigmond Csongrádban*. In: *Szegedi számadás*. Bába. Szeged, 2002. 167, Móricz Zsigmond: *Paprikaszagú levegőben*. Írások Szegedről. Szerk. Péter László. Szeged, 1974.

² *Móricz Zsigmond és a szegedi népnyelv*. MNy 1979. 103. évf. 2. 159.

³ *Szeged története* 1–4. k. Kiadja Szeged szab. kir. Város közönsége. Szeged, 1899–1900. Csak 1940 novemberében küldte meg „a Reiznert. Eddig azért késett, mert igen drága ajánlatokat kaptam. Most sikerült egy példányt 36 pengőért vásárolnom Zsiga bácsi számára.” *Bálint Sándor levele Móricz Zsigmondhoz*. Szeged, 1941. nov. 4. Kézirat. PIM Kézirattár M.100/77/1–5. L. még *Reizner János élete és munkássága*. A Somogyi-könyvtár kiadványai 37. Szeged, 1999.

⁴ *Móricz Zsigmond Szegeden*. DSzle 1943. 2. évf. 7. 316.

⁵ *Móricz Zsigmond a „Rózsa Sándor” írása közben*. Kortárs, 1967. 11. évf. 1398.

⁶ Péter László: *Szegedi számadás* 164–167.

⁷ *Móricz Zsigmond Szegeden* 308.

Tápé után Alsótanyán, Röszkén, Szentmihályteleken Bálint Sándor társaságában,⁹ aki az élő hagyomány megismertetése mellett tájászó-, példabeszéd- és szólásgyűjteményével segítette trilógiájának megírásában.¹⁰ Így lett „kissé ludas” maga is a *Rózsa Sándor* létrejöttében.¹¹

A búcsú előestéjén, 1940. augusztus 4-én Móricz az alsóvárosi templom plébániáján Rózsa Sándor anyakönyvi adatai után érdeklődött, másnap a környékbeliek és a Szeged vidékéről kirajzott bácskaiak, torontáliak sokadalmában „újra kimentünk a búcsúra. Végignéztük a körmenetet, a búcsús keresztet és zászlók erdejét, a zarándokok kivételes (35–40 ezerre tehető) sokaságát. Zsiga bácsit a látvány könnyekig meghatotta. Nem győzött csodálkozni rajta, hogy a vallás még ilyen tömegeket meg tud mozgatni. Életében először volt katolikus kegyhelyen. Kicsit magába mélyedt és azt mondta, hogy a vallásos ember, a vallás, mint társadalomképző erő, őt eddig nem foglalkoztatta, a katolicizmusnak ezzel az oldalával még nem találkozott. Mint mondta: misztikus vallási élményre, képre eddig csak egyszer utalt – akkor is csak futólag – amikor az Erdély-trilógiában egy anabaptista leánykát rajzolt meg.”¹² „A vallásos élményre, különösképpen a sajátosan katolikus vallásos népi lélekre csak véletlenül döbben a népi irodalomnak kétségkívül vezető írói egyénisége – írta Szamosvölgyi Gábor, ismertetve Bálint Sándornak a Délvidéki Szemlében közölt írását.¹³ – Nem nézi le, nem riad tőle vissza, éppen csak úgy tekinti, mint valami váratlanul előbukkant furcsa meglepetést. Nehezen akar hinni benne. Tanulságos ez nemcsak Móricz Zsigmond írói egyénisége, de úgynevezett népi irodalmunk megítélése szempontjából is, amely szívesen talál pogányságot és nyert materializmust ott, ahol kicsit mélyebbre pillantva az ezeresztendős magyar kereszténység dús életét is könnyűszerrel megtalálhatná.”¹⁴ Bálint Sándor említett írása Angyal Endre szerint azt is igazolja, hogy az író „Móricz élete utolsó éveiben egész tudatosan vonzódott az élet irracionális oldalaihoz, s túllépte saját ’naturális’ világának korlátait, a csoda, a misztika, a természetfölöttiség felé. Sokat vitatott ’spiritizmusa’ is idetartozik. Talán ha tovább él, megírja a ’magyar irracionális nagy regényét...’¹⁵

A búcsúból hazatérőben „cselédányunknak gyöngyház olvasót, édesanyámnak pedig szép kötésű imádságos könyvet (*Kis Lelki Manna* 1930) vett búcsúfiába. Ajánlása: Kedves Anna néném sok boldog havi búcsút érjen. Szeged, 1940. Tisztelettel Móricz Zs.”¹⁶ Az ebéden az alsóvárosi, tanyai rokonság köréből Móriczot különösen az öreg nagynéni, Ágnyis néni, „egy szikár, sasorrú, ragyogó szemű, írástudatlan öregasszony ragadta meg.”¹⁷ Az írástudatlan Balogh Ágnes (1861–1946) azért vált különösen fontossá számára, mert a betyárt még ismerte, ezért tőle „azzal az átéltséggel hallott Rózsa Sándor különös humanizmusáról, amelyet irodalmi följegyzésekben hiába kerestem. Az ő írói szándékainak epikai hitelét

⁸ Trogmayer Ottó: *Beszélgetés...* In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 117.

⁹ *A szegedi paprika* 58, 74, 76.

¹⁰ *A „Rózsa Sándor” műhelyéből.* Ttáj 1969. 7. 658. A regény szegedi „provincialiszmusairól” Móricz Zsigmond és a szegedi népryelv 159–161.

¹¹ *Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz.* Szeged, 1953. jan. 26. Kézirat a címzett birtokában (Győr).

¹² *Móricz Zsigmond Szegeden* 309.

¹³ Uo.

¹⁴ *Móricz Zsigmond és a katolikus Szeged.* KatSzle 1943. 57. évf. 10. 317–318.

¹⁵ *Angyal Endre levele Bálint Sándorhoz.* Csíkszereda, 1943. okt. 30. G.aut. BSh

¹⁶ *Egy emlékezetes búcsúfia.* A Móricz Zsigmond centenáriuma. ÚE 1979. jún. 24. 3.

¹⁷ *Móricz Zsigmond Szegeden* 312. A rádióban: *A Magyar Népköltészet Hete.* Bálint Sándor emlékezete. Összeáll. Szablyár Ferenc. Adás: 1980. VIII. 18. K. 16.30–16.59-ig. 10. A Magyar Rádió Rt. Archivuma. *A szegedi kufa „A Hídban meg fog jelenni s nagyon szeretnék Ágnes nénédről egy jellemző amatőr képet. Szegedre készülök ölel Móricz. 1940. XI. 29.”* Móricz „parasztműzsájáról” *Ágnes néném, a poétás asszony.* Ttáj 1979. 33. évf. 7. 17–19. Móricz 13 levelét (1940–42) a Délvidéki Szemle idézett száma, Bálint Sándor és Sára 7 levelét (1940–41) Tasi József közölte: *Bálint Sándorék levelei Móricz Zsigmondhoz.* SkM 1984. 23. évf. 1–2. 76–79.

azonban a néphagyomány, sőt a személyes népi visszaemlékezés oldaláról megadta.”¹⁸ Bálint Sándor nagynénje így lett a Rózsa-regények elsőszámú hagyományforrása. Móricz melegen emlékezett a Szegeden töltött közös napokra.¹⁹

1940 szeptemberében azzal, „hogyan dolgozni, írni akar, nem nálunk, hanem tőlünk nem messze, egy állomás körüli szerény fogadóban, az Európában szállt meg. Bezárkózva dolgozott, írta a regényt, olykor tíz óra hosszat is. Egyedül Ágnes nénit kereste fel, és hozzánk jött ebédre, vacsorára [...] a Kelet Népe szerkesztői üzenetei (1941. 19. sz.) között feleségemnek a következőket írja: ’...Újra megindult a szögedi embörök dörömbölése. Ne verjenek agyon érte. Rózsa Sándor mégse beszélhet debreceni dialektusban s vettem magamnak azt a lelkiismeretességet és fáradságot, hogy egy kicsit színesíttem az őzéssel a képet. De ne gondolja, hogy azt ambicionálom, hogy tökéletes legyen. Én csak színt keresek. A lényegyet soha el nem érhetem: minden tájnyelvnek a hangszín csak egyik és pedig a legkisebb, bár legfeltűnőbb jellemvonása. Maga a gondolkodás formája, a szavak kincstára, a szólásmódok és az agytekervények csak annak állanak rendelkezésére, aki benne született. Ha én Szegeden születtem volna ősi szegediektől és ott nőttem volna fel, akkor tudnám a nyelvet. De így csak a magyart, az emberit és a mindnyájunkkal közöset akarom’.”²⁰ Megegyeztek, hogy a *Rózsa Sándor a lovát ugratja* kéziratát a tájszólás szempontjából Bálint Sándor át fogja vizsgálni.²¹ „Sajnos azonban, egyre nehezedő élete és elfoglaltsága, részben pedig nyomdai huzavonák miatt a regény írásával annyira megkésétt, hogy csak a kefelevonatokat tudta elküldeni hozzánk. A korrektúrát 1941 nagyhetében, a Jugoszláviával kitört háború első napjaiban, légiriadók zenéje mellett elvégeztük ugyan, de a nyomda a javításokat csak egyes íveken hajtotta végre. Innen van, hogy a könyv szegedi tájszólás szempontjából csakugyan egyenetlen.”²² Bálint Sándor Voigt Vilmosnak azt mondta, hogy a regény dialektusának átírását valóban vállalta, ’*De a Zsiga nem hallgatott rám. Már ki vót szödvé a könyv, akkor kért mög. Van is ám benne cifraság mög tévedés elég [...] Hiába vót a Zsiga parasztembér, ű egy más világba vót otthon. Mög aztán református embör csak nyakasabb*’.”²³

Egyik utolsó Móricz-emlékezésére készülve Sárának szánt, el nem küldött levelében ezt írta: „Most pár napja olvasom Móricz Zsiga bácsi Rúzsa Sándorát. Sok minden asszociálódik bennem, ezeket hirtelenében meg is rögzítem, bár aligha tudok mindent a kéziratához felhasználni. Istenem, mikor lesz már, hogy lázítás vagy exhibicionizmus gyanúja nélkül elmondhassa az ember, ami a szívéen fekszik, vagy amiről megkérdezik. Maga a regény különben művészi és politikai szempontból is több, egymással egészen ellentétes oldalról is bírálható, illetőleg méltatható. Így nyugodtan a tiltott könyvek közé is be lehetne sorozni. Sokszor úgy érzem, mintha valami elszánt, erősen etikai individualizmusnak lenne a szószólója a maga darabos, igazán földszagú művészetével. A fölvetett problémákra az elmúlt 10 esztendő rendkívül tanulságos illusztrációval szolgál pro és kontra egyaránt. A könyvet majd fölviszem Neked, hiszen a Tiéd is. Gondolkozzál Sáríkámmal, milyen apró emberi

¹⁸ Móricz Zsigmond és a szegedi népi nyelv 159–160.

¹⁹ Bálint Sándor levelezőlapja Móricz Zsigmondhoz. Szeged, 1940. szept. 23. Kézírással. PIM Kézirattár M.100/77/1–5.

²⁰ Móricz Zsigmond Szegeden 315.

²¹ Móricz ezt írta: „A legnagyobb értéknek tekinteném, ha a szegedi nyelvjárás szempontjából végigkorrigálnád. Ezzel Szegednek tennél nagy szívességet s ennek a rendkívül szép nyelvjárásnak [...]” Móricz Zsigmond levele Bálint Sándorhoz. Leányfalu, 1941. ápr. 3. Idézi Csapody Miklós: „A világban...” 64.

²² Móricz Zsigmond Szegeden 310. Vö. Péter László: *A „Rózsa Sándor” nyelve*. In: *Szegedi örökség*. Szépirodalmi. Bp., 1983. 330–350.

²³ *Tükörcserepekben*. BSek 356.

mozzanatok jutnak eszedbe Zsiga bácsiról, amikor nálunk volt. Hasznukat tudnám venni. Majd elmondod őket!”²⁴

Az egyetem

Miután a kolozsvári magyar egyetem visszakapta Ferenc József nevét, a Horthyról elnevezett szegedi tudományegyetem 1940. november 11-én nyílt meg. Első rektora, Szent-Györgyi Albert szerint különleges hivatása, hogy „a nagy Magyar Alföld szellemi központja legyen”, Horthy pedig azt mondta: a természettudományok korszerű művelése mellett különös gondot kell fordítani „az Alföld kultúrájának szolgálatára, az alföldi táj szellemének az Alföld és népében rejtőző őserőnek felkutatására és kiművelésére.”²⁵ Az alapgondolat tehát, amely az egyetem hivatását táji adottságaiban kereste, amiért Solymossy a néprajzi kutatás és oktatás folytonosságát biztosítani kívánta, és amire Bálint Sándor, az antropológusok, régészek, történészek és irodalmárok mindig nagy hangsúlyt helyeztek, most már a kormányzó akarataként is megfogalmazódott.

1939/40. évi előadásait az első félévben *Az alföldi néprajzkutatás eredményei és feladatai* című ismertető kurzusával kezdte,²⁶ a második félévben az *Alföldi jeles napokhoz* fűződő néphagyományok feldolgozásával folytatta. 1940/41. első félévében, és az egész 1941/42. tanévben ugyancsak főként az alföldi kutatások helyzete és teendői foglalkoztatták. Ekkor, miután a Délvidék egy részét visszacsatolták Magyarországhoz, korábbi témái mellé *A Délvidék néprajza* című előadását is fölvette. Az *Alföldi népszokások* mellett az 1942/43. tanév mindkét félévében *A délvidéki kisebbségek néprajza* is szerepelt.²⁷ Előadásai meghirdetésében az a régi felismerése vezette, melynek következményeit az új körülmények különösen időszerűvé tették: a magyarság hódoltság utáni megritkulása után „A Délvidék színes népi egyvelegében fajok és vallások, kultúrák és életformák keveredtek egymással,” így a korszerű kutatás nem merülhet ki „az öncélú megismerésben. Tárgyilagosságában is mindig szem előtt kell tartania a *pax Hungarica* örök érdekeit, amely nemzetünk mindenekfölött való szolgálatát össze tudja egyeztetni a kisebbségi kultúrák megbecsülésével, lovagias védelmével, hiszen önmaga magyarságának tükröződését is meglátja bennük.”²⁸ Felfogásában és teendői kijelölésében a történelmi Magyarország régi, és a harmincas évek végétől meggyarapodó trianoni államterület „új” kisebbségi kultúráinak megbecsülése a szegedi-délvidéki magyar népiség elmélyültebb vizsgálatának szorgalmazásával kapcsolódott össze.

Nagyobb léptékű összehasonlító alapkutatásokat sürgető tudománypolitikai elgondolásában kijelölte egyetemének és saját tudományának teendőit is. A magyar folklórkutatás stratégiai feladatai között első helyre a magyar és idegen népkultúrák délvidéki kölcsönhatásának vizsgálatát tette. E kultúrák úgymond törzsi zárkózottságuk, paraszti önellátásuk ellenére sem élnek teljes elszigeteltségben, mert földrajzi és szellemi környezetük magyarsága hatással volt rájuk. „Sajnos, mi ezeknek a kérdéseknek összehasonlító vizsgálatát nemcsak délvidéki, hanem országos viszonylatban is egészen a legutóbbi időkig eléggé elhanyagoltuk. Többet törődünk a magyarság és a nyugat-európai műveltség meglehetősen egyoldalú viszonyával, mint a magyarság és a környező közép-európai parasztkultúrák

²⁴ *Bálint Sándor levele Bálint Sárához*. Szeged, 1968. nov. 24. Kézirat. BSh A „Rózsa Sándor” műhelyéből a Tiszatájban, Móricz születésének 90. évfordulóján jelent meg: 1969. 23. évf. 7. 658–660.

²⁵ DM 1940. nov. 12. 1.

²⁶ *A szegedvidéki néprajzi kutatás eredményei és feladatai* c. összefoglalóját a *Csongrád vármegye* c. kötetben közölte (Vármegyei szociográfiák 1. Sajtó alá r. Csíkvári Antal. Főm. Kertész János, Lugosi Döme, Zalotai Elemér. A Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala. Bp., [1938] 21–25.).

²⁷ *A hazai bunyevácok*. Sorsunk, 1944. 4. évf. 6. 354–357.

²⁸ *A néprajzi kutatás délvidéki feladatai*. DSzle 1942. 1. évf. 3. 73, 76.

kapcsolataival, pedig ebben a vonatkozásban való elsőségünk, magisztrális szerepünk és hivatásunk kétségtelen. Mostanában, amikor annyiszor kovácsolnak a népiség történelmi múltjából, illetőleg földrajzi kiterjedéséből fegyvereket, amikor a tiszta tudományos kutatásba is annyira belejátszanak a politikai szempontok, a magyarságnak közép-európai elsősültségéből fakadó kötelessége, hogy a környező, főleg a maga hazájában élő népek összes problémáit behatóan ismerje és tárgyilagosan föltárja, hogy a maga igazát adott esetekben szellemi fölényével is érvényesítse.”²⁹ Ha e kutatási irányt a szegedi egyetem adottságainál fogva követi, „aligha lehet szebb feladata, mint a szegedi és délvidéki magyar szellemiség méltó értelmezése, nemes öntudatra ébresztése és egyetemes magyar értékke és tulajdonná avatása. A Magyar–Alföld még ma is alvó táj, bár régóta ébresztgetik, legutóbb éppen a Szegedi Alföldkutató Bizottság. Hogy az alföldi magyarság, de egyáltalán az egész népi magyarság nemigen vett méltó részt Európa újabb szellemtörténetében, az bizony fájdalmas dolog: népünk életszínvonala alacsony, a civilizáció vívmányai nincsenek keze ügyében. Azonban ebben a zárkózott elmaradottságban is – ha sajnos, már töredékesen is – olyan értékeket őrzött meg, amelyek korunk eszményeivel lényegében egyeznek. Ilyen világnézetének vallásos alapélménye, életének kollektív rendje, organikus fegyelme, költészetének magyar humanizmusa. Úgy érezzük, a szegedi egyetemnek éppen ennek a népkultúrának megismerése és egyetemes nemzeti élménnyé művelése lesz legsajátosabb feladata.”³⁰ A helyzet ismeretében mégis úgy látta, hogy „a néprajzi kutatás, amely pedig legfőbb nemzeti javaink gyökérszárait vizsgálja, a magyar szellemi életnek legmostohább gyermeke. Nem szorul pedig bizonyításra, hogy az önmaga lényegét kereső magyarságlélménynek, nemzeti önismeretnek a néprajz a legtisztább forrása. Az íratlan népkultúrák világában egyedül az összehasonlító néprajzi kutatás deríthet fényt. Szeged városa népi talajból sarjadt ki, vonzási területe még jórészt népi fokon él, aligha lehet tehát a szegedi egyetemnek sürgősebb feladata, mint ennek a magyar népkultúrának önmagában és a környező népkultúrákkal való viszonyában való megismerése és méltó értelmezése. Most, amikor a környező fiatal népek parasztságukból indulnak a magas kultúra, a tudatos nemzeti lét felé, amikor az európai nemzeti kultúrák a *népi* jegyében születnek újjá, mi sem tehetünk egyebet, minthogy a népi kultúra mélységeiből merítünk erőt jövőnk és hivatásunk betöltéséhez. Ezzel a szegedi egyetem fajtánk egyik legértékesebb törzsének, az alföldi magyarságnak szellemi önállósításához, és így az egyetemes magyarság gazdagításához is hozzájárul.”³¹

Harmadik, ez időtől erőteljesen képviselt nemzetnevelési elgondolását nem az intézmények síkján fogalmazta meg, hanem saját művészeteszményét, esztétikai felfogását követve. Alapgondolata magyarság és modernség követelményének összehangolása és teljesítése volt erkölcs, ízlés, életforma tekintetében egyaránt. Ennek lényegét, hagyomány és korszerűség együttes érvényesítését az autentikus népművészetnek a „mai művelt magyarság környezetében, lakáskultúrájában” való felkarolásában látta. Ez azonban – úgymond – nem szabad, hogy utánczást jelentsen, „hiszen életünk és korunk a parasztság világához képest megváltozott. Az a tárgy, amelynek a parasztleletben gyakorlati hivatása, szerepe volt, merő dísz tárgyává válik, elveszti jelentését a nagyvárosi lakásokban. Éppen ezért sokkal inkább megértjük a népművészet lényegét és szolgáljuk fennmaradását, ha rájövünk, hogy a népművészet – éppen úgy, mint a heroikus középkori művészet, vagy a céhesség remeklése – műtárgyként nem él önálló életet, hanem a használati tárgyakat alakítja művészivé és ezzel a klasszikus paraszti környezetet meghitt szépségűvé teszi.”³² A népművészet továbbélése tehát

²⁹ Uo.75.

³⁰ *A szegedi egyetem és a délvidéki táj*. Magyar Szemle, 1943. 44. k. 4. (188.) 188.

³¹ Uo. 189.

³² *Népművészet és mai magyar élet*. Szegedi Híd, 1942. június. 5.

csak a parasztkörnyezet „artistikus célszerűségének” átvétele által lehetséges. Ezért, hogy „a paraszt lakás szelleméből olyan gazdag ihletést merítenek a modern építészet úttörői. Szívesen rakják a legmodernebb lakásokba is a parasztkemence változatait. A kemence szerkezetét évszázadok paraszti ízlése és tapasztalata formálta széppé és gazdaságossá. A modern építészet újra fölismeri benne egyrészt a lakásdekoráció gazdag lehetőségeit, másfelől pedig a fűtés olcsóságát [...] A korszerű magyar építészet – hála néhány kitűnő mesterünknek: Kós Károlynak, Árkay Bertalannak, Molnár Farkasnak, Kozma Lajosnak, Bierbauer [Borbíró] Virgilnek, Padányi Gulyás Jenőnek és annyi másnak – már nem kénytelen ugyan az elismerésért küzdeni, de szélesebb körű alkalmazása, mintegy népszerűsítése sajnos még mindig a jövő feladata.” A népművészet másik nagy tanulságának a kézimunka (hímzés, faragás, festés) értékének elismertetését tartotta „a gyáripar lelketlen tömegcikkeivel szemben. A parasztművészet, vagy a régi céhes ipar legigénytelenebb darabjából is lélek, teremtő tehetség, az alkotás derűje sugárzik: a szériákban gyártott „műtárgyakon” hiába keressük az egyéniség kiváltságát. A Ruskin, nálunk Körösfői [Kriesch] Aladár és Nagy Sándor hatására kivirágzó modern magyar iparművészet, akár a bútortipart, akár a kerámiát (Gorka Géza, Kovács Margit), akár a női kézimunkát, szőnyegszöveget (Szabó Éva, Pekáry István) tekintjük, világraszóló teljesítményekre lehet büszke. Sajnos azonban mindezek túlnyomó részét a magyar úri lakásokban hiába is keressük. Korunk nyárspolgársággal fertőzött ízlése általában megelégszik a hamisított matyó hímzéssel, a hivalkodó magyar perzsával, a Badár Balázs-féle mű-magyar kerámiával, a herendi gyár népszínműfiguráival, Budapesten szakmányban gyártott kulacsokkal és fokosokkal stb. Magyarságunkat, népélményünket ezekkel a külsőségekkel semmi esetre sem tápláljuk, hamarosan hamis illúziókba ringatnak bennünket. Az ízléstelen magyarkodás helyett a magyar tehetség modern alkotásaihoz fordulunk, amelyek ösztönös biztossággal olvasztják magukba a kollektív népművészet szellemé.”

1943/44. első félévében *Szeged népköltészetéről* tartott előadásokat, majd visszatért *Szeged vallásos népeletéhez*. A háborús évek végén, 1944/45-ben *Ősfoglalkozások Szeged vidékén* címmel tartott kurzust, 1945/46. első félévében *Szeged népkultúrája* és *Az Alföld néprajzi problémái* című előadásait folytatta.³³ A második félévben csak helyszíni gyűjtést jelentő néprajzi gyakorlatai maradtak meg szegedi tárgykörben, előadásaiban a magyarság népszokásait és a magyar népballadát általános vonatkozásaikban tárgyalta.³⁴ 1936. évi helyettesége után Hóman Bálint 1939. december 27-én nevezte ki tanítóképző-intézeti rendes tanárrá. A hivatali esküt 1940. január 22-én tette le, szolgálati idejét 1933. szeptember 1-től számítva ekkor sorolták a harmadik fizetési osztályba, amely havi 209 pengőt és 60 pengő lakáspénzt jelentett.³⁵ Jövedelméből leginkább külföldi utazásokra, könyvekre, olykor képekre, szakrális gyűjteménye gyarapítására költött, gyűjtőútjainak költségét többnyire továbbra is támogatóinak hozzájárulása fedezte. 1940-ben ismét Zichy Gyula kalocsai érsek jóvoltából jutott ilyen célra 300 pengőhöz,³⁶ 1941-ben a Délmagyarországi Közművelődési Egyesület szavazott meg 100 pengőt délvidéki kutatásaira.³⁷ Ezek mutatkozó eredményét ismerte el zombori íróbarátja, Herceg János, a Kalangya főszerkesztője: „nagyon szeretném, ha komoly és tartós rokonszenvemről más formában is biztosíthatnának. Ezt egyelőre csak úgy

³³ Bereczki Sándor: *Bálint Sándor pedagógiai...* 100.

³⁴ Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 124.

³⁵ MOL–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186. d.

³⁶ *Mosonyi Dénes prelátus levele Bálint Sándorhoz*. Kalocsa, 1940. jún. 19. G.aut. BSh

³⁷ *Török Sándor főtitkár levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1941. jún. 17. A Délmagyarországi Közművelődési Egyesület lp. G.aut. Uo.

tudom megtenni, hogy ismételen kérlek, küldj kéziratot, mert az a munka, amit Te végzel, a mi vidékünkön teljesen ismeretlen, és Neked kell profétaként elől járnod.”³⁸

Mint korábban láttuk, Bálint Sándor a negyvenes évek elejétől tagja volt a Vinkler László műtermében csütörtökönként összegyűlő baráti körnek (legtöbbjük arcképét Vinkler meg is festette).³⁹ A jobbára az egyetem professzoraiból álló társaságban a magyar és a világirodalom újabb műveit, egymás alkotásait vitatták meg: verseket és műfordításokat, tudományos műveket, elméleteket. E kör vendége volt Szondi Lipót 1943-ban, amikor emlékezetes esete Bálint Sándorral és Kerényivel megtörtént. Tagjai azonban amellet, hogy a legtöbb szó művészetről, irodalomról, filozófiáról esett közöttük, mind gyakrabban latolgatták a „szellemi honvédelemben” való részvételüket, az ország és a magyarság háború utáni esélyeit, Európa sorsának alakulását.⁴⁰ Bálint Sándor emlékei szerint „Tudtuk ekkor már a szegedi egyetemen és az ország más egyetemein is a tudományos, közéleti pozíciókban, ki az, aki úszni hajlandó ezzel az egésszel, és ki számít ellenállónak, ahogy ezt a szót akkoriban használtuk. 1940 körül, amikor a németek Franciaországot már lerohanták, és mindinkább erősödött a szorongás és az aggodalom, amit mi Magyarorszáért és a magyar kultúráért éreztünk [...] Nagyon tudtuk és jól láttuk, hogy milyen lehetőségekkel és körülményekkel kell számolnunk. Különösen megdöbbentett minket Jugoszlávia lerohanása 1941 tavaszán, amikor valósággal sírtunk, látva a németek átvonulását.”⁴¹ Emlékei szerint rajta és feleségén kívül tagja volt a társaságnak Baróti Dezső, akkor csongrádi középiskolai tanár, Fricsay Ferenc karmester, Hermann István Egyed történészprofesszor, Kerényi Károly, Rusznyák István belgyógyász, Sík Sándor és Szent-Györgyi Albert, valamint Zauner Éva bölcsészhallgató (Zauner szerint Dorogi Imre festőművész is).⁴²

Mivel nem titkolt náciellenessége miatt a szegedi bölcsészkaron mindinkább háttérbe szorult, megpályázta a kolozsvári néprajzi tanszéket. 1938 őszi erdélyi utazása nagy hatással volt rá, s noha a szakrális székely tájak, a moldvai csángók archaikus öröksége és a kalotaszegi református hagyomány régóta foglalkoztatta, csupán Észak-Erdély visszacsatolása után gondolhatott az ottani professzorságra. A pályázat benyújtása után Domokos Pál Péter már 1940 októberében ezt írta neki: „Sok helyen kifejezésre jutattam, hogy milyen üdvös és nagy hatású dolog lenne, ha te kerülnél Kolozsvárra a néprajzi ügy élére. Miniszteriális, fontos embertől hallottam, hogy ügyed a legjobb úton van. A beszélgetés után mind nagyobb és nagyobb a reménységem, hogy nemsokára Kolozsváron láthatlak, hallhatlak, és hogy a nagy székely álmod, az ezred óta egyvallású és egyfajú csíki székelységet néprajzi szempontból úgy kiásod, hogy minden magyar terület fölé kerül kétségtelenül nagy értékei alapján.”⁴³ Azt pedig már nemcsak Szegedről és Pestről, hanem másik barátjától, a kolozsvári ferences rendházba került P. Kelemen Konrádtól is tudta, hogy Teleki Pál miniszterelnöknek nagy tervei vannak: Kolozsvárból „kultúrvárost” akar csinálni. „Hát jó is lenne megteremtteni ezzel a szellemi központtal, ahol úgy izzik a faji öntudat, s ahol annyira európaiak vagyunk. Az erdélyiek fajszeretétét bizony még a hasonlóképp érző Dunántúl katolikusa is csodálja.”⁴⁴

³⁸ *Herceg János levelezőlapja Bálint Sándorhoz*. Zenta, 1942. febr. 2. Kézírással. BSh Barátságuk megmaradt Bálint Sándor élete végéig. *Annus József levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1979. okt. 1. A Tiszatáj levp. Gépirat, aut. Uo. Herceg János Bálint Sándor 70. születésnapján munkásságát és a vajdasági néprajzkutatás megindulásában játszott szerepét méltatta: *Leányvári levelek*. Magyar Szó, 1974. aug. 18. 8. és *Bálint Sándor hatása*. 7 Nap, 1980. jún. 6. 14.

³⁹ A Polgár (ma Gogol) utca 2. sz. ház emléktáblája Vinkler László, Bálint Sándor, Baróti Dezső, Kerényi Károly, Sík Sándor és Szent-Györgyi Albert nevét örökíti meg.

⁴⁰ Lengyel András: *Irodalom*. In: *Szeged története* 4. k. 685.

⁴¹ Csapody Miklós: *A kultúra...* 70.

⁴² Zauner Éva: *Sugarak...* 27, Tandi Lajos: *Gátat emelni az elmúlásnak*. DM 1985. szept. 24. 5.

⁴³ *Domokos Pál Péter levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1940. okt. 10. G.aut. BSH

⁴⁴ *P. Kelemen Konrád levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1940. nov. 19. Kézirat. Uo.

Pályázatát sokan támogatták, mégsem járt sikerrel; a tanszékre Viski Károly került, akivel különben jó szakmai kapcsolatot ápolt. Miután Györffy halálával a pesti néprajzi tanszék 1939-ben megürült, betöltésére Viskinek volt a legnagyobb esélye, akit zsidó felesége miatt elütöttek a lehetőségtől. Teleki azonban, dacolva az ellenkezéssel, Kolozsvárra nevezte ki, lévén erdélyi születésű is.

A Dugonics Társaság 1941. február 25-én választotta rendes tagjai közé.⁴⁵ *Megfigyelések a szegedi néprajzról* című első előadását már január 12-én megtartotta,⁴⁶ amikor Sík Sándor újabb verseit, Tonelli Sándor *Utazás Erdély körül* című beszámolóját olvasta fel.⁴⁷ 1942. augusztus 1-jén a rádióban, a társaság felolvasóülésén Kálmány Lajosról beszélt.⁴⁸ 1942 nyarán az Erdélyi Katolikus Nőszövetség elnöke, gróf Bethlen Györgyné felkérésére Csíksomlyón tartott előadásokat.⁴⁹

Művek

Tudományos működése a harmincas évek közepén kezdődött első korszakának végén, az 1941–44 közti években jutott először csúcspontra. Ez időben közel másfélszáz közleménye jelent meg, 1943-ban 66, 1944-ben 47 (1945-ben 9, 1946-ban pedig mindössze 3 írást publikálhatott). A vallási néprajz köréből négy könyve jelent meg, hozzávetőleg 70 közleménye látott napvilágot, mintegy 30 pedig annak bizonyítéka, hogy szegedi kutatásait sem hanyagolta el. Majdani képviselőtársa, Eckhardt Sándor kérésére még 1940-ben kapcsolódott be a pesti egyetem Magyarstudományi Intézetében folyó munkálatokba. Ezek első eredményét az *Úr és paraszt a magyar élet egységében* című tanulmánykötetben adták ki.⁵⁰ *Liturgia és néphit* című tanulmányában még sokáig vitatott létjogú tudományszakának egyik alapfogalmát fogalmazta meg: „A liturgia a maga sajátos világával, dúsgazdag áldás- és exorcizmuskészletével mély hatást gyakorolt népünk egész életére, lelkületére. A keresztény középkor heroikus, Istennel töltekező magas kultúrája nem volt idegen a magyar néplélektől, hiszen minden népkultúra – a pogány magyarságé is – legvégső határozmányaiban vallásos jellegű kultúra. Pogány műveltségünk szakrális elemei és a keresztény liturgia megfelelő párhuzamai között páratlan lelki szintézis jött létre, mint a magyarság fogékonyságának és az Egyház bölcs alkalmazkodásának klasszikus bizonyosága.”⁵¹ A kötetben talán éppen neki jutott a „leghálásabb” terület, miután az „egyház sem tudta, és nem is akarta mindig megtalálni a hivatalos liturgia és a paraliturgia határát, ilyenformán lehetett dolgozatának tárgya a tételes vallás és a néphit szerves kapcsolódása.”⁵²

1941 novemberében fejezte be *Egy magyar szentember* című munkáját.⁵³ A magyar néprajzi egyéniségkutatás e korai vállalkozásában Orosz István (1838–1922) jászkladányi

⁴⁵ A város legrégebb, legrövidebb irodalmi társaságát 1892-ben alapították, egyszerre legfeljebb 50 tagja lehetett. Lengyel András i. m. In: *Szeged története* 4. k. 662. A társaság alelnökévé 1945 után választották meg.

⁴⁶ *A Dugonics Társaság ötven éve*. Szerk. Banner János. Szeged, 1943. 335.

⁴⁷ *A Dugonics Társaság nyomtatott értesítője*. Szeged, 1941. jan. 8. BSh

⁴⁸ *A Dugonics Társaság ötven éve* 342.

⁴⁹ *Gróf Bethlen Györgyné levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1942. júl. 26. Az Erdélyi Katolikus Nőszövetség lp. G.aut. BSh.

⁵⁰ Szerk. Eckhardt Sándor. Budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának Magyarstudományi Intézete. Bp., 1941.

⁵¹ *Úr és paraszt a magyar élet egységében* 133. Exorcizmus: ördögűzés (lat.)

⁵² Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete* 110.

⁵³ Orosz István önéletrajza. Kiadta Bálint Sándor. Kiadja a Budapesti Egyetem Magyarstudományi Intézete és a Franklin-Társulat. Bp., 1942.

búcsúvezető, énekszerző és ponyvakiadó általa korábban fellelt önéletrírását adta ki.⁵⁴ Oroszt, noha nem hallgatta el személyiségének ellentmondásait, nem pszichopátának, hanem a régi licentiátusok, „félpapok” különös kései utódának tartotta, „aki jelentős, a nép fiainál éppenséggel nem ritka egyházas kultúrájával azt a szakadékot hidalja át, ami a jozefinizmus kényelmes józanságában nevelkedett lelkipásztor és a vallás heroikus élményét hordozó nép között sokszor vált a XIX. század folyamán olyan feltűnővé.”⁵⁵ Könyve hamarosan nemcsak szakrális néprajzi kutatásainak, hanem hovatovább egész működése megítélésének botrányköve lett. Megosztotta a szakmabelieket és baráti társaságát, ahol kétségbe vonták tudományos munkásságának pusztá értelmét is. Zauner Éva szerint „Kerényi élesen bírálta Bálint hozzászólását, aki a búcsúvezetőben a középkori misztika továbbélését látta. Kerényi pszichiátriai esetnek tartotta a ’szentember’, aki jámbor tevékenysége mellett ügyesen gyarapította vagyonát. Kerényi tekintélye akkor még töretlenül nagy volt, így legtöbbször Bálint ellen foglaltak állást.”⁵⁶ Kerényi „ridegen visszautasította Bálint tudományát. Szarkasztikusan kijelentette, hogy neki is inkább búcsúvezető szentembernek kellett volna lennie, mint egyetemi tanárnak.”⁵⁷ Az elmarasztalás nem sokáig váratott magára a katolikus sajtó oldaláról sem, ahol pedig „elfogultságról, katolikus-ellenes tendenciáról [...] szó sem lehet.”⁵⁸ Nagy Tibornak Az Ország Útjában megjelent bírálata szerint „Orosz István éppen nem kegyelmi életet élő keresztény férfi, hanem egészen közönséges megszállott és sarlatán. Pogány értelemben is alacsonyrendű lelki jelenség, aki nagyon is távol áll az áhítatos lélek alázatától és fenségétől, a mélységes misztikumtól és a magasságos istenségtől. Teológusok számára ab ovo taszító példa. Hogy individuálpszichológusok törődjenek vele: ahhoz, szerencsére, nem eléggé hatékonyan inficiáló jelenség. Ha Bálint mégis így foglalkozott vele s parasztnak és szentembernek tartja Orosz Istvánt, ez csak arra vall, hogy mégsem értette meg eléggé tanulmánya ’tárgyát’. Ha helyesen értette volna meg, más címet, más előszót és más magyarázó szöveget kaptunk volna könyvében.”⁵⁹

Az Orosz-jelenség fontosságát nem ismerte fel a szaktudomány sem. „Népi lényegét” protestáns szerző, az erdélyi unitárius Bözödi György író ragadta meg, aki történész szociográfusként nemcsak az erdélyi szombatosság hagyományait, hanem a terjedő szekták problémáját is ismerte. Úgy látta, hogy Bálint Sándor könyve a népi műveltség ismeretlen területére visz, hiszen Orosz életrajza „szociális és kultúrtörténeti vonatkozásaitól eltekintve, bármilyen nemzetiségű katolikus ’szent ember’ életrajza lehetne, mint ahogy hasonló szent emberek valóban bőven találhatók máshol is, vagy a jelenben, vagy a múltban. A nyugati népeknél inkább a múltban, és ez a körülmény a magyar falusi nép sajátságos megrekedt állapotára mutat. Orosz István mégis magyar jelenség: buzgó katolikus áhítata ugyanarról a pontról indul ki, ahonnan más magyarok a szektázásba sodródnak. A mély vallásos hit, a jobb élet után való sóvárgás, és az a meggyőződés, hogy minden jót csak a földöntúli hatalmaktól várhatunk, Orosz Istvánnak éppen úgy sajátja, mint a szektásoknak [...] Szinte azt mondhatnók: Orosz István a katolikumba ugrott be a maga szektásaival, abban mélyült el olyan túlzó, rusztikus buzgalommal, amilyen túlzón esetleg szektássá válhatott volna, ha a katolikus papság helyes érzékkel idejében fel nem ismeri benne a rendkívüli hajtóerőt és

⁵⁴ Barna Gábor: *Bálint Sándor „Egy magyar szentember”-e (egyéniségkutatás a magyar vallási néprajzban)*. In: *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szegedi vallási néprajzi könyvtár 1. Szerk. uő. Néprajzi Tanszék, Szeged–Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 1998. 26–36.

⁵⁵ *Egy magyar szentember* 26.

⁵⁶ *Sugarak...* 28.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Az Ország Útja*, 1943. 2. 31. Nagy Tibor írását 1943-ban régi ellensége, Hantos Gyula fogja majd a fejére olvasni. Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József...* 283.

⁵⁹ *Az Ország Útja* uo.

hasznosítható értéket.”⁶⁰ Bözödi utalt arra is, hogy az énekszerzőnek mintegy 70 vallási ponyvafüzete jelent meg, valamennyi 30–40 ezer példányban fogyott el, és ez „olyan népszerűség, amihez hasonlóval egyetlen magyar író sem dicsekedhetik, akár világi, akár egyházi. Orosz István szerepe ezért fontos számunkra, mert írásait a nép olvassa, ahová nemzeti irodalmunk olyan lassan és olyan nehezen tud beszívódni. És itt kapcsolódik be a kérdésbe az egész magyar nép s a népi lélek, mert abban, hogy ’szent emberek’, Orosz Istvánok keletkezhetnek, a népnek, a hívő követőknek éppen olyan szerepe van, mint magának Orosz Istvánnak [...] Ahogy Orosz István családjáról, küszködéseiről, az alföldi viszonyokról ír, mindegyre Móricz Zsigmond ’Boldog ember’-ének vallomása jut eszünkbe: a két önvallomás egymás hitelességét erősíti meg, bármennyire eltérő típus is Orosz István a ’Boldog ember’ hősétől. Így látta az író és így látta a nép, az igazságnak valahol itt kell lennie.”⁶¹

E korszak második jelentős műve, *Az esztendő néprajza* a Magyar Szemle Társaság zsebkönyv alakú füzetsorozatában jelent meg, megrajzolva, „hogyan telik el népünk esztendeje.”⁶² Banner János néprajzi kalendáriumnak mondta, remélve, hogy a „rövid vázlat alapja lesz egy nagyobb szabású összefoglalásnak, vagy monográfiának,”⁶³ miközben Harsányi István csak afféle népszerűsítő ifjúsági olvasmánynak látta: „Nyilvánvaló, hogy erről a hatalmas tárgykörrel egy nyolcvanlappos kis füzetben csak vázlatosan lehet beszámolni. Ilyen vázlatjellegű tehát a könyvecske. Igénye nem nagy, stílusa még az igénynél is pongyolább. Hasonlíthatatlanul pongyolább, mint a kitűnő sorozat igen sok elsőrangúan megírt kötetében [...] A nagyközönség s a tanulóifjúság, amelynek néprajzi érdeklődését erőteljesen fel kellene már egyszer ébresztenünk, tanulsággal, szívesen olvashatja ezt a kis füzetet.”⁶⁴ Szakkritikusa, Szendrey Zsigmond mégis azt róttta fel, hogy a szokásanyag nagy része „annyira el van sallangozva egyházi vonatkozásokkal és magyarázatokkal, hogy az ősit senki ki nem veheti belőlük: mintha csak az lett volna a szerző célja, hogy ne magyar néprajzot írjon, hanem azt mutassa ki, mit oktrojált rá az egyház a magyar népre a már átreformált idegen anyagból. De hát a magyar nép hagyományok nélkül jött be hazánkba, vagy egyszerre minden ősit leadott, viszont ekkor mikben nyilvánul meg a ’paraszti élet lelki háttere, elvszerű megnyilatkozása’? [...] De meg végül mit csináljunk ennek a felfogásnak az alapján a magyarság idestova félszámú protestánsával, hiszen ezek is éppen olyan magyarok, mint mi, ezek életének is megvan a maga ’lelki háttere, elvszerű megnyilatkozása’, s megvannak ’kiemelkedő szokásai’. Bármennyire katolikusok vagyunk is, felekezeti túlzásba esnünk mégsem szabad; sőt éppen nekünk katolikus ’tudósoknak’ nem szabad. Teljes anyagismerettel, elfogulatlan gondolkodással és helyes térbeosztással ezeken a bajokon is segíteni lehetett volna.”⁶⁵

Harmadik, a háború alatt kiadott jelentékeny művét, *Sacra Hungaria* című tanulmánykötetét 1943 szeptemberében állította össze.⁶⁶ Kiindulópontja az volt, hogy a hazai néprajz még mindig a tárgyi világ kutatását részesíti előnyben, holott a tárgyi néprajz is a szellemi tényezők függvénye. „Minthogy pedig a néplélek lényege szerint vallásos alkatú, nyilvánvaló, hogy a népi vallásosságnak, mint a népkultúra forrásának és mértékének felismerése elsőrangú, minden elfogultságon felülálló kötelességünk. Az sem szorul

⁶⁰ *Egy magyar szeptember*. Bálint Sándor könyve. Budapest, Franklin-Társulat kiadása. Pásztortűz, 1943. 29. évf. 2. 94–95.

⁶¹ Uo. 95.

⁶² Kincsestár. A Magyar Szemle Társaság Kis Könyvtára 6. Magyar Szemle Társaság. Bp., 1942.

⁶³ *Bálint Sándor: Az esztendő néprajza*. DSzle 1943. 2. évf. 5. 238.

⁶⁴ *Bálint Sándor: Az esztendő néprajza*. (Magyar Szemle Kincsestár 6. Bp., 1942.) ProtSzle 52. évf. 1943. dec. 383.

⁶⁵ Szendrey Zsigmond: *Bálint Sándor: Az esztendő néprajza*. EthnN 1943. 54. évf. 2. 195–186.

⁶⁶ *Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Kassa, 1943.

bizonyításra, hogy a katolikus, illetőleg a protestáns kereszténységben eltöltött évszázadok nem tűntek el nyomtalanul népünk feje fölött.”⁶⁷ A könyv három fejezetében (*A magyar katolikus múlt, A magyar katolikus táj, A magyar katolikus nép*) tizenkét történeti, elméleti, ikonográfiai és búcsús tanulmányát közölte. Művét öt évvel később a politikai rendőrség „fasiszta könyvként” tartotta számon.⁶⁸

Boldogasszony vendégségében című munkája módszere és célja szerint sem tudományos alkotás, inkább „a magyar lélek platóni tartományainak útikalauza, egy új magyar arisztokrácia olvasmánya szeretne lenni.”⁶⁹ Joggal mondja útinaplónak is, hiszen a Korunk Szavában (1937–38) és a Jelenkorban (1939–43) nagyobb részben már megjelent, huszonegy hazai búcsújáróhelyet bemutató, a helyszínek bejárása után megírt „atmoszférikus” fejezet lelki naplónak misztikus látásmódját, vallomásos hangvételt idézi. Külön értéke, hogy a képanyagot „iparkodtunk gondosan összeválogatni, hogy ízelítőt adjunk a magyar *Mária-ikonográfia* csodálatos gazdagságából és egyben utaljunk a magyar *szenkép* művészet- és kultusztörténetének föltáratlan világára. Sajnos, a mostani nehéz nyomdai körülmények nem engedték meg színes reprodukciók közlését, azért választásunk inkább metszetekre esett. Az illusztrációk túlnyomórészt saját szentkép- és népies ponyvanyomtatvány-gyűjteményünkől származnak.”⁷⁰ A könyv kéziratával 1944 nyarán készült el, augusztusban vitte magával P. Endrődy László jezsuita, a szegedi teológia tanára, akinek a Kaszap István boldoggá avatását intéző pesti titkárságon Dávid Katalin volt a munkatársa. A sürgős nyomdába adás előtt derült ki, hogy a műnek hiányzik a címe. A nevezetessé lett *Boldogasszony vendégségében* Dávid Katalintól való, Bálint Sándor már csak nyomtatásban látta.⁷¹

Kolozsvár

Az újjászervezett kolozsvári magyar tudományegyetem néprajzi tanszékét 1940–41 között Viski Károly, később helyettese, K. Kovács László vezette. Viskit a pesti bölcsészkar, miután kolozsvári professzorságánál fogva politikailag fedezve érezte magát, meghívta a néprajzi tanszékre. Az így újra megüresedett kolozsvári tanszékét 1942-ben Bálint Sándor ismét megpályázta.⁷² Mivel második próbálkozásának sikere biztosnak látszott, 1942 végén a szegedi kar címzetes nyilvános rendkívüli tanári címre terjesztette föl, ami csupán „dekoráció volt, de a kormány mégsem erősítette meg, mert már a Sztójayék elé került.”⁷³ Visszatekintése szűkszavúan utal 1940. és ’42. évi pályázataira: „A negyvenes években, több ízben úgy tetszett, tanszékre jutok.”⁷⁴ Három ismert önéletrajza közül is csak egyben említi: „1942-ben a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékére eredménytelenül pályáztam.”⁷⁵

Másodszori sikertelensége váratlan és fájdalmas csalódása volt. Bár a vita jegyzőkönyvét valószínűleg sohasem látta, a rá vonatkozó megbélyegző állításokat is csak hallomásból ismerte, „tudta az okokat, tudta a szereplőket, kifelé nem szellőztette, pedig szégyen marad

⁶⁷ Uo. 5.

⁶⁸ *D. N. P. képviselők. Jelentés.* Bp., 1948. dec. 16. 3. ÁBTL BM III/III-3-a. OD. 10-10711. *Volt polgári pártok.* 0-12145.

⁶⁹ Veritas. Bp., 1944. 5.

⁷⁰ Uo. 79.

⁷¹ Felelős kiadója is Dávid Katalin lett volna, ám miután még nem volt 21 éves, nevét a Veritas rendőrségi közbelépésre a példányok nagy részén Vadász János névvel ragasztotta át. A könyv a szegedi püspökség szeptemberi jóváhagyásával októberben jelent meg. Dávid Katalin szóbeli közlése. Bp., 2007. jan. 9.

⁷² Csapody Miklós: *A kolozsvári epizód.* Korunk, 2004. 3. f. 15. évf. 8. 56-61.

⁷³ Uő: *A kultúra...* 70. Kinevezését Lakatos Géza miniszterelnök hagyta jóvá 1944. szeptember 22-én.

⁷⁴ *A hagyomány...* 238.

⁷⁵ *Bálint Sándor önéletrajza.* Szeged, 1961. szept. 28. G.aut. BSh

[...].⁷⁶ A tanszékért akadémiai és kormányzati körökben ugyanis még a Viski 1940-i odakerülése előttiekénél, sőt a pesti Györffy-tanszék utódlásáért folytatott harcoknál is hevesebb politikai és presztízsküzdelmek zajlottak. Hantos Gyula Bálint Sándor iránti feltűnő és leplezetlen ellenszenvre csupán ezzel mégsem magyarázható; hajthatatlan elfogultságában, kíméletlen rosszindulatában személyes és egyéb, közelebbről ismeretlen körülmények is közrejátszhattak, az azonban bizonyosnak tűnik, hogy Bálint Sándor lekicsinylésével és kirostálásával Gunda Béla esélyeit kívánta növelni.

Bálint Sándor mellett N. Bartha Károly, a sepsiszentgyörgyi református tanítóképző igazgatója, Gunda Béla nemzeti múzeumi segédőr, K. Kovács László, az Erdélyi Tudományos Intézet tanára (addig Viski helyettes utóda), Lükő Gábor, a debreceni Déri Múzeum őre, Szendrey Ákos nemzeti múzeumi őre és Tálasi István állandó gimnáziumi tanár pályázott. Ortutay nem volt az aspiránsok között; április elején, már az eredmény ismeretében írta Bálint Sándornak: „Téged nem is jelöltek. Meg kell ezt értened: itt dúló háború van, immár Te vagy a második áldozat. Mindez a tárgyi néprajz örök dicsőségére.”⁷⁷ Április 22-én naplójában mégis ezt jegyezte föl: „A szerencsétlen Bálint Sándort még csak nem is jelölték a tanszékre, pedig igen pályázott s reménykedett is. Csak azért nem sajnálom túlzottan, mert bizony egy s más jellemhibáért ő kegyes lelke sem megyen a szomszédba.”⁷⁸ Ortutay csak 1944 elején lett a szegedi egyetem címzetes nyilvános rendkívüli tanára, amit „azért csináltak meg nekem, hogy engeszteljenek Szegeden a kolozsvári ügyekért. Egyedül Schmidt Henrik szavazott ellenem és a Bálint Sándor ellen is (neki is megcsinálták, hogy az én ügyem mehessen, ez a tehetségtelen jámbor csak halad különböző okokon!) [...]”⁷⁹

A tanszék betöltésére a kolozsvári bölcsészkar 1943 tavaszán rendkívüli bizottságot küldött ki Mészöly Gedeon dékán, Roska Márton régész, Felvinczi Takáts Zoltán művészettörténész,⁸⁰ György Lajos irodalomtörténész, Klein Károly Kurt germanista, Hantos Gyula, az emberföldrajz tanára és Szabó T. Attila nyelvtörténész nyilvános rendkívüli tanárok részvételével. A bizottság 1943. április 7-i előzetes tanácskozása után másnap hozott döntést. Előadója Hantos volt, „a jeles földrajzár”,⁸¹ aki beküldött anyagaik alapján a pályázókat három szempontból tette mérlegre: „személyi minősütségük” (nemzeti hovatartozásuk, származásuk, előtanulmányaik), tudományos rátermettségük (szakmai munkásságuk, alkalmasságuk) és a sajátos erdélyi szempontok szerint. Háromórás előterjesztésében a „személyi minősütség” tekintetében megállapította: „Az egyetemi autonómiát nem feshélyezheti ítéletében még a *saját* régebbi ítélete sem, annál kevésbé más egyetemeké. Mert a pályázók közt egy *kolozsvári* magántanár sincs.” Rátermettség szerint sorra véve őket úgy találta, „Gunda csupa különlenyomatot mellékel, sok igen jelentékeny munkáját nem is csatolta. Bálint és Tálasi vastag füzeteket, amelyekben benne rejtőzködik egy-egy rövid cikk [...] Bálintnál pl. a tobzódó önkölcsozások is feldagasztják publikációs mennyiségét. Gunda munkásságát soványítja az a tudományos becsületesség, amely tömören, akkor és annyit ír, amikor és amennyi mondanivalója van, Bálintét felduzzasztja valami csodálatos terjengős erkölcsprédikációs hajlandóság is [...] egy 310 oldalas munka végén ezt írja: 'A külföldi vallásos néprajzi szakmunkák közül megfordult kezünkben': és felsorol 8 munkát. A 8 közül 8 német nyelvű [...] elismeri egy helyt, hogy az angolok a néprajz nagymesterei, de sehol egy angol munkát nem idéz. Milyen elszomorító, hogy valaki katolikus vallásos néprajzzal

⁷⁶ P. Békési István emlékezése. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 185.

⁷⁷ Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1943. ápr. 12. A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. Igazgatósága lp. G.aut. BSh

⁷⁸ Napló 1. k. 335.

⁷⁹ Uo. 361. (1944. febr. 4.)

⁸⁰ A szegedi egyetem 1939. jún. 27-én hívta meg a művészettörténeti tanszék nyilvános rendes tanárának. 743. bksz. 1938/39. CSML SzFJTE BNYTK iratai 1938/39, 1939/40. VIII. 2. 14. d.

⁸¹ Ortutay Gyula: Napló 1. k. 334. (1943. ápr. 22.)

foglalkozik, megírja, hogy 'a legrégebb liturgikus szálak Franciaországhoz fűznek bennünket [...], s az idézett munkák közt egy francia vagy olasz címet hiába keresünk. A latin szellem, a katolicizmus termő és megtermékenyített talaja a nyelvi tudatlanság vasrácsával van elzárva előtte. Még odáig sem jutott el, hogy munkái jegyzékében saját francia nyelvű dolgozatai címét nyüzsgő hibák nélkül le tudja másolni. *Bálint számára csak magyar és német tudomány van. Vajjon európai és egyetemi színvonal-e ez?* [...] Gunda azokat idézi, akiknek a kutatásaival a saját kutatásait összeveti, Bálint azokat, akiknek a kutatásait felhasználja, Kovács mindig újból, sokszor oldalakon át egy szerző munkáját. Vagyis kivonatol.”⁸² Ami „Erdély követelményét” illeti, Hantos kinyilvánította, hogy „*a kolozsvári egyetem Erdély egyeteme, az ország második egyeteme, nem pedig Szeged második egyeteme. Az ezeréves erdélyi hagyományok, nem pedig a 22 éves szegedi hagyományok letéteményese. A szegedi hagyományok táplálására bő és kitűnő tér nyílik mindenkinek a m. kir. Horthy Miklós Tudományegyetem és annak Bölcsészettudományi Kara keretei közt [...]* Bálint Sándort két tény köti Erdélyhez: Egyik vallásos néprajzi gyűjtőtervezete 1942-ben az 'Erdélyi Iskola' című folyóiratban jelent meg. Ebben mindenütt a 'székelységről' beszél, tehát úgy látszik nincs tudomása róla, hogy Erdélyben a székelyeken kívül is élnek magyarok. A másik kapcsolat, hogy egyik líceumi földrajzkönyve román nyelven is megjelent. *Bálint néprajzi munkáiban saját kutatás alapján egy sor erdélyi vonatkozás nincs.*”⁸³

Összegzésként megállapította róla, hogy „nagyon jóindulatú, nagy erkölcsi komolyságú, dolgozó valaki. Módszertanilag, elvileg helyes alapokon látja az analízis feladatait és a szintézis felsőbbbőségét, látja egy olyan néprajztudománynak a szükségét, amely minél szélesebb ölelésű legyen. S ugyanakkor kutatási, érdeklődési köre olyan szűk, olyan szegényes, hogy az párját ritkítja. Valósággal azt mondhatni: vakondok-látókörü adatgyűjtő. Feltétlen jóhiszeműsége nem változtat azon, hogy elvakultan egyoldalú. Egy problémakörrel foglalkozik, s abban sincs otthon. Láttuk, A Magyarság Néprajzát s az 'Ethnographia'-ban megjelent dolgozatokat sem ismeri. A férfias, nyílt, kiegyensúlyozott magyar vallásossággal szemben a szertelen szláv lélek szinte patológikus rajongása, majdnem a szektárius eretnokség tartja bűvkörében. Ítéloképességére rossz fényt vet, hogy dolgozatai egyes részei, legjobb szándéka ellenére, a katolicizmus travesztálásának hatnak. Egyik főmunkája, Orosz István életrajza egy paranoiás és megalomániás beteg pszihopográfiája. Legújabb munkái adottságainak fokozódó súlyosbodását mutatják. Szegedcentrikus világszemlélete van ennek a rokonszenves lokálpatriótának. Sokszor szinte megható Szeged-imádata azt sugározza: *Extra Szegedinum non est vita. Bűn volna őt Szegedtől elszakítani próbálni.* Igaz, hogy még Szeged egésze is túlságosan széles horizont számára [...] nyelvtudása szegényesen fogyatékos.⁸⁴ A népről írja Bálint, de reá magára is áll, hogy: 'Az ész rideg spekulációi, körülményes elemzései távol állanak tőle.' Bálint, aki saját kedvelt kifejezésével élve, inkább a szív lendületének, mintsem az elemző értelemnek az embere. Nem tudnám elfogadni azt az álláspontot sem, hogy nem az állam által fenntartott egyetemre, hanem római katolikus hittudományi főiskolára való. Oda éppen úgy nem való, – egyházfegyelmi szempontból sem – mert rajongó. Az egyetemi katedrára pedig – s ez Lükőre éppen úgy vonatkozik, mint Bálintra – különösképpen nem megszállottak, hanem értelmi alkatú tudósok valók. *Bálintnak a kolozsvári néprajzi tanszékre való jelölése az erdélyi gondolat arcúlsapását s az egyetem intellektuális jellegének a feladását jelentené.*” Hantos ismertette Viskinek 1943. január 28-án hozzá írt bizalmas beszámolóját is. Kérésére Viski tüzetesen megvizsgálta lehetséges utódainak tevékenységét. Véleménye szerint „Bálint Sándor munkásságát hosszabb idő óta

⁸² Keszeg Vilmos: *A Kolozsvári Ferenc József...* 259–260.

⁸³ Uo. 260–262.

⁸⁴ 1945. évi képviselői kérdőíve szerint „olvas németül, olaszul, latinul, franciául”. Kézzel kitöltött gépiratos űrlap. A Magyar Országgyűlés Irattára. Csapody Miklós: „*A világban...*” 3. kép.

szembetűnő egyoldalúság jellemzi. (Tudósnak ez lehet előnye, tanárnak nem.) Érdeklődési köre alig terjed túl a vallási néprajz területén. Vallási vonatkozású kérdésekkel való buzgó foglalkozásra nem csupán tudományos érdeklődése sarkallja, hanem lelki alkatának bizonyos, még a tudományban is erre a térre irányuló elemei. 'A szent ember' [!] c. legújabb könyve arról tanúskodik, hogy a néprajz tárgykörének határaival nincs tisztában. Választott témakörében való munkásságát nagy tárgyszeretet, tájékozottság, lelkiismeretesség jellemzi. Közvetlen néprajzi megfigyelései szülőföldjén, azaz Szeged–Alsóváros határain nemigen terjednek túl. Erdély szellemi légkörében aligha idegenül nem érezné magát.⁸⁵

A kényes francia ízlésű Zolnai Béla, aki már 1940-ben is a „parasztos” Bálint Sándor mellé állt, mert Solymosyhoz hasonlóan felismerhette benne a nagy formátumú tudóst, Hantos előadására virtuóz logikával, imponáló folklorisztikai tárgyi tudással válaszolt: „nem szabad egymás ellen kijátszani a néprajz két irányát: akkor mért maradhatott ki éppen a *vallásos néprajz* legkiválóbb, úttörő művelője a jelölésből? [...] Gunda Béla kiemelésével túl nagyra értékeli a *muzeológiát*, amely négy fal között dolgozik. Ezzel szemben *Bálint Sándor* a népből származik, a nép között él és kutatásait a nép között végzi, a nép egész szellemi megnyilvánulási körét (nyelv, folklore, vallás) tekintve [...] Ha Szendrey Ákosnak második helyen való jelölésével méltányolja a referátum az 'adatok szorgalmas begyűjtését', akkor érthetetlen, hogy a szintézisre törekvő Bálint Sándor szellemi néprajzát egyáltalán nem méltányolja [...] Ha Tálasi a referátum szerint túlzottan Györffy-tanítvány, akkor miért különb az önálló Bálint Sándornál? [...] A kultúra elsősorban *szellemi* és abban nagy szerepe van épen a *vallásnak*, amellyel Bálint Sándor foglalkozik. Ma már a szellemtörténet minden ágához szükséges a vallási problémák ismerete [...] Bálint Sándorról túlságosan pesszimista képet rajzol a referátum. *Népünk halálélménye* c. dolgozatát például kiemeli, de nem melegszik föl értékein. A *Népünk ünnepei* c. húszíves kötetéről azt állítja a referátum, hogy Ovidius Fasti-jának utóda. Ettől lényegileg különbözik: Úttörő tudományos munka. Kiváló érdeme ennek az eredeti gyűjtésen alapuló monográfiának az is, hogy a magyar néphitben kimutat például osztrák hatást (302), a Wotan-kultusz nyomait (130). Mindenesetre ér annyit, ha nem sokkal többet, mint az ekeformák skatulyázása. Ami a referátum által kifogásolt legújabb művét illeti (*Orosz István életrajza*): ez a gyönyörű könyv igen értékes dokumentumokat szállít a további kutatásokhoz és értékes szellemtörténeti bevezetéssel van ellátva. A népeletnek eddig egy kevésbé ismert típusát tárja a világ elé: a Szent-nek nevezett embert, a megszállott imádkozót és rajongót. Bálint Sándor a témával szemben természetesen tudományos álláspontra helyezkedik. Az, hogy Orosz István esetleg szektárius, Bálint bűnül nem róható fel. Shakespeare-t nem lehet felelőssé tenni Othello gyilkosságáért; a katolikus egyháztörténészeket még kevésbé azért, mert az eretnekeket is tárgyalják (pl. *Reusch*). Orosz István alakja értékes *ethnograficum*. A könyv nagy gazdagodása szellemi néprajzunknak. A referátum Orosz István szövegéből idézett, mintha ez Bálint Sándorra árnyat vetne. A misztikusoknak, az Egyház szentjeinek szövegét, a János jelenéseinek gyönyörű elképzeléseit éppúgy nem lehet a theológiából kizárnunk, mint ahogy egy népi rajongó tanulmányozása is méltó tárgya lehet az ethnográfiának. A misztikának meg nem értése mutatkozik a referátumban. – Bálint új utakat talált a magyar szellemi néprajzban és tárgyi néprajzi, sőt nyelvészeti dolgozatai is vannak (Katona Lajos, Kálmány Lajos, Ipolyi Arnold hagyományát folytatja). Ha a német szakirodalmat ismeri és idézi, akkor ezen keresztül megkapja az egyetemes néprajz eredményeit. A referátum 'vakondok' látókörűnek nevezi Bálintot, aki a szellemi néprajz legszélesebb területein dolgozott (folklore, néphit, szokások, ergologia,⁸⁶ tájnyelv), sőt még az *erdélyi irodalomhoz* is hozzászólt... A referátum szerint Orosz István

⁸⁵ Keszeg Vilmos i. m.265–269.

⁸⁶ A néprajznak az a kutatási ága, amely a természeti népek anyagi kultúrájának keletkezését vizsgálja (lat.)

paranoiás beteg, akivel nem szabad foglalkozni etnografusnak. Ezzel az okoskodással az elmeegógyászat professzora is fölöslegessé válnék. Az Alcan-sorozatban megjelent egy kötet a nagy írók betegségeiről. Ady Endrénél is kimutattak elmebeli rendellenességeket. Hazánk első néprajzi tanszékének asszisztensét, egyetemünk első néprajzi magántanárát nem lehet kihagyni a jelölésből: karunk önmagát dezavualná ezzel az igazságtalansággal. Mindezek alapján tisztelettel javaslom. Hogy Bálint Sándor Gunda Bélával æquo loco *első helyen* jelöltessék.”⁸⁷

Roska Márton tiltakozást jelentett be Bálint Sándor pusztai jelölése ellen, Felvinczi Takáts Zoltán pedig azt indítványozta, hogy mivel az előadó és Zolnai véleménye „szembeszökő ellentétben áll”, a bizottság ne foglaljon állást, a döntést bízza a karra. Javaslatát hétből hatan utasították el. A kar végső (miniszternek megküldendő) javaslatként ugyancsak hat szavazatot kapott, hogy első helyen Gundát, másodikon Barthát és Szendreyt, harmadikon Tálásit és Kovácsot jelöljék. Szavazás után Bartók György prodékán elmondta, hogy miután Bálint Sándort hallgató kora óta ismeri, „teljes lelkiismerettel állíthatom, hogy mélyen érző, katolikus lelkülete teljesen távol van minden ’eretnekségtől’ és ’szektáskodástól’ [...] nem is mániákus ő, még kevésbé paranoiás; igen józan és értelmes magyar ember.” Szektássággal való gyanúsítását Várkonyi Hildebrand pszichológus professzor is elutasította. Hantos azt felelte Bartóknak, hogy „Árnyék nem a referátumból esik Bálindra, hanem saját munkáiból, az idézetekből. Bálint jóhiszemű vallásosságra törekvése kétségtelen, hibái nem szándékosak, de így az adott esetben még súlyosabban esnek latba [...] nem irányzatánál, hanem színvonalánál és sajátos lelki alkatánál fogva maradt ki a jelölésből. A vallásos néprajzot félreérthetetlenül értékeltem jelentésében, s ha egy tudatlan és tehetségtelen művelőjét mellőztem, ez a *komoly* vallásos néprajznak egyenesen külön megbecsülése.” Munkásságánál „az egyik baj, hogy csak törekszik – sikertelenül – a szintézisre. Talán ennek újabb bizonyítására jó felhozni, hogy egy évvel ezelőtt még Zolnai professzor úr szerint is ’egyénisége inkább a szorgalmas gyűjtő’ volt, s Ortutayt hallottuk idézni, hogy Bálint ’kizárólag *leíró* néprajzi munkát nyújt, és tartózkodik a magyarázattól, értelmezéstől’.” László Gyula a magántanárok képviselőjeként kijelentette, hogy miután az előadó elmulasztotta a tudományos és a népszerűsítő munkák különválasztását, az idézetek „kereszteznek egymást, és hozzájárulnak ahhoz, hogy Bálint Sándorról helytelen képet kapjunk.”⁸⁸ Javaslat az volt, hogy az első helyre Tálásit és Kovácsot, másodikra Gundát, harmadikra Bálint Sándort jelöljék.

A küzdelem végjátékát lezárva Hantos kimondta a verdiktet: „Bálint nem jelölhető harmadik helyen sem, mert a Kar nem vállalhatja a felelősséget esetleges kinevezéséért. Itt minden kompromisszum erkölcstelen volna, mert azt jelentené, hogy egy tehetségtelen és tudatlan embert is jelöléshez juttatunk, hogy azoknak is igazuk legyen, akik egy tehetségtelen és tudatlan embert pártolnak [...] Csodálatos lehet, hogy Zolnai professzor úr felszólalásában oly igen buzgólkodott a mérsékelten tárgyi néprajzos Gunda ellen, s viszont kitörő örömmel üdvözölte a *szélsőségesen* tárgyi néprajzos Kovács és Tálasi jelölését hozó felszólalást. Hogy lehet ez? De hogy lehet az, hogy a filozófia professzora szólal fel amellet a pályázó mellett, aki az együgyűségek kutatását tekinti programjának, s a francia nyelv és irodalom professzora a fő védélmezője annak a színvonalnak, amelyre a legjellemzőbb, hogy Bálint pályázónk sem franciául, sem olaszul nem is ért. Hogy lehet mindez? Ortutay Gyula egy idővel ezelőtt kijelentette: ’nem pályázik, de azért »titokban« ott lesz a pályázók között’ és azt is mondotta, hogy ’inkább egy »kos« kerüljön Kolozsvárra, mint Gunda’.” A végszavazáskor első helyre Gunda kilenc támogató, hét ellenző és egy „üres” szavazatot kapott, másodiknak Barthát és

⁸⁷ Keszeg Vilmos i. m. 272–275. Æquo loco: azonos helyen (lat.). Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténész, nyelvész 1925-ben lett a szegedi egyetem nyilvános rendes tanára.

⁸⁸ László Gyula régészt 1940 októberében nevezték ki az Erdélyi Tudományos Intézet tagjává és egyetemi intézeti tanárrá.

Szendreyt tizenhárman támogatták négy ellenében, a harmadik helyre Tálásit és Kovácsot hasonló arányban. Zolnai, miután Bálint Sándort nem is jelölték, tiltakozó különvéleményét jelentette be, első helyre Gunda mellé őt is javasolva, erről azonban már nem esett szavazás.⁸⁹

A viadal után Felvinczi Takáts sietett megírni Bálint Sándornak: „most tisztázódott részünkről a helyzet. Zolnai Béla, amint tudom, telefonon értesített a történetekről. Ő a nagyhéten el is utazik Szegedre. Légy szíves, kérdezd meg tőle, hogy mi volt az én magatartásom. Amit el fog mondani, abból megláthatod, hogy meggyőződésből melletted foglaltam állást, sőt exponáltan képviseltem ügyedet. – Reméljük a legjobbat!”⁹⁰ Zolnai kísérletéről Várkonyi értesítette május 5-én: „Mint tudod, a szavazás kedvezőtlenül végződött, – de *különvéleményt* adtunk be melletted négyen. Ezen az alapon a miniszter kinevezhet – persze ehhez magasabb pártfogók is kellenek... Mi többen melletted voltunk, – de Karunkon oly viszonyok uralkodnak, melyek egyenesen a gengszter-stílus felé vezetnek. Ezekről itt bővebben nem írhatok, talán majd élőlőszóval...”⁹¹ Zolnai csak nyáron jelentkezett újra, végső próbálkozásukban bizva: „Olvastad a Reggeli Magyarország júl. 18-i számát? Cikk van Rólad, elég jó, a geográfiai néprajz ellen.”⁹² Azt hiszem, Hantos, aki elmebeteg, és Gunda, aki lusta és svihák, végleg megbuktak. Remélem, a miniszter elfogadja a Tanács javaslatát, és új pályázat lesz. Kovrig és társai jó munkát végeztek.”⁹³ Szekfű Gyula, miután Bálint Sándor szakmai kvalitásait és emberi magatartását nagyra becsülte, azzal érvelve, hogy végleges elvetése volna „a legnagyobb sérelem, ami az utóbbi időkben a katolicizmust érte”, kinevezéséért többször is közbenjárt Serédi Jusztinián hercegprímásnál, hiába.⁹⁴ Az ügy végére Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter Gunda kinevezésével tett pontot. Ortutay szeptemberben azt írta Bálint Sándornak, úgy tudja, a kinevezés „már a Kabinet Irodában van és kiadása közeljövőben várható, de ezzel valóban nem érdemes foglalkozni tovább.”⁹⁵ Szeptember 29-én azt jegyezte föl, hogy Baróti Dezső társaságában „Egy bizarr estét töltöttünk a teljesen elszerencsétlenedett Bálint Sándornál.”⁹⁶

Az Erdélyi Katolikus Nőszövetség Kaláka Szakosztályában, 1943 novemberében tartott előadása után gróf Bethlen Györgyné a népfőiskolák „hagyománygyűjtési dolgozatainak irányítására” kérte föl.⁹⁷

Szeged

A kolozsvári kudarc mélyen megviselte. Utána valósággal visszavonult Szegedre, 1942/43-ban mégis rendszeresen tartott folklorisztikai, főként szakrális néprajzi előadásokat a

⁸⁹ Keszeg Vilmos i. m. 273–287.

⁹⁰ *Felvinczi Takáts Zoltán levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1943. ápr. 17. A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Művészettörténeti Intézete lp. G.aut. BSh és Lengyel András: *Bálint Sándor életrajzához*. Levelek... 103. 49. levél.

⁹¹ *Várkonyi Hildebrand levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1943. máj. 5. G.aut. BSh

⁹² Sinkó Ferenc *Az ösvény* c. írása az *Egy magyar szeptember* nyomán az egyéniségkutatást sürgette: „Magyarországon a néprajz nem *elszigetelt szaktudomány* csupán. A néprajznak is hozzá kell nyúlnia a népi lélektan, a népi alkotóerő kérdéseihöz is, mert valamerre errefelé kell keresni a sajátos nemzeti lélek felé vezető ösvényt.” RM, 1943. júl. 18. 10.

⁹³ *Zolnai Béla levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1943. júl. 18. G.aut. BSh

⁹⁴ *Szekfű Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1943. szept. 1. G.aut. uo. és Lengyel András i. m. 104. 52. levél.

⁹⁵ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1943. szept. 23. G.aut. BSh

⁹⁶ *Napló* 1. k. 354.

⁹⁷ *Gróf Bethlen Györgyné levele Bálint Sándorhoz*. Kolozsvár, 1932. nov. 22. Az Erdélyi Katolikus Nőszövetség lp. G.aut. BSh

kolozsvári és a szegedi hittudományi főiskolákon, továbbá a jezsuitáknál.⁹⁸ Alkalmanként dolgozott a rádióknak is; 1943 nyarán a magyar védőszentekről emlékezett meg.⁹⁹

Püski Sándor kérésére Várkonyi Nándor meghívta a szárszói találkozóra (1943. augusztus 23–29.); Püski arra kérte Várkonyit, jelöljön meg „néhány katolikus író, akinek jelenléte hasznos lenne a szárszói táborozáson. Azóta bizonyára megkaptad a meghívóját, s most a magam részéről is írok, hogy igen-igen örülnék, ha találkozhatnék Veled ott.”¹⁰⁰ Bálint Sándor a találkozón végül nem vett részt. 1944. június 25-én, a papszenteléskor jelen volt a dómban, ahol szentbeszédében Hamvas Endre püspök a zsidóság védelmére kelt.¹⁰¹ Elfogadhatatlannak nevezte, hogy „A kereszténység nevében száz- és százezreket megfosztanak otthonuktól, deportálnak fajiságuk miatt. Ki kell mondani hangosan, hogy mindez a kereszténységgel össze nem egyeztethető semmiképpen sem.”¹⁰²

Amikor 1944 augusztusában Bálint Sándor negyvenéves lett, életét mérlegre tette: „A Boldogasszony magyar ünnepe. Messze az időbe számúzve, eszembe jutnak a magam archaizmusai is. Az angyalok ott állnak minden kezdetnél: életnél, halálnál egyaránt. Most mintha nagy pillanatokra emlékeztetnének. Igen: az első háború végén először jelent meg a halál angyala: édesanyámat akarta tőlem elragadni. Küzdöttem vele, és: megkegyelmezett. Elbúcsúztam gyermekkoromtól. Bartók útján ismét eljött hozzám, és a paraszti élet menyegzőjét és lakodalmát villantotta meg előttem, ezt a halálból halálba menekülést. Legénykorba fordultam. A harmincas években időt engedett, bár nem titkolta, hogy nekem és bennem a világnak is fizetnie kell. Kenyerem nem volt, kaláccsal táplált. Feltárta előttem a modern szentek és kárhozott írók ugyanegy világát. Megmutatta Salzburg és Siena szimbólumát, de elvezetett a szerelem poklaira is, csak az irgalom itáláról mindig megfeledezett. Jó angyal volt: szeretett, mert nem kímélt, előkészítette a férfikorra: a háborúra és a magányra, a bölcsességre és a sötétlő áldozatra [...] Eljutottam életemnek dantei fele útjáig, talán én is rátaláltam az igaz ösvényre. Nem vagyok nekikeseredett, csak tisztában vagyok a határokkal. Nem kesergek azon, ami elmaradt. Nem fáj, hogy az élet annyi mindennel adósom maradt. Nem bánt, hogy negyvenéves koromra hajótöröttje lettem magamnak [...] Elvesztettem magamat és valamiképpen mégis most találtam meg igazán, életemnek negyvenedik esztendejében, amikor már a délután kezdődik.”¹⁰³

Az ősz háborús forgatagában sűrűn követték egymást az események Szegeden és személyes életében egyaránt. Házasságának érvénytelenségét első fokon szeptember 9-én mondták ki, 22-én nyilvános rendkívüli egyetemi tanár lett. Miután féltett könyvtárát előbb a nyilasoktól, később az orosz katonák és a nyomukban járó csöcselék dúlásától akarta megóvni, könyveit és gyűjteményeit édesanyja alsóvárosi szomszédságába hordták át. A folytonos légiriadók és bombázások miatt szeptemberre az egyetem működése lehetetlenné vált.¹⁰⁴ A civil tanárok közül rajta kívül mindössze Bartucz Lajos antropológus, Purjesz Béla és Rusznyák István belgyógyász, Riesz Frigyes matematikus és Vidakovics Kamilló

⁹⁸ 1942-ben az alsóvárosi templom kegyképéről. *Arató Pál levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1941. dec. 21. A szegedi Jézustársasági Kollégium lp. G.aut. BSh 1943. febr. 26-án a Szent István Akadémia nyelvtudományi és szépirodalmi osztályába kapott ajánlást. *A Szent István Akadémia tagajánlásai*. Bp., 1943. 9, 15–17.

⁹⁹ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1943. máj. 11. A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság Igazgatósága lp. G.aut. BSh

¹⁰⁰ *Várkonyi Nándor levele Bálint Sándorhoz*. Pécs, 1943. aug. 17. A Sorsunk lp. G.aut. Uo.

¹⁰¹ Kanyó Ferenc: *A második világháború éve*. In: *Szeged története* 4. k. 511.

¹⁰² Idézi Havasy Gyula: *A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989*. Bp., 1990. 13.

¹⁰³ *Breviárium* 9–10. Annunciáció: angyali üdvözlés (lat.)

¹⁰⁴ Hermann István Egyed: *Önéletrajz*. In: *Hermann Egyed Emlékkönyv*. Szerk. Sümegi József és Zombori István. METEM Könyvek 20. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 1998. 17.

sebészprofesszor maradt Szegeden.¹⁰⁵ Bálint Sándor bejegyzése szerint „P. és R. orvosprofesszorokat a németek elhurcolják: beteljesedik minden [...]”¹⁰⁶ A Nobel-díjas Szent-Györgyit, akit Hitler személy szerint is gyűlölt,¹⁰⁷ Alsóvároson, anyja házában,¹⁰⁸ Ortutayné újszülött kislányával együtt Bálint Sándorné álnéven, elvált feleségének személyi irataival a Szent Szív apácáinál bujtatta.¹⁰⁹ Dömötör Tekla egybehangzó tudomása szerint „a legnehezebb időkben, 1944-ben, míg Ortutay részt vett az ellenállásban, felesége és újszülött kislánya Bálint Sándor családjának papírjaival rejtett el egy zárdában.”¹¹⁰ Kósa László úgy emlékezik „Ortutay kissé lekezelően bánt vele, pedig, ha jól tudom, 1944 őszén az üldözések elől felesége nagyobbik lányukkal Bálint Sándorné néven kapott menedéket egy budapesti zárdában [...]”¹¹¹ Voigt Vilmos megkérdezte Bálint Sándortól, igaz-e, hogy Ortutayné Bálint Sándorné álnéven bujkált, „ám az egyik rendházból eltanácsolták, mivel ott már volt egy ’Bálint Sándorné’. Az igazi, az ő felesége. ’Igaz – mondta – és a Zsuzsa (=Ortutayné) nyugodtan mehetett a másik zárdába, ott már nem volt másik feleségem’.”¹¹² Embermentő tevékenysége széles körben ismert volt, sokan fordultak hozzá ruháért és élelemért a Borból menekült munkaszolgálatosok közül is.¹¹³ Tóth Béla szerint „A maga mentségére soha föl nem hozta, hogy a frontokról dezertált katonákra aggatta fölső ruháit, hogy üldözött politikusokat menekített, hogy haláltáboroknak indított zsidókat istápolta.”¹¹⁴ Az üldözöttek mentését a zsidóság, különösen Scheiber Sándor, aki segítségéről sokaktól hallhatott, haláláig számon is tartotta.

Miután a papság 1944 nyarán Rómából kapott utasításának megfelelően Szegeden is helyén maradt,¹¹⁵ nem távoztak a papprofesszorok: Bognár Cecil bencés pszichológus, Hermann Egyed premontrei szerzetes, ideiglenes rektor sem. A többiek – emlékezett Hermann – „szétfutottak, részben vonaton, részben gyalogszerrel is. Az egyetemi tanács ugyan elhatározta, hogy együtt marad, és együtt távozik, de mivel az akkori magyar kormány többszörös sürgetésre éppen a mi egyetemünk számára csak dologi kiürítési helyet (Sopront) jelölt ki, személyit azonban nem, láttam, hogy fejvesztett futás lesz a távozásból.”¹¹⁶ Az intelligencia nagy része már elhagyta a várost, amikor október 8-án kiürítették Szegedet és

¹⁰⁵ Hermann Egyed, aki az 1944/45. tanévben bölcsészkaros dékán volt, és Koltay-Kaster Jenő italianista távozása után a rektori teendőket is ellátta, a további maradók között említi Mester Jánost, a neveléstudomány tanárát, de Bálint Sándort és Rusznyákot nem. *Önéletrajz* 17–18. Csákány Béla Bartuczot, Hermann, Mestert, Purjeszt, Rieszt, Vidakovicot említi. *Tudomány és felsőoktatás*. In: *Szeged története* 5. k. 1945–1990. Szerk. Blazovich László. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2010. 355.

¹⁰⁶ *Breviárium* 68.

¹⁰⁷ Ralph W. Moss: *Szent-Györgyi Albert*. Typotex. Bp., 2003. 8.

¹⁰⁸ Ifj. Lele József: „Az Úr...” 66. Szent-Györgyi a német megszállás után feleségének Szeged környéki szőlőjében bujkált, a nyarat újszegedi otthonában, házi őrizetben töltötte, szeptember elején Budapestre szökött, vö. Moss i. m. 156–157. Bálint Sándor anyjánál csak átmenetileg rejtőzött.

¹⁰⁹ *Mihalovics Zsigmond levele Mindszenty Józsefhez*. Bp., 1947. ápr. 26. 2. Az Actio Catholica Elnöksége lp. G.aut. A levél *Ortutay Gyula* jelzetű mellékletében: „A nyilas kormányzat idején feleségét származása miatt dr. Bálint Sándorné álnév alatt a Sacre Cœur intézet apácai rejtették. (Ez részletesebben kiderítendő.)” EPL 7215. 8975/1947.

¹¹⁰ *Bálint Sándor Ünnepi Kalendáriuma*. Ttáj 1987. 41. évf. 8. 49.

¹¹¹ *Alföldi eszmecserek*. BSek 266.

¹¹² *Tükörcserepekben*. Uo. 358.

¹¹³ *P. Békési István emlékezése*. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 188.

¹¹⁴ *Sándor bátyánk*. Ttáj 1980. 34. évf. 6. 96, uő: *Gondolatok és emlékek Bálint Sándorról*. SZE 2004, nov. 29. 9.

¹¹⁵ *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*. Sajtó alá r. Török József. Szent István Társulat. Bp., [1995.] 101.

¹¹⁶ Hermann Egyed i. m. 18, 32.

Szentmihályteleknél az oroszok átkeltek a Tiszán.¹¹⁷ Tanszékét a parancs ellenére nem hagyta el Bálint Sándor sem. Hermann október 9-re sürgős tanácsulést hívott össze. „Döntésről lesz szó: mi lesz a várossal és az egyetemmel? Kitűnt: [az] egyetem elvitele a maga egészében kizárva [...] Egyetlen irányítás a főispántól titkára útján a Rector ismételt sürgetésére: menjen, ki merre lát [...] Nagy elkeseredés. Izgatott tanácskozások. Még két stráfkocsi van, arra mindenki rakhat két csomagot és gyalogolhat mellette... [...] Ágyúk erős koncertje. Németek végeláthatatlan sorokban a sötétben.”¹¹⁸ Aznap este a németek a hidat is felrobbantották. Mivel a városban már sem német, sem magyar katonaság nem volt, küldöttség ajánlotta fel a békés átadást.¹¹⁹

Másnap, 10-én reggel az oroszok tűz alá vették Szegedet.¹²⁰ A front apokaliptikus látomását Bálint Sándor is megörökítette. Erkélyéről látta, amint „A híd leszakad: az égre és a Tisza mélyére mutat. A hullámok hegyeket vernek, a halak a templomba menekülnek. Boszorkányok táncolnak a szélviharban, amelyben máskor a pünkösdi lelke szokott zúgni, most mintha a sátán sírna benne. A nap elsötétül, fényével angyalok szállnak az égbe. A kárhozat északi fiai, ezek az elátkozott Landsknechtek tébolyodott félelmükben a mennydörgéssel akarnak versenyre kelni: az ördöggel isznak áldomást és a boszorkányokat kívánják meg. Szentelt gyertyát gyújtok érettük. Én magam boldog vagyok, hogy a légitámadások sátáni erőlködése helyett végre az égiháború atyai hangját hallhatom.”¹²¹ Másik feljegyzése szerint „A Sátán megszégyenül, a Nibelungok népe visszavonul. Süt a nap, mégis mintha ránk szakadt volna az ég. Mindenki elmegy, szökéséért mindenki igazolni próbálja magát: szánom őket, mert tudom, hogy elsősorban önmaguk elől menekülnek, nem mernek belenézni a saját szemükbe, nem merik életük nyomasztó adósságát végre rendezni. Körüljárom és magammal szeretném oltalmazni a Várost és az országot, amelynek pásztorai csak béreseket tudtak lenni, nem merik életüket adni juhaikért.”¹²² Aznap, 10-én hazament Alsóvárosra, hogy anyjával együtt a szentáldozáshoz járuljon, s bár már átélte néhány légiriadót, most átment a dóm óvóhelyére. Naplóbejegyzése szerint „*Szegedinum consummatum*: a Város megöletett, jöttmentek prédája lett, de Mária máris ott áll a sírjánál, és húsvét hajnalával vigasztal bennünket. Szeged először fog korunk és nemzetünk romjaiból feltámadni, hiszen ő is Mária gyermeke. Az ostrom tetőpontra hág.”¹²³

Később este Alsóvárosra bevonultak az orosz katonák.¹²⁴ A Vörös Hadsereg 1944. október 11-én foglalta el Szegedet. „Reggel: új világ kezdődik, bent vannak az oroszok. Úgy tapogatózunk egymás felé, mint a vakok: szeretnénk egymásban az embert meglátni. Az első orosz, aki külseje után magyarul is megszólalhatna, gyerekeket simogat: tolsztoji jelenet volt. Ott állunk a székesegyház mellett, amely mintha nagypénteket ünnepelne: megostoroztatott és keresztre feszített. Megszabadultunk, sorsunk azonban beteljesedett, a Városra új hódoltság szakadt: keresztünk tövében Mária sírdogál, az egek is könnyeznek. Pereg a film: halottak hevernek az alsóvárosi utcákon, kegyetlenül fiatal orosz lányok, szép és kemény matriarchák, észre sem vesznek bennünket [...] Alsóvárosban édesanyámék István királyt idézgetve imádkozzák a fájdalmas olvasót.”¹²⁵ A németek október 12-én egész nap bombázták

¹¹⁷ Zombori István: *Adatok a szeged-alsóvárosi ferences kolostor 20. századi történetéhez*. (A Historia Domus alapján). In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia Historica 6. Szeged, 2003. 300.

¹¹⁸ Hermann Egyed i. m. 31–32.

¹¹⁹ Péter László: *Hetvenöt év után*. In: *Szegedi számadás* 311.

¹²⁰ Zombori István i. m. uo.

¹²¹ *Breviárium* 71–72. Landsknecht: I. Miksa német császár 15. századi gyalogos zsoldosserege (ném.)

¹²² Uo. 72–73.

¹²³ Uo. 74.

¹²⁴ Zombori István i. m. 300.

¹²⁵ *Breviárium* 75.

Szegedet,¹²⁶ Bálint Sándor mégis meglátogatta zsidó barátait, akik „kitűnő érzékkel ítélik meg a helyzetet. Nem sok örömet találnak benne, bár a szabadságnak örülnek. Furcsa társaság ez így együtt: az örök zsidó önbizalom és szorongás végletei között hányódik. Alsóvároson gyülelésez partizánok garázdálkodnak [...] A *Circenses* és a *Les Preludes*, a keresztény halálnak ez a két csodálatos magasztalása szenteli meg estémet. Egyedül vagyok a házban és a világban. Hatalmas légi harc, gyermekkorom óta talán most érzek először igazi szorongást. A fájdalmas olvasót imádkozom. A passió nemcsak Urunkra való ájtatos emlékezés, hanem szenvedő emberségünk értelme is, és ha akarjuk: Krisztus együtt szenved és dicsőül meg velünk.”¹²⁷ Az orosz városparancsnokság a felrobbantott közúti híd pótlására a polgári lakossággal pontonhidat építtetett, ami október 17-én készült el. A munkálatokban Bálint Sándor is részt vett; „este kötelet cipelek a hídveréshez és egy lapátot kapok igazolásul.”¹²⁸ Október 18-án azonban már ezt írta: „minden pillanatban benyithatnak, vallatóra foghatják életem hallgatag tanúit, az otthon tárgyaiban tükröződő világképeimet. Szeretnék egyedül lenni, mégsem alhatom idehaza. Keresem az emberek társaságát, bár semmi közöm hozzájuk, de komolyan, keményen mellettük vagyok. Dologtalanul élek, mint a madarak: Isten szabadsága él bennem, fölül minden földi kötöttségen.”¹²⁹

A katolikus népmozgalmaktól a KDNP-ig

Amikor a KDNP Szegeden, a háborútól legkorábban felszabadult magyar városban kezdett szerveződni, Bálint Sándor azonnal bekapcsolódott a munkába. Már a régi keresztény politikusok közül is sokan megrendülve látták, hogy „a katolikus és általában keresztény hitélet minden elmélyülése mellett sem volt képes tömegeinket átítatni az Evangéliumban gyökeredző keresztény politikával [...]”¹³⁰ Mint Maróthy Károly, a Katolikus Népszövetség egykori ügyésze Serédi Jusztinián hercegprímásnak írta: „Rettenetes csalódással kell rádöbbenünk arra, hogy hiábavaló volt 25 év alatt a Gondviselés minden figyelmeztetése: a száznapos magyar kommün, a nyugati államok vörös forradalmi, a német, olasz, portugál, de leginkább a spanyol polgárháború minden borzalma, hiába az orosz szovjetnek ez a két és fél évtizedet végigkísérő, évente és naponta felrémítő állandó és szörnyű Mene Tekel Farese: mi mindent elfelejtettünk és mindent elmulasztottunk, semmit sem tanultunk, és most kétségbeesve várhatjuk a külső és jól felkészült világerők gigantikus mérkőzésében: e roppant ég- és földindulásban magunk pozdorja és bábsorsának ijesztő játékát.”

Maróthy szerint a kommün bukása után „a keresztény röneszanszból ’kurzus’ lett”, ezért nem is a politikai katolicizmus képviselőjéhez kérte Serédi támogatását, hanem újabb formáció létrehozásához. „Szükség van a baloldali (Eckhardt-Kisgazda-szoc.dem.-kommunista) összefogással és előretöréssel szemben arra, hogy az egymással rivalizáló és harcoló jobboldali pártok között együttműködés és közös front jöjjön létre. Minthogy ezt a parlamenti, belső erők létrehozni nem tudják, evégből az együtt érző, világnézeti közelálló, így összehozható jobboldali katolikus képviselők konferenciája tárgyalja le az esetleges ellentéteket és készítse elő a jobboldali antibolsevista blokk létrehozását.”¹³¹ Maróthy az újabb alakzat mellett hozta föl, hogy „1938 óta az egyházi életnek, de a politikai életnek is rovására volt az, hogy papságunk más politikai pártban helyezkedett el, mint hívő tömegeink, és ez nem katolikus irányításra azt a benyomást és ítéletet keltette, hogy az ’egyház politizál’.

¹²⁶ Farkas Csaba: *Köztörténet*. In: *Szeged története* 5. k. 87.

¹²⁷ *Breviárium* 76.

¹²⁸ Uo. 75. és Farkas Csaba i. m. uo.

¹²⁹ *Breviárium* 75–76.

¹³⁰ *Maróthy Károly emlékirata Serédi Jusztinián hercegprímásnak*. 2. Bp., 1944. jan. 19. EPL 245/1945.

¹³¹ Uo. 7.

Valóban fennáll ilyen látszat, ha a *papság* politikai célzattal *egyházi sikon külön pártot* alakít [...].¹³² Serédi azzal utasította el, hogy a politikusok „ne csupán *negative* fogjanak össze a bármely oldalról jövő és Krisztus tanításával, tehát a magyar haza, illetve a magyar polgárok igaz javával is ellenkező irányzatokkal szemben, továbbá, hogy ne csupán töröljenek pártprogramjukból mindent, ami nem egyezik Krisztus törvényeivel, hanem, hogy programjuk és politikai munkásságuk *positive* is Krisztus változatlan törvényeihez igazodjék, maguk pedig bátran és következetesen összefogjanak a Krisztus tanítását követő politika mellett akár úgy, hogy a különböző politikai pártokba tartozó és a most kifejtett irányelveket helyeslő tagok a pártfegyelem elé helyezik Krisztus törvényeit (amelyeket az Egyház hivatott hitelesen magyarázni), és ennek a helyes politikának érdekében *entente*-ba lépnek egymással, akár pedig úgy, hogy olyan közös pártot alakítanak, amelynek tagjai törvényhozó és egyéb közéleti munkásságukkal hazánk életét az említett vonatkozásokban Krisztus törvényei szerint kívánják irányítani.”¹³³

A Magyar Szociális Népmozgalom legnagyobb támogatója, Teleki miniszterelnök öngyilkossága után hanyatlásnak indult. Csak 1943 augusztusában vett új lendületet, amikor a régi együttműködők mellé újabb szervezeteket is bevonva Győrben a Katolikus Szociális Népmozgalom megalakítását határozták el Serédi hozzájárulásával.¹³⁴ A KSZN, melynek tanácsadója Apor Vilmos püspök, programadója Kovrig Béla, ügyvezetője P. Kerkai Jenő lett, arra törekedett, hogy a széles katolikus „front” programjával és szervezetével egyaránt készen álljon a háború utáni időkre. Az Apornál tartott titkos konferencián Bálint Sándor is jelen volt; Kovriggal és Kerkaival később is együtt dolgozott nemcsak a KALOT és a hivatásszervezet keretei között, hanem az új népmozgalomban is. Hamar létrejött köztük az egyetértés abban, hogy a háború után dinamikus, modern katolikus pártot kell alakítani az egyház védelmére, mindenekelőtt a KSZN társadalompolitikai reformprogramjának megvalósítására. „A nézetek találkoztak abban is, hogy ennek a mozgalomtól különálló, független szervezete legyen, de ugyanakkor ideológiáját és tömegbázisát a mozgalom szolgáltassa [...] Hogy a klerikalizmus látszatát elkerüljék, elhatározták, hogy papok nem vesznek részt a pártvezetésben. Ettől függetlenül Kerkai Jenő jezsuita atyát, a KALOT vezetőjét továbbra is a katolikus szociális mozgalom és az új párt szellemi vezérének tekintették.”¹³⁵ A leendő KDNP tervét gróf Pálffy József, Apor unokaöccse Serédivel már 1944 augusztusában közölte.¹³⁶ Miközben a hivatásszervezet felekezeti szerveként működött tovább, 1944 eleje óta kereste a kapcsolatokat a kommunisták Békepártjával, a szociáldemokratákkal, a kisgazdákkal és a parasztpárttal, a polgári demokratákkal és a legitimisták alkotta Magyar Fronttal is. A kisgazdák és a szociáldemokraták Pálffy közvetítésével a katolikus népmozgalmat is meghívták a Frontba.¹³⁷ A KSZN ottani képviselőjével Pálffy bízta meg, Serédit, Aport és Mindszentyt pedig arra kérték, sürgessék Horthynál a németekkel való szakítást.

A katolikus ellenállás fő feladata a háború alatt az erkölcsi normákról, az emberi élet védelméről való felvilágosítás volt, ettől kezdve a közeljövő politikai teendőit igyekeztek megfogalmazni. A KSZN arra már készen állt, hogy 6–700 ezres tagságával biztosítsa az új katolikus párt bázisát, azt azonban, hogy váratlan hirtelenséggel kellett párttá átalakulnia, a sürgető körülmények kényszerítették ki. Amikor 1944. október 11-én Kovrig fölkereste

¹³² Uo. 2–3.

¹³³ Serédi Jusztinián 1944. febr. 28-i válaszát követő *Memoranduma* Maróthy Károlyhoz. Keltezetlen gépirat. EPL 245/1945.

¹³⁴ Vass Henrik–Vida István: *A koalíciós korszak pártjainak szervezeti szabályzatai 1944–1948*. MTA Politikatudományi Intézet–ELTE Politológiai Tanszék. Bp., 1992. 244.

¹³⁵ László T. László: *Adatok a magyar katolikus ellenállás történetéhez II. A Keresztény Demokrata Néppárt megalakulása*. KatSzle 1978. 92. évf. 2. 103.

¹³⁶ *Gr. Pálffy József nyilatkozata*. Világ, 1945. szept. 27.

¹³⁷ Cím nélküli keltezetlen (1945. szeptember előtti) gépiratos vázlat. BSh

Serédit, úgy tapasztalta: „A primás tisztában volt azzal, hogy a kommunisták hamarosan fontos szerepet fognak játszani a közéletben, sőt részt fognak venni a kormányban, nem mintha sok követőjük lenne, hanem, mivel az egyik megszálló hatalom, melynek ellenőrzése ki fog terjedni az ország jelentős részére, minden erejével támogatni fogja őket. Mármost ez a helyzet, ti. a kommunisták részvétele a kormánykoalícióban mindenképpen bekövetkezik, függetlenül attól, hogy a katolikusok hajlandók-e az új kormányrendszerrel együttműködni, vagy sem. Ha azonban távol tartják magukat tőle, akkor nem tudják súlyukat hozzáadni a kormánykoalíció demokratikus elemeihez, hogy a mérleg nyelvét javukra billentsék. Következésképpen – idézi Kovrig a primást – ’ilyen körülmények között a katolikusoknak szabad a kommunistákkal együtt dolgozni, azonban mindig tiszteletben kell tartaniuk az isteni törvényeket’.”¹³⁸ A KSZN ekkor már megbízta Pálffy, vegye fel a kapcsolatot a Magyar Front vezetőivel, akik tudomására hozták, hogy mivel a fegyverszünet után készen akarnak állni a kormányzás átvételére, mielőbb létre kívánják hozni az ellenállásban részt vett pártok formális koalícióját. Azt is tudni kívánják, létrejött-e már az új katolikus párt. Erre Serédi október 11-én adott engedélyt, beleegyezve abba is, hogy a párt a „földalatti koalícióban” részt vegyen.¹³⁹ Másfél évtized ifjúkatolikus mozgalmainak betetőzéseként, a KALOT ellenőrzése alatt így jött létre a Kereszténydemokrata Néppárt.¹⁴⁰ Ténylegesen 1944. október 13-án, azon a gyűlésen alakult meg, amelyen Pálffy „haladó felfogású katolikusok” és számos, a Gestapo elől bujkáló „vezéralak”,¹⁴¹ köztük Szekfü csatlakozását is bejelentette. Indítványára Barankovics István szerkesztőt az új párt igazgató bizottságába hívták meg. Ennek szükségességét azzal indokolta, hogy a Magyar Frontban Barankovicsot tartják „a haladó szociális katolicizmus igazi reprezentánsának,” aki nélkül nehéz volna semlegesíteni a baloldal egyházellenességét.¹⁴² A KSZN Kovrig alkotta koncepcióját a KDNP programjának elismerve a formális megalakulásra november 30-án került sor.¹⁴³ Ekkor döntöttek úgy, hogy a párt nevéből elhagyják a keresztény jelzöt, mégis Keresztény Demokrata Néppártként kérték elismerésüket.

1944. október végén Erdei Ferenc átment a fronton Szegedre, onnan járt Makóra a Nemzeti Parasztpártot és a népfrontot szervezni.¹⁴⁴ Bálint Sándornál lakott, mielőtt a tőle kapott télikabátban elutazott Debrecenbe, a december 21–22-én összeülő Ideiglenes Nemzetgyűlésre, ahol belügyminiszterré választották.¹⁴⁵ Bálint Sándort ekkor főként az egyetem újraindítása és az újabb, váratlan teendők marasztalták Szegeden. A KDNP hivatalos pesti megalakulásán azért sem tudott részt venni, mert a front még Budapest és Szeged között húzódott. Pálffy ugyanezért nem tudott Szegedre jutni a december 2-án az MKP, SZDP, NPP, FKP és a PDP, valamint a szakszervezetek részvételével megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronthoz.¹⁴⁶ Nem úgy, mint a találékony P. Kerkai, aki karácsony táján

¹³⁸ Uo. 108.

¹³⁹ „A Magyar Frontban részt vett Keresztény Demokrata Néppárt...” 1–2. PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt*. 10. cs. Főtitk. 203. ő. e.

¹⁴⁰ Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek* 160.

¹⁴¹ Barankovics 1944. márc. 19. után rejtőzni kényszerült. A Gestapo hiába kereste, keresztény szolgálóját deportálták helyette Auschwitz–Birkenaubá. Szita Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. A terror és a rablás történetéből. Korona. Bp., 2002. 90.

¹⁴² László T. László: *Adatok...* 109.

¹⁴³ Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* A szerző kiad. H. n. [Bp.,] 1979. 41.

¹⁴⁴ *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944–1945*. Szerk. Feitl István. Politikátörténeti Alapítvány. Bp., 1995. 171–172.

¹⁴⁵ *Az Ideiglenes Nemzetgyűlésről* Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Bp., 1999. 277–278.

¹⁴⁶ Cím nélküli keltezetlen vázlat. G. BSh

Debrecenben Dálnoki Miklós Béla miniszterelnököt is megnyerte a párt támogatójának.¹⁴⁷ Erdei december 28-án megígérte, hogy „a párt működése elé a közigazgatási hatóságok részéről esetleg gördítendő akadályokat el fogja hárítani, ugyanakkor a debreceni kormány Magyar Nép címmel egy Szegeden megjelenő napilapra, mint kifejezetten pártorgánusra adott engedélyt.”¹⁴⁸ P. Kerkai a debreceni kormány elismerésével utazott Szegedre, ahol akkor még Révai József és Vas Zoltán is elismerte a KDNP „létjogát”. Bálint Sándorral, Meggyesi Sándorral, Mester Jánossal és Hunya Benedekkel 1945. január 21-én itt tartották meg a KDNP zászlóbontását,¹⁴⁹ február 1-jén kinyomtatták első, 5 pontos programjukat is (a 30 pontos *Mit akar a Demokrata Néppárt?* Debrecenben, február 15-én jelent meg). A Bálint Sándor hagyatékában fennmaradt, 1945 tavaszán kelt fogalmazvány szerint „A Néppárt nem azonos semmiféle előtte szereplő, magát kereszténynek nevező politikai alakulattal, amit az a történeti tény is igazol, hogy a Néppárt csak az illegalitás idejében alakult meg, mégpedig azzal a céllal, hogy azoknak a keresztény szervezeteknek politikai képviselője legyen, amelyek az addigi, magukat kereszténynek valló politikai alakulatok magatartását elítélték, s amelyeket a demokráciáról, a nemzeti ellenállásról és a szociális kérdéssről vallott felfogásuk is elválasztott a régebbi politikai alakulatoktól. A Néppárt a legélesebben elítéli a kereszténységnek üres politikai jelszóként való felhasználását, a kereszténység presztízsének egy párt részére való kisajátítását, s még inkább az antidemokratikus eszméknek a kereszténység jelszava alatt való propagálását [...] minden magyar embert tagjai sorába hív, mivel programja a bármely más párt által vallott legnagyobb emberi szabadság, legszélesebb szociális igazságosság és legbiztosabb jog a természetfölöttiség többletével [...] Ha mégis teszünk különbséget ember és ember között, azt csak a szabadságjogokkal szembeni álláspontja szerint tesszük, amennyiben senkit sem fogadunk sorainkba, aki akár a múltban, akár a jelenben a hitlerista-nyilas irányzatok szolgája vagy szekértolója volt, illetve aki a most már végre intézményesen biztosítandó demokratikus szabadságjogokkal visszaélve, a magyar nép önkormányzatának akar buktatót ásni. A Néppárt tehát nem felekezeti, de nem is osztálypárt, hanem az egyetemes emberi és nemzeti érdekek szolgálatát írta zászlójára [...] az egyénnel szemben hirdeti a közjó szolgálatának parancsát, az állammal szemben pedig ugyanilyen nyomatékkal az emberi személyiség föltétlen tiszteletét. Ezért nem fogad soraiba olyanokat, akiknek múltján a náci-nyilas világ foltja éktelenkedik.”¹⁵⁰

A katolikus tábor nemcsak tagolt volt, hanem egyre megosztottabb is. A nagy többség a változásokat múltó állapotnak vélte. Kommunizmust senki sem akart, de kevesen voltak azok is (a földhöz juttatottak és a paraszti polgárosodás folytatódását helyeslők), akik társadalmi fölemelkedést reméltek. Elenyésző kisebbséget alkottak azonban, akik a régi rend bukását elfogadva demokratikus kibontakozásban bíztak.¹⁵¹ Bálint Sándor a párt azon alapítói közé tartozott, akik kezdettől tudták, hogy a háborús összeomlást nemcsak az addigi rendszer gyökeres fölszámolása és egy újabb megszállás követi, hanem a hagyományos értékvilágnak az a katartikus megrendülése is, amely magával hozza a korábbi életfelfogás drámai, egyszersmind fölszabadító megsemmisülését, az életformák hirtelen és brutális átalakulását. Azt is megfogalmazta: „Az ország felszabadult a háború öldöklő szorongásai és a közvetlen magyar múlt bénító ellentétei alól, de már mindenki érzi, hogy most meg életének isteni

¹⁴⁷ Feitl István: *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés létrejötte és jogalkotása*. In: *A magyar parlament 1944–1949*. Szerk. Hubai László és Tombor László. Gulliver. Bp., 1991. 19.

¹⁴⁸ „A Magyar Frontban részt vett Keresztény Demokrata Néppárt...” 2. PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt*. 10. cs. Főtitk. 203. ö. e.

¹⁴⁹ Balogh Margit: *A KALOT...* 163.

¹⁵⁰ Cím nélküli keltezetlen fogalmazvány. Gépirat. BSh (Nem azonos a 146. jegyzet alatti irattal.)

¹⁵¹ Szakolczai György–Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására*. Barankovics és a DNP 1945–1949, Bibó és a DNP 1956. Gondolat. Bp., 2011. 12.

kiváltságától, szabadságától, emberi önrendelkezési jogától akarják megfosztani.”¹⁵² Tisztában volt vele, hogy a baloldal növekvő nyomása és az új hatalom erőszakos berendezkedése az egyház számára is az útkeresés korszakát hozta.¹⁵³ A lelkek megújítását a magyarság jövőjét meghatározó tényezőként fogta fel, amely a mindent átható társadalmi átalakulás, az egyszerre elkerülhetetlen kényszernek és megtisztító lehetőségnek tekintett radikális változás előfeltétele. „Egy bizonyos – írta Márai Sándor 1944 végén –: mindenki, aki megmarad, minden erejével kénytelen lesz nevelni ezt az országot; demokráciára nevelni; akár van kedve e szerephez, akár nincsen.”¹⁵⁴ Bálint Sándor álláspontja az volt, hogy a népelet szociális konzekvenciáit az új társadalomépítés sem nélkülözheti. „Sokan sóvárgunk valami új társadalmi autonómia után, amely egyfelől az állam terhein volna hivatva könnyíteni, másfelől a személyes felelősségtől és helytállástól annyira rettegő tömeget nevelné rá szociális kötelességeinek jókedvű teljesítésére, valamint monumentális emberi szolidaritásra [...]”¹⁵⁵ 1944 telén vetette papírra *Alkossunk új embert* című vázlatát. A talán előadásvázlatnak készült rögtönzött fogalmazvány a magyar katolicizmus megújulását sürgette: „Fel kell ébreszteni a keresztény öntudatot. Ha a keresztényekben nem fejlődik ki a felelősségtudat, beláthatatlan a következmény [...] A magyar katolicizmus csak politikai viszonylatban, csak eredményben gondolkodik, s nem minőségben [...] Egyetemes emberi feladat: új magyar kultúrát kell kiépítenünk, illetőleg a régit folytatni és betetőzni, hogy a magyarságot megmenthessük.”¹⁵⁶

A KDNP szegedi szervezetének Bálint Sándor, a párt legfontosabb helyi személyisége lett az elnöke.¹⁵⁷ Februárban Szekfű Gyula vállalta a díszelnökséget, az országos elnök Pálffy József lett. „Választmány: Dr. Barankovics István, a Magyar Nemzet v. felelős szerkesztője,¹⁵⁸ Slachta Margit, a Keresztény Női Tábor vezetője, Budapest, Dr. Bálint Sándor, egyetemi magántanár, Szeged, Dr. Varga László, ügyvéd, Budapest, Zoltán Pál, nyugállománybeli őrnagy, Debrecen, Hajdú Németh Lajos, kigazda, Nagylózs, Czupi Bálint, kigazda, Völcsej, Babóthy Ferenc, földmunkás, Érd-Ófalu. Ifjúsági szervezet vezetői: Bálint József lelkész, Budapest, [ceruzával kihúzva:] Bácsalmási István, Budapest.”¹⁵⁹ Április 27-i döntésük alapján a „Vállalt és kiadott megbízatások” teendőit Barankovics István (programkérdések), Bálint József és Varga László (pártalkotmány), Szűr Mihály, Geher János, Gogolák Lajos és Ugrin József (szervezés), valamint a feladat megjelölése nélkül báró Kray István látta el.¹⁶⁰ A főtitkár hamarosan Barankovics lett, „tiszttség nélküli tanácsadó” P. Kerkai lett a párt óriási bázisát jelentő mozgalmak részéről,¹⁶¹ aki a KALOT vezetőjeként különben is kulcsszerepbe került: „már erős és tevékeny egyénisége miatt is kénytelen-kelletlen az új keresztény politika csendes főrendezője. Kezdetben az Új Ember megindítói (Saád Béla, Ijjas Antal) éppúgy hozzá járnak tanácsért, mint a Kiszgazdapártban aktív volt munkatársai (Czupy Bálint, Hajdú Németh Lajos, Horányi Tibor) és mindvégig az egész Demokrata Néppárt. Barankovics Istvánnal jóformán naponként folyt a tanácskozás [...] [Ijjas

¹⁵² Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 5. III/III-as... 227.

¹⁵³ *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953.* Szerk., a bev. tan. írta, a mutatókat összeáll. Szabó Csaba. Párhuzamos Archívum. Osiris–Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2000. 17.

¹⁵⁴ *Napló (1943–1944).* Révai. Bp., 1945. 397.

¹⁵⁵ *A paraszti életforma tanítása.* ÚE 1945. aug. 16. 5.

¹⁵⁶ 1944. november. Gépirat. BSh

¹⁵⁷ Farkas Csaba: *Köztörténet.* In: *Szeged története* 5. k. 96.

¹⁵⁸ L. *Híven önmagunkhoz.* Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról. Szerk. Kovács K. Zoltán és Gyorgyevics Miklós. Barankovics Akadémia Alapítvány. Bp., [2001.]

¹⁵⁹ PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt.* 10. cs. Főtitk. 203. ő. e. Czupi helyesen: Czupy.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Vida István: *Az ifjú katolikus...* 529.

Antal] a politikával bibelődő Kerkai pátert az undorral kártyázó játékoshoz hasonlította, aki kénytelen egyre tovább játszani [...] A Móra megírta magyar 'politikoszférában', főleg 1944 és 1948 között ez lett az ára mindenféle társadalmi szervezkedésnek. Aki félszívvel kártyázik, nehezen nyer, s ha hamiskártyásokkal kénytelen játszani, sokára veszi csak észre, hogy esélye se volt."¹⁶² A végrehajtó bizottságba javasoltak között Bálint Sándor nevét nem találjuk; ő ekkor már a Csongrád megyei, leginkább a szegedi szervezet kiépítésén dolgozott.

Az egyetem újraindítása

Amikor a fővárosban 1944. november elején a nyilasok megtudták, hogy a szegedi egyetem működni kezdett, az ott maradt professzorokat jelképesen halálra ítélték. Szovjet felszólításra ugyanis valamennyien aláírtak két röpiratot. „Az egyikben – emlékezett Hermann rektor – cáfoltuk a Szalasiék által terjesztett rémhírt, hogy az oroszok az egész szegedi ifjúságot a Szovjetunióba deportálták.¹⁶³ A másikban a főváros lakosságát szólítottuk fel, hogy adja fel a céltalan ellenállást. Mindkét röpiratot az oroszok sokszorosították, és repülőkkal szórták szét a még el nem foglalt területek felett [...]”¹⁶⁴ Így lett Bálint Sándor „annyi minden között halálraítélt is, persze: *in effigie*.”¹⁶⁵ A szovjet városparancsnokság sürgetésére már október 19-én „Összeült az értekezlet; ugye hát a Bálint Sándor itt maradt. Mit lehet csinálni? Kaptam az egyetemen három tanszéket: Sík Sándor irodalomtörténeti tanszékét, Klemm Antalét, a nyelvészetit, és a nyíltan németbarát Kogutowiczét, a földrajzit. Volt talán összesen ötven hallgató az egész egyetemen.”¹⁶⁶ A megbeszélésen „arról történik elhatározás, hogy a munkát elkezdjük. A szerepeket kiosztjuk, nekem is ugyancsak jut belőlük. Nem tudom, mire gondolnak a győztesek. Talán a halálban is halhatatlan szellem előtt tisztelegnek-e, elismerik-e foghatatlan realizmusát, vagy törbe akarják ejteni? Kérdés azonban, hogy ki esik a verembe. Érdekes, hogy mindkét lehetőséget egyszerre is el tudom tőlük és róluk képzelni.”¹⁶⁷ November 3-án meg is kezdődött a tanév. Időközben, miután a korábbi munkaszolgálatosok támadásokat indítottak ellene, Hermann a tanszékvezetésről is lemondott.¹⁶⁸ A magyar irodalomtörténet, a nyelv és a földrajz előadása Bálint Sándor feladata lett az egyetemen és a tanárképző főiskolán egyaránt; utóbbin a magyar irodalmat még 1946/47-ben is oktatta.¹⁶⁹ A néprajz előadásával az egyetem 1945 elején bízta meg. Mivel a szovjet hadvezetésnek szüksége volt a meteorológiai intézet adataira, ennek vezetését is rábízták.

Az egyetem a debreceni kormánytól 1945 tavaszán kapott engedélyt új rektor választására. Hermann emlékezése szerint „Riesz Frigyes lett azzá. Talpig férfiú volt. A legkisebb koncessziót sem tette kifelé, hanem megalkuvás nélkül képviselte az Egyetem érdekeit. Nem egy egyetemi tanár a vészes időkből törpének bizonyult. Riesz méltó maradt nemzetközi

¹⁶² Uő: *Kerkai...* 317.

¹⁶³ Tény, hogy a „templomok előtt, a szentmiséről hazatérőket összeszedték”. Zombori István: *Adatok a szeged-alsóvárosi...* 301.

¹⁶⁴ *Önéletrajz*. In: *Hermann Egyed emlékkönyv* 18. A vezető szegedi értelmiségiek Budapest népéhez és a honvédekhez szóló 1944. nov. 21-i felhívása 24-én jelent meg a Délmagyarországban, ezt írta alá Bálint Sándor is.

¹⁶⁵ Csapody Miklós: *A kultúra...* 71.

¹⁶⁶ Uo. Sík Sándort 1944/45. első félévében helyettesítette. Miklós Péter: *Radnóti Miklós és Sík Sándor kapcsolatáról*. In: „Mert annyit érek...” 144.

¹⁶⁷ *Breviárium* 78.

¹⁶⁸ Hermann István Egyed i. m. 25–26.

¹⁶⁹ A főiskolai oktatás nov. 4-én 9 hallgatóval kezdődött (az egyetemisták összlétszáma 43 fő volt). Vajda Tamás: *A főiskola 1945 utáni, szovjet mintát követő átszervezése*. In: *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola...* 166–167.

tudósi hírnevéhez!”¹⁷⁰ Az oktatás megindítása körüli rémhíreket a pesti rádió március 5-i adása ismételte tovább: „Szegeden a vörösök csak azért nyitották meg az egyetemet és az iskolákat, hogy egy csomóban találják a legkiválóbb pedagógusokat és a magyar ifjúságot és leplombált vasúti kocsikban elszállíthassák Szibériába.”¹⁷¹ Bár Szegeden ilyen eset nem történt, tény, hogy sok férfit elhurcoltak; „hogymennyit, nem lehet tudni, hiszen ezekről a dolgokról beszélni sem szabad.”¹⁷²

Az után, hogy 1945 januárjában Péter Gábor vezetésével létrejött a kommunista politikai rendőrség, márciusban mintegy 35 ezer ember volt letartóztatásban.¹⁷³ „Ha aggodalommal tekintünk a jövőbe – szólta a magyar egyház beszámolója a pápának –, ennek oka az, hogy ami nálunk van, az nem demokrácia, hanem a demokráciának megcsúfolása. Országunkon egy baloldali kisebbség uralkodik, amely ugyan a nép nevében beszél és rendelkezik, de a nép megkérdezése nélkül [...] Tetézi bajainkat, hogy a politikai rendőrség működése és a népbíróságról szóló kormányrendelet következtében a személyi és jogbiztonság erősen csökkent, sőt majdnem megsemmisült. A népbíróságokról szóló kormányrendelet célja a háborús bűnök megbüntetése, a népellenes bűncselekmények megtorlása és a fasizmus kiirtása. E rendelet alapján az említett baloldali kisebbség és a szolgálatában álló politikai rendőrség ezrével tartóztat le olyan embereket, akiknek a háborúhoz és a fasizmushoz semmi közük nem volt, akik igen sokszor csak egyéni bosszú áldozatai. Nagyobb részük nem is kerül a népbíróság elé, de hetek, néha hónapok telnek el, amíg szabadságukat visszanyerik, mert nincs fórum, ahol a politikai rendőrség túlkapásai ellen védelmet lehetne keresni.”¹⁷⁴

Szegeden Vorosilov marsall engedélyével 1945. április 15-én jelent meg a Hitvallás, a püspökség társadalmi, világnézeti és hitéleti lapja. Címe Bálint Sándortól származott,¹⁷⁵ felelős szerkesztője Havass Géza püspöki titkár volt. „Miért hitvallás a címe ennek a lapnak? Azért, mert hitünket valljuk meg benne [...] Nincs más épséges alapja a most készülõ új világnak sem. Lehet ezt tagadni, lehet ez ellen harcba szállni, csak éppen változtatni nem lehet rajta.”¹⁷⁶ Ő is közölt benne írást a szegedi Mária-hagyományról,¹⁷⁷ továbbá egy összefoglalót, amelyben Havi Boldogasszony tiszteletének történetét tekintette át a kezdetektõl a barokk századokon és az árvíz utáni idõkõn keresztül Juhász *A Fekete Máriájáig*, Berczeli Mária-misztériumáig: „Szeged múltja elválaszthatatlan Mária égi alakjától, a jelenben is érezzük az õ vigasztaló segítségét, szegedi és magyar jövendõnket is csak az õ pártfogásával építhetjük föl.”¹⁷⁸ A *Boldogasszony Kalendárium* 1946 esztendõre is a Hitvallás kiadványaként jelent meg Bálint Sándor és Sáfrán Györgyi szerkesztésében.¹⁷⁹ 1945 nyarán környékbeli gyűjtõútjait folytatta, amennyire a közlekedés nehézségei engedték. Látogatta a DNP választmányának forrongó, rövidesen szakadásra jutó budapesti üléseit is, közben a Dugonics Társaság megbízására nekifogott a szegedi műemlékek jegyzékének összeállításához.¹⁸⁰

¹⁷⁰ Hermann István Egyed i. m. 22.

¹⁷¹ *Grósz József...* 158.

¹⁷² *Jelentés a Szentatyának 1945.* Függelék. Uo. 308.

¹⁷³ *III/III-as...* 25.

¹⁷⁴ *Grósz József...* 311. Az internálás meghatározatlan ideig tarthatott. Bacsoni Gábor: *Pár(t)viadal.* A Magyar Államrendõrség Vidéki Fõkapitányóságának Politikai Rendészeti Osztálya 1946. In: *Trezor 2.* A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. Történeti Hivatal. Bp., 2002. 86.

¹⁷⁵ *Havass Géza vallomása.* A CsmRfk PO tanúkihallgatási jegyzõkönyve. Szeged, 1965. júl. 13. 2. *A célszemély...* 168.

¹⁷⁶ *Hitvallás.* 1945. ápr. 15. 1.

¹⁷⁷ *Szeged oltalma.* Uo. 1945. máj. 27. 3.

¹⁷⁸ *Magyarok oltalma.* Uo. 1945. jún. 10. 3.

¹⁷⁹ Sajtó alá r. Havass Géza. *Hitvallás.* Szeged, [1945.]

¹⁸⁰ A lista nem ismeretes.

Mint a kevés Szegeden maradt kevés köztiszteletnek örvendő személyiség egyikét, sokan keresték föl, főként fiatalok, hogy tanácsát kérjék. „Nehezen akarják megérteni, hogy nem változott semmi. A feladat most is ugyanaz: az életnek önmagunkkal való megszentelése. Csak egyet akarhatunk most is, hogy a látszatokkal szemben a lényegét segítsük a kereszt dicsőségéhez. Értsük meg, hogy az élet elsősorban boldog áldozat és csak a legvégén kötelesség.”¹⁸¹ Tanítványait Ifj. Lele József szerint arra bízta, hogy „a Sacra Hungariát építsük tovább magunkban, és egymásban.”¹⁸² Festő barátja lányát, Aba-Novák Juditot azzal segítette, hogy Budapest ostroma után, 1945 márciusától októberig szállást adott neki.¹⁸³ 1945. június 4-én „simán igazolták”,¹⁸⁴ elnöke lett a tápai igazoló bizottságnak.¹⁸⁵ A politikai rendőrség szerint 1946-ban „Mint bölcsészkar igazoló bizottsági elnök a jobboldali diákságot és polgárságot minden erővel menteni próbálta”.¹⁸⁶ Segítőkészségét többen tanúsították.¹⁸⁷ 1947-ben a Csongrád megyei tanítók igazoló bizottságának volt az elnöke.¹⁸⁸

1945. augusztus 7-én Bognár Cecil dékán Teleki Géza kultuszminisztertől Bálint Sándor nyilvános rendes tanárrá való kinevezését kérte, miután Solymossy nyugdíjazása óta „a Szegedi Tudományegyetemen a néprajz előadása csupán magántanárok által történt. A szegedi néprajzi tanszék elszorvasztása annál sajnálatosabb volt, mert nemcsak a magyar Alföld néprajzának kutatásában a legfontosabb gócpont Szeged, hanem a magyar néprajzi tudománynak is a legjelentősebb állomáshelye, ahonnan a mai magyar néprajztudomány legkitűnőbb képviselői is elindultak. Ezért szorgalmazta a Kar több mint tíz éven keresztül a néprajzi tanszék betöltését [...] kérte, hogy a tanszékot dr. Bálint Sándor c. ny. rk. tanárral, akít a Kar erre a tanszékra egyhangúlag titkos szavazással meghívott, betölteni szíveskedjék.”¹⁸⁹ A szavazást megismételték, újra kimondva, hogy kéri a néprajzi tanszék felállítását és Bálint Sándor professzori kinevezését, aki ellen igazolása után „kifogás politikai szempontból sem emelhető.”¹⁹⁰ Teleki hamarosan négy új szegedi (a romanisztikai, a művészettörténeti, a gazdaságtörténeti és a néprajzi) tanszék felállítását határozta el.¹⁹¹ Az első három megszervezése anyagiak híján nem volt lehetséges, a néprajzit illetően a pénzügyminisztérium 1945. szeptember 8-án kérte a kultuszminisztert, tegyen előterjesztést a minisztertanácsnak.¹⁹² A kormánydöntésig 1945/46. első félévére Bálint Sándor kapott megbízást a néprajzi tanszék teendőinek „teljes óraszámában, vagyis heti 6 órában való

¹⁸¹ Meghívó „1945. augusztus 6. du. 4 órára a Bp. Bástya u. 11. sz. alá, a Demokrata Néppárt választmányi ülésére. Pálffy József, a D. Néppárt elnöke.” G. BSh

¹⁸² „Az Úr...” 32.

¹⁸³ *Ne vakolj freskóra!* Mészáros Miklós interjúja Aba-Novák Judittal. In: Forrai Kornélia–Tóth Attila: *A szegedi Hősök kapuja és az Aba-Novák freskók restaurálásának története*. Bába és Társa. Szeged, 2001. 10.

¹⁸⁴ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19. G.aut. BSh

¹⁸⁵ Lele József: *Emlékeim...* 63.

¹⁸⁶ *Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei*. Jelentés. Bp., 1947. szept. 6. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹⁸⁷ Juhász Antal: „*Emlékmorzsákat...*”. Szeged, 1994. 6. évf. 15. és Kocsis István: *Tanári pályám első évei*. SZM 2003. 42. évf. 1. 76.

¹⁸⁸ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19.

¹⁸⁹ SZTE BNyTK 357/1944–45. bksz. *Dr. Bálint Sándornak a néprajzi tanszékre nyilvános rendes tanárrá való kinevezése*. Szeged, 1945. aug. 7. MOL XIX–J–1–h–5–3–38.251/1945. 23. d.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ 1945. aug. 24. MOL XIX–J–1–h–5–3–38.250/1945. 23. d. Mivel a romanisztikait eredetileg délszláv nyelvészeti tanszéknek tervezték, élére Bognár Cecil dékán Hadrovics Lászlót (1945. aug. 9.), a művészettörténeti tanszékre Felvinczi Takáts Zoltánt (ekkor még a kolozsvári egyetem tanárát) javasolta (1945. aug. 7.). Uo.

¹⁹² MOL XIX–J–1–h–5–3–52.906/1945. 23. d.

ellátására.”¹⁹³ Teleki három nappal lemondása előtt, 1945. november 12-én állította fel a tanszéket, ahová a kar újjólag Bálint Sándor kinevezését kérte.¹⁹⁴ A tanítóképzőben csak 1945 őszen kért egyéves szabadságot Glattfelder püspöktől, mivel az egyetem mellett 15 órában kellett tanítania a tanárképző főiskolán is, ami összesen heti 33 órát tett ki.¹⁹⁵ A képzőből 1945 novemberében, megválasztása után kellett tartós szabadságot kérnie mandátuma időtartamára.¹⁹⁶

Az 1945. december 10-i, Tóth László, Koltay-Kastner Jenő és Banner János részvételével megtartott ülés jegyzőkönyve szerint „az idegen helyről szóba jöhető jelölteken kívül, a Kar négy magántanára jöhet szóba. A kolozsvári egyetem nyilvános rendkívüli tanára, dr. Gunda Béla, dr. Ortutay Gyula, akinek nyilvános rendkívüli tanári címmel való kitüntetését a kar éppen a közelmúltban szorgalmazta, azután dr. Tálasi István, végül dr. Bálint Sándor, aki karunkon jelenleg is a néprajz előadója, és erős szegedi tudományos kapcsolatai miatt nyilvános rendkívüli tanári kinevezése esetén az Alföldi Tudományos Intézet néprajzi munkássága is nagy fellendülést várhat”.¹⁹⁷ Miután Bálint Sándor elhagyta a termet, Koltay-Kastner megismételte „már kari határozatban is kifejezett álláspontját, hogy a tanszék az Alföld néprajzának legkitűnőbb ismerőjével, dr. Bálint Sándor c. ny. rk. tanárral töltsék be. Az elmondottakból kitűnik, hogy karunk jogérvényes határozatával tulajdonképpen máris lekötötte magát dr. Bálint Sándor meghívása mellett [...] nyilvános rendes tanári kinevezése érdekében tisztelettel javaslom, hogy őt a pályázat mellőzésével a Bizottság meghívására javasolja a Karnak.”¹⁹⁸ Noha ekkor már szinte csak támogatói voltak, kinevezése újabb két évet késett.

1945. augusztus 15-én *A Boldogasszony nyomában* című rádióelőadása hangzott el.¹⁹⁹ Anyja, akit utoljára 1945 havi búcsújának vigíliáján, augusztus 4-én kísért el az alsóvárosi templomba, nyolcvanéves korában, szeptember 3-án meghalt. „Éjszaka rosszul lesz, de csak reggel értesítenek. Nagyon beteg arca eltorzult, de még megismer. Az orvos tanácsára a klinikára visszük. Valami belém sajog, nem tér már haza többet és hamarosan elárvulok [...] Nyugodt vagyok, és mégis annyira nyugtalan. Nyugodt vagyok: a halál törvénye méltó a tiszteletre, lázadás és szomorúság nincs bennem.”²⁰⁰ A haláleset után egy időre „lelassult az életritmus.”²⁰¹ A szegedi kisgazdák is részvételüket nyilvánították.²⁰² A párt helyi szervezetében szeptember végén tisztújítást tartottak, Nagyiván János elnök, Koltay-Kastner Jenő alelnök mellé az elnöki tanács tagjai közé megválasztották Tóth Lászlót (a későbbi rektort) és Bálint Sándort is.²⁰³ Közben, amennyire kisszámú alkalmas munkatársával képes

¹⁹³ Szeged, 1945. okt. 22. MOL XIX-J-1-h-5-4-3-69.333/1945. 23. d.

¹⁹⁴ MOL XIX-J-1-h-84-3-3-N-38.858/1946. 95. d. A döntést a kar dec. 12-én egyhangú szavazással erősítette meg. Uo.

¹⁹⁵ *Bálint Sándor levele Glattfelder Gyulához*. Szeged, 1945. okt. 2. Kézirat. SzCsPL

¹⁹⁶ *Katona Miklós levele Glattfelder Gyulához*. 195/1945-46. sz. Szeged, 1945. nov. 17. G.aut. SzCsPL és *Glattfelder Gyula levele Keresztury Dezső miniszterhez*. Szeged, 1945. dec. 1. G.aut. Uo.

¹⁹⁷ MOL XIX-J-1-h-84-3-3-N-38.858/1946. 95. d. Elírás; 1944. szept. 22. óta nyilvános rendkívüli tanár volt.

¹⁹⁸ MOL XIX-J-1-h-84-3-3-N-38.858/1946. 95. f.

¹⁹⁹ „Érkezett: 1945. VIII. 13. Szám: 787. Műsoron: 1945. VIII. 15. 8.-8.15. Felolvassa: ügy[ele]tes] bemondó. Bálint Sándor: *A Boldogasszony nyomában*. Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. 4507/10. Magyar Rádió Archivuma. G. In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 39-41.

²⁰⁰ *Breviárium* 47-49.

²⁰¹ Ennyire „Talán a Mindszenty-ügy törte még meg, amelybe erőszakkal belekeverték, és amely miatt nem kevés tisztelője is – igaz, csak rövid ideig – bizalmatlanná vált vele szemben.” Ifj. Lele József: „*Az Úr...*” 32.

²⁰² *Elek Sándor titkár levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1945. szept. 7. G.aut. BSh

²⁰³ SZH 1945. szept. 30. 6.

volt, Szegeden és környékén megszervezte a DNP-t.²⁰⁴ Közvetlenül a nemzetgyűlési választások előtt, november 1–4-én a kisgazdák ifjúsági szervezete, a Független Ifjúság szegedi csoportja a jezsuiták Kálvária utcai kongregációs termében vezetőképző tanfolyamot rendezett, ennek során *Nemzeti kultúra és Regnum Marianum* címmel tartott előadásokat.²⁰⁵ Néhány héttel megválasztása után a kisgazdák hetilapja, a Szegedi Hírlap közölte *Két választás között* című írását, ritka politikai sajtócikkeinek egyikét. A kisgazdák győzelmét nyugtázva előbb a küszöbön álló helyhatósági választásokra hívta fel a választók figyelmét, majd az önszerveződés hagyományos magyar formáit, a velük való szakítás következményeit idézte: „A múlt század nagy politikai, gazdasági válságai következtében az állami mindenhatóság elve, a centralizáció erőszakolása az önkormányzat eszméjét bizony tengődésre, látszatlétre kárhóztatta [...] A centralizáció amellettt továbbá, hogy mindennemű diktatórikus törekvésnek melegágya, a légi háborúk korában megsemmisítheti az ország gazdasági életét, akadályozza a szellemi kultúra változatosságának kibontakozását, új értékek föltárását, megbontja a nemzeti erőknek és társadalmi osztályoknak demokratikus egyensúlyát [...] Amikor a törvényhatósági választásokra készülünk, a Kisgazdapárt, mint Szeged gyökeres népi szellemének, demokratikus hagyományainak leghivatottabb öre és mestere, különös gonddal akarja városunk szellemi és gazdasági sajátosságait, önkormányzati készségét, a szigorú erkölcsi szelekción alapuló politikai önellátás elvét szolgálni.”²⁰⁶

Makói tanítványai karácsonyi hangversenyt terveztek, a rendőrség azonban ragaszkodott hozzá, hogy az estet valamelyik párt rendezvényeként tartsák meg. „Ezzel elgondolásunk leglényegesebb részét, az est szellemi függetlenségét keresztülhúzta.”²⁰⁷ A programot januárra tették át, amikor az est gerince Bálint Sándor előadása volt. Bója István, aki Bartókot játszott, ezt írta neki: „talán nem lehet majd többet megengednem magamnak azt a luxust, hogy egyetemre járjak, vagy lemezt hallgassak Bálint Sándornál [...] sokat gondolok a Professzor úrnál eltöltött órákra, a társakra, a quartettre [...] El kellene egyszer mondanunk, hogy mennyit jelentett mindannyiúnknak ez a találkozás Professzor Úrnál, a Nagy Ajándékozónál – ahogy magunk között nevezzük. Mennyi hiábavalóságra jut idő, és azt talán soha nem lesz alkalmunk elmondani, hogy ötven kolloquiumnál többet jelentett nekünk az a néhány óra Professzor úrnál, ahol kimondhatatlan szavakkal mondta nekünk Stefan George mondatát: 'Az új üdvösség csak új szeretetből fakadhat'.”²⁰⁸ Budapest és Szeged között hetente háromszor oda és vissza, 1946. január 17-én indult meg a rendszeres vonatközlekedés.²⁰⁹ Bálint Sándor még 1945. december 9-én, a másnap rá váró utazás nehézségei ellenére felutazott Pestre, hogy az Operaházban megnézhesse Bartók *A csodálatos mandarinjának* bemutató előadását.²¹⁰

Azóta, hogy 1944 novemberében bekapcsolódott az országos politikába, ő lett a legtekintélyesebbike azoknak az ismert személyiségeknek, akik a demokratikus kibontakozás kezdetén az új katolikus pártot megtestesítették Szegeden. „Iparkodtam mindig önmagamhoz hű lenni, és azokat az értékeket, azokat az intelmeket megvalósítani, amiket akár a szülői házban, akár ebben a szegedi atmoszférában magamévá tettem [...] ennek az eredménye az lett, hogy engemet baloldalra helyeztek el a két világháború közötti korszakban. (Meggyőződésem, hogy a magyar történelemnek ez a legsötétebb és legelvetemültebb

²⁰⁴ Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. ÁBTL Cs–704. Fellazítók. 0–12554/2.

²⁰⁵ *A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt Független Ifjúság meghívója*. Szeged, 1945. okt. 29. G. BSh

²⁰⁶ *Két választás között*. SZH 1945. nov. 25. 1.

²⁰⁷ *Bója István levele Bálint Sándorhoz*. Makó, 1945 karácsonya. G.aut. BSh

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ DM 1946. jan. 11. 3.

²¹⁰ Bálint Sándor szóbeli közlése 1978. nov. 28.

korszaka. Abban látom ezt, hogy nem ismerte fel a kötelességét, amit a közzel, elsősorban a szegénységgel szemben meg kellett volna valósítania, azután nem volt meg az elfogulatlanság azokkal szemben, akiket bántottak, akiket üldöztek.) Baloldali hírében állottam tehát az egyetemen, mint hallgató is (kapcsolatom Budayékkal), később, mint oktató is [...] az arany középút, ami tulajdonképpen sokszor az opportunizmust, az alkalmazkodást leplezi, az érdeket – az az arany középút sokszor a legnehezebb, amit egy embernek adatott járnai, az, hogy megőrizze az elfogulatlanságát, tehát az igazság szeretetét mindenképpen.”²¹¹ Később is úgy nyilatkozott, hogy „középutasnak mondják, de nem veszik figyelembe, hogy két malomkő között van mindig, aki középen van. Akár az alsó kő koptatja, akár a felső forgatja, mindig neki fáj. Akár az alsóhoz tartozott volna, akár a felsőhöz, sokra vihette volna.”²¹² Élete végén is úgy látta: „A háború alatt bolsevistagyanús zsidóbarátnak tartottak, most meg klerikális reakciós vagyok.”²¹³

Ortutay 1947-ben a Zeneakadémián ezt mondta: „A felszabadulás tényével, a német hadaknak s nyilas bérenceiknek kisöprésével a Vörös Hadsereg katonái csak a demokrácia, a népuralom lehetőségét adták a magyarságnak, s a Szovjetunió politikai nagyvonalúsága, bölcsessége éppen abban nyilatkozott meg, hogy a lehetőségeket magukat adta csupán, ránk, magyarokra bízva a megvalósítás módszereit, s e módszereken keresztül a magyar demokrácia típusának, alakjának kiformalását. Ebből a tényből, ebből a magatartásból adódott a magyar politikai öntudat feleledése, a magyar újjáépítés roppanterejű irama, de ebből adódott egy veszélyes felelősség: a demokráciára nekünk kell nevelni népünket, nekünk kell nevelni ifjúságunkat.”²¹⁴ Amennyiben hitte, önáltatás volt. A háború zűrzavara után Bálint Sándor mindebből csak a részvétel erkölcsi kötelességét ismerte. Nem hitt a szovjetellenes propagandának, de nem bízott a Szovjetunió „politikai nagyvonalúságában” és a kommunisták „népi demokráciájában” sem. A „társadalmi újjáépítést” csak a Sacra Hungaria építkezésével, a társadalmi erőforrást jelentő katolikus megújulás szabad folytatódásával tartotta lehetségesnek, a polgári demokrácia alkotmányos keretei között. A „felszabadulást” a lelkek felszabadulásának akarta hinni, de az ország újabb megszállásának kellett látnia. A „radikalizmust” sem az erőszakos „forradalmiságtól”, hanem mélyreható szociális reformoktól remélte. Hasonlóan Bibóhoz, aki a közelmúlt ál- és félforradalmainak tragikus következményeit látva „határolt és tervezett”, stabilizáló és konszolidáló „forradalmat”, vagyis ugyancsak radikális reformokat sürgetett, hiszen „Soha magyar földön annyira még nem hiányoztak egy forradalmi akció lelki előfeltételei, mint ma.”²¹⁵

Bálint Sándor a hitbuzgalmi egyesületektől a KALOT-on keresztül a katolikus politikáig közéleti működésében a reformokat sürgette, ezért tudatában volt annak is, mit jelent majd az új „forradalom”. Azt, amit P. Jánosi József így foglalt össze 1945. májusi, visszhangtalan emlékiratában: „Az a forradalom, amely most sok rombolás közt lezajlik, az elmulasztott reformok következményeire figyelmeztet. A reform és a forradalom között a legalapvetőbb különbség az, hogy a reform idejekorán a legkisebb rombolás irányában szerez érvényt a népeszmékké vált korkövetelményeknek, a forradalom pedig nem a legkisebb rombolás, hanem a legkisebb ellenállás és a legnagyobb rombolás irányában érvényesül a maga elemi erejével. Az elmúlt években épp ezt nem volt hajlandó megérteni az úgynevezett keresztény politika. Támogatott csaknem mindig minden hatalmat a reformok elodázásában és a régi állapotok konzerválásában [...] Vajon úgy állana-e a mai megpróbáltatások között a kereszténység politikai képviselője, ahogyan áll, ha a keresztény politika a templomépítő

²¹¹ Trogmayer Ottó: „*Iparkodtam...*” 77.

²¹² Horváth Dezső: *Tele a kuffer*. Ttáj 1987. 41. évf. 8. 121.

²¹³ E mondata 1979-i portréfilmjében nem hangozhatott el. *Trogmayer Ottó levele Csapody Miklóshoz*. Szeged, 2003. nov. 20. G.aut.

²¹⁴ Ortutay Gyula: *Két előadás*. Egyetemi Nyomda. Bp., 1947. 3–4.

²¹⁵ Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: *Válogatott...* 2. k. Magvető. Bp., 1986. 53.

célokon kívül a legszélesebb szociális igazságosságot, a legnagyobb emberi jogot, a legbiztosabb szabadságot is képviselte volna? Ha – mondjuk – csak annyi átmeneti nyomást vállalt volna, mint például a szocialista-, vagy a kisgazdapárt? Akkor ma a mi táborunkban volna annak a tömegnek nagy része, amely jelenleg a szocialista vagy a kisgazdapártban foglal helyet. A keresztény politika azonban a mai és a holnapi tűzököt eladta a tegnapi veréért. Vajon a jelenlegi nehéz helyzetben lenne-e az Egyház, ha a minimális kormánybefolyással kérkedők helyett azokra hallgat, akik idejekorán ajánlották, hogy az egyházi földvagyon nagy részét más, de értékálló vagyontárgyra cseréljék át, és az egyházi vagyonkezelésben hajtsanak végre olyan reformot, mely hatásosan felvilágosítja a vallásos tömegeket arról, hogy a célvagyon tényleg a szegény vallásos tömegek és az Egyház lelki küldetésének érdekeit szolgálja?”²¹⁶

Bálint Sándor hagyatékában található az a megsárgult cédula, amelyre Roger Martin du Gard *A Thibault-családját* olvasva ekkoriban ezt jegyezte ki: „Ezeknek a naiv embereknek (forradalmárokról van szó) a szemében az ember tökéletlensége csak a társadalom hibáinak eredménye – természetes hát, hogy a forradalomba helyezik örült reménységüket. Ha úgy látnák a dolgokat, amint vannak, ha megértenék, hogy az ember piszkos vadállat, és nem lehet változtatni rajta. Minden társadalmi rendszer *végzetszerűen* arra van ítélve, hogy azt tükrözze vissza, ami az emberi természetben *menthetetlenül* rossz. Akkor hát minek megkockáztatni a felfordulást?” A hatvanas évek derekán Kerényi Józsefnek mondta: „Alkatom és humanista gondolkozásmódom minden erőszakos, merev politikától, még ha az a legbelsőbb érzést, a hitet érinti [is], húzódozom, kerülöm. Valószínűleg untauglich forradalmár lennék.”²¹⁷

²¹⁶ EPL 712/1945. *Katolikus párt és sajtó ügye.*

²¹⁷ „Körmendi” 1964. dec. 18-i jelentése. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók.* 0-12554/2. Untauglich: alkalmatlan (ném.)

V.

A politikában 1945–1948

Követve „haladó katolikus meggyőződését”, Bálint Sándor 1945 januárjában lépett be a KDNP-be,¹ melyet rövidesen az ő neve fémjelzett.² A jelöltségre a katolikus reformmozgalmakban, a pártalapításban végzett munkája, tudományos-közéleti tekintélye és háború alatti magatartása alapján Hamvas Endre püspök kérte fel, aki „a klérus kívánságára, mint katolikus politikust a FKP listáján bevitte képviselőnek, emiatt a papság támogatta a FKP-t.”³ A jelölést azért vállalta, mert meggyőződése volt, hogy „abban az újjáépítésben, amely Magyarországra vár a háború és a nyilasok garázdálkodása nyomán, minden, magát becsületesnek tartó, tiszta múltú embernek részt kell vennie, ebből a munkából senkinek sem szabad magát kivonnia.”⁴ Unszolták tanártársai is,⁵ később mégis „nagyon neheze égett, azt panasolta, hogy nálunk Magyarországon minden fontos feladatra csak egy garnitúra van, ezért kell neki is politikai szerepre vállalkoznia.”⁶ Döntése erkölcsi megfontoláson alapult; tisztában volt vele, hogy bár a feladat erkölcsi meggyőződésének megfelel, alkatával és ambícióival szöges ellentétben álló áldozatot vállal. Naplójába nagyfokú naivitással ezt jegyezte be: „Ami már most a jövőt illeti, kétségtelen, hogy a mulasztások és tévedések ellenére is az adott pillanatban csak egyetlen organizáló tényező lesz itt: a magyar katolikus egyház. Különös gonddal kell ügyelnie, hogy a másik tábor ne az ő fegyvereikkel, ne a szemet szemért ószövetségi elv alapján, hanem a kiengesztelődés és nagylelkűség karizmájával próbálja meg visszaszorítani. Nem az a lényeg, hogy önmaga külön mozgalmi életet kezdeményezzen, hanem hogy az új magyar társadalmi fejlődés irányát és egyetemességét kijelölje.”⁷ A november 4-i választásokon a Demokrata Néppárt nemzetgyűlési képviselője lett. Sikerét megfigyelője a ferencesekkel fenntartott különösen jó kapcsolatának tulajdonította.⁸ 1956 elején kelt önéletrajza szerint „a Demokrata Néppárt képviselő tagjaként bekapcsolódtam az országos politikába is. Ez a politikai magatartás azonban 1948 végére már időszerűtlennek bizonyulván, mandátumomról lemondottam.”⁹

A DNP elismerésétől a választásokig

1945. február 21-én Pálffy József hiába fordult Szakasits Árpádhoz, az SZDP főtitkárához, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlésben és a fővárosi törvényhatóságban a KDNP képviselőnek biztosítását kérje,¹⁰ március 6-án eldőlt, hogy a választási indulásra legfeljebb

¹ Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve. 1965. júl. 13. 3. A célszemély... 139.

² P. Békési István emlékezése. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 185.

³ Jelentés. Szeged, 1957. ápr. 1. „Firtos Endre” jelentése. ÁBTL 2255/481 Hunya Benedek Gábor. 0–14967. „Firtos Endre”: azonosítatlan.

⁴ Csapody Miklós: *A kultúra...* 71.

⁵ „Váradi Gábor” 1962. jan. 11-i jelentése. Uo. 85. „Váradi”: Székelyhidi Ágoston (1935–2010) író, tanár, politikus. Szönye Tamás: *Titkos írás* 2. k. 492–495.

⁶ Gáspárné Zauner Éva: *Bálint Sándor emberi...* BSesz 16.

⁷ *Bálint Sándor naplóbejegyzése*. CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 3. III/III-as... 225.

⁸ *Szeged-alsóvárosi egyházközségi tanfolyam*. Jelentés. Szeged, 1948. jan. 15. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁹ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19. G.aut. BSh

¹⁰ PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt*. 10. cs. Főtitk. 203. ő. e. G.aut. Rajta kézírás tintával: „N. B. egyelőre nem ismer el, miután megbolygatná az egyensúlyt. II. 26.”

megkésve kapnak engedélyt: „A Nemzetgyűlés és a Kormány B[uda]pestre jövele után kormányrekonstrukció válik szükségessé, amely a reakciós elemek eltávolítását és a dem[okratikus] elemek megerősítését célozza [...]”¹¹ Eckhardt a reakció vádját 1946 januárjában azzal utasította vissza, hogy a DNP „semmilyen tekintetben nem folytatása vagy újjáélesztése az úgynevezett Keresztény Pártnak, sőt azzal homlokegyenest ellentétben áll, mert ezt a főleg fajgyűlöletre alapított és fővárosi pozíciókért harcoló irányzatot mi nem ismerhetjük el keresztény pártnak.”¹² Barankovics szerint „Ha erre a föltevésre a legcsekélyebb reális alap is volna, akkor én szállanék szembe a legélesebben egy ilyen kezdeményezéssel, élesebben, mint a többi pártok, mert én nemcsak annak okán ítélem el a régi Keresztény Párt és a Wolff-párt politikáját, mivel az nem volt demokratikus, hanem tetejébe[n] még azért is, mert keresztény sem volt, hanem kívül támogató magatartásával egészen Sztójayig minden kormánynak a keresztény egyházak helyeslésének látszatát szállította, és lényegében – akarva vagy akaratlanul – a nácibarát diktatúrás politika malmára hajtotta a vizet.”¹³ Rákosi is tisztában volt a vád alaptalanságával, februárban mégis azt mondta: a KDNP „lényegében a régi reakciós Keresztény Párt. Ez a párt előbb átalakult Néppárttá, és most, hogy nagy a demokrácia keletje, odabiggyeszti neve elé a 'Demokrata' jelzőt.”¹⁴

A bizonytalanságot Serédi Jusztinián 1945. március 29-i váratlan halála fokozta. A szervezők az Ideiglenes Nemzeti Kormány április 8-i, a fővárosi Nemzeti Bizottság április 18-i és a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága május 11-i elutasítása után döntöttek a Demokrata Néppárt elnevezés használatáról. Törekvésük az volt, hogy a DNP a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjaival egyenjogú politikai tényező legyen,¹⁵ ami elválaszthatatlan a polgári demokratikus berendezkedéstől.¹⁶ A kényszerű huzavona láttán azonban csak ideológiai előkészületeket folytattak, a szervezés lendülete megtört, a mozgalmi korszak kölcsönös jóhiszemősége engesztelhetetlen küzdelemmé torzult. Hamarosan pattanásig feszültek a belső ellentétek, amelyek „konzervatívok” és „megújulás-pártiak”, legitimisták és „demokraták”, a hierarchiához hűek és a modernizációt támogatók egyre nyíltabb szembenállásához vezettek.¹⁷ Rontották a helyzetet Pálffy és Barankovics ambíciói is. Kérlelhetetlen viaskodásuk a taktikai engedékenység, puccskísérlet és suttogó propaganda eszközeit változtatva igyekezett gyengíteni a másikat, hasonlóan ahhoz, ami az ellenfelek táborában zajlott.

A *Demokratikus Néppárt célkitűzései a természetjog alapján* című előmunkálat 1945 áprilisára készült el,¹⁸ de az országos hálózatépítés nem haladt,¹⁹ pedig már nem volt sok hátra a választásokig. Május 21-én Barankovics fordult Szakasitshoz, ékesszólóan fejte ki, miért

¹¹ *Kézírási feljegyzés az Összekötő Bizottság 1945. márc. 6-i üléséről.* PSZL 283. f. Uo. 160. ő. e.

¹² *A nemzetgyűlés 11. ülése 1946. jan. 30. Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés naplója.* 1. k. Athenaeum. Bp., 1946. 287. A pártról Gergely Jenő: *A Keresztény Községi (Wolff) Párt (1920–1939).* Gondolat–MTA–ELTE Pártok, pártrendszerek, parlamentarizmus Kutatócsoport. Bp., 2010.

¹³ *Barankovics István levele Szakasits Árpádhoz.* Bp., 1945. máj. 21. 2–3. G.aut. PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt.* 10. cs. 203. ő. e.

¹⁴ Idézi Izsák Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949.* Kossuth. Bp., 1983. 47–48.

¹⁵ Keltezetlen gépiratos vázlat. BSh

¹⁶ „*A Magyar Frontban részt vett Keresztény Demokrata Néppárt...*” 3–4. PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt.* 10. cs. Főtitk. 203. ő. e.

¹⁷ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között.* Szerk. Beke Margit. *Dissertationes Hungaricæ ex historia Ecclesiæ* 14. Köln–Budapest, 1996. 22.

¹⁸ PSZL 283. f. *Szociáldemokrata Párt.* 10. cs. 203. ő. e.

¹⁹ *A Tájékoztató a Demokrata Néppárt szervezőinek és barátainak részére* c. kiskaté 25 pontja a pártra vonatkozó kérdéseket és válaszokat foglalta össze. Uo.

érdeke az új demokráciának, hogy „a keresztény vallásos tömegekben rejlő politikai erőt a maga számára adaptálja és bennök minden jövőbeli reakciós kísérlettel szemben politikai szövetségest találjon [...]”²⁰ Szerinte a DNP akadályozásával a demokrácia önmagát fosztja meg „egyik legfontosabb támasztékától, az ún. baloldali kereszténység politikai vetületétől, a reakció viszont reményeit megnőni látja. A vallásos tömegek érzületére spekuláló reakciót *extra muros* aligha lehet teljesen legyőzni, de biztosan meg lehet semmisíteni véglegesen *intra muros*. Soha semmiféle reakció sem lenne képes komoly keresztény tömeget a maga székere elé fogni, ha ellenfele egy erősen demokratikus, a kereszténységben rejlő politikai erőket érvényesítő párt lenne.”²¹ Érvéleése hiábavaló volt, mert Rákosi már a fővárosi Nemzeti Bizottság április 18-i ülése után úgy döntött, hogy csak hat párt (az FKP, SZDP, MKP, NPP, a PDP és a KNT) indulhat a választásokon.²²

A DNP szakadása tavasz óta váratott magára. A leváltott Pálffy ellenfélnek tekintette P. Kerkait is, aki a párt késedelmes indulási engedélye miatt parlamenti képviselőtűkről az FKP budapesti elnökével, Varga Bélával tárgyalt. A jelöltjeiket vállaló kisgazdák támogatásához megnyerte az alsópapságot is, ami Pálffyékát, akik mindenáron biztosítani akarták maguknak a primás bizalmát, „ellenmegbízottak” szétküldésére sarkallta.²³ 1945 őszén Mindszenty már a Pálffy-féle DNP-t támogatta,²⁴ szeptember 17-én az ONB mégis Barankovics csoportja mellett döntött a négy koalíciós párt azon nyilvánvaló meggondolását követve, hogy egyfelől nincs szükségük újabb riválisra,²⁵ másfelől Barankovics várhatóan kényelmesebb politikai partnernek bizonyul. Az indulási engedélyt kevéssel a választások előtt megkapták ugyan, önállóan mégsem indulhattak az elégtelen előkészületek és a püspöki kar támogatása híján. Barankovics ezért döntött úgy, hogy az FKP-t fogják támogatni. Az alkalmi összekapcsolódás politikai kényszerből fakadt, alapját a két párt bázisának politikai rokonsága képezte. Pálffy és csoportja a Polgári Demokrata Párthoz csatlakozott, jelöltjei a KNT listáján indultak.²⁶

Mindszenty, aki 1945. október 7-én foglalta el a primási széket, kereszténység és kommunizmus ütközőpontját kezdettől egyház és társadalom szétválasztásában látta.²⁷ Székfoglalójában kijelentette: „Nem állhatok be még a közéleti küzdelmek dandárjába, mert egy közjogi örvényben állunk. Úgy látszik, mintha a jogfolytonosságnak erős szálai és finom erezeit elszakadtak volna. Nem egy alkotmányos tényező nincsen a helyén. De ha a balszerencse gyengültével a nemzet megint hidat ver az örvény felett – mint ahogy annyiszor hidat vert, ha élni akart –, akkor úgyis, mint pontifex ’hídverő’, s akár mint az ország első zászlósura, a ti érseketek és az ország primása, résztveszek a jogfolytonosság helyreállításában és továbbvitelében.”²⁸ A püspökkar a primás álláspontját követte;

²⁰ Barankovics István levele Szakasits Árpádhoz. Bp., 1945. máj. 21. 12. G.aut. Uo.

²¹ Uo. *Extra muros*...: a falakon kívül és belül (lat.)

²² *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1. k. Napvilág. Bp., 1997. 207.

²³ Gépirat, keltezés és aláírás nélkül. SzCsPL I. 1. a. 1769/945. (1945. aug. 11.)

²⁴ *Pótlólagos feljegyzések olyan eseményekről, amelyek jelentősnek látszanak és eddig még nem szerepeltek*. ÁBTL Kt–722/64. Dr. Varga Béla. K–1382. 51.

²⁵ Hubai László: *A magyar társadalom politikai tagoltsága és az 1947-es választások*. In: *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Szerk. Feitl István, Izsák Lajos, Székely Gábor. Napvilág. Bp., 2000. 101.

²⁶ *Választások 1945 őszén*. EPL 3451/1945, Hubai László: *A parlament politikai...* In: *A magyar parlament...* 229, Balogh Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945*. In: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1988*. Szerk. Földes György, Hubai László. 2. bőv. átdolg. kiad. Napvilág. Bp., 1999. 216.

²⁷ Kálmán Peregrin OFM: *Dogma – történet*. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Szent István Társulat–Luther. Bp., 2010. 22.

²⁸ *A primás beiktatása*. Hitvallás, 1945. okt. 21. 3.

pásztorlevele a kisgazdapártot támogatta,²⁹ és miközben nem a földreformot helytelenítette, hanem annak pártpolitikai célú végrehajtását, áldást kért a földhöz juttatottakra. A dokumentum semlegesíteni akarta a baloldali agitációt is: „Nem avatkozunk be a választási küzdelmekbe, nem foglalunk állást egyetlen párt mellett sem,” de „aki felelősséget érez gyermekei lelki tisztasága és földi boldogsága iránt, nem habozhat a választások előtt. Csak olyan jelöltre adhatja szavazatát, aki emberileg szólva kezességet nyújt, hogy ilyen válság, ilyen szellemiség, ilyen eltévelyedések többé nem ismétlődnek a magyar földön.”³⁰ Bálint Sándor ilyen jelölt volt. Havass Gézának elmondta, „mint képviselő az őszinte hangnak lesz a szószólója.”³¹

Az elvileg háromhetes, mégis egész nyáron át tartó választási hadjárat őszre érte el csúcspontját. A pártok a plakát- és röplapháború mellett tömeggyűléseket, csoportos beszélgetéseket és ún. házi agitációkat,³² kulturális rendezvényeket, vezetőik rádióbeszédet tartottak. A legjobban megszervezett és legköltségesebb kampányt az MKP folytatta mintegy 8 millió plakát és röpirat kiragasztásával, szétszórásával. Üzemi csoportjainak vezetőitől „templomszolgálatok” szervezését, azaz a prédikációk írásbeli feljelentését kérte.³³ A kisgazdák október 23-i ülése után az volt az általános vélemény, hogy „megerősítette a marxisták pozícióját. Azzal, hogy a koalíció fenntartását hangsúlyozta és vállalta [...] Varga [Béla] figyelmeztetett, hogy mellékkérdésekkel ne veszélyeztessék a főkérdéseket. Ezek pedig: hogy legyen választás, hogy külön listákon legyen és szabad legyen.”³⁴ Bibó is helyesnek vélte, hogy „kifejezetten egyházas párt nem indult, hanem ezek a tömegek a demokráciával szemben kifejezetten pozitív beállítottságú kisgazdapárt felé fordultak, Valóban sok igazság van ebben a felfogásban. Csak az a baj, hogy az egész hadművelet túl jól sikerült.”³⁵ 1945 őszén a szegedi DNP két részre szakadt: egyik csoportjuk a polgári demokratákhoz csatlakozott, a másik Bálint Sándor vezetésével az FKP-t támogatta.³⁶ A Hitvallás világossá tette, hogy a katolikusok nem szavaznak egyházellenes pártra, aminek „ki-ki maga tartozik lelkiismeretesen utána nézni; éspedig nem annyira közvetlenül a választás előtt hangoztatott jelszavakra és propagandára hallgatva, hanem inkább a pártnak egész irányát és vezetőinek erkölcsi felfogását s igazi magyar becsületességét mérlegelve.”³⁷ Hamvas püspök körlevéllel fordult a papsághoz: „az ország s népünk helyzetére való tekintettel, szigorúan meghagyom, hogy sem a szószéken, sem hivatalainkban, sem az iskolákban, sem egyesületeinkben, vagy bárhol, semmiféle szó, megjegyzés, bírálat el ne hangozzék a választási mozgalomban résztvevő pártokkal szemben.”³⁸ Bálint Sándort még a választások előtt fölkereste Erdei Ferenc, az NPP főtitkára. Kérte, lépjen át pártjába, szerepeljen ennek listáján, és fogadja el a kultuszárca.³⁹ Ő azonban régi barátáguk ellenére elutasította, mivel az NPP-t „ateista baloldali” pártnak tartotta, és a DNP tagjaként kisgazda listán vállalt jelöltséget. Nem kívánta elhagyni a tudományos pályát, kormányzati pozíciót sem kívánt magának. Mindenesetre tény, hogy „A Mindszenty által vezetett államellenes

²⁹ Padányi-Gulyás Béla: *A Kisgazdapárt és a koalíció (1945–1946)*. ÚL 1985. 36. évf. 2. 177.

³⁰ Mindszenty József: *Emlékirataim*. 4. kiad. Szent István Társulat. Bp., 1989. 101–102.

³¹ *Havass Géza vallomása*. Szeged, 1965. júl. 13. 2. *A célszemély...* 168.

³² 1945. okt. 23. EPL 3451/1945. *Választások 1945 őszén*.

³³ Uo.

³⁴ *Feljegyzés a Kisgazdapárt üléséről*. Uo.

³⁵ Bibó István: *A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások (1946)*. In: *Válogatott...* 2. k. 307.

³⁶ Farkas Csaba: *Köztörténet*. In: *Szeged története* 5. k. 96.

³⁷ Hitvallás, 1945. okt. 7. 1.

³⁸ Uo. 1945. okt. 21. 4.

³⁹ *P. Békési István emlékezése*. In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 187–188. A tárcát 1945. nov. 15. és 1947. máj. 31. között Keresztury Dezső (NPP) vezette.

összeesküvés felszámolásakor lefoglalt iratok szerint [az] összeesküvés tagjai vallás [- és] közoktatásügyi miniszternek jelölték.”⁴⁰

Nincs nyoma, hogy a DNP rivális szárnyainak valamelyikéhez kezdettől csatlakozott volna. Barankovicsot már kiismerte, mégis az ő modern katolikus néppárt megteremtésére irányuló törekvéseit tudta magáénak, ellentétben Pálffy korszerűtlen konzervativizmusával és ugyancsak hatalmi ambícióktól hajtott merev klérushűségével. Az első szakadás után ezért választotta a Barankovics vezette DNP-t. Belépése után még a KDNP választmányának lett tagja, majd amikor szóba került, hogy „külön katolikus pártot kell indítani, nevezett azonnal a terv mellé állt, és a Demokrata Néppártnak szegedi vezetője lett.”⁴¹ A kisgazdák között felháborodást keltett, amikor „Varga rábeszélte a pártvezetőséget arra, hogy Eckhardt Sándor és Bálint Sándor képviselőket léptessék át a Demokrata Néppártba, tekintve hogy a DN a választásokon nem indulhatott, és hívei a FKP-ra szavaztak.”⁴² Ezzel szemben kettejüket sem a kisgazdapártból nem „léptették át” a DNP-be, sem fordított pártcsere nem történt. Bálint Sándor a DNP saját jelöltjeként, előzetes pártközi megállapodás alapján került a FKP Csanád-Csongrád megyei listájának 12. helyére.⁴³

„Átküldésük” teóriája azonban meggyökeresedett. Az államvédelem egyik túlzó jelentése szerint „A Kisgazdapárt klerikális csoportjának feje, Varga Béla volt az, aki valószínű[leg] Mindszenty utasítására a Kisgazdapártból rávette Eckhardt Sándor és Bálint Sándor képviselőket, hogy lépjenek át a Demokrata Néppártba, azzal az indoklással, hogy rengeteg keresztény szavazott a Kisgazdapártra a választás alkalmával, és ha a Demokratapárt indult volna, rájuk szavaztak volna ezek a tömegek, s így méltányos, hogy a Demokrata Néppártnak a Parlamentben képviselői legyenek.”⁴⁴ Bálint Sándor perének előkészítésekor a rendőrség már úgy tudta, hogy a kisgazdaktól kilépve egyenesen ők ketten hozták létre a DNP-t. „E pártnak volt [szegedi] elnöke egészen megszűnéséig Bálint Sándor, ily módon mintegy a hazai katolicizmus legtiszteltebb közéleti személyiségeként szerepelve, akit egyaránt tiszteltek egyházi, tudományos és politikai körök. A tiszteletet intelligenciája, nagy tudása, embersége, példátlan szerénysége és áldozatkészsége révén joggal érdemelte ki. Bálint Sándor valósággal a középkori keresztény humanizmus elkésett képviselője – de ebben a magatartásban szükségképpen van jó adag szinte bárgyúságnak mondható szelídség, gyermekesség is [...].”⁴⁵ A politikai rendőrség előtt sokáig mégsem volt világos, miképpen lehetett Bálint és Eckhardt a DNP *párttagjaként az FKP parlamenti képviselője*. Ennek okát még 1963-ban is abban találták, hogy „A pártok egyes vezetői és képviselői, ahogy pártjuk vagy egyéni érdekük megkívánta, egyik pártból a másikba léptek, és vállaltak képviselőiséget vagy más vezető tisztelet.”⁴⁶

Noha győzelmüket a kommunisták már biztosra vették, az 1945. november 4-i választás a kisgazdák 57,03 százalékos sikerét hozta. Ez a nemzetgyűlés 409 mandátumából 245-öt jelentett (a közülük később „kiálló” Bálint és Eckhardt nélkül 243-at), amivel nemcsak a

⁴⁰ *Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról*. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁴¹ *Demokrata Néppárt képviselőjelöltjei*. Jelentés. Bp., 1947. szept. 6. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. Ua.

⁴² *Varga Béla*. Jelentés. ÁBTL Kt–722/64. *Dr. Varga Béla*. K–1382. 56.

⁴³ Hubai László: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Napvilág. Bp., 2001. 2. Választókerületi adattár. 154.

⁴⁴ *Dr. Varga Béla nemzetgyűlés elnöke*. Jelentés. 1. ÁBTL Kt–722. *Dr. Varga Béla*. K–1382. 63. Vargát az államvédelem Mindszenty bábjaként akarta láttatni, holott az államforma ügyében is éles összeütközéseik voltak.

⁴⁵ *Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből*. Kivonat. Bp., 1964. dec. 18. 2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁴⁶ *Objektum dossziék összevonása*. Javaslat. Bp., 1963. nov. 1. ÁBTL BM III/III.–3–a. OD. 10–10711. *Volt polgári pártok*.

harmadik helyre szorult kommunistákat (16,96 százalék – 70 képviselő), de a szociáldemokratákat (17,41 százalék – 69 képviselő) is megelőzték.⁴⁷ A törvényhozás tagjainak száma a később behívott tekintélyes tizenkettekkel 421 főre emelkedett.⁴⁸ A választásokon a jogosultak 92,4 százaléka vett részt,⁴⁹ közülük a kisgazdákra 2 697 137-en szavaztak. Ez minden választókerületben az első helyet jelentette, a csanád-csongrádi kerület eredménye mégis alatta maradt az átlagnak: Szegeden 62,2, Hódmezővásárhelyen 45,6 százalékot értek el,⁵⁰ ami csak 144 018 szavazatot jelentett.⁵¹ Ez volt az oka, hogy Bálint Sándor csak az utolsó bejutó, 12. helyről lett képviselő.⁵² Szegeden a nép „meglátta a listán Bálint Sándor nevét, persze, hogy szavazott, óriási többségben szavazott a kisgazdapártra. Balogh páter meg is jegyezte, hogy nagy volt a győzelem. Nagyobb, mint kellett volna, tán nagyobb, mint ahogy szabad volt.”⁵³ Rákosi az MKP KV ülésén már az októberi fővárosi választás után csalódottan állapította meg, hogy „Nagyobb a kommunistáktól való félelem, mint azt előzőleg hittük [...] 8 hónap alatt, bármennyire erősen dolgoztunk is, nem tudtuk ellensúlyozni, különösen nem tudtuk egy ilyen rendkívül súlyos gazdasági helyzetben.”⁵⁴ A DNP mégis mintha megelégedett volna két képviselővel. Pártszervezést sem folytattak, csak a vezetőség tartott olykor megbeszéléseket, voltaképpen értelmiségi klubként működtek.⁵⁵ 1947 nyaráig országos szervezetként nem is tevékenykedtek, némi aktivitást akkor is csak a választások előtt mutattak.⁵⁶

A nemzetgyűlésben (1945–47)

Bálint Sándor mandátumát 1945. november 29-én igazolta a parlament.⁵⁷ Csoportjuk megalakulását december 6-án jelentették be,⁵⁸ pártjuk képviseletében Eckhardt volt jogosult eljárni.⁵⁹ Elszigetelt „frakciójuk” nem volt politikailag vonzó, nem képviselt önálló politikai irányvonalat, a kisgazda képviselőkkel szavaztak együtt.⁶⁰ Bár a nemzetgyűlés első munkanapjáról hírt adott, a kommunista Délmagyarország le sem írta Bálint Sándor nevét.⁶¹ Arról azonban már nemcsak a szociáldemokrata Szegedi Népszava tudósított, de a Délmagyarország is, hogy Bálint és Eckhardt, „akiket a Kisgazdapárt lajstromán választottak

⁴⁷ Hubai László i. m. 74.

⁴⁸ „Az ország szellemi és közéleti vezetőszemélyiségei” közül behívottak: Bölöni György, Dálnoki Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Ruzstem és Zsedényi Béla.

⁴⁹ SZH 1945. nov. 11. 2. és *Magyarország története 1918–1990*. Szerk. Pölöskei Ferenc, Gergely Jenő, Izsák Lajos. Korona. Bp., 1997. 185.

⁵⁰ Balogh Sándor: *Szabad és demokratikus...* 231.

⁵¹ DM 1945. nov. 8. 277. 1. A végleges tájékoztatás szerint az MKP csanád-csongrádi szavazatainak száma 62 640, az SZDP-é 58 814, az NPP-é 16 311, a PDP-é 5237 volt.

⁵² P. Békési István emlékezése. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 185. *Választókerületünk tizenkét kisgazdapárti képviselőt küld a nemzetgyűlésbe*. SZH 1945. nov. 11. 2.

⁵³ Csapody Miklós i. m. uo.

⁵⁴ *Az 1945. október 11-i KV-ülés gyorsírói jegyzőkönyve*. 3–6. PSZL 274. f. *Magyar Kommunista Párt Központi Vezetőségének iratai*. 2. cs. 32. ö. e.

⁵⁵ Szokolczai–Szabó: *Két kísérlet...* 46.

⁵⁶ Hubai László: *A magyar társadalom politikai...* In: *Fordulat...* 105.

⁵⁷ *A nemzetgyűlés 1. ülése 1945. nov. 29.* NN 1. k. 6.

⁵⁸ *A nemzetgyűlés 6. ülése 1945. dec. 6.* NN 2. k. 177.

⁵⁹ Uo. és SZNSZ 1945. dec. 7. 1.

⁶⁰ Hubai László: *A parlament politikai...* 231.

⁶¹ DM 1945. nov. 30. 1.

meg, bejelentették, hogy ezen túl a nemzetgyűlésben a Demokratikus Néppártot óhajtják képviselni.”⁶²

Az államformáról szóló december eleji vitában egyikük sem nyilvánított véleményt. Bálint Sándor a téli szünetet követő első ülésnaptól, 1946. január 29-től vett részt a munkban, február 7-től a földművelésügyi bizottságban is.⁶³ Életében az addigiaknál is tevékenyebb, idejét még inkább szétaprózó korszak következett. Korábban is sokat utazott, a következő években azonban Budapest lett életének második színtere. Amikor a jelöltséget vállalta, tisztában volt vele, hogy új elfoglaltságai miatt megterhelése nőni fog, azt azonban, hogy mit vállalt, ez évben tudta meg. Munkájának lelkiismeretes ellátása sok idejét emésztette föl, ami tudományos munkájának óhatatlan rovására ment. Jócskán lefoglalták a pártélet velejárói is; terheit növelte egyrészt a DNP zűrzavaros, személyes vitákkal terhes belső élete, melyben inkább csak jelen volt, mintsem részt vett benne, s az is, hogy a parlamenti munkát csak Eckhardtal tudta megosztani. Feladata nehéz volt azért is, mert bár Szeged egyházi és társadalmi közéletében otthonosan mozgott, a helyi politizálás lélektana és íratlan szabályai különböztek a „nagypolitikáétól”, ő pedig nem pártaktivistaként került a nemzetgyűlésbe, hanem katedrájáról és a könyvei közül. Ekkoriban azonban még csak negyvenegy éves múlt.

A törvényhozó munka rövidesen próbára is tette. A ciklus nyolc hónapja alatt havonta 7–8, összesen 148 plenáris ülés zajlott le, a bizottsági ülésekről nem szólva. Az interpelláció ellenzéki műfajában mégsem szólalt meg sem első, sem második, országgyűlési ciklusa idején, Eckhardt is csak alig. A DNP interpellációs szereplése 1947 után vált számottevővé, amikor a kommunisták (49) után ők nyújtották be a legtöbbet (38).⁶⁴ A nemzetgyűlés 18 bizottsága általában 25–25 taggal működött. Parlamenti munkája során főként kulturális kérdésekkel foglalkozott, ám hogy Illyés Gyulához, Pátzay Pálhoz hasonlóan miért nem a könyvtári és múzeumi, hanem a földművelésügyi bizottságba került, nincs írásos nyoma (valószínűleg nem a helyek elosztása szerint lett a bizottság tagja, hanem szakmai érdeklődését követve, saját kérésére).⁶⁵ Ha a birtokpolitika kérdéseiben nem is volt járatos, az agrárium történeti, társadalmi, szociális problémáit alaposan ismerte. Nemcsak a Szeged környéki tanyavilág élet- és termelés módja, a mezőgazdasági művelés és a hagyományos közösségi kultúra, hanem a nagybirtokrendszer működése, termelési technológiái is foglalkoztatták. A földművelésügyi és az igazságügyi bizottság 1946. május 2-i együttes ülésén, amikor a telepítésről és a földreform befejezéséről szóló törvényjavaslatot tárgyalták, a telepítési javaslatot elhibázottnak mondta, mert nem szól arról sem, „vajon a német lakosság kitelepítésével kapcsolatban felszabaduló falvakat és földeket kinek a kezébe adják. Itt nagyon fontos, hogy az egyes falvakba olyan lakosságot telepítsenek, olyan vidékről, amelynek gazdálkodási módszerei megfelelnek a juttatott föld természetadta lehetőségeinek. Vannak helyek, ahol külterjes száraz gazdálkodást folytatnak, itt a kalászosok termelésén van a hangsúly, másutt, például a budakörnyéki falvakban a főzelék és a konyhakerti vetemények termelésének van óriási lehetősége.”⁶⁶ Munkájához az Országgyűlési Könyvtárat is igénybe

⁶² Uo. 1945. dec. 8. 1.

⁶³ *A nemzetgyűlés 15. ülése 1946. febr. 7.* NN 1. k. 383. Bizottsági tagságának kezdete *A Nemzetgyűlés almanachja* szerint 1946. okt. 23. (809.).

⁶⁴ Baráth Magdolna: *Interpellációk.* In: *A magyar parlament...* 207, 264.

⁶⁵ „Miután néprajzos vagyok, érdekel, hogy Nagy Imrének a parasztkérdésben mi volt az álláspontja.” *Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve.* Szeged, 1965. júl. 13. 5. *A célszemély...* 141. Bolgov *Sztálin elvtárs „A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéseire” c. munkájáról* c. füzetét (Szikra. Bp., 1949.) is forgatta. *Bálint Sándor könyvtára.* Szerk. Zombori István. Móra Ferenc Múzeum–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. METEM. Bp.–Szeged, 2009. 42.

⁶⁶ *A földművelésügyi és igazságügyi bizottság 1946. máj. 2-i ülésének jegyzőkönyve.* 4–14. MOL XVIII–1–b–8.

vette.⁶⁷ Legtöbb ismerőse a kiscgazdák és a parasztpártiak között volt, de Ortutay, Erdei, Veres Péter mellett gyakran beszélgetett Moór Gyulával, Szent-Györgyi Alberttel, Tamási Áronnal, Illyéssel. Hamarosan köztiszteletnek örvendett a Házban is, és bár jóhiszeműsége miatt megmosolyogták, nevét szülővárosával azonosították.

A képviselőség a munkáspártokban és az NPP-ben, de a tehetősebb gazdálkodókat kivéve az FKP-ban is az életnívó jelentős javulását hozta.⁶⁸ Bálint Sándor, még ha vagyonosnak nem is, viszonylag jómódúnak számított, társadalmi helyzetét tekintve pedig professzor volt, bár a képviselői kérdőív szerint ekkor még csak „egyetemi c. ny. rk. tanár”.⁶⁹ Egzisztenciájának alapját egyetemi jövedelme képezte, anyagi helyzetén mégis igen sokat javított tiszteletdíja, amelynek összege az 1946. augusztus 1-jén bevezetett új pénzben havi 1200 forint volt. Ehhez járult a jelenléti napidíj 35–50 forintja.⁷⁰ Pesti szálláshelye előbb az Arany János, majd a Fő utcában,⁷¹ végül Budán, a pálosok gellérthegyi sziklakolostorában volt.⁷² Elfoglaltságait megszorították a közszereplések, előadások, gyűlések és panasznapok, politikai tájékoztatók. Rádióelőadásai nem folytatódtak, pesti napjaira mégis bőven jutott tennivalója. Újdonsült törvényhozóként az általában keddi–csütörtöki ülések napirendjére rendszeresen készült, igaz, 1946-ban csak egy vezérszónoklatot tartott. Szegeden eközben nemcsak választói keresték, de az országos vezetés tagjaként és helyi elnökként főként helyi ügyekkel terhelték. Nincs nyoma, hogy tartott volna panasznapokat, a kijáró ügyintézés nem is érdekelte, nem is ezt vállalta. Működését a kiscgazdák – nem is paraszt vagy iparos választói, mint inkább a párthoz csatlakozott ügyvédek, tisztviselők, hangadó helyi politikusok – már ezért is ellenszenvvel, elégedetlenkedve szemléltek. Ezt a hangulatot közmondásos jámborsága mellett a jelöltállítások feltűnt riválisainak sérelmei is táplálták. A szemükben rossz képviselő volt, nem törődött választóival, ami hétköznapi értelemben véve igaz volt. Segítő személyzet nem állt rendelkezésére, egyedül rá épült az éppen csak megszervezett szegedi DNP, miközben a kiscgazdák is joggal tekintették képviselőjüknek. Csalódottságukat az magyarázta, hogy sem hivatásos pártember nem volt, aki, megfélemlelve a várakozásnak, a választások után felélenkült közéletben saját fontosságának képes lett volna kellő nyomatékot adni, sem arra nem volt alkalmas, hogy az elvárt hangos radikalizmussal, demagógiával éljen. Sem a napi pártpolitikával nem törődött sokat, sem a közvéleményt foglalkoztató aktuális kérdésekben nem fogalmazott meg olyan határozott véleményt, amely róla kedvezőbb képet rajzolhatott volna. Egy kiscgazda körből érkezett jelentés szerint „Nemigen foglalkozott a párttal és a szegedi szervezettel sem. Egy ízben hatalmi szóval rávettük, hogy tartson az időszerű politikai kérdésekről és parlamenti munkájáról beszámolást, és ezt meg is tette, de nem volt benne semmi köszönet. Amolyan macskás forró kásás beszédet tartott, aminek se füle, se farka nem volt. Amolyan tanári beszámoló volt a katedréről. Nem melegedett össze

⁶⁷ Olvasójegye és az általa kért könyvek listája nem ismeretes. Két műről tudni, hogy beszerzésüket kérte: Vera Figner *Vihar Oroszország felett* c. kötetét (Ford. Szekeres László. Anonymus. Bp., [1947.] 1948. jan. 29-én (beérkezett febr. 14-én) és Carl Damur *Das Fest der Seele. Der Individualismus als Gestalt des Abendlandes [A lélek ünnepe. Az individualizmus, mint a Nyugat megjelenési formája]* c. könyvét (Verlag Paul Haupt. Bern, 1947.) 1948. febr. 25-én (beérkezett másnap).

⁶⁸ Hubai László: *A parlament politikai...* In: *A magyar parlament...* 238. A javadalmazást több pártban is „pártadó” terhelte, ám még nagyobb család mellett is az átlagosnál jóval magasabb életszínvonalat tett lehetővé. Uo.

⁶⁹ Képviselői kérdőíve az Országgyűlés Irattárában. Csapody Miklós: „*A világban...*” 3. kép.

⁷⁰ Csicskó Mária: *Képviselői pályaképek 1945–1953*. TörtSzle 1985. 25. évf. 1. 146.

⁷¹ *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott nemzetgyűlés képviselőinek lakáskönyve*. 1946. évi január havi hivatalos kiadás. Athenaeum. Bp., 1946. 6.

⁷² A Háznagyi Hivatal kérdőíve szerint „Lakásának címe Budapesten: *Pálos kolostor Gellérthegy.*” Csapody Miklós: „*A világban...*” 419.

vele senki, és többször nem is volt a pártszervezetben, mint mondották: nemigen bírta a parasztszagot. Nem is egyszer törtek ki ellene többen, hogy micsoda képviselője ez a pártnak, mikor feléje se néz, és ügyeivel nem foglalkozik [...] Azt mondották, hogy erősen papi barát és azoknak a szekerét tolja.”⁷³ Képviselőként „aktívan nem tevékenykedett. Pártja életébe nem folyt be. Az akkori FKP vezetőség nyomására tartott csak egy-két képviselői beszámolót, de az is semmitmondó volt.”⁷⁴ Segített a hozzá fordulóknak, de a politikai aktivizmus indulatai távol álltak tőle. Nem tartózkodott véleményének olykor határozott kifejtésétől, de alkat és szerep szétfeszítő ellentétét: a szorgalmas alaposság, szemlélődő hajlam és a konfrontatív, szükségképpen mégis felületes közszereplés ütközéseit nehezen viselte. A kifejezetten pártpolitikai fellépés helyett parlamenti munkaterén is körültekintő érveléssel élt. Szereplését általában csekély figyelem kísérte, ez azonban sokkal inkább pártja helyzetéből fakadt, mintsem csupán alkatából és beszédanyagából. Amennyire – különösen 1947. évi nagy sikere után – meghatározó személyisége volt a DNP-nek, annyira csekély volt szerepe a parlamenti életben.

Nem volt egyházpolitikus, legfőbb gondja mégis egyháza volt, miután a kommunisták valódi céljának az egyházak mielőbbi felszámolását, az ország szovjetizálását tartotta. Mint a politikusi szerepre elvei alapján felkért személyiség, szellemi embereként szólalt meg, akinek a hagyománytisztelet és a korszerűség szintézise mellett a katolikus humanizmus, a vallás- és vélemény szabadság jelentette a legfőbb értéket. A helyesnek ítélt társadalmi reformokat e megfontolásból támogatta; 1946-ban „azt mondta, hogy az akkori állapotok olyanok, amiből kifejlődhet Magyarországnak egy szebb és boldogabb jövője. A Horthy-korszak állapotait feudálisnak és elmaradottnak tartotta, s azt mondta róluk, hogy míg minden környező államban már régóta megvolt a földreform és a munkások szociális helyzetének rendezése, addig nálunk az arisztokrácia, a nagytőke és az egyház szoros szövetsége megakadályozta a népi tömegek jobsorsának formálódását, és remélte, hogy az 1946-os idők körülményeiből kifejlődhet az a Magyarország, amely minden polgárának szabadságot és jólétet tud biztosítani.”⁷⁵ Miként még számosan, a helyzetet ő is naivitással szemlélte, jóhiszemősége mégsem rövidlátásból, hanem politikai cselekvésre váltott keresztény elveiből fakadt. Elgondolásait akkor sem lett volna könnyű akár csak részben is érvényre juttatni, ha a DNP demokratikus ellenfelekkel került volna szembe diktatórikus, később állami terrort is alkalmazó politikai ellenség helyett. Ezért helytelen az a felfogás, amely szerint „szent naivitása”, „ügyefogyott jámborsága” vitte volna a politikába, később pedig sikertelensége miatt vonult volna vissza. Ami történt, nem illúzió és valóság drámai ütközése volt, mert az „illúziót” elvei és hite jelentette, azt a valóságot pedig, melyet soha föl sem tételezett éleslátással követett, személyes meggyőződésén átszűrve szemlélte. Mégis különös, hogy bár január végén, a demokratikus államformáról szóló törvényjavaslat vitáján, egy nappal a köztársaságot kimondó 1946:I.tc. elfogadása előtt Eckhardt ugyan kifejtette pártjuk álláspontját, az egyik legfájdalmasabb kérdésben, a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményről lezajlott áprilisi–májusi vitákban egyikük sem hallatta a hangját. Ez annál is furcsább, mert a magyarországi németek 1947 tavaszáig tartó kitelepítése már 1946 januárjában megkezdődött. Túlzott megterhelésükből, főként mégis mulasztásból kínos eset is adódott, amikor Eckhardt egyszerűen fölállt, és közölte a pléniummal, hogy a köztársasági javaslatról a DNP-nek nincsen véleménye. „A bejelentést felháborodással fogadták a képviselőházban. A parlamentárizmus történetében szinte példátlan, hogy egy demokratának és néppártnak nevezett párt ’elfelejt’ megbízást adni hivatalos szónokának akkor, amikor a

⁷³ Kivonat „Széll Lajos” 1958. júl. 7-i jelentéséből. ÁBTL Cs-704. Fellazítók. 0-12554/2.

⁷⁴ Dr. Bálint Sándor ügye. Szeged, 1961. júl. 4. ÁBTL uo.

⁷⁵ Tunyogi Csapó János tanúkihallgatásának jegyzőkönyve. Szeged, 1965. júl. 26. 2. A célszemély... 187.

magyarság sordöntő életformájáról tárgyalnak.”⁷⁶ Hamarosan ismét előkerült a Mindszenty környezetében már 1945 vége óta formálódó gondolat: új, önálló katolikus párt létrehozása.⁷⁷ Az Új Ember hasábjain arról folyt a vita, legyen-e ilyen párt. „A hozzászólók nagy többsége igenlően felelt a kérdésre.”⁷⁸ Mivel elvi akadálya nem volt, Nagy Ferenc miniszterelnök okkal írta Mindszentynek 1946 nyarán: „Politikai párt alakítására katolikus részről eddig kérelmet nem adtak be... a Demokrata Néppárt és legutóbb Sulyok Dezső képviselő vezetése alatt tömörült képviselői csoport is megkapta a pártalakítási engedélyt. Megkapta volna ezt a magyar katolicizmus is, ha kérte volna.”⁷⁹

Szűzbeszédét 1946. március 12-én mondta el.⁸⁰ Felszólalása személyes sorsára nézve is jelképes módon éppen a demokratikus államrend és a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló törvény vitájában hangzott el, melyet Sulyok kifejezésével a népnyelv „hóhértörvénynek” kezdett nevezni.⁸¹ Ez tette lehetővé, hogy a kommunisták a polgári demokratikus elit felmorzsolása után legfőbb ellenfeleik: a parasztság és az egyházak ellen indítsanak támadást.⁸² Az alapgondolat a kiscgazdától származott, akik így próbálták elejét venni a letartóztatásoknak, internálásoknak, mégis éppen ellenük, az 1947. január 5-én „leleplezett” Magyar Közösség-összeesküvés perében alkalmazták először. A törvény halálbüntetést rendelt kiszabni arra, aki a „demokratikus államrend vagy a demokratikus köztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti, a köztársaság ’alapintézményeivel’ szemben fellép, illetve aki a köztársaság elnökének életére tör vagy alkotmányos hatalomgyakorlásában meg akarja akadályozni.”⁸³ Bálint Sándor felszólalása nemcsak logikus felépítése, tárgyilagos hangvétele miatt volt kiemelkedő, hanem azért is, mert elsőként vetette föl alkotmánybíróság felállítását. Mindenekelőtt az „államrend” kifejezés szándékoltan ellentmondásos használatát kifogásolta, mert a javaslat csak „a demokráciaellenes fasiszta parancsuralmi rendszerek érdekében való izgatásra gondolt, amelynek bármilyen, még a legenyhébb alakban jelentkező formájának bevezetésére irányuló törekvést is a legkíméletlenebb módon üldözni kell”.⁸⁴ Álláspontja szerint a szövegnek nem az államrendről, hanem az alkotmányról kellene szólnia, mert így „benne volna a büntetőjogi védelem *minden antidemokratikus, parancsuralmi mozgalommal vagy ideológiával szemben* [...]”⁸⁵ Ezért javasolta alkotmánybíróság felállítását. Azt is kifogásolta, hogy a demokratikus alapintézmények fogalma homályos; „ilyen alapon minden törvény, minden rendelet alapintézménynek minősíthető, és illuzóriussá válnék az egész szónoklás az emberi jogokról [...] némán reszketve kell az állampolgároknak belenyugodniok mindabba, amit a mindenkori kormányzat csinál vagy elrendel, hiszen sohasem tudhatja, hogy mikor helyezik hűtlenségi vád alá. Kissé korlátolt vagy elfogult népbírák szemében ugyanis ilyen formában nemcsak a polgári házasság tűnik fel alapintézménynek, hanem – hogy csak találomra mondjak néhányat

⁷⁶ DM 1946. febr. 1. 1.

⁷⁷ Ez 1948–49-ig elvileg lehetséges lett volna, vö. Szabó Csaba: *Grósz József koncepciók ügyének előzményei*. In: *A Grósz-per előkészítése 1951*. Szerk. uő. Párhuzamos Archívum. Osiris–Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2001. 29.

⁷⁸ ÚE 1946. február 17. 6.

⁷⁹ Idézi Orbán Sándor: *A Demokrata (Barankovics) Párt történetéhez 1945–1949*. Századok, 1958. 111. évf. 1–4. 188.

⁸⁰ *A nemzetgyűlés 24. ülése 1946. márc. 12.* NN 1. k. 703–741.

⁸¹ Szabó Csaba: *Egyházügyi...* 23.

⁸² M. Kiss Sándor: *A magyar társadalom útja az 1956-os forradalomhoz-szabadságharchoz*. Kortárs, 2003. 47. évf. 6. 115–116.

⁸³ 1946:VII. tc. 20–24. *Magyar Törvénytár*. 1946. évi törvénycikkek. Bp., 1946.

⁸⁴ *A nemzetgyűlés 24. ülése 1946. márc. 12.* NN 1. 732.

⁸⁵ Uo.

– a rendőrség, a gazdasági főtanács, sőt, ha tekintetbe vesszük az emberi gyengeségeket is, amelyek ilyen alapon elkerülhetetlenül érvényesülnek, a detektív, a rendőrkapitány, sőt a kisvárosi pártvezető üzleti vagy esetleg anyagi érdekei is.”⁸⁶ Annak eldöntését, mi tekintendő alapintézménynek, nem a bíróra kell bízni, hanem a törvényre. Észrevette azt is, hogy a szöveg azzal, hogy éppen az „egyes személyek vagy csoportok”⁸⁷ demokratikus meggyőződése elleni izgatást büntetné, törvénybe foglalná azt is, hogy a hatalom a korrupcióellenes harcot is bármikor államellenesnek minősítheti, ha „valamelyik illusztris pártnak üzelmeit nyilvánosan vagy magánbeszélgetésekben szellőzteti valaki”⁸⁸.

Azt is gyanította, hogy „alighanem az osztály elleni izgatás kifejezését óhajtották elkerülni, és helyére tették a ’csoport’ szót, mint afféle pótlékot, mert fenn akarták tartani bizonyos osztályok elleni harc terjesztésének jogát, hiszen köztudomás szerint a marxizmus osztályharcon alapul. A pótlék azonban nem túlságosan szerencsés, hiszen a ’csoport’ szót eddig nemzetiségi, etnográfiai értelemben használta a magyar politikai nyelv, és így megint mások önkényére van bízva, mit tesz a ’csoport’ fogalma alá, pártot, szakszervezetet, osztályt, esetleg falusi olvasókört. Annak megállapítását pedig, hogy a demokratikus meggyőződése miatt izgatnak-e egy ilyen csoport vagy egy párt ellen, amikor tudjuk, hogy a választási küzdelmek során a pártok elég kíméletlenül szokták egymást bírálni, a népbíróságra rábízni igen kockázatos dolog a szabadságjogok szempontjából. Ez ugyanis a főbenjáró perek áradatát zúdítaná a magyar közéletre és igazságszolgáltatásra.”⁸⁹ Helytelenítette továbbá, hogy nemcsak a nyilvános izgatás minősülne bűncselekménynek, hanem a népbíróság által ilyennek ítélt magánbeszélgetés, melynek nyomán „a hamis vádaskodásnak, az árulkodásoknak és a személyi gyűlölködésnek olyan lavinája indulhat meg, amely a terror érzését állandóan táplálni fogja, és az állampolgároknak valami kibírhatatlan közhangulatot fog teremteni a helyett, hogy a szabadság üdítő levegőjét biztosítaná számukra.”⁹⁰ A törvény végrehajtását rendes bíróságra bízna, mert „A népbíróság alapjában véve pártbíróság, amely a felvett pártok és a szakszervezetek képviselőiből áll, s amelynek kétségtelenül volt létjogosultsága, amikor az elmúlt rendszer felszámolásáról volt szó. De nem lehet ajánlatos a népbíróságokat a magyar igazságszolgáltatás állandó szervévé emelni, amikor törvénybe iktatott köztársaságunk és demokratikus alkotmányunk védelméről van szó [...] ’Az állampolgári szabadság vagy jogegyenlőség érvényesülése ellen, vagy nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre izgat’, ebből a szövegből én a ’faji’ szónak törlését javasolnám. A magyar törvényhozás nem operált ezzel a szóval, hogy ’faji’. Ez tisztán a fasiszta ideológiának csökevénye, és kívánatos volna, hogy nyelvünkben ez a szóhasználat teljesen kikerüljön.”⁹¹ Felszólalását valószínűleg mindkét oldalon figyelemmel hallgatták, mert a jegyzőkönyv nem rögzített bekiabálást. A másnapi Délmagyarország szerint Bechtler Pétert (SZDP), aki arról beszélt, „milyen hiányosságok tapasztalhatók a demokratikus államrend megszilárdítása szempontjából”, Nánási László (NPP), Szentiványi Sándor (PDP) és Bálint Sándor (DNP) követte.⁹²

Ez évben már nem szólalt fel; visszahúzódását nem magyarázzák sem szegedi, főként egyetemi elfoglaltságai, sem a helyi pártpolitika időt rabló tennivalói. Utóbbiakban jószerevével nem vett részt, a júniusi vizsgaidőszak parlamenti szünetre esett, a július 23-tól augusztus 30-ig megtartott 19 ülésen pedig, bár jelen volt, nem mutatott aktivitást. Igazolatlanul is csak egy

⁸⁶ Uo. 734.

⁸⁷ Az első változatban még „a nép meghatározott csoportja” szerepelt. EPL 1741/1946. *Törvényjavaslat a demokratikus állami rendszer és a köztársaság büntetőjogi védelméről*. 1.

⁸⁸ 1946:VII. tc. 23–24, 27. *Magyar Törvénytár* uo.

⁸⁹ *A nemzetgyűlés 24. ülése 1946. márc. 12.* NN 1. k 734.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. 738.

⁹² DM 1946. márc. 13. 1.

alkalommal (július 30-án) volt távol.⁹³ Passzivitásának oka lankadó teherbírása mellett a DNP helyzete, a párt és az egyház viszonya volt mindazzal együtt, ami országszerte közbeszéd tárgya volt, és amit saját veszélyérzete is jelzett. Az is belátható, hogy két, korántsem tapasztalt politikustól – különösen a DNP 1947 utáni, 61 tagú frakciójának teljesítményét mérlegre téve – nem volt elvárható, hogy minden kérdésben hallassa a hangját. Mégis feltűnő, hogy a legnagyobb horderejű kérdésekben is csak ritkán szólaltak meg, ami főként a vezetés tétováságából, olykor bénult tehetetlenségéből eredt. Bálint Sándor összesen hét beszédet mondott: 1945 novemberétől 1947 nyaráig tartó nemzetgyűlési ciklusa alatt 1946-ban mindössze egyet, 1947-ben hármat. 1947 augusztusától mandátumáról való lemondásának 1948 végi bejelentéséig, azaz országgyűlési ciklusának ki nem töltött ideje alatt 1947-ben egyszer, 1948-ban kétszer volt pártjának vezérszónoka.

1946 áprilisától decemberéig foglalkozott a Ház a magyar–csehszlovák lakosságcsere és a jogfosztott felvidéki magyarság ügyével, a május 7-i párizsi négyhatalmi értekezlet és az 1938-i határok remélt visszaállíthatóságának a közvéleményt szinte mindennél jobban foglalkoztató kérdéseivel. Ekkor tárgyalták a munkavállalók egyéni szabadságát, jogegyenlőségét és emberi méltóságát sértő egyes jogszabályok hatályon kívül helyezéséről szóló javaslatot, a nemzeti vagyontárgyak gondozásáról és a paraszt- és munkásszarmazású szegény és tehetséges gyermekek kollégiumi neveltetésének biztosításáról még Keresztury Dezső által jegyzett tervezetet, továbbá Rajk javaslatát a választói névjegyzék elhalasztott helyesbítéséről. Ők ketten mégsem mondanak véleményt egyik tárgyban sem. Az államrend védelméről szóló vita után Bálint Sándor döntő ügyben többé nem nyilatkozott meg, kevésbé fontos törvényjavaslatok, hozzá nem is illő szakmai kérdések tárgyalása során azonban felszólalt néha. Felemás helyzete a DNP bizonytalanságát tükrözte vissza.

A kommunista sajtó tavasz óta a katolikus iskolákban és egyesületekben, az FKP szervezeteiben leleplezett összeesküvésektől volt hangos. 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter mintegy 1500 egyházi és társadalmi szervezetet oszlatott fel, elsők közt a cserkészszövetséget és a KALOT-ot.⁹⁴ Mindszenty július 21-én a kormánynál tiltakozott, Eckhardt nagy késéssel, október 23-án a miniszterelnököt és a belügyminisztert interpellálta,⁹⁵ de választ csak december 3-án kapott, miszerint a feloszlított egyesületek vagyontárgyai „általában az újonnan alakuló demokratikus katolikus jellegű ifjúsági szervezetek tulajdonába fognak kerülni.” Eckhardt elfogadta a választ.⁹⁶ A primást a püspökkarral szembe fordítani akaró támadások 1946 augusztusában sajtólevelekkel és nyilatkozatokkal kezdődtek, amelyek belső ellenzék összetoborzását célozták.⁹⁷ Az ékverés azonban csak később járt sikerrel, mert a primás ekkor még a katolikus párt ügyében is maga mögött tudta a többséget. Barankovics működését erős ellenszenvvel figyelte (Bálint Sándor szerint egyenesen orosz ügynöknek tartotta),⁹⁸ és a DNP vergődését látva ismét fontolóra vette az új párt létrehozását. A püspökkar 1946. szeptember 6-i állásfoglalása szerint „Barankovicsék és Sulyokék egyesülése kívánatosnak látszik. A püspöki kar tagjai egyenkint ne válaszoljanak a hozzájuk intézett Barankovics-levélre, inkább a megbízott közölje a két párttal azt az álláspontot, hogy kívánatosnak tartja a püspöki kar a katolikus erők összefogását.”⁹⁹ Az említett „Barankovics-

⁹³ *A nemzetgyűlés 47. ülése 1946. júl. 30.* NN 2. k. Athenaeum. Bp., 1948. 554.

⁹⁴ SZN 1946. júl. 6.

⁹⁵ *A nemzetgyűlés 68. ülése 1946. okt. 23.* NN 4. k. Bp., 1952. 70–73.

⁹⁶ *A nemzetgyűlés 73. ülése 1946. dec. 3.* Uo. 357–358.

⁹⁷ Pétery József váci püspök, Czapik Gyula egri érsek és Mindszenty levelei, nyilatkozatai és a sajtóhíradások: EPL 4225/1946. *Katolikus Tábor egysége.*

⁹⁸ „*Mannlicher*” 1961. aug. 22-i jelentése. 2. III/III-as... 71. Valóban beszervezték, de nem az oroszok, hanem a magyar politikai rendőrség. Mészáros István: *Mindszenty és Barankovics.* Adalékok a „keresztény párt” történetéhez. Eötvös József. Bp., 2005.

⁹⁹ *A magyar katolikus püspökkari...* 144.

levél” nem személyes irat, hanem a DNP történetének egyik alapidokumentuma volt, melyet főtitkárként Barankovics, képviselőként Bálint Sándor és Eckhardt közösen jegyzett. Az 1946. július 16-án a püspöki karnak is megküldött udvarias, kissé körülményes, mégis kemény hangú állásfoglalás éppen a „félreértetők” előtt eloszlatva volna el a „félreértéseket”, éles különbséget téve egyházi és katolikus párt közt, elutasítva a primás szándékát.¹⁰⁰ A KAPSZ (a KALOT utódaként létrehozott Katolikus Parasztifjúsági Szövetség) 1946. augusztus 11-i alakuló közgyűlésén elnökké Babóthy Ferencet, alelnökké Bálint Sándort és Bálint József plébánost választották meg.¹⁰¹

1946. november 28-án Bálint Sándor esetében is felvetődött az összeférhetetlenség.¹⁰² Ez még valódi összeférhetetlenségi ügy volt, nem úgy, mint azok a durva eljárások, amelyekben a kommunisták már a koncepciók perek formálódó forгатókönyvei szerint fosztottak meg mandátumuktól képviselőket akár utólag, mert az illető pusztán életét mentve külföldre menekült, akár pedig, mert a KALOT-ban vagy a hivatásszervezetben vállalt szerepet (1947 után a DNP 6 képviselőjét fosztották meg mandátumától „politikai összeférhetetlenség” miatt).¹⁰³ Bálint Sándor esetében csak a tanítóképzőbeli tanárság és a képviselőség összeegyeztethetősége jelentett vitatott kérdést, melynek tisztázását november 19-én kérte, jelezve, hogy összeférhetetlenség esetén képviselői megbízatását tartja meg.¹⁰⁴ Noha a bizottság már december 19-én kimondta, hogy nem áll fenn ellentét, ügyét másokéval együtt csak 1947 januárjában rendezték.¹⁰⁵ Neve ismét előkerült a törvény 1947. végi módosításakor,¹⁰⁶ de mivel a felek a vidéki professzorok összeférhetetlenségét sem pro, sem kontra nem erőltették, nem vették elő többé a kérdést.¹⁰⁷ Egyéves képzős szabadsága nem rendeződött, ezért 1946 decemberében fizetés nélküli szabadságot kért a minisztertől. A képviselőség és a tanári munka összeférhetlensége így már a képzővel kapcsolatban is fölmerült. Hamvas püspök javaslatára a szabadságot megkapta, 1947. május 1-ig azonban egyszerre kellett eleget tennie képzőbeli, egyetemi és parlamenti kötelezettségeinek. Szegeden leginkább a Dugonics Társaság üléseit látogatta, az 1946. október 22-i közgyűlés alelnöknek választotta meg.¹⁰⁸ Hamvas kedvéért egyházi felkéréseknek is gyakran tett eleget. Mint püspöki tanácsadó, és mint az Actio Catholica egyházmegyei bizottságának tagja, közreműködött a Szent Gellért vértanúságának 900. évfordulóján tartott ünnepségek megrendezésében. Az 1946. szeptember 22-i nagymisén és körmeneten Mindszenty is részt

¹⁰⁰ SzCsPL I. 1. a. 1595/946. A Gergely Jenőtől „igazoló jelentésnek” nevezett irat (*Barankovics István pályaképe*. In: *Barankovics István öröksége*. A modern magyar kereszténydemokrácia atyja. Szerk. Kovács K. Zoltán, Rosdy Pál. Barankovics István Alapítvány. Bp., 1997. 16.) valóban kísérletet tett a vita bizalmas tisztázására. Ennek minimális esélyét tekintve jelentősége inkább a DNP álláspontjának megfogalmazásában és a kritika Mindszentyvel való közlésében áll. A memorandumra nem érkezett válasz. Teljes szövege Csapody Miklós: „*A világban...*” 151–163.

¹⁰¹ Balogh Margit: *A KALOT...* 203.

¹⁰² *A nemzetgyűlés 71. ülése 1946. nov. 28.* NN 4. k. 239.

¹⁰³ Földesi Margit: *Házszabályok és összeférhetetlenség*. In: *A magyar parlament...* 166–168.

¹⁰⁴ Szeged, 1946. nov. 19. MOL XVIII–1–b–4. *A Nemzetgyűlés általános iratai 1945–47.*

¹⁰⁵ *A nemzetgyűlés 85. ülése 1947. jan. 20.* NN 4. k. 944.

¹⁰⁶ *Pártközi értekezletek*. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948. Vál. és szerk. Horváth Julianna, Szabó Éva, Szűcs László, Zalai Katalin. Napvilág. Bp., 2003. 1047.

¹⁰⁷ *Dr. Tóth László, dr. Bálint Sándor és dr. Kondor Imre egy. tanárok orsz[ág]gyűlési képviselői helyzetének megszüntetése*. A VKM leirata az érintetteknek. Bp., 1947. dec. 18. MOL XIX–J–1–h–81–1–I–18.588/1947. 55.

¹⁰⁸ Péter László: *A Dugonics Társaság elnökei*. In: *Szegedi tudósítások* 93.

vett.¹⁰⁹ Szent Gellért karcsontereklyéjét ekkor még a Magyar Állami Rendőrség díszszázada kísérte, Mindszenty a körmenet után mintegy 70 ezer ember előtt beszélt.¹¹⁰

Bálint Sándor nemcsak Szegeden „reprezentált”, más meghívásokat sem tudott elhárítani, így jutott el Bajára is november közepén. A Humanista Baráti Közösség meghívására tartott előadást, amelyről a kiscgazda Bajai Kis Újság másnapi száma az első oldalon adott hírt. A szegedi egyetem „vallásos néprajzban különösen jónevű művelője [...] A magyar mélykultúráról szólva rámutatott arra, hogy milyen tanulságokkal szolgálhat a mai élet megoldásaihoz a népiség, a néplélek, a népi kincsek ismerete [...] A társadalmi problémák megoldásának népi gyökereit komoly érvekkel bizonyította, de művészetben, költészetben, zenében, táncban rámutatott a magas- és mélykultúra között tátongó szakadéokra is.”¹¹¹ A lap hangot adott a fölötti örömeinek is, hogy „Baján is hallhattunk tudományos előadást olyan előadótól, aki paraszti sorból kilépve a népi értékek országosnevű munkása, aki a magyar néplélek ismeretében meri hinni, hogy a szellem erői új honfoglalásra indulnak az új magyar életben.” A beszámoló szerint nem esett szó politikáról.

A fakultatív hitoktatás ellen

Az ország társadalmi-politikai gleichschaltolása 1947-ben, az FKP szétverésével kezdődött.¹¹² A Magyar Közösség „köztársaságellenes összeesküvésének leleplezését” január 5-én jelentették be. 21-én a Ház baloldali többsége számos képviselő mentelmi jogát felfüggesztette; őket már nem parlamenti bizottság elé idézték, hanem letartóztatásuk után az államvédelem kihallgatósobáiban tettek vallomást. Bár a Közösségnek Bálint Sándor is tagja volt, Szécsény Sándor „családjában” viselt egyszerű tagságát KALOT- és hivatásszervezeti munkájával együtt csak tizenöt évvel később hozták fel ellene.¹¹³ A retorzió elmaradásának az lehetett az oka, hogy a kommunisták első számú ellensége ekkor még a „szövevényes” kiscgazdapárt volt, a DNP-t nem tartották „sürgős feladatnak”, így a likvidációs lista legvégére hagyták.

Bálint Sándor parlamenti évének első eseménye összeférhetlenségi ügyének kedvező befejezése volt. A DNP első, kínos szereplésére akkor került sor, amikor régi interpellációjára Eckhardt választ kapott. Eckhardt a feloszlott katolikus egyesületek elkobzott javainak, főként a hatalmas ingatlanértékkel bíró „katolikus jellegű célvagyon” sorsát firtatta. 1947. január 23-án ismertették Nagy Ferenc miniszterelnöknek az 1946. októberi kérdésre december 4-én adott válaszát, eszerint a vagyont „a demokratikus alapszabályokkal és vezetőséggel újjáalakított katolikus egyesületekre fogja ruházni a belügyminiszter [...] a közvéleményben megnyilvánult nyugtalanság, amely a feloszlott katolikus egyesületek ingó és ingatlan vagyonának további sorsa miatt keletkezett, ezek szerint nem indokolt.” Kellemetlen volt, hogy a válasz elhangzásakor Eckhardt nem volt jelen.¹¹⁴ A földreform befejezéséről szóló törvénycikk után fogadták el, kényszerűen jóváhagyólag, a párizsi békeszerződést, amely nemcsak az 1940. augusztusi határokat állította vissza, de a pozsonyi hídfőnél további három falut is átadni rendelt Csehszlovákiának. Aláírásával végképp szertefoszlottak a magyar társadalomnak a legalább „viszonylag igazságos” békéhez fűzött illúziói.¹¹⁵ Az 1946–47. évi

¹⁰⁹ *Felmutat égbe Szent Gellért keresztje*. Meghívó. EPL 5636/1946. *Őem*[inenciá]ja szegedi útja.

¹¹⁰ *Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története*. Szeged-csanádi Székeskáptalan. Szeged, 2000. 30.

¹¹¹ 1946. nov. 16. 1.

¹¹² Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet–L'Harmattan. Bp., 2011. 19.

¹¹³ *D.N.P. képviselők*. Jelentés. Bp., 1948. dec. 16. 3. ÁBTL BM III/III.–3–a. 10–10711. *Volt polgári pártok*.

¹¹⁴ *A nemzetgyűlés 85. ülése 1947. febr. 20.* NN 4. k. 984.

¹¹⁵ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés* 243.

költségvetést február közepén kezdték tárgyalni. Bálint Sándor az építés- és közmunkaügyi, valamint a vallás- és közoktatásügyi tárca fejezetéhez szolt hozzá. Az elsőben az újjáépítés gyakorlati teendőit és a háborús *tabula rasá*ból adódott új lehetőségeket kapcsolta össze hagyományos városkép és modern célszerűség viszonylatában, majd felhívta a figyelmet az esztétikus tervezésnek és a hagyománytiszteletnek az újjáépítéskor követendő szempontjaira.¹¹⁶ Dicsérte a fővárosi Közmunkák Tanácsának munkáját, szót ejtve Szeged modern városrendezési tervéről.¹¹⁷ Mielőtt a költségvetési fejezetet elfogadta volna, megyei és városi főépítész rendszer kiépítését javasolta.¹¹⁸

Bekapcsolódott az 1947. március 8-án Tiszatáj címmel megjelent szegedi havi folyóirat munkájába is; a szerkesztőbizottságban a Dugonics Társaságot képviselte.¹¹⁹ Március 12-én, amikor „Szeged népe lelkesen tüntetett az örök barátság mellett a szegedi Magyar–Jugoszláv Társaság ünnepi közgyűlésén”, beválasztották az elnökségbe.¹²⁰ Az 1946–47. tanévben, Szeged környéki falvakban előadott balladaműsoraik összeállítását segítve, jelen volt az egyetemi Mária-kongregáció népi csoportjának táborozásán.¹²¹

Február 25-én az oroszok letartóztatták Kovács Bélát, az FKP főtitkárát. A katolikus egyesületek feloszlata után az egyházi iskolák elleni sajtópropaganda is erősödni kezdett; a főként a katolikus iskolák színvonalát, reakciós, szovjetellenes szellemét kárhóztató támadások háttérében az állt, hogy 1947. február 28-án az FKP Politikai Bizottságának ülésén, követve az MKP döntését, Ortutay Gyula az ún. fakultatív hitoktatás bevezetését javasolta.¹²² A kötelező hitoktatás eltörlését és az egységes tankönyvek bevezetését a koalíciós pártok március 5-i ülése vette napirendjére. Rákosi Moszkvába írt levele szerint „A fakultatív vallásoktatást mi Nagy Ferencsel és pártjával akarjuk bevezettetni, ezért kénytelenek vagyunk felfüggeszteni az ellene irányuló közvetlen támadásokat mindaddig, amíg ebben a kérdésben következetes marad. Ha kiderülne, hogy e téren is kettős játékot játszik, akkor könyörtelenül leleplezzük: ő kezdeményezte a fakultatív vallásoktatás napirendre tűzését, és ezzel rá hárítjuk a felelősséget ezért az előkészítetlen lépésért. Ugyanakkor követelni fogjuk, hogy vegyék le napirendről ezt az egyelőre még el nem dönthető, s az újjáépítést zavaró kérdést. Ezután vetjük fel a kérdést: mennyiben felelős Nagy Ferenc az összeesküvésért.”¹²³ A fakultatív hitoktatás bevezetését a március 11-i pártközi értekezleten ismét felvetette az MKP.¹²⁴ A tervet éppen a csongrádi FKP-szervezet minősítette náci „gleichschaltolásnak”,¹²⁵ Mindszenty pedig Nagy Ferencnek írt tiltakozó levelet. A katolikus papság és a hívek, tanárok és diákság országossá szélesedett tömegmozgalmához csatlakoztak a protestánsok is. Március 19–22-én Szegeden is diáktömegek vonultak föl „Hittant akarunk!”, „Kötelező hitoktatást!” jelszavak alatt. Tiltakozásuk a tavasz legnagyobb ellenzéki megmozdulása volt,¹²⁶ 17 diákot tartóztattak le.

¹¹⁶ *A nemzetgyűlés 98. ülése 1947. febr. 20.* NN 5. k. 790.

¹¹⁷ Pálffy-Budinszky Endre *Szeged szabad királyi város városfejlesztési programja (1941) és Szeged törvényhatósági joggal felruházott szabad királyi város művészi kialakításának terve c. munkái* alapján. (1943). Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

¹¹⁸ *A nemzetgyűlés 85. ülése 1947. jan. 20.* NN 4. k. 791.

¹¹⁹ Péter László: *Az indulás.* In: *Szegedi örökség* 123.

¹²⁰ SZNSZ 1947. márc. 12. 2.

¹²¹ *Takáts Ágoston emlékezése.* BSesz 18.

¹²² A fakultatív hitoktatásról Kovács Éva: *A magyar közoktatásügy története 1945 és 1956 között.* (A magyar közoktatás-politika ideológiai változásai). PhD-értekezés. Bp., 2003. 111–122.

¹²³ Idézi Szabó Csaba: *Egyháziügyi...* 27.

¹²⁴ *Pártközi...* 448. Rákosi egyenesen a szegedi kiscgazdák „jobbszárnyának garázdálkodásáról” beszélt. Vö. Kovács Éva i. m. 117–119.

¹²⁵ *Egyháziügyi...* 28.

¹²⁶ Farkas Csaba: *Köztörténet.* In: *Szeged története* 5. k. 103.

Hamvas püspök Rajknál tiltakozott, P. Kerkai egykori KALOT-munkatársa úgy tudta, hogy a lefogottak Bálint Sándor képviselői közbenjárására szabadultak ki.¹²⁷

Március 12-én, második költségvetési felszólalása ilyen hangulatban hangzott el a kultusztárca vitája során.¹²⁸ Leginkább a közepétől egyetértő megjegyzésektől kísért előadásában tanári tapasztalatai nyomán lényeglátó egyszerűséggel fogalmazta meg a mindenkori magyar kulturális politika feladatait, amelyeket nevelési és művelődéspolitikai hitvallásaként jelölt meg. Pátosz nélküli, mégsem érzelemmentes beszéde ama felfogásának sűrítménye volt, amelyet a harmincas évek óta többször kifejtett pedagógiai írásaiba. Kiindulópontja demokrácia és művelődéspolitikai elválaszthatatlan összetartozása volt. Megállapítása szerint „a művelődés évszázadokon keresztül az egyházak feladata, szinte privilégiuma volt. Ezekről az egyházaktól – akár a katolikus egyháztól, akár a protestáns egyházaktól – nem lehet elvitatni a kultúr-demokrácia törekvéseit, nevezetesen azt a szempontot, hogy a magyar művelődés ügyét osztályokon felül is szolgálták.”¹²⁹ Nem mulasztotta el megjegyezni, hogy bár az eötvösi művelődéspolitikai nagy lendülettel építette ki a közoktatás európai rendszerét, „A század evolúciós szelleme következtében a nyugati polgárosult nemzeteket vette eszményképnek, és bizony sokszor elhanyagolta a magyar hagyományok tudatos ápolását, illetőleg a modern körülményekkel akár szociális, akár etnográfiai, népi, nemzeti követelményekkel való egyeztetését. Ennek a hiánynak az lett a következménye, hogy a nyugati példaképek utánzásában, bizonyos értelemben gyökértelenné vált. Ezt a gyökértelenséget az akkori szociális viszonyok, az egész kiegyezési korszak szociális struktúrája is előidézte, és bizony ez a középosztály elvárta, hogy az egyszerű társadalmi rétegek feltörekvő fiai is megtagadják azokat a kapcsolatokat, amelyek a hagyományokon keresztül saját osztályukhoz fűzték őket, akár munkásról, akár parasztról volt szó [...]” E kultúrpolitikának része volt „az asszimiláció ábrándjának szolgálata is, amely – nagyon jól tudjuk – arra vezetett, hogy főleg a nemzetiségi vidékeken építettek iskolákat, és ezen a réven próbálta a 67-es korszak a nemzetiségeket a magyarság ügyének megnyerni. Az eredmény azonban az lett, hogy éppen magyar iskolákban nevelkedett fel – ez bizonyára a magyar türelemnek szép példája – egy olyan nemzetiségi középosztály, amely a bennünket környező új országok és demokráciák létrehozásában igen tevékeny szerepet játszott. De éppen abból, hogy – Budapest kivételével – különösen a peremtájakra irányult a magyar kultúrpolitika érdeklődése, következett az, hogy bizony a parasztság, főleg az Alföldön, meglehetősen elhanyagolt helyzetbe jutott [...]”¹³⁰

Ezt a vitát használta fel a fakultatív hitoktatás elleni tiltakozásra. Március 13-án elutasította, hogy a keresztény ember „feláldozhatatlan és legdrágább java”, a hit és a hitoktatás pártközi alku tárgya lett. Addig „a történelmi materializmus világnézetét valló, marxista pártok is tartózkodtak olyan cselekedetektől, és más világnézetű pártokkal való együttműködés előfeltételül nem állítottak fel olyan programmatikus követeléseket, amelyek a nemzet túlnyomó nagy többségének vallásos meggyőződését sértve, a kultúrharci veszélyét idézhették volna fel – olvasta a párt deklarációját. – A nemzet túlnyomó nagy többségét alkotó, vallásos meggyőződésű állampolgárok joggal kívánják, hogy a koalíciós pártok a megoldásnak olyan módját válasszák, amely a világnézetek szigorú konzekvenciáit összhangba hozza az újjáépítésnek is előfeltételét jelentő lelki, társadalmi és politikai békesség követelményeivel.”¹³¹ A március 14-i kormányátalakításkor Ortutay Gyula került a

¹²⁷ Takáts Ágoston emlékezése. BSesz 19.

¹²⁸ A nemzetgyűlés 109. ülése 1947. márc. 12. NN 6. k. 645–650.

¹²⁹ Uo. 645.

¹³⁰ A nemzetgyűlés 110. ülése 1947. márc. 13. NN 6. k. 650.

¹³¹ Uo. 704.

kultusztárca élére.¹³² Bár főként a hitoktatás miatt megneheztelt Bálint Sándorra, kapcsolatuk ekkor még barátinak volt mondható. A fakultatív hitoktatás bevezetésére végül 1949 szeptemberében került sor.

Egyházi párt – világnézeti párt

Miután Barankovics híret vette, hogy Mindszenty környezetében az új katolikus párt gondolata immár legalább harmadszor ismét fölmerült, 1947. március 31-én kihallgatást kért a prímástól. Még mindig szerette volna megnyerni, hiszen a DNP-t, még ha csak a Dunántúlon volt is viszonylag jó szervezettségű, ismerte a közvélemény, hallatta a hangját. Levelében visszautalt Bálint Sándorral és Eckhardttal írott memorandumára, s bírálatát némileg elrejtve, most is Esztergom „illetékesi” álláspontját firtatta.¹³³ Válaszképpen nyers hangnemű tervezetet kapott, melyben álláspontja megtagadását, a DNP Mindszentynek való teljes alávetését és a „közéleti szektarianizmus” kerülését kellett volna aláírnia.¹³⁴ Mivel erre nem volt hajlandó, a felek „diplomáciai kapcsolata” rövid időre megszakadt. Közben Mindszenty a fakultatív hitoktatás miatt Ortutayt előbb megfenyegette, majd ki is közösi tette,¹³⁵ Rákosiék pedig folytatták az ÁVO ún. vonalas megfigyelési szisztémájában az I. vonalba sorolt pártok,¹³⁶ mindenekelőtt a kisgazdapárt széttzilálását. Nagy Ferenc miniszterelnök után június 2-án külföldre menekült Varga Béla, a Nemzetgyűlés elnöke is, az FKP elnöki tisztét kommunista nyomásra Dobi István vette át.

Az új választójogi törvényt be sem terjesztették, amikor a pártok már hónapok óta folytatták a felkészülést, a legerőteljesebben most is a kommunisták és a kisgazdák. Mindkét oldal várta az egyházi állásfoglalást is, leginkább a DNP, hiszen '45-ben is ők fizették meg a huzavona árát. Barankovics azonban, elkerülni akarván az újabb fiaskót, hiába vette föl a kapcsolatot újra a prímással, válaszul ismét csak kemény, szinte hadüzenetszerű tervezetet kapott,¹³⁷ mert Mindszenty számára is egyre fontosabb lett a csipkerózsika-álmú, a parlamentben is csak tétován működő DNP; miközben a KALOT 1946. nyári betiltása után a KAPSZ érdemi megszervezésére nem volt lehetőség, a DNP lett az ország második legnagyobb pártja. Bár Barankovicsal szemben inkább taktikai megfontolások vezették, a DNP-t Mindszenty is a magyar katolicizmus egyetlen politikai erejének tartotta. Számára a program „megváltoztatva a változtatandókat” lényegében elfogadható volt, Barankovics azonban semmiképp, ezért a főtítkárra leváltásával, legalábbis hatáskörének erős csorbításával

¹³² Kinevezésekor Ottlik Géza ezt írta neki: „Kívánom, hogy ne kelljen nekem húsz év múlva olyan regényt írnom rólad, amelyiknek a végén az olvasók megrendülten fakadnak könnyekre, látván, hogyan sodorta el a hatalom a regény tisztaszívű hősét a politika jellem-csapdái és ocsmány zúrzavarán keresztül a reménytelen magányba, magáramaradottságba; egyszerűen ügyelj a 'happy-ending'-re, légy szíves, ha már cselekvő-ember lettél közülünk, a szemlélők közül és alkotók közül – ámbár remélem, csak átmenetileg.” *Ottlik Géza levele Ortutay Gyulához*. Gödöllő, 1947. márc. 14. G.aut. MOL XIX-I-1-v-1. f.

¹³³ *Katolikus közélet*. EPL 2109/1947.

¹³⁴ *Nyilatkozat*. Bp., 1947. márc. EPL 2296/1947. *Barankovics István*.

¹³⁵ *Mindszenty József levele Ortutay Gyulához*. Esztergom, 1947. ápr. 12. Gépiratmásolat. 2360. EPL 7215/1947. *Ortutay Gyula* 8975/1947, *Mindszenty József levele Ortutay Gyulához*. Esztergom, 1947. ápr. 15. Gépiratmásolat. 2360. uo 7215/1947. és *Ortutay Gyula* 8975/1947. 2360. uo. 8975/1947.

¹³⁶ Gyarmati György: *A társadalom közérzete a fordulat évében*. In: *Fordulat...* 126.

¹³⁷ PSZL 247. f. *Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége iratai*. 7. cs. 229. ó. e. és BSh A kommunisták tervezetén ez áll: a „Badalik [Bertalan] által a hercegprímás megbízásából Barankovicsnak átnyújtott szöveg. A hercegprímás abban az esetben, ha Barankovics ezt a szöveget aláírja, teljes erővel a Demokratikus Néppárt mögé áll.” Bálint Sándor saját példányán ceruzával írva: „Helyes számítás emberek gyávaságára építeni, de oktalanság egy egész nemzetet gyávának és megfélemlíthetőnek tartani.” BSh

próbálta a pártot „saját képére” formálni. A DNP-re az egyház irányvonalát követő, személyesen általa uralt politikai alakulatként, *egyházi* pártként lett volna szüksége, vele szemben Barankovicsnak modern, erősen szociális, a korszerű katolicizmust képviselni képes *világnézeti* pártként. A katolikus *egyház pártjának* és a keresztény *világnézet pártjának* ez az ellentéte feloldhatatlannak bizonyult. A konfliktust alkati és személyes ellentéteik, Mindszenty merev autokratizmusa és Barankovics politikai ambíciói élezték ki végleg. Mivel Barankovics nem írta alá a primás második diktátumát sem, szertefoszlott az egyházi támogatás reménye. A küzdőfelek engesztelhetetlen párviadalának a katolicizmus védelme látta legnagyobb kárát, az a cél, melyet mindketten el akartak érni. Barankovics lehetőség szerint Mindszentyvel, Mindszenty ekkor már kizárólag Barankovics nélkül.¹³⁸

Közben az FKP szétesése felgyorsult. Rákosi ekkor még úgy tudta, hogy a primás a DNP mögött áll, így a választások kiírása kétszeresen sürgetővé vált számára: „július 24-én feloszlattuk az országgyűlést, s az új választásokat augusztus 31-ére tűzzük ki [...]”¹³⁹ Mindszenty 1947. július 21-i, Barankovicstól aláíratlanul maradt tervezete után a püspöki kar július 25-i választási körlevele sem a DNP-t nem támogatta, sem más pártok mellett nem kötelezte el magát. Az egyház „bármiféle pártnak kifejezett támogatásától tartózkodni kényszerül. Híveinek azonban lelkére köti, hogy választó jogukat, amennyiben azt a módosított törvény meghagyta, lelkiismereti felelősségük átérzésével gyakorolják.”¹⁴⁰ Az espereseknek szóló bizalmas körlevél azonban azt az iránymutatást adta, hogy az alábbi pártok támogatása célszerű: „1. Keresztény Női Tábor; 2. Pfeifferék, esetleg Polgári Demokrata Párt keretében; 3. Barankovics Néppárt; 4. Kisgazdapárt.”¹⁴¹ A választásra jogosultak körét radikálisan szűkítő törvényt július 23-án fogadták el. Rákosi ezt írta Moszkvába: „Az új választási törvény alapján a választók 12–15 százalékát, mint reakciósokat és fasisztákat törölni akarjuk a választói listáról. Ez a szabály minden pártot megijesztett, mivel a törléseket végrehajtó személyek nagyrészt kommunisták. Ezt azzal akarjuk enyhíteni, hogy a listarevíziót a szociáldemokratákkal együtt hajtjuk végre, ami azonban csökkentheti az akció eredményességét. A szavazók száma a törlések ellenére is nagyobb lesz, mint 1945-ben, így a választások kimenetele még mindig bizonytalan.”¹⁴² Július 25-én Tildy Zoltán köztársasági elnök fel is oszlatta a nemzetgyűlést, és az augusztus 31-re kiírt választások után összeülő országgyűlést szeptember 16-ra hívta össze. Július 29-én „a reakció elleni közös harc” frontján választási szövetség („Baloldali Blokk”) jött létre az MKP, az SZDP, az NPP és az FKP részvételével. Mindszenty augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján hirdette meg az 1948. december 8-ig, Szeplőtelen fogantatás ünnepéig tartó Mária-évet, melynek megnyitását 60 ezren,¹⁴³ az év zárándoklatain 4 600 000-en vettek részt, annak ellenére, hogy a karhatalom a legtöbb rendezvényt brutális eszközökkel, rémhírterjesztéssel és más módon országszerte akadályozta. A Mária-év 1948-i szegedi zárándoklatán, amelyet az alsóvárosi templom búcsúján tartottak, Bálint Sándor is részt vett.¹⁴⁴

A kisgazdapárt megállíthatatlan eróziója következtében a DNP vált a koalíció legnagyobb ellenfelévé, bázisát és gyűjtőpárti jellegét tekintve rövidesen a kisgazdák „utódpártjává”. Noha kormányképes, a polgári demokráciát a természetjog és a tízparancsolat tanításaival kiegészítő programmal indult, deklaráltan ellenzéki szerepre: csak programja képviselőtére, és

¹³⁸ Ellentéteikről Mészáros István i. m. Mindszenty követeléseiről Szokolczai György: *Mindszenty és Barankovics – avagy a keresztény politika és a modus vivendi*. Magyar Szemle, 2007. 2. évf. 9–10.

¹³⁹ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések...* 1. k. 404–406.

¹⁴⁰ Mindszenty József: *Emlékirataim* 181.

¹⁴¹ Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. Elektra. Bp., 2002. 161.

¹⁴² Szabó Csaba: *Egyházügyi...* 30.

¹⁴³ *Hazánk*, 1947. aug. 20. 5.

¹⁴⁴ Bálint Sándor szóbeli közlése. 1977. dec. 16.

nem megvalósítására készült.¹⁴⁵ A DNP országos és csanád-csongrádi listája élére egyaránt Bálint Sándor, pártjának ekkor országszerte legelismertebb politikusa került. Tekintélyét sem a Mindszenty és Barankovics közti konfliktus, sem pártjának látens szereplése nem ásta alá. Mivel a DNP „evangéliumi szocializmus” egyszerre képviselte a kor modern európai kereszténydemokráciáját és a magyar hagyományokat, noha Mindszentyvel szemben egyértelműen Barankovics mellé állt, kettejük harcában nem vett részt. Országos listavezetői helyét szegedi ismertsége mellett főképpen ez indokolta. Csanád-csongrádi első helyét¹⁴⁶ – amellet, hogy a nemzetgyűlésben addig is ő volt Szeged képviselője – az is egyértelművé tette, hogy a helyi eredmény az 1945-i választásokon gyenge volt, ezért rá, mint rangot adó névre, ebben a helyzetben még nagyobb szükség volt. A DNP nyár közepétől fokozta a szervezőmunkát, s mivel a kiszáradt tovább gyengültek, a „katolikus párt” iránti társadalmi igény is megnőtt. A július óta tartó kampányküzdőlemben a koalíciós pártokat vállalataik sokasága támogatta, sokszázézes tagdíjuk mellett rendelkezésre állt választási gyűjtéseik bevétele is. Az MKP-nak csupán gyűjtésből 6 781 645 forintnyi kampánypénze volt, az FKP 1 756 500 forintot költött.¹⁴⁷ A DNP-t főként régi KALOT-osok tízezrei támogatták változó készségű egyházi segítség mellett. Bálint Sándor is úgy emlékezett, hogy gyűlések mellett röplapokkal, egyházi és ifjúsági segítséggel népszerűsítették a pártot,¹⁴⁸ amelynek anyagi lehetőségeiből mindössze 25 és 30 pontos kiskátékra,¹⁴⁹ a 6-os listát féltucatnyi, területi változatokban népszerűsítő röplapra,¹⁵⁰ aprónyomtatványokra és meghívókra,¹⁵¹ olykor a jelöltek bemutató röplapra futotta.¹⁵² Központi kiadványuk Barankovics augusztus 10-i győri programbeszéde volt, amely a DNP 1945. szeptember 25-i értekezletén elhangzottakra épült.¹⁵³ (A gyűlésen Barankovics „hatnegyed órás hatalmas beszédben ismertette a Néppárt programját.”)¹⁵⁴ A DNP ugusztus elején arra is fölívta választóinak figyelmét, hogy a névjegyzékek augusztus 11–13. közti közszemlére tétele után 18-ig tehetnek észrevételeket.¹⁵⁵ Bálint Sándor kerületi elnök a DNP választási megbízottjaként a Központi Választási Bizottságtól annak megállapítását kérte, hogy ugyanazon személy hányszor és hol szavazott Szegeden.¹⁵⁶ Fellépésével az ún. kékcédulás választások ellen tiltakozott.

A sajtó augusztus 17-én közölte a pártok listáit. A szegedi összeíróbizottság változtatás nélkül elfogadta az SZDP, az MKP, az NPP, a PDP és az MRP listáját. „A legtöbb jelöltet a Demokrata Néppárt listájáról (Bálint Sándor vezeti) törölték [...]”¹⁵⁷ A 25 fős nagybudapesti jelöltlistát Barankovics István főtitkár és Bálint Sándor elnökhelyettes augusztus 20-án hitelesítette.¹⁵⁸ „A választások tisztasága nem matematikai, hanem etikai kérdés – mondotta Barankovics István Szegeden, Szent István napján délelőtt a Széchenyi téren, sokezes tömeg előtt. A nagy lelkesedéssel fogadott gyűlést Bálint Sándor egyetemi tanár vezette be, Szeles

¹⁴⁵ *Ellenzékben marad a Demokrata Néppárt.* Hazánk, 1947. szept. 5. 4.

¹⁴⁶ Uo. 1947. aug. 17. 4.

¹⁴⁷ Izsák Lajos: *A parlamentarizmus veszített csatája – 1947.* In: *Parlamenti választások...* 244–245.

¹⁴⁸ Farkas Csaba: *Köztörténet.* In: *Szeged története* 5. k. 105.

¹⁴⁹ *A Demokrata Néppárt Tájékoztatója.* PSZL 283. f. 10/203. ö. e. 43–44.

¹⁵⁰ *Mit akar a Demokrata Néppárt?* BSh és SK N.495/E–8/83.; *Indul a Demokrata Néppárt!* PSZL 274. f. 7/229. ö. e. 28.; *„Lendülj kereszt magosba, keresztet a hatosba! Istennel a Hazáért és a Szabadságért!* SK N.481/E–8/83..

¹⁵¹ *A DNP debreceni nagygyűlésére szóló meghívó.* 1947. aug. 24. PSZL 247. f. 7. cs. 229. ö. e.

¹⁵² *Pécsi József nyomtatott röplapja.* Uo.

¹⁵³ *Keresztény demokrácia.* Mit akar a Demokrata Néppárt? PSZL 274. f. 7. cs. 22. ö. e.

¹⁵⁴ Hazánk, 1947. aug. 17. 3.

¹⁵⁵ *Gépiratos röplap.* PSZL 247. f. 7. cs. 229. ö. e.

¹⁵⁶ ÁBTL Cs–704. *Fellazítók.* 0–12554/2.

¹⁵⁷ HÚ 1947. aug. 18. 1.

¹⁵⁸ PSZL 39. f. 1946–47–48. 45. ö. e.

Ambrus a kisiparosok követeléseiről beszélt, majd Barankovics [...]” emelkedett szólásra,¹⁵⁹ aki még a választás előestéjén, 30-án két, valószínűleg azonos beszédet mondott: az egyiket pesti gyűlésén, a másikat a Magyar Rádióban.¹⁶⁰ A szegedi népgyűlés után Bálint Sándor Makón is fellépett,¹⁶¹ „frázisoktól és szónoki fogásoktól mentesen, meggyőzően ismertette” pártjának programját.¹⁶²

Bár az MTI Közvéleménykutató Szolgálata a koalíciónak augusztus közepén még 77–80 százalékos győzelmet jósolt,¹⁶³ a 16 kerületből 14-ben indult DNP¹⁶⁴ a csalások ellenére 820 453 szavazatot kapott,¹⁶⁵ amivel 16,50 százalékot, 61 mandátumot szerzett.¹⁶⁶ Bálint Sándor országos listavezetőként lett ismét a parlament tagja, kivülről jutott mandátumhoz a lista 2. helyéről. Az MKP 100, az FKP 68, az SZDP 67 mandátumot szerzett, az MFP 49-et, az NPP 36-ot, az FMDP 18-at, az MRP 6-ot, a KNT 4-et, a PDP 3-at, miután a választási szövetség tagjai a 60 országos listás mandátum 80 százalékát, plusz 48 mandátumot kaptak.¹⁶⁷ A koalíciónak így 271, az ellenzéknek 141 képviselője került be. Az új törvényt követően akkor sem lehet szabad választásokról beszélni, ha a részvétel minden addiginál nagyobb volt, az alig több mint 9 milliós Magyarországon több mint 5 millió.¹⁶⁸ A választási eredmények akkor értékelhetők helyesen, ha az MKP szavazatait el nem ért maximumnak, a többi párt (különösen az MFP, a DNP és a KNT) eredményét elért minimumnak tekintjük.¹⁶⁹ Márai szerint „Mindenki megnyerte azt a bizonyos tombolaoroszlánt, amelyet nem mer hazavinni: csak a kommunisták örülnek a maguk oroszlánjának, nem félnek tőle, ölben viszik haza, megetetik koncokkal, és piros maslit kötnek a nyakába. Igazuk van, a magyar társadalom megérdemli, hogy idomítói természete szerint bánjanak vele.”¹⁷⁰

Az országgyűlésben (1947–48)

A 61 mandátumot hozó győzelem meglepetésként érte Barankovicsot, Bálint Sándort és a pártvezetést a széles közvéleménnyel együtt. Barankovics az eredményt nem az események szerencsés kimenetelének látta, hanem, mint amely „nyitánya egy sok gonddal, áldozattal és szorgalommal munkálkodó jövőnek, melynek nagynak kell lennie”.¹⁷¹ A siker igazi oka P. Kerkai és a KALOT „mélyszántásában”, az MSZN fölzárkózásában, vagyis az újkatolikus tömegmozgalmak hatásában keresendő a kommunistáktól való fokozódó félelemmel együtt. Bár a DNP szervezetei 1947 decemberéig országszerte megalakultak, a választás után éppen a szegedinek nem volt elnöke.¹⁷² Joggal írta Eckhardt a Hazánkban: „Amelyik párt [...] a belső kiépülést nem végzi el, készüljön el a kimúlásra. A politikában nem egyszerűen a tömegek számítanak, hanem a tudatos tevékeny nagy szervezetek, amelyek ismerik céljukat és nincsenek kitéve annak, hogy egy-egy erőpróba elsöpri őket, vagy a tömegek jellemző

¹⁵⁹ Hazánk, 1947. aug. 24. 7.

¹⁶⁰ Uo. 1947. aug. 30. 3.

¹⁶¹ Horváth Dezső: *Szófoszlányok Sándor bácsiról*. Szeged, 1994. 6. évf. 20.

¹⁶² Tóth Ferenc: *Emlékeim...* 11.

¹⁶³ *A magyar parlament...* 125.

¹⁶⁴ Fejér–Komárom–Esztergom és Jász–Nagykun–Szolnok vármegyékben a KNT ellen nem állítottak jelöltet. *Országos lajstrom* (Budapest IV. ker.). MOL XVIII–1–b–10.

¹⁶⁵ *Országos lajstrom*. MOL uo. Az adatot a Szegedi Hírlap is pontosan közölte (1947. szept. 6. 1.).

¹⁶⁶ Hubai László: *Magyarország XX. századi...* 1. 79. 3. táblázat.

¹⁶⁷ Izsák Lajos: *A parlamentarizmus...* In: *Parlamentari választások...* 254.

¹⁶⁸ Erényi Tibor: *Többpárti választások és parlamentarizmus Magyarországon, 1920–1947*. Uo. 271.

¹⁶⁹ Hubai László: *A magyar társadalom...* In: *Fordulat...* 100–101.

¹⁷⁰ *A teljes napló 1947*. Helikon. Bp., 2007. 189.

¹⁷¹ Hazánk, 1947. szept. 7.

¹⁷² ÁBTL BM III/III.–3–a. OD. 10–10711. *Volt polgári pártok*. 0–12145. 146/12.

kedélyhullámozása másfelé sodorja.”¹⁷³ A parlamentarizmus módszeres „népi demokratikus” felszámolása láttán Bálint Sándor hamarosan úgy látta, kilátástalan küzdelmet folytat. „Kissé türelmetlen vagyok a rám váró feladatok miatt, mert tudom, hogy fölösleges elvégezni. Félek a magányosságtól, mégis menekülök az emberek társaságától. Nem tudok imádkozni, közben tele vagyok imádsággal. Érzem, hogy Isten megvet és fölmagasztal egyszerre. Nem tudok az idővel mit kezdeni. Kifolyik a kezemből [...]”¹⁷⁴

Az MKP PB 1947. november 20-i ülése Rajkot azzal bízta meg, hogy az ÁVO gyűjtsön kompromittáló adatokat a DNP képviselőiről.¹⁷⁵ Továbbra is megfigyelték Bálint Sándort is, aki ebben a ciklusban a hét közepére eső ülések idején a pasaréti ferences kolostorban szállt meg.¹⁷⁶ A politikai rendőrség az ott elhangzottakról éppen úgy értesült, mint országházbeli és szegedi működéséről, a DNP megsemmisítése ugyanis elkezdődött már a választás másnapján. Mielőbbi „szétmállasztására” az MKP-t megdöbbentő eredménye mellett az adta az okot, hogy nem volt hajlandó csatlakozni a koalícióhoz. A szétmállasztás lehetőségét Mindszenty és Barankovics végleg megromlott kapcsolata készen kínálta, az állandó lélektani terrort ezért alkalmazták sikeresen az egyházba, a Hazánk szerkesztőségébe küldött ügynökökkel és a képviselők közti ellentétek felszításával. A régi belviszályok a „nem megalkudni, de nem provokálni” híveinek és ellenzőinek összecsapásával már a képviselőcsoport szeptember 12–14-i hévizi alakuló ülésén ki is robbantak. A győzelem után fölállt új frakcióból már indulásakor hiányzott az egység. Az országgyűlésbe nem tudatos, összehangolt politikai erő jutott be, hanem engesztelhetetlen, nem is mindig elvi ellentétek öltöttek parlamenti formát: a DNP sikerével a katolikusok politikai megosztottsága került be a törvényhozásba. A frakció tényleges vezetői a párt intellektuális magjának tagjai, Barankovics, Bálint Sándor, Eckhardt, Mihelics Vid, Rónay György voltak.¹⁷⁷ Az ülésen Mindszenty támogatói fordultak szembe a balszárnyak mondott Barankovics-csoporttal. Mindszenty híve volt Barkóczy József, Belső Gyula, Iszak Kálmán, Keleti Péter István, Kolbert János, Kovács László, Matheovits Ferenc, Pócza Lajos, Vörös Lajos, Zoltán Pál, a Barankovics-csoporthoz tartozott Babóthy Ferenc, Bálint Sándor, Farkas György, Keresztes Sándor, Mihelics Vid, Papp Béla, Pete Ferenc, Rónay György és Szabados Pál. Berkes János, Mészáros Ödön, Pécsi József, Varga László az időnként „önálló” politikai vonalat vivő Eszterhás György mögött sorakozott fel. A keményebb fellépést sürgetők 1948 tavaszán léptek ki. Az első, egyben utolsó frakcióértekezlet „úgy határozott, hogy a párt ellenzéki magatartásán nem változtat.”¹⁷⁸ Az október 16-i tisztújításon megerősítették Barankovics főtítkári tisztét, alelnökké Eckhardtot, az értelmiségi tagozat elnökét, egyben a végrehajtó bizottság tagját,¹⁷⁹ és Szabados Pált választották meg.

Bálint Sándor második mandátumát szeptember 16-i ülésén igazolta az országgyűlés.¹⁸⁰ A közoktatási bizottságba jelölték,¹⁸¹ tagsága mégis bizonytalan. Az 1947. szeptember 18-i

¹⁷³ Hazánk, 1947. szept. 12.

¹⁷⁴ *Breviárium* 24.

¹⁷⁵ *A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának 1947. nov. 20-i ülésjegyzőkönyve*. 2. PSZL 274. f. 3. cs. 120. ö. e.

¹⁷⁶ *Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés képviselőinek lakáskönyve*. 1947. évi december havi hivatalos kiadás. Athenaeum. Bp., 1947. 6.

¹⁷⁷ Szokolczai-Szabó: *Két kísérlet...* 52. Mihelics később a „Molnár Béla” (Szönyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 673, 678–678, 2. k. 190.), Rónay a „Deák” fedőnevet viselte (1. k. 679–680, 2. k. 190, 207).

¹⁷⁸ Hazánk, 1947. szept. 19. 3.

¹⁷⁹ Rosdy Pál: *A magyar és francia nyelv és irodalom mestere*. Eckhardt Sándor (1896–1969). In: *Az idők élén jártak* 41.

¹⁸⁰ *Az országgyűlés I. ülése 1947. szept. 16*. Athenaeum. Bp., 1948. OGYN 1. k. 6.

¹⁸¹ „A DNP részéről jelölések az egyes bizottságokba.” Bp., 1947. szept. 16. *Vegyes bizottsági anyagok 1947–1949. és Bizottsági névsorok 1947–1956*. MOL XVIII-6-a-9.

lajstrom szerint a Közoktatási Bizottság tagja lett,¹⁸² neve azonban nem szerepel a végleges listán.¹⁸³ Amikor 1948 tavaszán, a Pfeiffer-párt mandátumainak megsemmisítése után a helyeket újraosztották, a DNP 18 helyre tett javaslatot, Bálint Sándor nevét ekkor sem találni. Háttérbe vonulásának oka bizonyosan nem egyetemi kötelezettségeinek teljesítése volt, hiszen az új országgyűlésnek 21 bizottsága volt (a legnagyobb testület 51, de a legkisebb is 15 fős volt).¹⁸⁴ Ha nem a pártok „erős embereiből” álló politikai bizottságban, valamelyik másikban biztosan lett volna szakmai érdeklődésének megfelelő helye. A frakció vitáiban igen, a minduntalan kiéleződő személyi és politikai csatákban nem vett részt, annak ellenére sem, hogy sohasem szakított a Barankovics-szárnyal. Társai nagy többségének oldalazó, a rájuk nehezedő nyomás alatt fokozódó tétovaságával, némelyek erkölcsi ingatagságával ellentétben a politikai szolidaritás vezette. Amikor helyzetét végképpen reménytelennek ítélte, lemondott, mintsem politikai menekülőutat keresett volna magának, megőrizve képviselőségét. Az új ülészak „vágóhídi hangulatban” kezdődött. Szeptember 23-án Dinnyés Lajos lett a miniszterelnök, aki október 4-én terjesztette elő programját.

A Szegedi Friss Újság november 11-én arról tudósított, hogy a Dugonics Társaság 366. felolvasó ülésén „Bálint Sándor elnöki megnyitójában Reizner Jánosról emlékezett meg, akinek történelmi munkássága szegedi vonatkozásban ma is a legjelentősebb.”¹⁸⁵ Hamvas püspök november 14-én nevezte ki a csanádi Actio Catholica rendes tagjává.¹⁸⁶

A Magyar Függetlenségi Pártot november 20-án távolították el az országgyűlésből. Miután az ONB az ÁVO segítségével 49 listás mandátumát semmisítette meg, feloszlatták a pártot is, amivel új periódus kezdődött: „Barankovicsék nehéz órája.”¹⁸⁷ A Pfeiffer-párt kiiktatása után az ellenzék nemcsak meggyöngyült, hanem a DNP kivételével meg is szűnt. 1948 második felében Szegeden politikai tevékenységet már csak a párt Délkerületi Központja fejtett ki, tagjait azonban a Mindszenty-ügy idején szoros államvédelmi megfigyelés alá vonták. Bálint Sándor visszavonulása után működésük végleg meg is szűnt.¹⁸⁸

Molnár Erik külügyminiszter december 3-án nyújtotta be a Belgrádban még október 19-én aláírt magyar–jugoszláv kulturális egyezmény becikkelyezését. Két nap múlva Bálint Sándor ehhez szólott hozzá, a magyar–szerb kapcsolatok történetére visszatekintve. Most sem tagadta meg magát, amikor kijelentette: „Különösen a történeti és néprajzi kapcsolatok tudományos feltárása terén még számos kölcsönös feladatunk van, amelyeket a javaslat bizonyára sikeresen fog szolgálni.”¹⁸⁹ Szerinte a magyar külpolitikának érdeke, hogy „a világ sorsát intező nagyhatalmakkal és legközelebről a szomszédos népekkel állandó jellegű jóviszonyt teremtsünk, s egymás között a gyanakvástól és féltreértéstől mentes bizalmi légkört mielőbb megteremtjük. Ami a szomszédos népekkel való viszonyunkat illeti, mi minden olyan utat, módot és eszközt helyeslünk és támogatni óhajtunk, amely a viszonzosság elve alapján a határokon túl élő magyarság jogainak biztosítását is szolgálva alkalmas a szomszéd népekkel az összhang megteremtésére, a bizalom erősítésére és az együttműködés előmozdítására. Ennek egyik előfeltétele egymás tárgyilagos és kölcsönös megismerése, amit hatékonyan szolgálhat az előttünk fekvő kulturális egyezmény is. A dunai népeknek a múltban is közös volt a sorsuk, s ha kormányaik ellenséges cselekményekre ragadtatták is magukat, maguk a népek mindig mélyen át voltak hatva az egymásrautaltság érzésétől és a történelmi

¹⁸² Az Országgyűlési Könyvtár dokumentuma szerint 1947. szept. 17-től lemondásának bejelentéséig, 1949. jan. 12-ig volt a bizottság tagja.

¹⁸³ MOL XVIII-6-a-10.

¹⁸⁴ MOL XVIII-6-a-12.

¹⁸⁵ SZFÚ 1947. nov. 11. 2.

¹⁸⁶ *Hamvas Endre levele Bálint Sándorhoz*. Szeged, 1947. nov. 14. A csanádi püspök levp. G.aut. BSH

¹⁸⁷ 1947. nov. 23. Idézi Izsák Lajos: *A parlamentarizmus...* 256.

¹⁸⁸ Farkas Csaba: *Köztörténet*. In: *Szeged története* 5. k. 120.

¹⁸⁹ *Az országgyűlés 27. ülése 1947. dec. 5.* OGYN 2. k. 93.

sorsközösség élményétől.”¹⁹⁰ Alátámasztásul Teleki öngyilkosságát is fölhozta: „az események folyását megakadályozni nem tudván, halálával adott kifejezést a bekövetkezett események elleni tiltakozásának, de egyben kifejezést adott a magyar nép elítélő magatartásának is. A parlamentnek is akadtak képviselői, élükön Bajcsy-Zsilinszky Endrével, akik illetékes fórumok előtt felemelték szavukat és bátran hirdették Jugoszlávia népei iránt való megbecsülésüket, a velük való együttthaladás szükségességét, és megbélyegezték az akkori magyar kormány eléggé el nem ítéhető bűnös eljárását.”¹⁹¹ Kifejtette, hogy „a magyar nép a jugoszláv nép iránt soha gyűlöletet nem érzett, és a vele szemben elkövetett igazságtalanságokat, és éppen e gáztetteket mindig elítélte.”¹⁹² A Szegedi Népszava szerint *Egyhangú lelkesedéssel szavazta meg a Ház a magyar–jugoszláv kulturális egyezményről szóló törvényjavaslatot.* „Bálint Sándor (Demokrata Néppárt) hangsúlyozta: a szomszédos népekkel meg kell teremteni a gyanakvás nélküli és bizalomteljes légkört. A javaslatot örömmel üdvözlí, és azt maga és pártja nevében elfogadja.”¹⁹³ December 6-án Tito vezetésével kormányküldöttség érkezett Budapestre.

1948-ban már nemcsak a parlamentarizmusba és a polgári demokráciába, hanem az értük folytatott küzdelem értelmébe vetett hit is összeomlott. Ez lett a sokat emlegetett „fordulat éve”. Az év elejére már a függetlenség elérése is kilátástalanná vált; a szovjet megszállás átmenetiségének reménye akkor foszlott szét, amikor 1948. január 4-én az oroszok bejelentették, hogy Ausztriában állomásozó „összekötő egységeik” Magyarország területén maradnak, azt pedig, hogy a hódoltság meddig fog tartani, Szekfü Gyula moszkvai követ már korábban megjósolta: addig, amíg a Szovjetunió létezik.¹⁹⁴ A „klerikális reakció” felszámolását Révai József már a Tájékoztató Iroda 1947. szeptemberi létrehozásakor követelte, 1948 januárjában pedig Rákosi mondta ki, hogy az év végéig végezni kell „az egyházi reakcióval”.¹⁹⁵ Látszatra mégis tárgyalásokat kezdtek Mindszentyvel, aki feltételként a Szentszékkal való diplomáciai kapcsolat helyreállítását, az egyházi sajtó szabad működését, az egyesületek visszaállítását és az egyházellenes támadások beszüntetését fogalmazta meg, eredménytelenül. Az előzetes megbeszélések is megfeneklettek, mert a prímás a szentszéki utasítást várta. Rákosiék hamar belátták, hogy nem fog engedni, ezért kompromisszumképtelenségének bizonyítására tervszerű huzavonába kezdtek. Kezükre játszott, hogy bár a Vatikán kiállt mellette, az ÁVO belföldről és külföldről egyaránt pozícióinak gyengüléséről hozott hírt. Rákosi számára páratlan lehetőséget kínált a régóta szakadás előtt álló, „puhán” politizáló DNP és a vele szemben a tradíciókat védő, „engesztelhetetlen” hierarchia küzdelme: könnyen játszhatta ki Barankovicsot az egyház ellen és a prímást a DNP ellen, ami rövidesen a magyar egyház lefejezéséhez, a párt megsemmisüléséhez vezetett. Kommunista részről még a nemzeti egyház létrehozása is felmerült.¹⁹⁶ Mindszenty is siettetta a szakadást, hogy új pártot hozhasson létre Barankovics ellenfeleiből. Barankovics azon igyekezett, hogy valami módon mégis megbékítse, legalábbis semlegesítse Mindszentyt, miközben furcsa mód osztozott a prímás indokolatlan optimizmusában, mely szerint a Nyugat katonai beavatkozása nyomán „rendszerváltozás” következik be. E változás után Barankovics saját pártját szánta a parlamenti mérleg nyelvének. Mindkét oldal kivárt, passzivitásra utasítva szervezeteit, aminek az országos hálózat elhalála lett a következménye. Növelte a zavart, hogy a jezsuiták ősszel már úgy

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Uo. 94.

¹⁹² Uo.

¹⁹³ A Szegedi Friss Újság hasonló rövidséggel tájékoztatót: 1947. dec. 7. 5. és SZH 1947. dec. 6. 1.

¹⁹⁴ Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor Iroda. Bp., 1990. 308.

¹⁹⁵ *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1. k. 465.

¹⁹⁶ Balogh Margit: *Elvetélt fordulatok az egyházpolitikában*. Kísérletek a nemzeti katolikus egyház megteremtésére. In: *Évkönyv* 1. k. Szerk. Bak János. 1956-os Intézet. Bp., 1992. 227–341.

tudták, hogy a Szentszék Mindszenty lemondatására készül.¹⁹⁷ Az államvédelem nyomon követte a szegedi DNP tevékenységét is: „képviselői beszámolóján dr. Bálint Sándor képviselő csodálkozását fejezte ki a megjelentek csekély számán (mintegy tízen voltak). Beszámolt a parlament heti munkájáról és bejelentette Kolber János[na], a párt zalai képviselőjének lemondását.”¹⁹⁸ A szegedi tagok között „fokozódik a párttal szembeni elégedetlenség annak állítólagos baloldali politikája miatt. A látogatottság és aktivitás egyre csökken [...],”¹⁹⁹ ezért úgy döntöttek, hogy a beszámolókat kéthetente-havonta fogják tartani.²⁰⁰ Székelyhidi pótképviselő, nem tudni, keserű iróniával vagy defetizmussal „több párttagnak azt a tanácsot adta, hogy lépjenek be az M.K.P.-ba.”²⁰¹ Horváth Márton kisgazda elnök „kijelentette, hogy a M.K.P. az Sz.D.P.-t teljesen megsemmisíti, s ezt követni fogja a Keresztény Női Tábor, majd a Demokrata Néppárt, végül a Kisgazda Párt felmorzsolása”.²⁰² Csak a sorrendben tévedett.

Február 8-án, Móra halálának évfordulóján szegedi szobrát Ortutay kultuszminiszter avatta.²⁰³ Az ünnepségen jelen volt Bálint Sándor is. Rendőrségi hangulatjelentés szerint „A Szegedi Egyetemi Napok ünnepségei igen nyomott hangulatban folytak. Nagyrészt csak a népi kollégisták jelentek meg, azokon a többi egyetemi hallgatók, különösen a jogászok, túntetőleg távolmaradtak. Különös érdektelenség nyilvánult meg Losonczy Géza és Ortutay Gyula beszédeivel kapcsolatban. Hasonló volt a hangulat Ortutaynak a szegedi színházban rendezett koncert alkalmával, a délkelet-európai népek kultúrkapcsolatainak szükségességéről tartott rövid bevezetőjénél.”²⁰⁴

A parlamenti viták heveségén a nyár közepétől csak az egyre durvább Mindszenty-ellenes sajtókirohanások léptek túl. A katolikus élet mégis megelevenedett, „a templomlátogatások megsokszorozódtak [!]. A jobboldali érzelmű papság változatlanul folytatja a szószékről demokrácia-ellenes prédikációit.”²⁰⁵ A DNP képviselőit mindenfelé arra kérték, hogy a parlamentben vegyék védelmükbe Mindszentyt.²⁰⁶ A püspöki kar és a párt viszonyát továbbra is a zűrzavar, személyi és elvi ellentétek tették lehetetlenné. A belharcot Rákosiék a sajtóban, az országgyűlésben, a helyi szervezetekben és az egyházban igyekeztek tovább élezni, sok DNP-képviselő mégis alkalmasnak találta az időt, hogy „békebeli” intrikákkal, mások közmondásos politikai rövidlátásukkal növeljék a zavart. Az egyéni ambíciók és a sértettségek, a megalkuvás és a „rosszul akart jó” végzetesen összekeveredett, és már csak a politikai napról napra élést tartották szem előtt. Ráadásul Mindszenty, látva a Néppárt sikerét – amelyet Barankovics megtévesztési manőverének tudott be, annak, hogy a választások előtt „suttogólag” Esztergom támogatásáról beszélt –, még a télen ismét bekapcsolódott a katolikus pártpolitikába. Ekkor már a „kommunistabérenc” főtitkárral együtt a DNP programját is elutasította.

Noha Bálint Sándor a képzőtől szabadságot kapott, újraválasztása után újabb összeférhetlenségi ügye keletkezett. 1946. december 19-én még a nemzetgyűlés illetékes bizottsága mondta ki, hogy az egyházi tanári állás törvény szerint nem minősül közszolgálati alkalmazásnak, s „egyébként sem tekinthető ez az alkalmazás olyannak, amely

¹⁹⁷ ÁVO Phj. okt. 18. Szeged. 6. ÁBTL

¹⁹⁸ ÁVO Phj. febr. 3. Szeged. 5–6.

¹⁹⁹ ÁVO Phj. febr. 10. Szeged. 4.

²⁰⁰ ÁVO Phj. febr. 17. Szeged. 9.

²⁰¹ ÁVO Phj. febr. 24. Szeged. 8.

²⁰² ÁVO Phj. febr. 20. Szeged. 7.

²⁰³ HÚ, 1948. febr. 9. 1.

²⁰⁴ ÁVO Phj. febr. 10. Szeged. 4.

²⁰⁵ ÁVO Phj. febr. 3. Miskolc. 20.

²⁰⁶ ÁVO Phj. febr. 3. Szombathely. 16–17.

összeférhetetlenséget vonna maga után.”²⁰⁷ Az eljárást megismételték, a bizottság új döntését január 8-án fogadta el a Ház.²⁰⁸ Legközelebb a Kossuth-díj alapításáról szóló törvény vitájában szólalt fel. Az előterjesztők „1848. március 15-ének méltó megörökítése céljából a magyar alkotó munka jutalmazására díjat alapítanak. Erre a célra minden évben legfeljebb 25, egyénekenként 25 000 és 50, egyénekenként 10 000 forintos díj osztható ki.”²⁰⁹ A vitában Bálint Sándor emlékeztetett rá, hogy annak idején „Grosschmid Béni, a magyar jogtudomány európai hírű művelője professzori jubileuma alkalmával, Kodály Zoltán pedig egyik munkájának megjelenése alkalmával a magyar kormánytól egyszerűen csak Signum Laudis-t kapott, ami minden sportbajnoknak kijárt abban az időben [...] Amikor azonban a magyar szellemi életnek ilyen világhírű képviselőiről volt szó, és a régi magyar kormánynak nem telt nagyobb jutalomra és elismerésre, mert ezeket fenntartotta közigazgatási és politikai érdemek jutalmazására, akkor ezt a javaslatot, mint komoly, lényeges haladást a legnagyobb örömmel kell üdvözölni [...] engedje meg a miniszter úr, hogy egy személyes ízű, de mindkettőnk számára rendkívül értékes szempontra hívjam fel figyelmét – arról van szó, hogy a magyar paraszti kultúrának, a magyar nép életének nagy értékeit átmentsük ebbe a modern magyar életbe, amely talán itt-ott egy kicsit gyökértelennek tetszik, és éppen a magyar népkultúrának hagyományával tegyük ezt teljessé, ne csak modernné, hanem ízig-vérig magyarrá is. (*Élénk helyeslés és taps az ellenzéken. – Ortutay Gyula miniszter is tapsol.*)”²¹⁰

Március 5-én, a szegedi Katolikus Ház nagybőjti sorozatában tartott előadást *Húsvéti népszokások* címmel.²¹¹ Május óta nem szólalt fel az országgyűlésben, csatlakozott azonban ahhoz a kezdeményezéshez, amelyben a szegedi egyetem katolikus professzorai, menteni próbálva, ami még menthető, vallásos hitük és a „népi demokrácia” összeegyeztethetősége mellett nyilatkoztak.²¹² Rákosi az MKP PB április 15-i ülésén kimondta, hogy „A püspökökkel való tárgyaláson támadásba kell átmenni [...] Figyelmeztetni kell a püspököket, hogy ők lesznek a felelősek azért, ha a demokrácia minden eszközzel meg fogja védelmezni magát ezekkel az agressziókkal szemben. Amennyiben ezt el akarják kerülni, gondoskodjanak róla, hogy az eddigi módszer helyett erőteljes egyházi fellépés történjen a demokrácia mellett és az egyház szélső jobboldalán álló fasiszta elemekkel szemben. Ki kell dolgozni egy kampánytervezetet a katolikus egyház elleni harcra. Ennek a kampánynak az iskolák államosítását is magában kell foglalnia.”²¹³ A budapesti főügyészség DNP-képviselők mentelmi jogának felfüggesztését kérte. Rákosi már azelőtt megírta Moszkvába: „Most már vannak bizonyos tapasztalataink a parlamenti demokrácia lehetőségeinek kezelésében, s reméljük, hogy mint céltudatos és egységes párt, megálljuk helyünket ebben a helyzetben, amikor a többiek zavarodottak és bizonytalanok. Természetesen látjuk azt is, hogy

²⁰⁷ *A Nemzetgyűlés összeférhetlenségi bizottságának jelentése.* 118. *A Nemzetgyűlés általános iratai.* MOL XVIII-1-b-4.

²⁰⁸ *Az országgyűlés alkotmányjogi és közjogi bizottsága ülést tart január 7-én. Szegedi egyetemi tanárok összeférhetlenségi ügyét is ekkor tárgyalja a bizottság.* A bizottság jan. 8-án tárgyalja Baráth Endre, Bálint Sándor, Kende Zsigmond, Kondor Imre és Tóth László ügyét. SZFÜ 1948. jan. 6. 1.

²⁰⁹ Uo. 1948. jan. 28. 2.

²¹⁰ *Az országgyűlés 45. ülése 1948. febr. 13* OGYN 2. k. 1005–1007. *Ortutay Gyula: A Kossuth-díj állandó serkentője kíván lenni minden magyarnak.* SzH 1948. febr. 14. 1. *Mindenki örömmel üdvözölte a Kossuth-díj megalapítását.* SZFÜ 1948. febr. 14. 1.) A vitáról a Szegedi Népszava is tudósított (1948. febr. 14. 1.), a Délmagyarország nem említette Bálint Sándor nevét.

²¹¹ *Nagybőjti előadássorozat a Katolikus Házban.* Jelentés. Szeged, 1948. márc. 5. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók.* 0–12554/2.

²¹² Aláírták még Birkás Géza, Bónis György, Koch Sándor, Martonyi János, Prinz Gyula, Purjesz Béla, Rávnay Tamás, Rédei László, Roska Márton, Székely István rektor egyetemi ny. r. tanárok, Horusitzky Ferenc, Korpássy Béla egyetemi ny. rk. tanárok. SZFÜ 1948. ápr. 10. 1.

²¹³ *A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága 1948. ápr. 15-i ülésének jegyzőkönyve.* 1. PSZL 274. f. 3. cs. 142. ö. e.

adódhatnak helyzetek, amelyekben nem ragaszkodhatunk túlságosan a formális demokrácia szabályaihoz.”²¹⁴ Bálint Sándorban a fokozódó lélektani terror és a katolikus politika reménytelensége láttán ekkor kezdett érlelődni lemondásának gondolata.²¹⁵ Jelképes, hogy első, 1946. márciusi felszólalását egy nagy horderejű törvény vitájában mondta el, alig több mint két év múlva, utolsó szónoklatában pedig már csak egy szaktörvényt taglalt.²¹⁶

A DNP végőrái

Az iskolák államosítását csak „harmadik nekifutásra”, 1948 májusára sikerült keresztülvinni.²¹⁷ A DNP tiltakozása mégis megkésett, gyűléseiken és a Hazánk hasábjain csak június első felében tiltakoztak erőteljesebben. A „jobboldali szociáldemokraták” kizárása után az MKP és az SZDP egyesülési kongresszusát június 12–14-én tartották. Márai szerint „A Magyar Kommunista Párt, ez a *boa constrictor*, kitérte a száját, és lenyelte a szociáldemokrata házi nyulat. Az ’egyesülés’-ről az öreg, megszeppent Népszava ezzel a címszóval ad hírt: ’Boldogan és felszabadult lélekkel egyesülünk a másik munkáspárttal!’ Ez szomorú lenne, ha nem lenne nevetséges.”²¹⁸

Az államosító javaslat sorsa nem volt kétséges, a DNP mégis név szerinti szavazást kért, 1945 óta először. A parlament 362 tagja közül 293-an volt jelen. 230-an támogatták, a DNP, a KNT frakciója és az FMDP néhány képviselője, összesen 63-an ellene szavaztak. A DNP-t továbbra is a valóság érzékelésének teljes zűrzavara, a politikai realizmus hiánya, az illúziók, naiv dac és benuult csodavárás kilátástalan keveredése jellemezte. A szegedi szervezetet nem a „fönti”, országos „ideológiai” szakadás fenyegette, hanem a végső elhalás, ezért jutott ugyanoda, ahová a taktikai passzivitást hirdető szervezetei. Eközben a vatikáni követi posztra kiszemeltek között a DNP-ben, sőt a hierarchiában is emlegették Bálint Sándor nevét,²¹⁹ ez azonban legfeljebb a jóindulat és a bizalom jele lehetett.

Az ÁVO egyik augusztusi jelentése szerint P. Károlyi Bernát pasaréti ferences házfőnöknek Bálint Sándor elmondta, hogy „a pártban nagy az elégedetlenség Barankovics Istvánnal szemben, aki mindenütt a saját érdekét helyezi előtérbe, s a párt tanultabb tagjait háttérbe szorítja. Véleménye szerint nagy baj az, hogy a püspöki kar mindenféle megmozdulást meggátol. Pedig úgy látja, hogy a Demokrata Néppárt nagyobb részét meg tudnák nyerni maguknak.”²²⁰ Azt is elmondta, tartanak tőle, hogy „a kormány most a Néppárthoz fog nyúlni. A párt nagy része elégedetlen Barankovicsal szemben. Viselkedése az utóbbi időben nagyon gyanús a párttagok előtt. Igen sok egyházi akciója van, amit a párt nem helyesel. A püspökökkel gyakran találkozik, és a tárgyalásokról nem számol be. Mindebből P. Károlyi azt látja, hogy egy keresztény párt alakítása alkalmával az új párt megkapja a Barankovics párt nagy többségét.”²²¹ A szegedi jezsuiták október 15-én

²¹⁴ Idézi: *Moszkvának jelentjük...* Titkos dokumentumok. Szerk. Izsák Lajos és Kun Miklós. Századvég. Bp., 1994. 256–257.

²¹⁵ *Az egyház várható magatartásával kapcsolatos fejlemények.* Jelentés. Szeged, 1948. jún. 7. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók.* 0–12554/2.

²¹⁶ *Az országgyűlés 69. ülése 1948. máj. 12.* OGYN 4. k. 370–371, Kovács Éva: *A magyar közoktatásügy...* 142–174.

²¹⁷ Balogh Margit: *Kötélhúzás a kulisszák mögött.* Czapik Gyula egeri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: *Csapdában.* Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989. Szerk. Bánkuti Gábor és Gyarmati György. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–L’Harmattan. Bp., 2010. 44.

²¹⁸ *A teljes napló 1948.* Helikon. Bp., 2008. 76.

²¹⁹ Kilián István: *Bálint Sándor nyomában.* Vig 1981. 46. évf. 5. 301. Később Cavallier József „követi rangú” külügyi tisztviselőjét szánták szentszéki követnek. Csapody Miklós: „*A világban...*” 243.

²²⁰ *Katolikus egyház.* Jelentés. Bp., 1948. aug. 25. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók.* 0–12554/2.

²²¹ *Katolikus egyház (folyamatos ügy. P. Károlyi).* Jelentés. Bp., 1948. szept. 2. ÁBTL uo.

megállapították: „Ha nem jön meg az esze a püspöki karnak, még eljöhet az a nap is, hogy a hittant sem taníthatják majd az iskolákban [...] a megegyezés elhúzódásából csak az egyház húzhatja a rövidebbet.”²²² 1948. október 17-én, vasárnap a Pasaréten P. Károlyi Bálint Sándorral, Rónay Györggyel és Mihelics Viddel ebédelt. Ügynökjelentés szerint „Bálint Sándor véleménye az, hogy nagy hiba, hogy a püspöki kar nem egységes [...] már kialakultak olyan nézetek is, hogy egy másik katolikus pártot kellene alapítani, de sajnos ez elé nagyon sok akadályt gördítenek.”²²³ Mivel Mindszenty nem volt hajlandó önként távozni, és a Vatikán is kiállt mellette,²²⁴ Rákosiék hamarosan letartóztatása mellett döntöttek.

Visszavonulása

December 10-én Dobi István miniszterelnök kormányának programvitájában a DNP-t „mindszentyzmussal” vádolva előrevetítette a primás letartóztatását. „Amikor népi demokráciánk minden vonalon erősödik, amikor népünk egyre inkább összeforr rendszerünkkel, vajon normális jelenségnek tarthatjuk-e egy olyan párt működését, mint a demokrata néppárt? Ennek a pártnak egész magatartása a népi demokráciával szemben teljesen tagadó, nemcsak közömbösen, hanem ellenséges kárörömmel szemléli nehézségeinket, semmi közösséget nem érez népünk nagy erőfeszítéseivel és céljaival [...] Idejétmúlt jelenséggé vált, olyan párttá, amelyről egyre inkább kiderül, hogy túlhaladt rajta a demokrácia fejlődése [...] A magyarországi reakció elsősorban Mindszenty bíboros fekete zászlaja alá gyülekezik.”²²⁵ Bálint Sándor naplója szerint „Rettenetes dolgok történnek körülöttem és mintha nekem semmi közöm nem lenne hozzájuk. Nem segíthetek senkin, nem szólhatok senkiért, mintha nem is lenne már szükség a mi ügyefogyott szeretetünkre. Az embernek nehezebbre esik már a kommentár is. A sopánkodások és megállapítások humanizmusa alulmarad és szégyenkezik a rémségek láttán.”²²⁶

Karácsonykor *Bálint Sándor professzor visszavonul a képviselőségtől, mert nem ért egyet pártja mindszentysta politikájával* címmel szólaltatta meg a *Délmagyarország*. „Mindszenty magatartását a jószándékú katolikusok egyre nagyobb tömege helyteleníti – mondta a Délmagyarországnak. – Természetesen én magam sem értek egyet vele. Az egyháznak és az államnak feltétlenül meg kell találnia egymást. Meg kell értenie a modern kor ritmusát, amely több szociális és testvéri szellemet igényel. – Rendkívül baj – folytatta Bálint professzor –, hogy akik ma egyszerre nagy kereszténységet fedeznek fel magukban és úton-útfélen a kereszténységről beszélnek, ezt azért teszik, mert azt hiszik, hogy a kereszténység, az egyház az, amely a mostani rendszerrel, a népi demokráciával szemben áll. Ezek az emberek jelentik a legnagyobb tehertételt az egyház számára is. Ezek az emberek nem tudnak szabadulni az elmúlt nagybirtokrendszer szellemétől, amely végig a kereszténység tanításaival is ellenkezett. Most aztán légüres térben érzik magukat a mai szociális korszak közepén, amelynek feltétlenül be kell következnie.

Úgy tudjuk, hogy a professzor úr levonta ennek konzekvenciáit és vallásos érzületétől hajtva le kíván mondani képviselői mandátumáról, annak következtében, hogy a Barankovics-párt támogatja Mindszenty népellenes politikáját. – Valóban foglalkozom ezzel a gondolattal. Vissza akarok vonulni a Barankovics-párt helytelen polizitálása következtében és le fogok

²²² ÁVH Phj. okt. 18. Szeged. 6.

²²³ *Katolikus egyház*. Jelentés. Bp., 1948. okt. 18. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/2.

²²⁴ Bánkúti Gábor: *Mócsy Imre jezsuita szerzetes római küldetése, és ami utána következett*. In: *Megértő történelem* 179.

²²⁵ *Az országgyűlés 19. ülése 1948. dec. 14.* OGYN 5. k. 19. 8. Vallási és politikai vetületéről Nicolas Bauquet: *A mindszentyzmus*. In: *A magyar jobboldal hagyományai 1900-1948*. Szerk. Romsics Ignác. Osiris. Bp., 2009. 534-555.

²²⁶ *Breviárium* 21.

mondani a képviselőségről.”²²⁷ Nem tudhatta, hogy másnap letartóztatják Mindszentyt, nyilatkozatát mégis a lehető legrosszabbkor tette, mert sikerült egy feddhetetlen katolikus vezető „mindszentyzmus” elleni tiltakozásaként tálalni. Az ügyből nemcsak Szegeden, hanem országszerte sok kellemetlensége származott. Az általa elmondottak lényege az volt, hogy távozásának oka Mindszentyvel való egyet nem értése, a DNP „helytelen politizálásának” tartalmát azonban nem fejtette ki. Lemondásának oka a valóságban nem „Mindszenty-ellenessége”, hanem a politikai szereplés számára való folytathatatlanságának felismerése volt. Két tűz közé került, mert noha a kommunisták szorongatta hercegprímással nem értett egyet, nem akart neki ártani, miközben látta, hogy a másik féllel sem lehetséges semmiféle együttműködés.

Mindszentyt hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzerkedés vádjával 1948. december 26-án tartóztatták le.²²⁸ A Hazánk csak ennyit közölt: „Hétfőn, december 27-én délelőtt 10 órai híradásában mondotta be a rádió először a megdöbbentő hírt, hogy Mindszenty József bíboros-érsekprímást a rendőrhatalóság őrizetbe vette.”²²⁹ Másnapi sajtóhír szerint Bálint Sándor lemondott mandátumáról és párttagságáról, mert „meggyőződött arról, hogy a Barankovics-párt végzetes irányban indult el.”²³⁰ Ugyanezen a napon, tehát 28-án Bálint Sándor „megjelent az országgyűlés épületében és újságírók előtt kijelentette, hogy a pártból való kilépésének, valamint mandátumáról való lemondásának híre nem felel meg a valóságnak.”²³¹ A Hazánk címlapján a letartóztatásról szóló híradás alatt egy másik közlemény állt: *Álhír Bálint Sándorról*. „Egyes fővárosi napilapok – egyik szegedi újság nyomán – azt közölték, hogy dr. Bálint Sándor lemondott mandátumáról és kilépett a Néppártból, melynek politikáját is elítélte. Ezzel szemben a Néppárt vezetősége megállapítja, hogy 1. Dr. Bálint Sándor már régebben közölte a vezetőséggel, hogy a politikai élettől való teljes visszavonulás gondolatával foglalkozik, hogy egészen professzori hivatásának élhessen; 2. Bálint Sándor mindezekig nem mondott le mandátumáról és nem lépett ki a Néppártból; 3. A Néppártra vonatkozó mondatot pedig, melyet, mint a Néppárt elítélését idézte a sajtó, nem lelte meg.”²³²

A DNP 1949. január 4-i képviselői értekezlete hűvösen és zavaróan részvétlen naivitással nyilatkozott meg: „Mindannyiunkat fájdalommal töltött el az a hír, amely közölte, hogy Mindszenty József bíborosérseket különböző bűncselekmények gyanúja miatt őrizetbe vették. Az ügyben a bíraskodás joga nem minket illet. Az ügy politikai vonatkozásai egyáltalán nem érintik pártunk alapvető szociális és demokratikus programját, amellyel a választók elé léptünk, és nem változtattunk a programunkhoz való hűségünkön. Mint a múltban is, ma is a köztársaság hű polgárai vagyunk, a földreformmal kapcsolatos állásfoglalásunk, amely a nagybirtokrendszer megszüntetését és a földbirtoknak a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság magántulajdonba való juttatását kívánta és helyeselte, ma is változatlanul fennáll; politikai eszményképünk pedig a szabadság és az egyenlőségelvű demokrácia.”²³³

Lemondását és a kilépést Bálint Sándor még január 7-én megerősítette. Előbbit közölte a Délmagyarországgal is, részletesen azonban csak a körülményekre tért ki. Nyilatkozatának egyetlen mondata volt különös. Mindkét fele külön-külön megfelelt az igazságnak – az is, hogy „nem értek egyet a Barankovics-féle párt politikájával”, és az is, hogy „a mai kor sokkal több szociális szellemet igényel” –, a kettő azonban egymással oksági viszonyba állítva: ez

²²⁷ DM 1948. dec. 25. 3.

²²⁸ Első tárgyalására 1949. febr. 3-án került sor. Balogh Margit: *A Mindszenty-per*. Korunk, 2012. 3. f. 23. évf. 7. 3–17.

²²⁹ Hazánk, 1948. dec. 30. 1.

²³⁰ MN 1948. dec. 28. 3.

²³¹ Uo. 1948. dec. 29. 2.

²³² Hazánk, 1948. dec. 31. 1.

²³³ Uo. 1949. jan. 7. 1.

volt „rettenetes dilemmájának” tömör foglalata. A nyilvánvaló ellentmondás lényege, hogy Mindszenty rugalmatlan konzervativizmusával szemben köztudottan éppen a DNP képviselte a modern katolicizmusnak azt a szociális szellemiségét, amelyet pártjában ő szorgalmazott leginkább. Ha mégis azt állította, hogy a pártjával való szakításra éppen annak szociális „érzékletlensége” miatt „kellett” rászánnia magát, akkor ez a korabeli olvasónak nem mondhatott mást, mint hogy nem azért távozik, amivel egy dodonai kitérővel megindokolja. Valójában nem a DNP *programjával* volt elégedetlen, hanem *politikai gyakorlatát* helytelenítette, csatlakozva Barankovics *személyében* is. Lelki terhet jelentett számára, hogy noha Szegeden egyöntetű közmegebecsülés övezte, a mind „baloldalibb” híró és csakugyan egyre cikkcakkosabb Barankovics-féle politikának minden ódiuma órá, a DNP „második emberére” szállt vissza nemcsak katolikus körben, hanem városszerte. A Mindszenty tervezte „új katolikus párthoz” eleve nem kívánt csatlakozni, ha pedig a már augusztusban szárnyra kelt hír bebizonyosodott volna, hogy Rákosi az ellenzék fölszámolása után egy kis „saját ellenzéket” mégis meghagyna magának, abban semmi szín alatt nem akart részt venni.

„Dr. Bálint Sándor Barankovics-párti képviselő, a szegedi tudományegyetem néprajztudósa, Hamvas megyéspüspök tanácsadója, néhány nappal ezelőtt nyilatkozott a Délmagyarország munkatársának, hogy lemond képviselői mandátumáról, mert nem ért egyet pártja mindszentysta, reakciós politikájával. Bálint professzor nyilatkozatát több budapesti lap is közölte. A hír elterjedését követő napon azonban a 'Magyar Nemzet'-ben néhány soros cáfolat jelent meg, mely szerint a Barankovics-párti képviselő *mandátumáról való lemondása nem felel meg a valóságnak*. Bálint professzor a cáfolattal kapcsolatban a következőket közölte velünk: – Barankovics-párti képviselőséggel a helyzet a következő: mandátumomról még tényleg nem mondtam le, de csak azért nem, mert erre nem volt alkalmam. Amint felutazok Budapestre, lemondásomat bejelentem pártom vezetőségének. – Nem értek egyet a Barankovics-féle politikával – folytatja a professzor –, úgy érzem, a mai kor sokkal több szociális szellemet igényel. Bálint Sándor Szilveszter napján utazott fel Budapestre. *Péntek esti értesülésünk szerint Bálint Sándor képviselő mandátumáról lemondott.*”²³⁴ A hírt a Szegedi Hírlap 1949. január 13-án közölte. Az országgyűlésben előző nap Nagy Imre elnök mutatta be lemondólevelét.²³⁵ Bár a DNP-nek ekkor még mindig 55 képviselője volt, Barankovics január 31-én Nagy Imréhez írott levelében bejelentette a párt tevékenységének beszüntetését.²³⁶ Február 2-án, egy nappal a Mindszenty-per megkezdése előtt elhagyta Magyarországot. A DNP február 4-én mondta ki „önfeloszlátását”.

A május 15-i választások után a képviselők 71 százaléka volt az MDP tagja. Május 18-án Ortutay volt Szeged ünnepi szónoka. „Voltak esztendőik, amikor azt hittük, hogy Szeged a reakció fellegvára marad, azonban Szeged a mostani választáson megmutatta, hogy a haladás, az építés, a szocializmus bástyája lett. Szeged Kossuth Lajos városa és az is marad. De Szeged Rákosi Mátyás városa is. (Hatalmas, percekig tartó taps.) A szabadságharc Magyarországa most valósul meg Rákosi Mátyás vezetésével. Éljen Rákosi Mátyás, éljen a Népfront – fejezte be beszédét Ortutay Gyula kultuszminiszter.”²³⁷ Kristó Nagy Istvánnak Bálint Sándor 1959-ben azt mondta, „kommunista részről alapvető, súlyos hiba volt a negyvenes évek végén a koalíciós kormányzás útjáról való letérés. Ezzel számos, a fejlődéssel rokonszenvező embert félreállítottak, kiiktattak, sőt ellenséggé tettek és bebörtönöztek, ugyanakkor a kommunisták vállalták az *egész* felelősséget mindazért, ami itt történt, jó is, rossz is. Így ez a fejlődés nem volt az *egész* ország ügye, a tömegek úgy érezték, róluk,

²³⁴ *Mégis lemond a képviselőségről Bálint Sándor professzor.* DM 1949. jan. 1. 3.

²³⁵ *Az országgyűlés 94. ülése 1949. jan. 12.* OGYN 5. k. 169–170, SZH 1949. jan. 13. 2.

²³⁶ Hubai László: *A parlament politikai...* In: *A magyar parlament...* 251.

²³⁷ *A szabadságharc Magyarországa most valósul meg Rákosi Mátyás vezetésével.* Díszes ünnepség keretében adják át megbízóleveleiket Szeged–Csanád–Csongrád megválasztott képviselőinek. DH 1949. máj. 19. 1.

nélkülük döntenek. Jobb lett volna, ha minél többen vesznek részt a politikai életben, azt [a] maguk ügyének tekintik és a felelősségben is osztoznak.”²³⁸ Visszavonulása után egyházáról ezt írta: „Mindenesetre most az elején kellett volna egy önmegtagadó, de szükségszerű próbára szánnia magát, feltétlenül leszámolni a múlttal és beépülni bárminő gyakorlati áldozatok árán is a cseppfolyósan kavargó új magyar világba. Mi sem erkölcsi címeken, hanem politikai úton, külső erővel akartunk és reméltünk a helyzeten változtatni. Egyszóval sem a világnézetek, sem a pártok, sem az emberek nem tudnak a hagyományos magyar politikai, szellemi és emberi kiskorúságból kinőni. Ennek természetesen mélyreható történelmi és világpolitikai okai és előfeltételei voltak, illetve vannak, de ez mégsem mentesíti sem a magyar társadalmat, sem egyházunkat a szabadság és autonómia készségének kiépítése alól. Nem lehet mentségünk az sem, hogy erről a demokráciáról hamarosan kiderült, hogy halva született.”²³⁹

Visszavonulása hírére régi barátja, Csatkai Endre, a soproni múzeum igazgatója ezt írta neki: „Nagyon örültem annak is, amiről az újság már értesített, hogy hátat fordítottál a politikának; nem nekünk való az, pajtás, már annak az aktív része. Nyugodtabban élsz majd és azon a téren, ahová hajlamaid és képességeid kijelöltek.”²⁴⁰

²³⁸ „Juhász Lajos” 1959. máj. 10-i jelentése. III/III-as... 56. Kristó Nagyról Szőnyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 88–96.

²³⁹ Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. III/III-as... 224.

²⁴⁰ Csatkai Endre levele Bálint Sándorhoz. Sopron, 1949. márc. 14. G.aut. BSh

VI.

Az egyetemi tanár 1947–1965

Tudományos pályafutásának első, 1941–44 közötti termékeny periódusa után Bálint Sándor az 1947. évi professzorságával kezdődő, 1965-i nyugdíjaztatásával záruló majdnem két évtizedet is a kutatásnak és tanítványainak szentelte. Ez az időszak, noha 1951–56 közti első félreállítása idején, 1950–53-ban nem publikálhatott, akadályozása ellenére második nagy alkotói korszakát hozta.

Magántanárként 1945/46-ban heti 9 órában oktatott, de mivel még nem nyerte el a nyilvános rendes tanári rangot, csak a néprajzi intézetet nem vezette tovább, ennek igazgatóságát 1945–48 között Hermann Egyed vette át tőle. A tanítóképzőben 1947 tavaszáig heti 33 órában tanított, közben a hittudományi főiskolán tartott szakrális néprajzi előadásokat. Kinevezésének elhúzódása miatt továbbra is megbízott előadóként tanított, 1946/47. első félévében heti 12, nyilvános rendes tanárként 1947/48-ban 9, 1948/49-ben 11 órában.¹ Az 1946/47. egyetemi tanévet *Magyar vallásos népelet* és *Magyar népmese* című előadásaival és néprajzi gyakorlataival kezdte, a második félévet a *Magyar népművészettel* és a *Magyar népmondával*, néprajzi gyakorlataival folytatta.² Az Alföldi Tudományos Intézet 1946-i évkönyvében nemcsak *A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományokról* közölt tanulmányt.³ Itt jelent meg néhány lapnyi, mégis alapvető összefoglalója, a *Szeged néprajza* című szinoptikus kutatási programtervezet. Ennek fejezetei (*A szegedi népiség története*, *Szeged népi társadalma*, *Szeged vallásos néprajza*, *A szegedi folklore*, *A szegedi nép mindennapi élete*, *Szeged halászata és állattenyésztése*, *Földművelés és háziipar*, *Szegedi népmozgalmak*) formálódó monográfiájának, *A szegedi nemzetnek mintegy előzetes tartalomjegyzékét* alkotják.⁴ Tanszékvezetőként e tervének megvalósítását kezdte meg.

1946 nagybőjtjében Bach Máté-passióját hallgatta tanítványaival. „A lemezmeghallgatáson kívül beszélgetésre nem került sor.”⁵ A Pusztamérgesen és Alsóközponton tartott kéthetes nyári kongregációs tábor műsorait Bálint Sándor tanácsai szerint állították össze, 1946/47-ben bejárva velük a Szeged környéki tanyavilágot.⁶

Rendes tanársága (1947–51)

Noha már 1934 nyarán magántanár lett, a nyilvános rendes tanári címre és a tanszékvezető egyetemi tanári pozícióra országosan ismert munkássága ellenére tizenhárom évet kellett várnia. Bár a politikában eltöltött időt képviselősege idején is csak önkéntes kitérőnek tartotta, professzori kinevezését 1947 őszén a parlament tagjaként kapta meg. Az előrelépést nem politikai státusa hozta meg, hanem teljesítményének elismerése, a kultuszminiszter Ortutay döntése. Kinevezését már 1945. decemberi határozatával kezdeményezte a bölcsészkar. A második lépés az a felterjesztés volt, amelyben 1946. január 5-én ismét a néprajzi tanszék

¹ Péter László: *Bálint Sándor pályája*. Ttáj 1987. 41. évf. 8. 14, 21.

² *A Szegedi Tudományegyetem tanrendje az 1946–47. tanév második félévére*. A Tudományegyetem kiadása. Szeged, 1947. 22.

³ *Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyve I. 1944–1945*. Szerk. Bartucz Lajos. Alföldi Tudományos Intézet. Szeged, 1946. 58–69.

⁴ Uo. 55–57.

⁵ *Takáts Ágoston emlékezése*. BSesz 18–19.

⁶ Uo. 19.

felállítását, élére Bálint Sándor egyetemi nyilvános rendes tanárrá való kinevezését kérték.⁷ A március 6-án kelt támogató minisztériumi javaslatot⁸ Keresztury Dezső április 23-án terjesztette a minisztertanács elé, hangsúlyozva, hogy „Az Országos Köznevelési Tanács a nevezett kinevezését a tudományos közfelfogással egyezőnek találta.”⁹ Javaslatában azonban Bálint Sándornak nem nyilvános rendes, hanem csak nyilvános rendkívüli tanárrá való kinevezése szerepelt.¹⁰ Ügye május 18-án, a még Nagy Ferenc elnökletével megtartott minisztertanácson elakadt. Ifj. Bibó István a szegedi politikai, Fülep Lajos a budapesti olasz tanszékre megkapta kinevezését, Bálint Sándor, Buzágh Aladár és Korányi Imre professzorsága ügyében azonban elmaradt a döntés.¹¹ A bölcsészkar harmadik lépése Tóth László dékán 1946. június 24-i felterjesztése volt, melyben Bálint Sándort a néprajzi, Halasy-Nagy Józsefet és Nagy Zoltánt, az Alföldi Tudományos Intézet helyettes igazgatóját a művészettörténeti tanszék vezetésével kérték megbízni.¹²

A folytatás fél évig váratott magára. Kinevezésének hátráltatásában az adminisztrációs lassúság és a vallásos néprajz iránti változatlan értetlenség, sőt idegenkedés mellett szerepe volt a politikának is. Lehetséges, hogy a minisztertanácsot már a májusi elnapolásban is politikai megfontolás vezette; annak, hogy tanszékre jutását a pártpolitika akadályozta, első írásos bizonyítéka az SZDP pártközpontjának 1947. január 9-i levele, amelyben a szegedi szociáldemokraták sürgetésére léptek föl ellene. Az SZDP Központi Titkársága Simon László kultuszállamtitkárnak küldött értesülése szerint szegedi szervezetük „a leghatározottabban tiltakozik, mert dr. Bálint Sándort szélsőséges jobboldali, túlzó klerikális embernek ismerik. Kinevezése még inkább jobbra tolná el az amúgy sem baloldali beállítottságú szegedi egyetemet. Tankönyveiben a Szovjetunió ellen és a német imperializmus mellett folytatott propagandát, ami újabb bizonyítéka politikai felfogásának [...] felesleges részletezni, milyen hátrányokkal járna dr. Bálint Sándor kinevezése [...]”¹³ A feljelentéshez régi liceumi földrajzkönyvből válogattak szemelvényeket, ezekkel próbálták lehetetlenné tenni. Az Oroszország-fejezetből készített kivonat szerint „A szovjet odahaza a régi rendszernél sokkal kegyetlenebb eszközökkel dolgozik, külföldön pedig az elégedetlenkedő proletártömegeket próbálja a világforradalomnak megnyerni. Az orosz muzsik sorsa nem változott, mert a régi nemesség helyett most az uralkodó ipari munkásság tartja elnyomott sorsban.”¹⁴ A német rész idézete szerint „Az ostoba párizskörnyéki békék hibáit az uralomra jutott nemzeti szocializmus nagy ügyességgel használta ki a harmadik birodalom javára. A népi elv alapján csatlakozásra bírja Ausztriát. Az 'Anschluss' következtében a mi Nyugat-Magyarországunk is a németeké lett [...] A nemzeti szocializmus belső politikájában a szociális kérdés megoldására és Németország régi katonai hatalmának újjászervezésére törekszik. Mindkét irányban meglepő eredményeket ért el [...] Hazánk és Németország (ideszámítva a régi Ausztriát is) a történelem folyamán mindig szoros kapcsolatban élt egymással... olykor

⁷ *Néprajzi tanszék felállítása, erre Dr. Bálint Sándor kinevezése.* SzTBNyTK 233/1945–46. bksz. Szeged, 1946. jan. 5. MOL XIX–J–h–84–3–3–N–14.316/1946. 95. d.

⁸ *A szegedi Tud. Egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán néprajzi tanszék szervezése és dr. Bálint Sándor egy. ny. r.k. tanárrá történő kinevezése t[árgyá]ban.* MOL XIX–J–1–h–84–33–N–38.858/1946. 95.

⁹ MOL XIX–A–83–a–109/1946. 812.

¹⁰ *Előterjesztés a Minisztertanácshoz.* 38.858/1946. VI.ü.o. sz. Bp., 1946. ápr. 23. MOL XIX–J–1–h–84–3–3–1–38.858/1946.

¹¹ *A Minisztertanács ülésjegyzőkönyve.* MOL XIX–A–83–a–109/1946.

¹² *Tóth László dékán felterjesztése a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.* Szeged, 1946. jún. 24. MOL XIX–I–1–h–84–1–77.886/1946. 87. és *Előadók megválasztása az 1946/47. tanév első félévére.* SzTBNyTK 534/1945–46. bksz.

¹³ *Értelmiségi titkárság.* 163/E/1947. 1947. jan. 29. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–17.477/1947. 186. d.

¹⁴ MOL XIX–J–1–h–84–1–B–137. 488/1947. 186 d.

segítségünkre is volt (török felszabadító háború, a Felvidék hazatérése stb.). Németország ma az európai kontinens vezető állama.” Szlovákiát illetően azt rótták fel neki, hogy „a csehek a népek önrendelkezési jogának (wilsoni elv) hangoztatásával a Habsburg-monarchiát szétrombolták, önkormányzat (autonómia) ígéretével a szlovákokat is csatlakozásra bírták. A magyarság nehéz helyzetében (kommün) nem tudta a Felvidék elszakadását megakadályozni [...] A bécsi döntőbíróóság az elszakított Felvidék egy részét a népi elv alapján visszaitélte hazánknak”.¹⁵

Keresztury támogatása mégis eredményes volt. A pénzügyi államtitkár 1947. január 21-én hozzájárult, hogy „a szegedi tudományegyetem bölcsészettudományi karán üresedésben lévő ’régiségstudományi’ tanszék ’néprajzi’ tanszékké szerveztessék át, és erre a tanszékre Dr. Bálint Sándor c. rk. tanár az V. fizetési osztályba egyetemi ny. r. tanárrá kineveztessék.”¹⁶ Az új miniszter, Ortutay Gyula visszaverte a szociáldemokratákat és augusztus 6-án saját előterjesztést tett.¹⁷ Miután az első ciklusban Bálint Sándor a nemzetgyűlés tagja volt, kérte a minisztertanácsot, mentsék fel az 1946. évi összeférhetlenségi törvény tilalma alól, mely szerint a nemzetgyűlés tagja nem léphet állami szolgálatba a megbízatásának megszűntétől számított egy éven belül. „A néprajzi tanszék felállítását feltétlenül szükségesnek tartom – írta Ortutay. – Az államháztartás jelenlegi súlyos helyzete miatt azonban a kérdést nem új tanszék létesítésével, hanem [...] átszervezés útján kívánom megoldani, amelynek anyagi kihatásai nincsenek.”¹⁸ A szociáldemokraták ismét támadásba lendültek, de már csak utólag, amikor szeptember 5-én Zsebők Zoltán miniszteri osztályfőnöknél tiltakoztak újra: „egy ízben a minisztertanács anyagában is szerepelt dr. Bálint Sándor tanár szegedi egyetemi tanári kinevezése, az ottani történelem tanszékre [!]. Ez a Bálint Sándor a múltban aligha volt nevezhető a demokrácia bajnokának [...] Szegedi elvtársaink a leghatározottabban tiltakoznak az ellen, hogy Bálint kinevezése bármiféle konkrét formát öltjön [...]”¹⁹ Ortutay azonban keresztülvitte akarátát, és a sikerről augusztus 14-i állami táviratával küldött értesítést: „Professzori kinevezésedet előterjesztésemre ma fogadta el a Minisztertanács. Gratulál, ölel: Ortutay”²⁰ Tildy Zoltán köztársasági elnök augusztus 23-án nevezte ki nyilvános rendes tanárrá.²¹ A hír bölcsészkar fogadtatását az akkor még intézeti tanár (docens) Halász Előd germanista professzor tolmácsolta: „végre itt van az alkalom, hogy elmondjam azt, amire oly régóta s oly nagy szeretettel készülök: a gratulációm (ha szabad a szokványos formulát használnom). Hidd el azonban, kedves Sanyi, hogy nem szabványosan gondolom, hanem ugyanazzal a szeretettel kívánom Isten áldását, s kívánok minden jót, mint amellyel te is (talán mondhatom ezt minden szerénység nélkül) fordultál felém. Minek ismételjem el azt, amit úgyis tudsz: hogy mennyire megérdemelted ezt a kinevezést, s hogy nem most érdemelted ki, hanem az óta, amióta te te vagy, s lelkedben hordozol egy darab kultúrát, megtestesítesz egy olyan világot, amely ma már csak egyes emberek egyéniségében tűnik fel – nagyritkán. Mindnyájan tudjuk ezt, akik ismerünk, s éppen ezért örülünk egész különösen ennek a végre külsőleg is megnyilvánuló elismerésnek [...]”²²

¹⁵ Uo.

¹⁶ MOL XIX-I-1-h-84-3-3-25. 419/1947. 95. d.

¹⁷ *Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztése a Minisztertanácsnak.* 25.419/1947.VI.ü.o.sz. MOL XIX-I-1-h-84-3-3-25.419/1947. 96. d.

¹⁸ Az átszervezéshez és „Bálint Sándor egyetemi nyilvános rendes tanárrá az V. fizetési osztályba való kinevezéséhez a pénzügyminiszter folyó évi január 21. napján kelt 114.032/1946.II. számú átiratában hozzájárult.” Uo.

¹⁹ MOL XIX-J-1-h-84-1-B-137488/1947. 186. d.

²⁰ BSh

²¹ MOL XIX-J-1-4-84-1-B-12.855/1947. 186. d. Kinevezéséről: *Új néprajzi egyetemi tanár.* Ethn 1947. 58. évf. 3-4. 351.

²² *Halász Előd levele Bálint Sándorhoz.* Szeged, 1947. aug. 27. G.aut. BSh

Kinevezését 1947. szeptember 10-én vette át,²³ az esküt 15-én tette le.²⁴ Ortutay kétségkívül learatta a kedvező látszat dicsőségét, mert ha Keresztury régi javaslatát nem újította volna meg, előnytelen színben tűnhetett volna fel, joggal vádolhatták volna féltékenységgel. Mindenesetre a Bálint Sándorra valóban féltékeny, elfogult és hiú Ortutay hatalomba jutva nem feledkezett meg róla. Lelkiismeret-furdalása is ösztönözhetette, amikor immár a tudományos ranglétrán is fölébe kerülve (1945 májusa óta akadémikus, 1946-tól a pesti egyetem professzora volt) kétségkívül nagyvonalú miniszteri gesztusával „rehabilitálta” mellőzött mentorát. A szakmai munkásságához régóta méltó professzori státust ráadásul a politikai ellenfél táborába tartozó kollégájának adta meg, ami megnövelte döntésének személyes értékét.

Az 1947/48. tanév első félévében *Házassági népszokásaink, A magyar néprajz[i] érdeklődés története, Néprajz és iskola* címmel,²⁵ a második félév során *A magyar tájak néprajza* és a *Népéletünk a szabadságharc idején* tárgy körben tartotta előadásait és néprajzi gyakorlatait.²⁶ „Akkor sok mindent előlről kellett kezdeni: könyvtárat berendezni, egyebek. Sajnos, már nem volt időm arra, hogy egy teljes intézetet kiépítsek, hogy kaphattam volna tudományos segédszemélyzetet, tanársegédet, gyakornokot magam mellé. Ígéreteket kaptam, a végrehajtásra azonban nem került sor.”²⁷ Egyszemélyes tanszéke mindössze professzori szobájából és a szemináriumi tanteremből állt.²⁸ 1947 júliusában Szegeden is ún. szaktanítói tanfolyamok indultak. A kétszer hathetes nyári kurzussal, tízhónapos egyéni felkészüléssel, a második év végén záróvizsgával járó tanfolyamok vezetésébe Halasy-Nagy József filozófiaprofesszorral ő is bekapcsolódott.²⁹ 1947 őszén a P. Kerkai irányításával folytatódó, háromnapos lelkigyakorlatokat tartó falumanrészás mozgalom rendezvényein tartott vallási néprajzi és egyházművészeti előadásokat.³⁰ Az egyetemi tanács december 18-i határozata „ismert ügyszeretetére és buzgóságára” való hivatkozással a kiadványok, beszámolók, évkönyvek összeállításával bízta meg.³¹ 1948/49. első félévében *A magyar tájak néprajza, A magyarság Közép-Európa népéletében* című előadásai mellett folytatta néprajzi gyakorlatait. Az oktatás és a kutatás egyre több technikai nehézségbe ütközött, ezért 1948 nyarán személyes levélben fordult Ortutayhoz, és a tanszék felszerelésére (könyvtárgyarapításra, könyvszekrények, tárolók, írógép, gramofon, fényképezőgép stb. beszerzésére) 18–20 ezer forint egyszeri segélyt kért.³² Bár a minisztériumtól csak egy részletes költségvetést kérő levelet kapott, ekkor indította el az Intézet *Népi magyarság* című kiadványsorozatát, amelynek egyetlen kötete Volly Istvánnak a Mária-évhez illő énekgyűjteménye volt.³³

1948. augusztus 28-án választották dékán-helyettesnek.³⁴ Ősszel nekilátott intézete megszervezéséhez, mert programja szerint Herrmann és Solymossy örökségére építve szeretne volna megeremteni a „szegedi néprajzi iskolát”. E koncepciót követte előadásaiban is, iskolát azonban politikai okokból nem alapíthatott. Annak ellenére, hogy Dávid Katalin személyében

²³ Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz...* 59.

²⁴ MOL XIX–J–1–h–41–1–B–173.592/1947. 186. d.

²⁵ *Egyetemi néprajzi előadások*. Ethn 1947. 58. évf. 3–4. 351–352.

²⁶ Barna–Juhász–Pusztai i. m. 125.

²⁷ Csapody Miklós: *A kultúra...* 71–72.

²⁸ Tóth Ferenc: *Emlékmorzsák Bálint Sándorról*. Marosvidék, 2004. 5. évf. 2. 10.

²⁹ Köznevelés, 1947. 3. évf. 24. 332.

³⁰ Takáts Ágoston i. m. BSesz 19–20.

³¹ *Székely István rektor levele Bálint Sándorhoz*. 1180/1946–47.etsz. Szeged, 1947. dec. 19. BSh

³² *Bálint Sándor levele Ortutay Gyulához*. Szeged, 1948. jún. 21. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–199.763/1948. 186. d.

³³ *101 Mária-ének*. Tanulmány a katolikus népének kérdéseiről. Szent Gellért Nyomda. Szeged, 1948.

³⁴ *Dr. Bálint Sándor ny. r. tanár prodékáni megerősítése*. SzTE BNYTK 646/1947–48. bksz. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–20.3401/1948. 186. d.

1948-ban egyetlen évben volt tanársegéde,³⁵ 1948–65 között 4 bölcsészdoktori, 16 szakdolgozat és további számos pályamunka született a kar legkisebbik tanszékén.³⁶ A bölcsészkar katolikus szellemisége már a koalíciós évek derekától eltűnt. 1949–50-ben egymás után távolították el a régi professzorokat: Birkás Gézát, Bognár Cecilt, Halasy-Nagy Józsefet, Mester Jánost, Roska Mártont, Felvinczi Takáts Zoltánt. A Történeti Intézetet Gerő Ernőné Fazekas Erzsébet vezette, aki a kar fölötti politikai uralmat is átvette. Ennek ellenére Klemm Antal, Mészöly Gedeon és Tettamanti Béla mellett Bálint Sándor is a helyén maradhatott, sőt meghívására 1949. április 7-én még Scheiber Sándor (1913–1985) főrabbi, folklorista, biblikus és irodalomtörténész is megtarthatta magántanári előadását *Mikszáth Kálmán és a keleti folklór* címmel.³⁷ Habilitációs iratait a kar június 1-jén küldte el a minisztériumba,³⁸ felterjesztése azonban 1950 januárjáig késett,³⁹ a minisztérium nem is hagyta jóvá, Scheiber neve így az egyetemi nyilvántartásokból, almanachokból kimaradt.

1949/50. első félévére *Népköltészet és néphagyományok, Magyar népi epika, Szeged néprajza* címmel, a másodikra *A magyar népi építkezés, A szegedi paprika néprajza* címmel hirdetett előadásokat. A néprajzi gyakorlatok egy része azonban, hasonlóan más tantárgyakéhoz, a politika diktálta kényszerűségből ekkor már szintén előadás volt. Népköltészeti stúdiumából stencilezett jegyzet is készült. 1950/51. második félévében *A magyar nép hagyományos gazdasági formái (földművelés), Az etnológiai kutatás története, különös tekintettel a szovjet iskolára és Magyar folklór* címmel tartott előadásokat. Tematikájáról 1950 októberében Tettamanti dékán a minisztériumi véleményt idézte: „Nem világlik ki, milyen felfogás követője Bálint Sándor. Az elvi előadásában, melyben a népköltészet fogalmával, az irodalomhoz való kapcsolatával foglalkozik, nem különíti el élesen a burzsoá tudomány elméleteit a marxizmus-leninizmus tanításaitól, hanem ilyen címen emlékezik meg egyikről is, másikról is: 'Felfogások a népköltészetéről'. Nem tűnik ki a 6. óra tematikájából, hogy milyen szempontból foglalkozik az egyházi ünnephez fűződő, vallási vonatkozású népszokásokkal. A 'mai szempontjainknak is megfelelő' (fura kifejezés!) források és feldolgozások között szerepel Kardos Tibor 'Középkori költészet, középkori kultúra' c. tanulmánya. Nem hinném, hogy Kardos elvtárs ezt a tanulmányát mai szempontjainknak megfelelő tanulmányai közé sorolja. Arra utalás sincs, hogy a szovjet népköltészet mintaszerű feldolgozásai közül egyet is ismertetne.”⁴⁰ Ezek után nem volt váratlan, hogy csak 1951 augusztusában, de megvonták tőle a *venia legendit*, vagyis többé nem adhatott elő.⁴¹

1950 júniusában, a szerzetesrendek feloszlatásakor megpróbálta megmenteni az alsóvárosi ferences könyvtárat, az egyik legrégebb magyar gyűjteményt „azzal, hogy az anyagát vagy hagyják a helyén, vagy szállítsák be az egyetemi, illetőleg a Somogyi-könyvtárba, s ott külön 'könyvmúzeumként' kezeljék. Sajnos, abban az időben ez a javaslat sem talált megértésre, és csak pár év múlva kezdték sajnálni, hogy ez elmaradt. Pedig a könyvtár igen gazdag volt kódexekben, a 16–17. századi magyar irodalom dolgaiban szinte teljes; és legalább

³⁵ Tóth Ferenc: *Emlékeim...* 5–6.

³⁶ Barna–Juhász–Pusztai i. m. 150–151.

³⁷ Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet*. Teljes kiad. Makkabi. Bp., 1996. 582–651.

³⁸ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1949. jún. 1. Gépirat, aut. MTAK KGY

³⁹ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1950. jan. 8. Kézirat. Uo.

⁴⁰ Tettamanti Béla dékán. Szeged, 1950. okt. 7. 122/1950–51. bksz. A SzTEBTK pecsétjével. Gépirat, aut. CSML JATE Szeged. BTK 1950. 10. d.

⁴¹ *Jegyzőkönyv a Szegedi Tudományegyetem Tanácsának 1956. nov. 20-i üléséről*. Közli Péter László: *1956 előtt, alatt, után*. Belvedere Meridionale. Szeged, 2006. 59. uő: „A bűnösöket néven kell nevezni, azután jöhet a megbocsátás”. In: Újszászi Ilona: *A szabadság pillangója*. 1956 Szegeden, az egyetemen. Emlékezések, írások, dokumentumok. Uo. Szeged, 2006. 267. *Venia legendi*: előadási jog, a tanításhoz való engedély (lat.)

negyedrészen 16–17–18. századi orvosi könyveket tartalmazott, mert a barátok orvos híján foglalkoztak gyógyító tevékenységgel is. Az egész könyvtár művelődéstörténetileg páratlan jelentőségű volt.”⁴² 1950 nyarán a szegedi állambiztonság a ferencesek és a jezsuiták megfigyelésére összpontosított. P. Kerkai szegedi kapcsolatait is a KALOT és a KALÁSZ elleni országos akciókhoz derítették föl, 1949-ben, letartóztatása után Kerkait Bálint Sándorral való kapcsolatáról faggatták.⁴³ A kommunista párt és a politikai rendőrség a szegedi egyházüldözést a felszámolt pártok elleni retorzióval folytatta. A Kard és Kereszt elnevezésű, Szeged környéki államellenes mozgalom 1949-ben leleplezésekor azonban még elkerülték, az iratok nem említik Bálint Sándor nevét.⁴⁴ A 27 vádlott, közöttük 5 DNP-tag ügyében a Legfelsőbb Bíróság két halálos ítéletét végre is hajtották 1950 októberében.⁴⁵ Naplójának ekkori bejegyzése szerint „Alig kétséges, hogy mi húzzuk emberileg a rövidebbet, és a siker a másik táboré lesz [...] Meg kell értenünk, hogy most nem a harcban, nem is az ellenállásban, hanem kiszolgáltatottságunkban van az erő. Ha Isten akarja, úgymint megmaradunk.”⁴⁶

Félreállítás (1951–56)

„1951 augusztusában – írta 1956. évi önéletrajzában – felmentettek az egyetemi oktatás alól. Ettől kezdve egyetemi tanári státusban, önálló tudományos kutatóként dolgozom.”⁴⁷ Az egyetem pártvezetése vallásossága és tudományos munkásságának iránya mellett a DNP egykori képviselőjeként minősítette nemkívánatosnak. Bár a Mindszenty-„összeesküvésben” való részvételét nem tudták bizonyítani,⁴⁸ „Dicstelen politikai szereplése, valamint ellenséges klerikális beállítottsága miatt 1950–1957-ig nem kapott lehetőséget az egyetemi szereplésre.”⁴⁹ Félreállítás után az 1952/53. tanévtől az etnográfát Bodrogi Tibor, a folklórt előbb Katona Imre, 1953-tól Péter László adta elő.⁵⁰

Az újabb, sorsszerű kitérő megviselte, de tehermentesítette is, mivel ekkor készítette *Szegedi szótárát*. 1951 őszén, a szótáron és paprikamonográfiáján dolgozva ezt írta Hetény Jánosnak Sopronba: „nem tanítok, de megígérték, hogy olyan beosztást kapok, ahol kutatásaimat tovább folytathatom [...] A dolog kissé fáj, de nem sújt le: ha lehetséges, még többet dolgozom.”⁵¹ Naplóbejegyzése lelkiállapotát tükrözi: „Nem akartunk engedelmességni Isten törvényeinek, mindig kibúvókat kerestünk, és íme, most emberi kilátások kényszerítettek rabszolgaságra bennünket. Alig akartuk már tisztelni Istent, és íme, most bálványok előtt kell

⁴² Csapody Miklós: *A kultúra...* 72. A gyűjtemény jellegéről *Szeged–Alsóváros* 35–36, legértékesebb darabjairól *A szegedi franciskánusok könyvtárának 16. századi állománya*. Magyar Könyvszemle, 1964. 80. évf. 2. 134–141.

⁴³ Rónai Béla: *Bálint Sándorra emlékezem*. Kulcs a muzsikához Kiadó. Pécs, 2001. 31. Kormányos István jelentése szerint Bálint Sándor elmondta neki, hogy 1956 tavaszán a váci börtönigazgató P. Kerkaitól adatokat kért róla. „Mauser” 1964. jún. 9-i jelentése. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–1255/2. Kerényi József feladatuk kapta: „Meg kell ismerni, hogy Bálint jelenleg mit tud Kerkairól, van-e közöttük kapcsolat.” „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár, volt DNP-vezető ügye. 6. III/III-as... 143.

⁴⁴ Szegedi Bíróság B.5132/1950. *Halápi József és társai*.

⁴⁵ „Fekete hollók” fn. csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1961. jan. 30. 1. III/III-as... 219.

⁴⁶ Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. III/III-as... 224.

⁴⁷ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19. G.aut. BSh

⁴⁸ Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról. Öfj. Szeged, 1964. júl. 23. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁴⁹ „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. 4. ÁBTL Uo. 0–12554/3.

⁵⁰ Péter László: *1956 előtt...* 217.

⁵¹ *Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz*. Szeged, 1951. okt. 15. Kézirat. A címzett birtokában.

hódolnunk. Nem akartunk adni, és íme, most mindent elvesznek tőlünk. Nem tudtunk már hallgatni, elfeledkeztünk a szilencium muzsikálásáról és most folyton bizonykodnunk kell. Büszkék voltunk becsületünkre, farizeusként dicsekedtünk kereszténységünkkel és most szégyenben kell élnünk. Megvetettük a keresztény alázatot és most mindig megalázkodunk és megaláztatunk. Jogainkra hivatkoztunk és most csak kötelességeink vannak. Nem akartunk Istennek szolgálni és most emberi iga nyomja nyakunkat. Nem akartuk már Jézus nevét elveszíteni és most normákkal kell túlteljesíteni magunkat, mindig a holnappal törődünk és most a ma is bizonytalanná vált.”⁵² Tudományos kutatóként az egyetemi könyvtárba helyezték; Tóth László professzorral kaptak egy szobát, ahol Szekeres Pál, 1953-tól Hencz Aurél igazgatósága alatt kedvük szerint foglalatostkodtak;⁵³ Tóth délelőttönként újságot olvasott, Bálint Sándor adatokat ellenőrzött a katalógusban.⁵⁴ Helyzetével viszonylag elégedett volt, mert sokat tudott dolgozni. „Szótáramat talán egy kissé túl is méreteztem, mert nemcsak nyelvészeti, hanem néprajzi, helytörténeti, művelődéstörténeti követelményeknek is iparkodom benne eleget tenni. Eddig mintegy 24 ezer cédulám van, jórészüik véglegesen értelmezett állapotban [...] e munkálattal való szoros összefüggésben adódnék egy nagyobb igényű szegedi néprajzi szintézis vágya és lehetősége is. Igazán csak ’egy kis független nyugalmat’ szeretnék hozzá.”⁵⁵ Szótárszerkesztés közben „nemcsak a pusztai szókincset gyűjtöm össze, hanem így egy munkával a teljes néprajzi anyagot is, hogy ezzel megkönnyítsem és megrövidítsem magamnak egy személyesen érzett adósságnak lerovását: Szegednek korszerűen bemutatott néprajzi szintézisét [...]”⁵⁶

Aprólékos elfoglaltságai mellett segített a hozzá fordulóknak, akik a szegedi festőkről,⁵⁷ a 19. századi szegedi litográfiáról kérték tanácsait.⁵⁸ Angyal Endre egy német Mária-lexikon magyar anyagához,⁵⁹ Belia György Juhász Gyula-kutatásaihoz gyűjtött adatot,⁶⁰ Kontuly Béla *Paprikahasítók* című, készülő kompozíciójához kért eligazítást.⁶¹ Borzsák István ezt írta neki: „Közös, szeretett barátunk: dr. Scheiber Sándor jó néhány héttel ezelőtt nagy örömmel közölte velem, hogy szegedi útjáról, Töled, igen nagy darabszámú, értékes ponyvanyomtatvánnyal érkezett vissza. Engem ez azért nagyon érdekelt, mert a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a magyarországi ponyvairodalom bibliográfiájával (s azzal együtt kicsit a monográfiájával is) foglalkozom. Már is igen nagy tömegű, 20 000-en felüli adatom van, ezt módomból volt a Teáltalad Sch[eiber]. Sándornak kölcsönadott hatalmas mennyiséggel lényegesen megnövelni.”⁶² Ponyváid alapján ugyanis közel 500 új bibliográfiai cédulával gyarapodott gyűjtésem.”⁶³ Borzsák az átnézett „páratlanul gazdag, értékes és fontos hitbuzgalmi nyomtatványanyagban” nemsokára újabb ötszáz adatot talált.⁶⁴ Móra Ferenc

⁵² Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 1–2. III/III-as... 223–224.

⁵³ Barna–Juhász–Pusztai: *A néprajz*... 21.

⁵⁴ Péter László szóbeli közlése. Szöreg, 2003. okt. 8.

⁵⁵ Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz. Szeged, 1952. jan. 16. Kézirat. A címzett birtokában.

⁵⁶ Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz. Szeged, 1952. okt. 17. Kézirat. Uo.

⁵⁷ Bíró Béla levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1951. jan. 25. G.aut. BSh

⁵⁸ Rajnai Miklós levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1951. okt. 10. G.aut. Uo.

⁵⁹ Angyal Endre levele Bálint Sándorhoz. Debrecen, 1952. jan. 4. G.aut. Uo.

⁶⁰ Belia György levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1954. jún. 15. G.aut. Uo. Belianak *Babits–Juhász–Kosztolányi levelezése* c. munkájához (Új Magyar Múzeum 3. k. Akadémiai. Bp., 1959.) gyűjtött adatokat.

⁶¹ Kontuly Béla levelei Bálint Sándorhoz. Bp., 1954. ápr. 14. és máj. 26. Kéziratok. BSh

⁶² Bálint Sándor levelei Scheiber Sándorhoz. Szeged, 1956. márc. 23. és szept. 30. Postai levelezőlapok. Kézírással. MTAK KGY

⁶³ Borzsák István levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1954. dec. 12. Az OSZK lp. G.aut. BSh

⁶⁴ Borzsák István levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1959. júl. 21. G.aut. Uo. *Az antikvitás XVI. századi képe*. Bornemisza-tanulmányok c. munkája 1960-ban jelent meg (Akadémiai. Bp.).

születésének 75. évfordulóján, 1954. május közepén a Magyar Irodalomtörténeti és a Magyar Néprajzi Társaság ünnepi ülésén Bálint Sándor *Az etnográfus Móra* címmel tartott előadást; az ingerült Ortutay erről annyit jegyzett fel, hogy az emlékünnepeken Koczogh Ákos előadása és „Bálint Sanyika nyámmogása annyira felbosszantott, hogy rögtönzött s polemikus befejezést tartottam [...]”.⁶⁵ Később Mikszáth-levelek felkutatásában segédkezett,⁶⁶ Pálffy-Budinszky Endrével bélyeget gyűjtött: a motívumgyűjtés divatja kezdetén, nagy külföldi levelezésük és cserék segítségével különleges bélyeggyűjteményeket, vallásos és művészettörténeti, történelmi kollekciókat állítottak össze (Mária-gyűjtemény, Szentek gyűjteménye stb.).⁶⁷ Noha még a könyvtárból is megpróbálták eltávolítani, szerette volna visszakapni tanszékét, bár az egyetem színvonalát riasztónak látta. Az irodalomtörténeti előadások és szemináriumok tematikájának összeállításakor például a fő szempont ez volt: „A kizsákmányolók elleni gyűlölet felkeltésére alkalmas anyagrészek kiválogatása. (Pl. a Nyugat köre, Osvát Ernő és mások céljai a Nyugattal, a tehetséges fiatal íróknak a burzsoázia szolgálatába állítása és haladó íróink harca ez ellen. A kiadók üzleti szempontjainak hatása íróink tevékenységére stb. A rabszolgákkal való kegyetlenkedések, az inkvizíció, mint a feudális kizsákmányolás eszköze, a munkásmozgalmak főleg a kommunista tevékenység ellen alkalmazott terror stb.) [...] A vallás igazi társadalmi szerepének leleplezésére alkalmas anyagrészek felhasználása. (Az antiklerikális irodalmi művek elemzése, szemináriumi dolgozatnak ilyen művek kiadása, pl.: antitrinitárius mozgalom, Csokonai, Petőfi, Jókai, Ady stb.)”.⁶⁸

A Belügyminisztérium 1953. októberi döntése szerint „Minőségi ügynököket kell beszervezni a jobboldali szociáldemokraták, csendőrök, volt horthysta katonatisztek, fasiszta pártok volt tagjai és az MDP-ből ellenséges tevékenység miatt kizárt személyek és csoportok közé.”⁶⁹ Bár a „Demokrata Néppárt (Barankovics)” csak 1956 júliusától minősült üldözendőnek,⁷⁰ Bálint Sándor bő két tucat, túlnyomórészt értelmiségi megfigyelője közül az első, Hamar Tibor már májusban feltűnt.⁷¹

1955 tavaszán az egyetem pártvezetése a könyvtárban politikailag „jó helyen” tudta, Tari János párttitkár mégis az MDP központjához fordult: „Több éve kivált már az egyetem oktatói munkájából Tóth László professzor és Bálint Sándor egyetemi tanár. Azonban mind a mai napig a bölcsészkar 2 professzori státusán vannak és itt is kapják a Tudományegyetemen a fizetést. Mind a bölcsészeti kar, mind pedig az egész Tudományegyetem oktatói karában helytelenítik elsősorban vezető elvtársaink azt, hogy az említettek nem dolgoznak az egyetem részére, s mégis itt kapják a fizetésüket.”⁷² A párt nyugdíjazásukat sürgette, vagy, hogy Bálint Sándort vegye át az Akadémia, mert „indokolt, hogy tudományos vonalon továbbra is foglalkoztassák, mivel a 'Szegedi Tájékoztató' c. készülő munkája bizonyítja, hogy akar és tud

⁶⁵ *Napló* 1. k. 495–496. (1954. máj. 12.)

⁶⁶ Méreiné Juhász Margit levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1958. ápr. 24. Gépirat, aut. BSh Munkája: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Az MTA Könyvtárának kiadványai 31. Akadémiai. Bp., 1963.

⁶⁷ Kopaszné Pálffy-Budinszky Eszter: *A két barát*. BSEk 262–263.

⁶⁸ *Az eszmei-politikai nevelés a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán*. Szeged, 1953. okt. 14. Mérei Gyula egyet. tanár. Stencilezett irat. 5. CSML JATE Szeged. BTK 1953–1956. 10. 3. d.

⁶⁹ *A Belügyminisztérium Kollégiumának 1953. okt. 27-i ülése*. In: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. 1. k. Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Történeti Hivatal. Bp., 2001. 307.

⁷⁰ *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*. 3. k. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Bp., 2006. 706.

⁷¹ Csapody Miklós: „*A világban...* 308, Szönyei Tamás: *Titkos írás* 2. k. 1072.

⁷² *A Magyar Dolgozók Pártja Szegedi Egyetemi és Főiskolai Pártbizottsága*. Szeged, 1955. márc. 5. MOL XIX–J–2–f–14/855–B22/1955. 22. d.

dolgozni országunk kulturális fejlődéséért.” Pártközponti döntés híján a Népművelési Minisztérium nem foglalt állást, inkább Tari javaslatát kérték: „Többször vetettük föl a Tudományos Akadémia felé is, hogy Bálint Sándort akadémiai munkaterületen foglalkoztassák. Azonban az Akadémia erre nem adott lehetőséget [...] Tavaly az egyetem szóbeli javaslatára középiskolai tanári beosztásról gondoskodtunk mindkettőjük számára, azonban elhelyezésük lebonyolítása előtt az egyetem visszalépett javaslatával, mondván, hogy iskolai beosztás lealacsonyító lenne számukra.” Tóthot, aki ekkor 60 éves lett, végül nyugdíjazták, az 51 éves Bálint Sándor „elhelyezése azonban továbbra is megoldandó probléma marad számunkra.”⁷³ Kiss Árpád rektor végső javaslata szerint „méltánylandó, hogy az utóbbi években is végzett tudományos munkát [...] Javasolom, hogy egy adjunktusi, vagy docensi illetményt biztosító állást adjunk át a Népművelési Minisztériumnak (jelenlegi állását megszüntetve), hogy a szegedi múzeumban elhelyezhető legyen. Ha ez nem valósítható meg, ugyanezzel az állásvariációval a Nyelvtudományi Intézethez javasolom.”⁷⁴ 1947-ben Bálint Sándor ugyanis egy bizonyos 652. kulcsszámú állásra kapott kinevezést, így ha a rektor ajánlotta megoldást az Oktatásügyi Minisztérium elfogadta volna, a Népművelési Minisztérium számára egy másik, 707. számú, „önálló tudományos kutatói” státust át kellett volna adnia, az előző megszüntetésével. Miután azonban az Oktatásügyi Minisztériumban ilyen státus nem volt,⁷⁵ Bálint Sándor maradt a könyvtárban. 1956 nyarán úgy tapasztalta: „Most már azok a parasztból lett írástudók is kezdik törni a fejüket, akik az ellentmondásnak és meghasonlásnak szellemeit népünkre idézték, és akik akarva-akaratlan új hódoltságunkat is előkészítették, most pedig már kényszerűségből szolgálgják.”⁷⁶

Visszahelyezése (1956)

Amikor 1956 elején szóba került visszahelyezése, leírta: „Az I. ötéves terv keretében legalább 100 nyomtatott ívet kitevő *Szegedi tájszótár*am szerkesztését befejeztem, amely 1954 óta az Akadémia kiadásában megjelenésre vár. Kisebb munkáim mellett kéziratban elkészítettem a szegedi paprika néprajzáról és Szeged műemlékeiről szóló munkáimat. Nyomtatásban megjelent a *Szegedi papucsról* szóló dolgozatom. A II. ötéves terv keretében Szeged néprajzi monográfiájának megírására készülök. Ezt a tervemet az Akadémia Néprajzi Főbizottsága jóváhagyta. Részt veszek a társadalmi munkában is, így tagja vagyok a Móra Ferenc Múzeumi Bizottságnak és a Magasépítési Tudományos Egyesület keretében működő műemlék-városképi munkabizottságnak, továbbá a Történelmi Társulat délalföldi csoportjának elnökségi tagja vagyok.”⁷⁷ Látva szótármunkálatait Németh Gyula akadémikus már a forradalom kitörése előtt közbenjárt a *venia legendi* visszaadásáért,⁷⁸ a tanszékre való visszakerülése mégis csendben történt. Szegedi „rosszakarói Ortutay Gyula, Erdei Ferenc és mások közbenjárásáról beszéltek”,⁷⁹ mindenestre mégis csak „sikerült visszahelyezni”.⁸⁰

⁷³ *A minisztérium átirata az MDP Központi Vezetőség Tudományos és Kulturális Osztályának*. Bp., 1955. márc. 30. és *A minisztérium Felsőoktatási Osztálya*. Feljegyzés Orbán [László] számára. *Tóth László és Bálint Sándor egyetemi tanárok elhelyezése az egyetemről*. Bp., 1955. márc. 30. MOL Uo.

⁷⁴ *Kiss Árpád rektor levele Buják László főosztályvezetőhöz*. Szeged, 1955. ápr. 22. Gépirat, aut. MOL XIX-J-2-f-14/855-B22/2-1955. 22. d.

⁷⁵ Bp., 1955. máj. 6. MOL XIX-J-2-f-14/855-B22-1955. 22. d.

⁷⁶ *III/III-as...* 5, 227.

⁷⁷ *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19. G.aut. BSh

⁷⁸ Tóth Ferenc: *Emlékmorzsák...* 11.

⁷⁹ Szabó Ferenc: *Újra a professzori székhelyben*. BSek 310.

⁸⁰ Újszászi Ilona: *Rehabilitált tudósok* (Baróti Dezső). In: *A szabadság pillangója* 65.

Baróti Dezső rektor 1956. október 9-én ígérte meg rehabilitációját,⁸¹ 19-én maga kérte Barótitól előadási jogának visszaadását. Aznap a bölcsészkar Ady téri auditoriumában, mintegy kétezer fős hallgatóság előtt zajlott le a pesti Petőfi Kör mintájára megalakult József Attila Kör első vitaestje. Baróti az állomásról, Pestről hazatérve ide érkezett, „azonnal szót kért, és az oktatási miniszter megbízásából bejelentette, hogy az egyetemeken ezentúl fakultatív lesz a nyelvoktatás, csökkentik a marxizmus-leninizmus kötelező óraszámát, és a gondolat szabadságára nevelik az egyetemistákat.” Ismételten megígérte, hogy a „jobboldali SZDP-s” Vajda László, akit 1955-ben a pedagógiai főiskoláról, és a „Barankovics-párti képviselő” Bálint Sándor, akit 1951-ben az egyetemről távolítottak el, „visszakapja őt megillető helyét a szegedi felsőoktatásban”.⁸² A politikai rendőrség '56 utáni összefoglalója szerint az előkészítés során „érvényesült még Bálint Sándor volt egyetemi tanár befolyása is a 'József Attila Kör' gyűlésein [...] Bár Bálint Sándor bokatörése miatt nem tudott a vitaesteken részt venni,⁸³ elgondolásait Péter László írón keresztül – aki az ellenforradalom idején a 'Petőfi Párt'-ban tevékenykedett – tolmácsolta. A barankovicsista Bálintnak csak az értelmiségi körökre volt befolyása, kevésbé volt a hívekre”, egyébként a Forradalmi Bizottságot támogatta.⁸⁴ Péter László 1957. tavaszi kihallgatásakor ismerte meg Fábrián Ferencnek azt a vallomását, amely szerint Bálint Sándor az ellenforradalomban csak azért nem vett részt, mert bokatörése megakadályozta. „Mikor kiszabadulásom után elmondtam ezt Sándor bátyámnak, csöndesen ugyan, de tőle szokatlanul erős kifejezéssel válaszolt: – A gazembör...”⁸⁵

Baróti október 24-én, a katonai közigazgatás bevezetése után egy nappal felkereste Bálint Sándort otthonában is, hogy a tanszék azonnali elfoglalására, előadásainak folytatására felkérje, amire ő ezt felelte: „'Dezső, én amióta elküldtek, semmit se változtam. Amit ígérhetők, egy progresszív humanizmus. Ha ez ölég, akkor mögyök.' – Elég Sándor! Gyere, várunk vissza!”⁸⁶ Scheiber Sándornak is megírta: „az egyetem akcióba lépett katedrára való visszakerülésem érdekében. Ezt éppen ma közölte a rektor velem. Talán még az ősszel.”⁸⁷ Ügye mégis csak november 20-án került az egyetem tanácsa elé, amikor a kar előterjesztést

⁸¹ Vajda Tamás: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei a szegedi felsőoktatási intézményekben*. In: *Magyarországi világi felsőoktatási intézmények az 1956-os forradalomban és szabadságharcban*. Szerk. Osváth Zsolt, Zsidi Vilmos. A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 3. Bp., 2007. 362.

⁸² *Monográfia*. Volt politikai pártok tagjainak tevékenysége az ellenforradalom alatt Szegeden és a megyében. *Független Kisgazda Párt*. ABTL BM Csongrád 31-OD-2255. *Volt Horthysta fasiszta pártok és tömegszervezetek*. 32. és „*Monográfia*” 78. Vö. Bálint László: *1956. A forradalom Szegeden*. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége. Szeged, 2000. 67. Az előzményekről Nagy István: *A szegedi pedagógiai főiskola MEFESZ-szervezetének megalakulása és programja*. SZM 2003. 42. évf. 1. 54–68.

⁸³ „Arany János levelének fényképmásolatát illetőleg kérem szíves türelmedet. Egyelőre nem tudok utánanézni, mert bokatöréssel szobafogságban tespedek.” *Bálint Sándor levelezőlapja Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1956. szept. 30. Kézírással. MTAK KGY

⁸⁴ „*Monográfia*” 78–79. Péter László nem volt tagja a pártnak. Uő: *A Petőfi-párt meg én*. In: *Mindenkor...* 353–358.

⁸⁵ Péter László: *Mindörökké Szeged* 464. „1956-ban az ellenforradalmi eseményekben nem vett részt, mivel ebben az időben lakásán feküdt lábtörése miatt.” *III/III-as...* 178, Lele József: *Emlékeim...* 64–65.

⁸⁶ Rónai Béla: *Bálint Sándorra...* 63. „Megmondta, hogy világnézete nem változott, de így rendelkezésükre áll.” „*Ágoston*” 1961. okt. 25-i jelentése. *III/III-as...* 79. „*Ágoston*”: Varga Vince (1902–1989) szentmihályteleki paprikamolnár.

⁸⁷ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1956. nov. 18. Kézirat. MTAK KGY

tett a Bálint Sándortól jogtalanul megvont *venia legendi* visszaadására.⁸⁸ Az Egyetemi Tanács és a Forradalmi Tanács ugyancsak azt javasolta, hogy „az Oktatásügyi Minisztérium az 1951 augusztusában megvont előadási jogot (*venia legendi*) haladéktalanul adja vissza, s őt a Néprajzi Tanszék vezetői pozíciójába helyezze vissza [...] az Oktatásügyi Minisztérium 1951 augusztusában, élőlőszóban közölte azt, hogy őt az egyetemi oktatómunka alól felmenti. Az Egyetemi Tanács a Forradalmi Tanáccsal egyetértésben megállapítja, hogy Bálint Sándor előadói jogának megvonása törvénysértő volt, a nevezett ellen ugyanis semmiféle fegyelmi eljárást folyamatba nem tettek [...] tudományegyetemeink valamennyi Bölcsészettudományi Karán működik néprajzi tanszék a Szegedi Tudományegyetem kivételével, s az ilyen tanszékek működése a nyelv-, irodalom és történettudományok korszerű művelése szempontjából is elengedhetetlenül szükséges.”⁸⁹ A dokumentumot Baróti Dezső és Szőkefalvi-Nagy Béla matematikus professzor, a Forradalmi Tanács elnöke írta alá. A minisztérium 1956. december 20-án december 1-i hatállyal adta vissza előadási jogát, megbízva a tanszék vezetésével is.

A kari tanács 1957. január 2-i rendkívüli ülésén Nyíri Antal dékán köszöntötte. Scheiber Sándornak ezt írta: „Üdvözlő soraidra válaszolva megjegyzem, hogy azért nem írtam, mert már nov[ember]. elején L[őw]. Esztertől megnyugtató híreket kaptam Rólad. Ezt később Sch[őner Alfréd rabbi]. is megerősítette. Örültem, hogy azokban a nehéz napokban, a Köztársaság tér szomszédságában nem esett személyes bajotok [...] Lábam ugyan szépen gyógyul, de még nincs teljesen rendben. Örömmel közlöm Veled, hogy rehabilitációm dec[ember]. végén hivatalos megerősítést nyert. A Karra visszakerültem, intézetem restaurációja folyamatban van. Úgy hírlík, hogy még a tanév folyamán visszaállítják a doktorátust és a magántanári habilitáció régi rendjét. Erről is majd elbeszélgetünk, ha már többet tudunk a dologról. Sok mindenről, szakmai dolgokról is szeretnék elbeszélgetni Veled, alig várom, hogy találkozzunk. A kritikus októberi napokban sokszor, sok szeretettel gondoltam Rád, családodra és tanítványaidra.”⁹⁰

1957 februárjától adott újra elő.⁹¹ Forradalmi rehabilitációja után professzori működését november 4. után is folytatta. „Objektív okból” nem vádolhatták meg a szegedi „ellenforradalmi terrorcselekményekben”, így az október 25-i, 30 ezres tüntetésen való részvétellel sem, noha véleménye városszerte ismert volt. Az ’56 után készült állambiztonsági összefoglaló (a „monográfia”) „előkészítő szerepe” mellett csupán annyit említ, hogy „1956 októberében konkrét tevékenységéről nincs tudomásunk, egyes jelzések szerint az egyetemi diákságot ’tanácsokkal’ látta el. Ellenőrzött adataink szerint ma is széles kapcsolatokkal rendelkezik a katolikus egyház azon körei felé, akik ellenzői a kormány és az egyház közti együttműködésnek.”⁹² Noha teljes szívvel magáénak vallotta a forradalom nemzeti és „polgári humanista” céljait, életre szóló politikai csalódása után, keserű tapasztalatai nyomán nagyon óvatos volt. Nem helyeselt olyan változásokat, amelyeket „az akkori feje vesztett közvélemény egyik része akart. Megdöbbsentett engem az akkori gomba módra szaporodó kis klikk-csoportok hangoskodása, a sok hirtelen jelentkező peccsenyesütő, karriervadász fontoskodása. Nálam is jelentkeztek többen, így az egyetem akkori életéből ismert Tóth [?], akik be akartak engem is húzni az új politikai helyzet elszabadult sodrába. Szerencsémre se

⁸⁸ *Jegyzőkönyv a Szegedi Tudományegyetem Tanácsának 1956. nov. 20-i üléséről.* Közli Péter László: *A Szegedi Tudományegyetem az 1956-os forradalomban.* SZM 2001 40. évf. 3–4. 164.

⁸⁹ Bp., dec. 20. MOL XIX–J–2–f–14/855–B/64/1956. 38. d.

⁹⁰ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz.* Szeged, 1957. jan. 16. Kézirat. MTAK KGY Utalása szerint szerette volna keresztülvinni Scheiber 1949-ben elmaradt magántanári képesítését.

⁹¹ *Bálint Sándor önéletrajza.* Szeged, 1961. szept. 23. G.aut. BSh A Szegedi Városi Járási Ügyészség B.11.728/1965/1/I. j.sz. vádirata. Szeged, 1965. szept. 24. 3. III/III-as... 249.

⁹² *Dr. Bálint Sándor Ny-Németország és ausztriai útjáról.* Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. ÁBTL Cs–704. Fellazítók. 0–12554/2.

testemnek se lelkemnek nem kellett ez a káosz. Kereken megtagadtam a részvételemet. Józan kritikám és lelkiismeretem igazolását láttam a helyzet és az események alakulásában.”⁹³ Nem volt hajlandó bekapcsolódni az 1949 előtti polgári pártok újraélesztési kísérleteibe,⁹⁴ így a DNP október végi, Nagy Imrének bejelentett újraindításába sem,⁹⁵ pedig Szegeden nemcsak a „klikkekből”, hanem, érthetően, régi pártjából is többen keresték. Ilyen leveleket hagyta nála távollétében: „A *Néppárt* ügyéről szerettem volna beszélni, Hamvas püspök atyával egy két szót már beszéltem. – Vaskúti György Homok u. 12. 1956. XI. 1.”⁹⁶ „1956-ban nem keveredett bele az ellenforradalmi cselekvésekbe, bár erősen unszolták. Visszautasító válaszát megkönnyítette, hogy lába el volt törve, (ezt azóta is ’Isten ujjá’-nak tartja), így nem aktivizálódott.”⁹⁷ Az állambiztonság utólagos helyzetelemzése szerint a „főleg pártonkívüli értelmiségiekre és egyetemi fiatalokra támaszkodó egyes személyek” felfogása nem egyezett a ’49 előtti pártvezetők elgondolásával. „Példa erre, hogy az újjáalakult FKP, és Baróti Dezső az egyetemi fiatalok élén szembekerültek egymással. Míg [...] Baróti, Bálint és Kovács [István] a nemzeti bizottságot támogatták, addig az újjászerveződött pártok a bizottságtól a hatalmat akarták átvenni.”⁹⁸ A „volt pártok ellenséges elemeinek tevékenysége” során újrászerveződő pártok sorában a DNP egyébként sem igen hallatott magáról. Az ’56-os kísérletekre visszatekintő összefoglaló – külön kiemelve a „jobboldali szociáldemokratákat” – öt kiszagda, egy Magyar Közösség-csoport és az NPP mellett a DNP-t nem is említette.⁹⁹ Rónay György sem régi pártjában, hanem az Írószövetség forradalmi bizottságában vállalt politikai szerepet, amikor 1956. november 2-án az elnökségbe választották.¹⁰⁰ A forradalom utáni számonkérés idején Hamar Tibor ezt a jellemzést adta Bálint Sándorról: „Erősen klerikális beállítottságú ember volt és maradt mindig [...] az ellenforradalom alatt kifogástalanul viselte magát és semmi néven nevezendő politikai tevékenységet nem fejtett ki. Ezt el is hiszem, mert Bálint a kiszagdákkal sem igen törődött, inkább a klerikális kapcsolatait vonzotta. Nem hiszem, hogy Bálint politikai vonatkozásban valaha is szóba jöhetne, mert elvont gondolkodású ember, aki politikai szereplésre teljesen alkalmatlan [...]”¹⁰¹ Naplójában azonban nyíltan állást foglalt; amikor ezt az állambiztonság 1965 augusztusában fejére olvasta, ezt mondta: „Ami az 56-os eseményeket illeti, ez ma már a történelemé. Bevallom, amint ez a napló soraiból is kitűnik, hogy értékelésem szubjektív jellegű, de érzésem szerint nem ellenséges. Amikor ’56 dicsőségéről’ beszélek, abban kétségtelen benne van az is, hogy a személyi kultusz korszaka megszűnt, ami pedig a ’tragédiáját’ illeti, gondolok a sok véráldozatra, továbbá kétségtelenül olyan mozzanatokra is, amelyeket világtörténeti, és világpolitikai adottságok akadályoztak meg. Így gondolok elsősorban a közép-európai ún. semleges zónák gondolatára. Ma már úgy látom, hogy ez az elképzelés irreális volt.”¹⁰²

⁹³ „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. III/III-as... 141.

⁹⁴ ÁBTL 2255/481; 0–14967. A DNP próbálkozásáról Szokolczai-Szabó: *Két kísérlet...* 111–142, 339–369.

⁹⁵ Izsák Lajos: *Polgári pártok...* 168–170, *Pártok az 1956-os forradalomban*. In: *Az 1956-os forradalom és szabadságharc*. Alapítványi kiadványok X. Konrad Adenauer Alapítvány. Bp., 1997. 181, *Rendszerváltástól rendszerváltásig*. Magyarország története 1944–1990. Kulturtrade. Bp., 1998. 143, Ripp Zoltán: *1956. Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Korona. Bp., 2002. 184–186.

⁹⁶ Töltőtollal írott üzenet a DNP *Mit akar a Demokrata Néppárt?* c. 1945. évi röplapján. BSH

⁹⁷ *Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből*. Kivonat. Bp., 1964. dec. 18. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁹⁸ Az A–967. jelzetű irat a „Monográfiából” idéz. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

⁹⁹ Cseh Gergő Bendegúz: *Állambiztonsági helyzetjelentés...* In: *Trezor* 2. k. 292–293.

¹⁰⁰ Rainer M. János: *Az író helye*. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956. Magvető. Bp., 1990. 355–356.

¹⁰¹ *Kivonat „Széll Jenő” 1957. máj. 16-i jelentéséből*. ÁBTL Cs-Fellazítók. 0–12554/2. „Széll Jenő”, Széll Lajos” Hamar Tibor színházi balett-táncos volt. Szönyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 402.

¹⁰² *Jegyzőkönyv Dr. Bálint Sándor kihallgatásáról*. Szeged, 1965. aug. 31. 2. *A célszemély...* 158.

Kinevezését 1956. december 23-án a Kádár-kormány véglegesítette. Ennek ellenére 1957-ben újra „rehabilitálták”, megerősítették előadási jogát; „az igazoló bizottság kérdésére, hogy remélik azt, hogy a jövőben Engels és Marx tanításainak szellemében és az ebből fakadó világnézet szolgálatában fog dolgozni, Bálint azt felelte, hogy ő ’*haladó kommunista*’.¹⁰³ – ’Nem tagadtam meg önmagam azelőtt sem, de most sem. Hívó ember vagyok, de nem abban az értelemben, ahogy azt sokban az egyház előírja, de a katolikus hit átszövi a világnézetemet, a tudományomat,’ azt megtagadni nem tudom, és nem fogom. Megmondtam, hogy ha így jó vagyok, akkor szívesen és becsületesen dolgozni fogok.’ Bálint elmondta továbbá, hogy a mai rendnek, amely államéletünk egész vonalán, különösen 57 után érvényesül, ha motívumaiban és nézőszögében nem is vagyok mindenben 100 %-ban helyeslője, mégis híve vagyok és fegyelmezett követője. Dolgozni engednek és ez nekem a fő. Akikkel munkám, szakmám körében és következtében összejövök, azokat nem tekintem barátainak. Megtanultam, hogy nagyon megválogassam a barátaimat” – mondta ügynökének.¹⁰⁴ Mégsem tévesztették szem elől, mert „A jelen politikai időszakban [1957] igen fontos, hogy a volt DNP-sek tevékenységéről tudomással bírjunk, annál is inkább, mivel korábbi adataink szerint a DNP vezetők jelentős része kémgyanús.”¹⁰⁵ Ez időből való feljegyzéséről írták: „A felszabadulást keleti beözönlésnek, új hódoltság kezdetének nevezi, és azt fejtegeti, hogy meg fogja majd látni és érni Európa feltámadását [...] A parasztság sorsával is foglalkozik feljegyzéseiben a század közepének megfelelő időszakban és a szocializmus új jobbagységának nevezi őket. Úgy értékeli, hogy a helyzete a kapitalista kiszolgáltatottságnál is rosszabb, mert gépiessé tették, és szerinte ’ezen már nem segít semmiféle jóakarátú fenntartás, vagy ünnepélyes kongresszusi határozat, sem vezéri kijelentés.’ [...] Pécsi látogatásáról készített feljegyzésében az alföldi és a dunántúli városok közti különbséget elemzi. Szerinte az alföldi városok társadalmi gyökérzete a parasztság, a dunántúliaké a kispolgárság. Ezen az elemzésen keresztül feljegyzéseiben eljut a rendszer rosszindulatú bírálataig, gúnyolásáig, és azt a következtetést vonja le, hogy a mostani rendszernek az ideálja a kezes báránnyá vált forradalmár [...] Rendszer elleni gyűlölete vonul végig feljegyzéseiben, és bármilyen témáról készülnek is azok, mindegyikben található ilyen, vagy olyan módon nyíltabban, vagy burkoltabban. Pl. egyik utazásáról beszámolva, ahol egy juhász is jelen volt, olyan jelzöt használ, hogy úgy ül itt közöttünk [a juhász] a demokrácia siralomházában, mint valami trónja vesztett uralkodó’.”¹⁰⁶

Néprajzi előadásait kezdetben mindössze hat-hét magyar-történelem szakos hallgató látogatta; „szembetűnt, hogy nem kizárólag szaktárgyában elmélyedő tudós, hanem az irodalomban, nyelvjárásokban, művelődés- és művészettörténetben is rendkívül tájékozott. Enciklopédikus tudású tanár volt, mégis igen visszafogott, csendes szavú.”¹⁰⁷ Előadásainak hangulatát és vizsgamódszerét, a számonkérés helyetti ösztönzést felidéztek nyelvész hallgatói is.¹⁰⁸ „Magamról? – írta 1958 januárjában. – Igen visszavonult életet élek, és teljesen a tudományos kutatásnak, könyvírásnak szentelem szinte minden időmet, amelyet hivatalos körök is méltánylással, elismeréssel kísérek.”¹⁰⁹

¹⁰³ Krisztusi értelemben véve; lojális volt a rendszerhez, kész volt elismerni az eredményeket, ha hitében nem bántották meg. *Ötvennégy...* 6, 24, 88, 92, 105, 128, 223, 303.

¹⁰⁴ „*Körmendy*” [!] 1962. júl. 9-i jelentése. III/III-as... 98–99. Az igazolóbizottsági eset hasonlít a Bartha Miklós Társaság *Ki a faluba* c. röpiratával kapcsolatos történethez, melyet ráadásul „*Körmendinek*”, a „jól megválogatott barátnak” mondott el.

¹⁰⁵ *Ármos Istvánné*. Intézkedési terv. Bp., 1957. febr. 1. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹⁰⁶ *Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése*. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. 5. III/III-as... 227.

¹⁰⁷ Juhász Antal: „*Emlékmorzskákat...*” 14.

¹⁰⁸ Szabó József: *Emlékeim Bálint Sándorról*. Kézirat. 2. BSh

¹⁰⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1958. jan. 28. *Ötvennégy...* 6.

Az oktatás csak 1957 februárjában kezdődött, de a bölcsészkar január 2-i rendkívüli tanácsülésén már jelen volt. A jegyzőkönyvek szerint csak ritkán szólalt meg, viselkedése visszahúzó volt. A napirendi pontokat érintve szinte kizárólag tanszéke szakmai tevékenységéről számolt be, máskor apró-cseprő technikai, ám a kutatás számára fontos ügyekben reklamált. A január 7-i ülésen például nyugdíjazási és rehabilitációs ügyekhez szólott hozzá, 10-én azt tette szóvá, hogy a kar ötvenezres költségvetéséből a Néprajzi Intézetnek mindössze négyezer forint jut. Március 20-án tároló szekrényt igényelt, májustól novemberig nem is szólalt meg.¹¹⁰ 1958. február 6-án (éppen úgy, mint tíz évvel korábban) szóvá tette, hogy a néprajzi gyűjtéshez hiába kért magnetofont tanszéke számára; a dékántól azt a választ kapta, hogy az egész egyetemen mindössze három van, a dékáni hivatalét alkalmanként igénybe veheti.¹¹¹ Az 1958 májusától novemberéig tartott üléseken csupán néhány alkalommal beszélt, akkor is csak a tanszékre beérkezett pályaművek és elkészült disszertációk bírálatáról.¹¹²

1958 végén ismét megpróbálták eltávolítani. A Belügyminisztérium II/11. (operatív nyilvántartási) osztályának feljegyzése szerint leváltását november 2-án kezdeményezték, 1959. augusztus 22-én azonban „Benke Valéria elvtársnő művelődésügyi miniszter jó szakmai munkája alapján a leváltástól mentesítette” (Benke Valériának, az egykori szegedi tanítónőnek miniszteri rendelkezéséről a belügy csak 1960. november 24-én szerzett tudomást.)¹¹³ Végleges félreállításának ez az újabb kezdeményezése ugyancsak DNP-s múltjából indult ki. Sejtette, hogy ’56 őszi bokatorését az állambiztonság véletlen alibinek, mintegy meg sem történtnek tekinti. A politikától való visszavonulása után mégis magától értődőnek tartotta, 1957 után pedig joggal hihette, hogy ha tudományos munkásságáért nem jutalmazták is, apolitikus mivolta, visszahelyezése és elismerése távol tartja tőle a zaklatásokat. Kristó Nagy István szerint úgy vélte, „Tudományos megbecsülésben szakkörök részéről bőven van része, de kissé rosszul esik neki, hogy állami és pártkörök nem nagyon méltányolják munkásságát, pl. számításba sem jött a Kossuth-díjak odaítélésénél. Mindenesetre pozitívum, hogy a Századok egyik tavalyi számában megjelent hosszú történelmi tanulmányban, mely a Barankovics-féle néppárttal foglalkozott, s nem egy tévedést és ferdítést tartalmazott az ő és jó barátja, Eckhardt Sándor professzor szerepét pozitívan ítélte meg a cikkíró, ami minden bizonnyal egyezik a hivatalos kádernyilvántartások értékelésével.”¹¹⁴ Mégsem volt annyira naiv, hogy úgy hitte volna: politikai szereplése véget ért, a DNP története életének lezárt korszaka, bár azt nem sejtette, hogy miután a megtorlás Csongrád megyei ügyei is lassan lezárulnak, ismét utána nyúlnak. Nemcsak nyilvántartották, hanem ’56 után jelentések is készültek róla.¹¹⁵ Állambiztonsági összegzés szerint „Nevezettel kapcsolatban 1960–61-ben olyan jelzéseket kaptunk, ami [!] érdekessé tette személyét, ezért fokozottabb ellenőrzés alá vontuk. Megállapítottuk, hogy több ellenséges beállítottságú rk.

¹¹⁰ CSML JATE Szeged. BTK kari ülés jegyzőkönyvei 1957. VIII. 2. 3 d.

¹¹¹ CSML JATE Szeged. 1957–58. 10/N/30. 4. d.

¹¹² Uo. 3. d.

¹¹³ III/III-as... 66.

¹¹⁴ „Juhász Lajos” 1959. máj. 8-i jelentése. III/III-as... 56. Az emlegetett tanulmány: Orbán Sándor: *A Demokrata (Barankovics) Néppárt történetéhez 1945–1949*. Századok, 1958. 111. évf. 1–4. 174–201. Az áttekintés Bálint Sándort a Barankovicsal és Eckhardt Sándorral Mindszentynek írott memorandum (189.) és a választásokat követő frakcióellentétek (196.) kapcsán említi.

¹¹⁵ „Juhász” 1959. máj. 3-i jelentésére Harangozó Szilveszter államvédelmi százados, a II/5-e. alosztály vezetője ráírta: „Maróti e[ltárs]. Vidd le Szegedre, ha leutazol. 959. V. 14.” III/III-as... 56–57.

lelkész – főleg olyanok, akik jezsuita befolyás alatt állanak –, valamint világi személyek, volt keresztény demokrata politikusok, névnapok és más alkalmakkor összejönnek, részben Bálintnál, részben másutt, ahol egyházpolitikai és világpolitikai kérdések megvitatásán keresztül bírálják társadalmi rendszerünket, s ellenséges hangnemben nyilatkoznak kormányunk politikájával kapcsolatosan. Az összejövetel többé-kevésbé megismétlődő rendszeressége miatt 1961 októberében 'Utazók' fn. előzetes ellenőrző csoportdossziét nyitottunk a fenti csoportosulás feldolgozása érdekében. Az 'Utazók' fn. ügy azonban 1962 végére lényegében magától széthullott, egy-két aktívabb tagjának, mint pl. Szomolányi Miklós rk. lelkésznek Csongrád megyéből való eltávozása miatt.”¹¹⁶

Ügynökeinek így is volt mit jelenteniük. Az egyetem hangulata, a „konszolidáció” viszonyai elkedvetlenülítették, Kristó Nagy Istvánnak el is panaszolta: „Az egyetem színvonala sokat esett: a politikai szempontok újból kizárólagosakká lesznek. A bölcsészeti kar rektora [?] a volt nyilas Gellért¹¹⁷ – ő, s a hozzá hasonló, közben tartott elemek feltétlen kiszolgálói a kommunistáknak. A jogi kari rektor, Antalffy [Antalffy György] sokkal inkább jóindulatú, viszont igen kis kapacitás. A város szellemi élete is sok kívánnivalót hagy maga után.”¹¹⁸ Közérzete később sem javult; „Szeged még mindig olyan város, melyben legjobban érvényesülnek a túlzó, balos, szektás tendenciák. Ez nemcsak a szegediek szubjektív érzése, a más városokból idekerülő, egyébként a kormányzat iránt lojális személyek is ezt mondják. Ez a balos irányzat rányomja bélyegét az egyetemi életre is és különösen az egyetem személyi ügyeire. Antalffy, a rektor jóformán DISZ [dísz!]tisztiséget tölt be, annál nagyobb súlya van az egyetemi pártszervezet néhány tagjának, különösen Gruber [László] egyetemi titkárnak, akinek tevékenysége bizonyos fokú antiszemita hangulatot kelt.”¹¹⁹ Jellemző, hogy a szegedi egyetem magyar irodalmi tanszékének betöltésére nem találnak embert. Király István maga mondta Bálint Sándornak, hogy a tanszéket nem óhajtja, mert annyi szál köti Budapesthez; a közelmúltban felajánlották azt Szauder Józsefnek is, aki szintén visszautasította.¹²⁰ E visszautasításokban annak is szerepe van, hogy Szeged, s általában a vidék szellemi élete minden decentralizációs törekvés ellenére, messze a budapesti mögött áll, ő maga [Bálint Sándor], de minden szegedi professzor nap, mint nap tapasztalja, hogy a tudományos életben csak azok számítanak, akik Pesten vannak. A szegedi irodalmi tanszéken van egyébként az egyetem egyik leghírhedtebb 'balos' hangadója, Szabolcsi Gábor, a Tiszatáj szerkesztője.”¹²¹ Később úgy nyilatkozott, „meg van elégedve, mert most nagyobb az egyetemen a tanszabadság, mint Rákosi idejében volt.”¹²²

Szótárának anyaggyűjtésén 1925 óta dolgozott, szerkesztését 1949 tavaszán kezdte meg. A monumentális *Szegedi szótár*, pályájának *A szögedi nemzet* mellett legnagyobb vállalkozása lényegében 1954-ben elkészült, de csak 1957 végén jelenhetett meg.¹²³ Régi tanítványának

¹¹⁶ *Összefoglaló jelentés a „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben.* Szeged, 1964. jan. 25. III/III-as... 179. A „jelzéseknek” a feltárt iratokban nincs nyoma.

¹¹⁷ A karnak nem rektora, hanem dékánja volt, és nem Gellért nevű. 1959-ben Halász Előd volt a dékán, Madácsy László a dékán-helyettes; egyikük sem volt nyilas.

¹¹⁸ „*Juhász Lajos*” 1959. máj. 8-i jelentése. Azt is elkeserítőnek találta, hogy „*Az ember tragédiáját*, melynek előadása a Dóm tér hagyománya, ideológiai okokból nem adják, viszont az oda nem való *János vitéz* lesz a főattrakció, amit teletűzdelnek közönséget vonzó giccsekkel (pld. több száz birka felhajtása!)”. III/III-as... 56.

¹¹⁹ Gruber László korábban hitközségi kántor volt, a szerző hallgató korában (1974–79) filmesztétikát oktatott.

¹²⁰ Király István 1957–59 között, Szauder József 1961–65 között volt a magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője, utóbbi 1964/65-ben dékán is. Ők voltak az „utazó professzorok”.

¹²¹ *Jelentés.* Bp., 1960. márc. 23. III/III-as... 63. Szabolcsi Gáborról Péter László: *Mindenkor...* 311–337. Szabolcsi a „Teleki” fedőnevet viselte. Szőnyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 298

¹²² „*Agoston*” 1961. okt. 25-i jelentése. III/III-as... 79.

¹²³ Akadémiai. Bp., 1957.

így számolt be róla: „Terjedelme majdnem 1600 oldal. Szerényebb, tudományos szárazságával és tárgyilagosságával is éppen a magyar anyanyelvnek, a népi nyelvalkotó géniusznak bizonyossága. Magában foglalja a maga történelmi fejlődésében és társadalmi hullámlásában azt a tájszólást, amely annyi más mellett Dugonics András, Tömörkény István, Juhász Gyula költészetének, emberi világának forrása. Ugyanakkor a szegedi népiéletnek, népkultúrának is enciklopédikus feldolgozása.”¹²⁴ Nagy művének „forrása elsősorban alighanem én magam vagyok. Öregek között nevelkedtem. Gyermekkoromban még olyan jelenségeknek lehettem tanúja, amelyeket az első világháború teljesen elsöpört. Kapcsolataim az óta sem szakadtak meg egy pillanatra sem a szegedi nyelvi hagyományokkal, a tájszólás közösségével.”¹²⁵ A polgári, kispolgári, külvárosi, félnépi, szakmai és alvilági kifejezések összegyűjtésével megörökítette a szegedi népi nyelv egészét: a korábbi tájszótárakkal szemben nemcsak a vidék, hanem egy nagyváros szókincsét foglalta össze.¹²⁶ Saját alsóvárosi nyelvi öröksége mellett a szegedi nyelvemlékek, a szépirodalom, a sajtó és a környékbeli kirajzások nyelvi hagyományait is beépítette oly módon, hogy a szótár egy évszázad élő nyelvét reprezentálja. Egyes szócikkei „néprajzi kismonográfiák”, miközben a nyelvi és a lexikális szótár egyesítésével új műfajt teremtett.¹²⁷ Művével „végérvényesen bevonult a szegedi klasszikusok sorába”.¹²⁸ Munkáját Szabó T. Attila később is így emlegette: „Nagyon sokra becsülöm Szegedi szótár két pompás kötetével és a többi szegedi kiadvánnyal együtt. Dugonics méltó utóda vagy Szeged iránti kötelességed teljesítésében.”¹²⁹ A szótáríró Bálint Sándor alakját *Por* című „szótárregényének” *Sanyika* címszavában Temesi Ferenc, a város (Porlód) „második szótárírója” örökítette meg.¹³⁰

Műve megnövelte szakmai presztízsét. „Gábor Áron” kitűnően jellemezte karakterét és munkásságát: „Bár elsődleges érdeklődése szerint néprajztudós, felkészültsége sokoldalú. Vannak irodalomtörténeti, népzenei, művelődéstörténeti, gazdálkodási, nyelvészeti munkái: főműve, a *Szegedi szótár* két kötetben a magyar tudományos munka egyik maradandó alkotása. Sajátos keveréke a vidéki és az európai embernek. Egyaránt rajong a legmodernebb művészeti, tudományos, technikai stb. eredményekért és a parasztság kultúrájának hagyományos, sokszor idejét múlt elemeiért. A maga környezetében ezen az elvi alapon alkotott meg egy sajátos szintézist, amelyben egymás mellé kerülnek a népművészet és a modern kerámia, a falusi ponyvafüzetek és a mai irodalomtörténet és néprajz stb. Szívesen van együtt művészekkel, szakemberekkel, megfelelően a maga univerzális érdeklődésének. Mégis mindezek mellett jellemzi bizonyos félszegség, nem mozog egészen otthonosan egyik világban sem: nem szorosán a falusi Szeged képviselője, és nem is egészen az, amit európaérnek neveznek. Leginkább a könyvember, a szobatudós fogalmával közelíthető meg. Bizonyos élehetlenség is együtt jár ezzel. Lehet azonban, hogy inkább elvszerű tartózkodás, túlzottan szerény modor az, amit így kívülről, felszínében hajlandó az ember ügyetlenségnek elkönyvelni [...] szegedi származása magyarázza szorosabb lokálpatriotizmusát, ez viszont súlyt és tekintélyt biztosít személyének a szegedi környezetben [...] tehertélt jelent népszerűsége szempontjából a már említett sajátos keveredése a hagyományosnak és modernnek, parasztnak és európainak, amely Bálint koncepcióját jellemzi, és amelyet az egyszerűbb szem hajlandó talán különködésnek tekinteni. Politikai szereplése sehogyan sem illeszkedik bele az itt rajzolt képbe, nem is illeszkedhetik. Magyarázatul kizárólag az a tény

¹²⁴ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1958. jan. 28. *Ötvennégy...* 5.

¹²⁵ *Szegedi szótár* 1. k. 7.

¹²⁶ Balassa Iván: *Bálint Sándor: A szegedi paprika*. Ethn 1963. 74. évf. 2. 289.

¹²⁷ Fél Edit: *Bálint Sándor: Szegedi szótár I–II*. Uo. 1958. 69. évf. 3. 469–470.

¹²⁸ Csongor Győző: *A szegedi nemzet enciklopédiája*. Ttáj 1958. 12. évf. 2. 4.

¹²⁹ Szabó T. Attila levele Bálint Sándorhoz. Kolozsvár, 1974. jún. 28. Kézirat. BSh

¹³⁰ 2. k. Magvető. Bp., 1987. 336–339. Az elbeszélés alapjául szolgáló történetet, tápai kirándulásukat Lele József adja elő. *Emlékeim...* 52–54.

szolgál, hogy az első képviselőválasztások idején a szegediek meglehetősen tanácstalanok voltak, s olyan jelöltet kerestek, akit ismernek [...] meglehetősen visszavonultan él és egyetemi teendői mellett kizárólag szegedi kultúrtörténeti kérdésekkel foglalkozik. Ebbe a tárgykörbe tartozó dolgozatai sűrűn jelennek meg, és jóval érettebbek és tartalmasabbak a korábbiaknál. A múltban olykor mosolyogva emlegették egyes furcsaságait, újabban csak megbecsüléssel beszélnek róla a szakemberek.”¹³¹ Székelyhidi Ágoston szobatudósna látta, aki „örül a könyveinek és büszke megjelent műveire, amelyek az ország minden jobb könyvtárában és könyvtárral rendelkezőnél megtalálhatók. Elismerik munkásságát, beszéde és tanítása erősen népies, szinte azt lehet mondani, hogy parasztias. Szeged, alsóvárosi... írója, szerelmese a magyar szólásmondásoknak, amelyeket ma is gyűjt.”¹³²

A szegedi népélet, a táj történeti-gazdasági és szellemi néprajzának mindössze nyolcvanlapnyi összefoglalója 1958-ban jelent meg a szegedi városi tanács Idegenforgalmi Hivatalának kiadásában.¹³³ Tömörsege, adatgazdagsága ellenére olvasmányos, jól megírt tudománynépszerűsítő munka, *A néprajzi kutatás Csongrád megyében* című füzetéhez (1964) hasonlóan az ismeretterjesztés mesterműve.¹³⁴ 5000 példányban látott napvilágot, megjelenéséről a szerző egykori kispapja képviselőtársa, az '56 után két évre ítélt Nagy Szeder István a börtönben szerzett tudomást.¹³⁵ Miután a mórhalmi szülőföld-ismereti és helytörténeti munkaközösség tevékenységébe már 1958 januárjában bekapcsolódott,¹³⁶ egyetemi előadásait 1958/59. első félévében *Magyar folklór (népmese)* és *Szeged néprajza* című stúdiumaival folytatta. „Az elsónél különösen szeretném – persze részben csak egy jövőd kísérlet számára – áttekinteni a monda világát, beleértve vallásos mondáink, népi legendáink tanulságait is, amely[ek]re agnosztikus szellemű néprajzi kutatásunk alig fordított figyelmet. Itt persze jó volna, ha barokk épületes irodalmunkat is alaposan ismerhetnénk, ami nyilván híd a középkori hagyomány és a nép hiedelem- és mondakészlete között. A szemináriumi óra (már az I. félévben is ez volt és ősszel is ez lesz) előkészület, anyaggyűjtés Szeged tervezett néprajzi monográfiájához.”¹³⁷ A második félévben *Szeged néprajzáról* és a *Hazai etnikai csoportokról* tartott előadásokat. 1959–60-ban *Magyar etnikai csoportok (Alföld)* és *Magyar folklór* című előadásait és néprajzi gyakorlatait folytatta.

A bölcsészkar tanácsulésein 1959–62 között is feltűnően tartózkodó maradt, kizárólag tanszéki, legalábbis néprajzi kérdésekben nyilvánított olykor véleményt. 1959. január 9-én például a néprajzi előadások tervét hiányolta a minisztérium nyári egyetemekkel foglalkozó leiratából,¹³⁸ az év többi ülésén nem kért szót, vagy a benyújtott doktori értekezések bírálójaként, társbírálójaként mondott véleményt. Egy ízben azt tette szóvá, hogy a nyelvi lektorátus kisajátította tanszékének könyvtárhelyiségét, és a munkáját hátráltató legfőbb akadályt sem sikerült elhárítania: 1959 nyarán hiába kért maga mellé tanársegédet végzős hallgatója, Szabó Ferenc személyében,¹³⁹ segítséget politikai okból sem akkor, sem később nem kapott; 1964/65. második felében tanszékét pere és nyugdíjazása miatt Ferenczi Imre vette át. Az 1960. december 7-i ülésen a szegedi Eötvös Kollégium 300 kötetes könyvtára

¹³¹ „Gábor Áron” 1961. nov. 15-i jelentése. III/III-as... 76–77.

¹³² „Váradi Gábor” 1962. jan. 31-i jelentése. Uo. 86.

¹³³ Szeged Mj. Városi Tanács Idegenforgalmi Hivatala. Szeged, 1958. Egyik lektora Bálint Alajos, a múzeum igazgatója, a másik a Bálint Sándor 1955-i elmozdítását kérő Tari János, akkor már szegedi tanácselnök-helyettes volt.

¹³⁴ Filep Antal: *Bálint Sándor: A néprajzi kutatás Csongrád megyében*. Ethn 1964. 75. évf. 4. 636–637.

¹³⁵ Nagy Szeder István levele Bálint Sándorhoz. Kiskunhalas, 1959. dec. 28. G.aut. BSh

¹³⁶ *Mórhalom*. Ttáj 1958. 12. évf. 2.

¹³⁷ *Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz*. Szeged, 1958. febr. 9. Kézirat. A címzett birtokában.

¹³⁸ 201/1958–59. bksz. CSML JATE Szeged. 1959–60–62. 10/N/30. VIII. 2. 5. d.

¹³⁹ Uo.

felől érdeklődött,¹⁴⁰ majd az 1961/65. évi átmeneti tantervhez szólott hozzá. Nehezményezte, hogy a néprajz Szegeden nem szaktárgy, és hogy csak a magyar és történelem szakosoknak tarthat előadásokat, amelyeket csak az első szigorlat előtt kötelesek egy alkalommal hallgatni. „Kívánatosnak tartaná, hogy a néprajzi előadások hallgatását a II. éven tegyék kötelezővé, ugyanis a kollokviumokon szerzett tapasztalata az, hogy a hallgatók a középiskolákból helyismereti előtanulmányok nélkül jönnek az egyetemre. A néprajzi oktatás lebeg, a hallgató nem tudja mihez kapcsolni, ezért az eredményesség szempontjából is kívánatosnak véli a folklórnak II. évre való áttételét.”¹⁴¹ Azt is szóvá tette, hogy a minisztérium, ellentétben korábbi ígéretével, mást bízott meg a folklórtankönyv megírásával. Később az iránt tudakozódott, hogy a történetek után foglalkozik-e a minisztérium néprajzi kézikönyvek készíttetésével. Ilyen munkák ugyanis utoljára a harmincas években láttak napvilágot, azóta a könyvtárakból is eltűntek, holott a tanszéki oktatáshoz szükség volna rájuk.¹⁴² Professzortársát, Szauder Józsefet a felvilágosodás szegedi irodalmának feldolgozására biztatta.¹⁴³

Szeged városa című újabb munkája 1959-ben látott napvilágot.¹⁴⁴ A mű Szeged városképi fejlődésének, építészeti arculatának és művészeti múltjának első összefoglalója. A régészeti múlt, a középkor és a hódoltság idejét az addigi kutatások alapján tárgyalja, a barokktól a jelenkorig terjedő két és fél évszázad történetének és műalkotásainak ábrázolása saját kutatásaira épül. Nyelvileg is mesterien formált tudományos prózában megírva, miniatűr művelődéstörténeti összefoglaló sorozatával rajzolja meg Szeged szellemi múltját. A könyv számos illusztrációja, mint a Szentháromságot mintázó színes figurális barokk kerámiatál saját gyűjteményéből való.¹⁴⁵ Kontuly Béla is csak azt vette zokon, hogy az alsóvárosi templom két, általa készített freskóját nem említette meg benne, amiért barátilag megróttta.¹⁴⁶ Munkásságát elismerték az egyetemen is: „felemlíthető ’Szegedi szótár’-a, a ’Szeged városa’, ’A szegedi népelet’ című könyvei, valamint kisebb tanulmányai, amelyek Szeged és környéke néprajzával, mások a mai népelettel foglalkoznak és alkalmasak arra, hogy elmélyítsék a szülőföldismeretet, a szülőföld iránti ragaszkodást és szeretetet.”¹⁴⁷

1960/61. első félévében a *Szegedvidéki folklór*ról és a *Tanyavilágunk történeti néprajzáról* tartott előadásokat. Ekkor véleményezte Herepei János *A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei* című kéziratát is.¹⁴⁸ 1961/62. első félévében *Magyar folklór és Településformák, háztípusok*, a második félévben *Magyar folklór és A szegedi táj népi táplálkozása* címmel tartott előadásokat. Naplójában ekkoriban így írt: „Amiben idehaza élünk, az szellemi vesztégár, hódoltság a javából, sorsunk sokkal jobb, de sokkal reménytelenebb is, mint a nyugati ember egyáltalán felfoghatja. Nincs időm itt kifejteni, hogy K[ádár] J[ános] államának az a tragédiája, hogy az emlegetett ’frigidaire szocializmusnak’, a kispolgári

¹⁴⁰ Jegyzőkönyv a JATE BTK 1960. dec. 7-i II. üléséről. 2, 31. Uo.

¹⁴¹ Jegyzőkönyv a JATE BTK 1961. febr. 8-i üléséről. Uo.

¹⁴² 70/1961–62. bksz. 19. Jegyzőkönyv a JATE BTK 1961. dec. 6-i üléséről. Uo.

¹⁴³ Jegyzőkönyv a JATE BTK 1962. márc. 14-i üléséről. Uo.

¹⁴⁴ Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Bp., 1959. 2. kiad. Lazi Könyvkiadó. Szeged, 2003. Kézirata korábban elkészült, de kiadására nem volt lehetőség. Raffy Ádám levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1957. jan. 20. G.aut. BSh

¹⁴⁵ *Szeged városa* (1959) 79, (2003) 51. Színes fényképe a BSek címlapján.

¹⁴⁶ Kontuly Béla levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1959. júl. 26. Kézirat. BSh Kontuly oda nem illő freskóinak ismertetését később pótolta: *Szeged–Alsóváros* 96–97.

¹⁴⁷ Jelentés „A tudományos munka kapcsolata a gyakorlati élettel” c. napirendi ponthoz a Bölcsészettudományi Kar vonatkozásában. Szeged, 1961. máj. 17. 3. CSML JATE Szeged. 1959–60–62. 10/N/30. VIII. 2. 5. d.

¹⁴⁸ Szeged, 1959. jún. 19. BSh *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Adatok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Sajtó alá r. Balassa Iván, Herner János, Keserű Bálint. Akadémiai. Bp., 1988.

materializmusnak, a habzsoló önzésnek, az eszménnyé emelt műveletlenségnek, a komfort eretnekségnek kénytelen engedni. Ez a társadalom – legalábbis egyelőre – méltatlan is a szabadságra [...].”¹⁴⁹ Őszintén csak az 1964-i bonni kongresszusról hazatérőben, Bécsből Ausztráliába címzett levelében nyilatkozott meg: „embertelenül nehéz az életem. A politikai börtön levegőjében élni rettenetes dolog, ha az atmoszféra az utóbbi években sokat javult is. Állandóan érezni, hogy csak megtűrük: nagyon nehéz dolog. Szerencsére úgy fogom fel a dolgot, mint a keresztényi béketűrés és érdemszerzés sokszor áldottnak érzett alkalmát és lehetőségét. Olyan embereknek, mint amilyen jómagam is vagyok, állandóan görnyedezni kell az anyagi gondok szégyene alatt. Ugyanakkor pedig ott a követelmény: az erkölcsi tisztaság és a belső szellemi szabadság őrzése, amit csak sokszorosan megnövelt munkával, túlórával lehet egzisztenciálisan biztosítani [...] Emberekről kell gondoskodni, gondolni kell a még esedékes munkára is. A romantikának semmiképpen nincs helye. Az ember olyan magányossá, elhagyatottá válik, mint az Isten, de éppen így lesz, ebben a vértanúságban, feláldozottságban az Isten fia, Jézus testvére is. Ezekről a dolgokról csak innen írhattam ekkora nyíltsággal Magának, bár leveleimből mindig ki is olvashatta őket. Ismétlem, csak nagyon lelkiismeretes áttételekben, inkább csak célzásokban reflektáljon rájuk. Megértem így is.”¹⁵⁰

1961 nyarán Miskolcra, Vizsolyra, Sárospatakra utazott, 1962-ben pedig, a második világháború óta külföldön most első ízben, a Felvidéken tett nagy körutazást. Pozsony, Késmárk, Lőcse, Bártfa, Kassa, Nyitra és Nagyszombat, majd Prága volt első erdélyi útjához fogható, életre szóló élménye. „Volt, ami elragadott, volt, ami megdöbbsentett, de teljes erővel foglalkoztatott. Általában úgy érzem, mintha valami hosszú ernyedtség után pezsgő fürdőbe vetettek volna, mintha visszafiatalodtam volna. Szinte elvesztem az élményekben, de annál hitelesebben ismertem utána magamra.”¹⁵¹ A *Történetek a szegedi betyárvilágból* 1961-ben jelent meg. „Ez a romantika Szegeden túl is annyi írónkat ihlette alkotásra. Rózsa Sándort Jókai Mór, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond választotta regényhősül. Idehaza Móra Ferenc már kissé kiábrándult hangon mondja el életének egyes mozzanatait [...] Rózsa Sándor a hőse számos folytatásos regénynek is, amely népnek írt, krajcáros szegedi újságokban jelent meg.”¹⁵² Válogatása Tömörkény, Palotás Fausztin, Békefi Antal, Cserzy Mihály (Homok) írásából és Szabó Mátyás, Szeghy Endre, Kálmány Lajos folklórgyűjtéséből adott szemelvényeket. Megjelenése után az állambiztonság célszemélyeként a „Betyár”, majd a „Szöges” fedőnevet kapta.¹⁵³ Tanítványának ezt írta: „A nap követelményei sokszor elrabolják az embertől a magány kegyelmét és ajándékát. Talán az a fokozott munkakedv és alkotó lendület, ami bennem mostanában van, már életem őszét jelenti. Elmúltam 50 éves, gondolni kell a számadásra, az élet munkájáért, a talentomokért való helytállásra. A XX. század emberének alig van magánélete, nagy események és változások szólnak bele szándékaiba, nem csoda tehát, hogy hiányzik körünkől a klasszicitás, bár folyton utána sóvárgunk. Ha az alkotások befejezésére nem is adódik meg a kellő alkalom, a másik kötelesség: emberségünk megvalósítása; fizikai mivoltunknak magasabb erkölcsi és szellemi létrendbe emelése változatlanul fennáll. És ezzel tesszük, azt hiszem a legtöbbet és legjobbat új, érettebb, alkalmasabb formák után sóvárgó korunknak: az emberség hitelét kell megmentenünk és biztosítanunk. A világnak ebben a felében, ahol én élek, kétségtelenül vannak nehézségek, bár odaát is vannak. Egy azonban igen nagy figyelmet és együttérzést

¹⁴⁹ CsmRfk PO. Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. V–151284. 1. III/III-as... 229.

¹⁵⁰ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Bécs, 1964. máj. 7. Ötvennégy... 128–129. Lang Ernő (1927–2001) képzős tanítványa volt.

¹⁵¹ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1962. jún. 17. Uo. 100–101.

¹⁵² Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár. Tiszatáj–Magvető. Szeged, 1961. 9.

¹⁵³ 1964. máj. 6-án. ÁBTL Cs–704. Fellazítók. 12554/2.

érdemel: az emberek, minden ember nagykorúságáért, személyes erkölcsi tudatáért folytatott küzdelem.”¹⁵⁴

A '60-as évtized tartalmas időszaka volt gyűjtőútjainak is. Vallomása szerint „A népi hagyományrend korunk urbánus műveltségének, technikai forradalmának hatására rohamosan hanyatlak. Kétségtelen, hogy az európai humanitásnak sok archaikus szépsége is eltűnik velem. Az idő azonban nem áll meg, siránkozni nem lehet. Neki kell fogni a megörökítéshez, a gyűjtéshez és átmenteni mindent a jövőbe, amely egyszer majd bizonyára meg fogja írni az európai parasztélet történetét, tehát annak a társadalmi jelenségnek és kultúrának a világát, amely csak Európát jellemzi, éppúgy, mint a katedrálisok vagy a mozarti muzsika, mint a céhek és a kertek és még annyi más. Éppen ezért bár sokszor nagyon fáradtan, állandó gyűjtőúton, terepmunkán vagyok. Valami nem hagy nyugodni, mindent szeretnék számba venni.”¹⁵⁵ Mégis mindent magára vállalt a diákkörök gyűjtésre való felkészítésétől dolgozataik átnézéséig. Gyűjtőhálózata nélkül ugyanakkor „szegényesebb lenne a szegedi és környékbeli körkép, és hűséges tanítvány [Kovács Álmos (1920–2001)] nélkül maga Bálint Sándor sem jutott volna hozzá élete egyik nagy ajándékához, minden idők egyik legjobb magyar mesemondójához: Tombác Jánoshoz [...] Fáradhatatlan és eredményes gyűjtő volt: bánni tudott az emberekkel, ismerte a néphagyományokat.”¹⁵⁶ 1962 júniusában az öthalmi laktanyába még a „szovjet elvtársak” is meghívták. A Magyar–Szovjet Baráti Társaság titkára azt írta neki: „A megyénkben állomásozó szovjet alakulat parancsnoksága azzal a kéréssel fordult Megyei Elnökségünkhöz, hogy legyünk segítségükre egy néprajzi előadás megtartásában. A szovjet elvtársak szeretnének megismerkedni a magyar nép regionális népviseletével, szokásaival, népi hagyományaival az egyes történelmi időszakok tükrében, hogy ezen ismeretek megszerzésével is közelebb kerüljenek a magyar néphez, annak évszázadokon át kialakult mentalitásához. Természetesen kifejezték érdeklődésüket a magyar nép eredetét illetően is.”¹⁵⁷ 1962 októberében Prokop Péter festő barátját látogatta meg Mélykúton, ahol az ismert papfestő a Szent Erzsébet templom oltárképén dolgozott.¹⁵⁸ Filozofikus esszét írt Lehel István festőművész barátja kiállításáról.¹⁵⁹ Miután *A szegedi paprika* végleges kéziratával elkészült, az egyetemtől *A szegedi nemzet* írására félévnyi szabadságot kért.

„Szegedi humanizmus” (1962–65)

Kandidatúrájának gondolata már a *Szegedi szótár* megjelenése után felmerült, az eljárás megindításához mégsem kezdett neki kutatásai, tanszéki és személyes nehézségei miatt. *A szegedi paprika* kéziratával azonban már 1952-ben elkészült; „azóta is kezemben volt, és szükség szerint kiegészítettem, csiszoltam [...] átdolgozását azonban már azért sem láttam szükségesnek, mert abból a paraszti eredetű nemzedékből, amely a szegedi paprikát naggyá fejlesztette, és amelynek alkotó tevékenységét megörökítettem, már alig van valaki az élők

¹⁵⁴ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1959. nov. 27. *Ötvennégy*... 25.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Katona Imre: *Bálint Sándor szegedi*... 3. „Kovács Álmos zombói tanító által beszervezett [!] 'mesemondó' Tombác István [János] 62 éves (magyar) paraszt ember jár be hozzá. 4–5 alkalommal volt már nála, a mesék anyagát magnetafon [!] vette fel. (Meg is mutatta.) Ezzel a munkával kb. febr. közepéig végezni fog.” „*Körmendi*” 1963. jan. 22-i jelentése. III/III-as... 124.

¹⁵⁷ Boros József levele Bálint Sándorhoz. A Magyar–Szovjet Baráti Társaság Csongrád megyei Elnöksége lev. Szeged, 1962. máj. 25. G.aut. BSh

¹⁵⁸ Bálint Sándor levele Prokop Péterhez. Mélykút, 1962. okt. In: Prokop Péter: *Római évek*. Róma, 1985. 47–49.

¹⁵⁹ Lehel István kiállítása. A JATE Kulturális Bizottságának rendezésében, az egyetem aulájában. Szeged, 1962. dec. 12–23. Fk. Gruber László. Szegedi Nyomda V. 62–4257.

sorában.”¹⁶⁰ Kristó Nagy Istvánnak elmondta, 1960-ban „tárgyalt Erdei Ferencsel, akivel még szegedi egyetemista kora óta, mint hozzá hasonló paraszti származékkal, nézetei ellenére rokonszenvezett, és akin (úgy tapasztalta) az ’56-os forradalom mély nyomokat hagyott.” Erdei „Igen nagy szeretettel és megértéssel fogadta, s kilátásba helyezte, hogy Bálint Sándornak a szegedi paprikáról írt gazdaságtörténeti tanulmányát kiadatja. Bálint Sándor felvetette neki, hogy szeretné a kandidátusi címet megkapni [...] Erdei Ferenc erről lebeszélte: érje be professzori rangjával, a kandidátusi címért esetleg ’olyan engedményeket kellene tennie, amik nem érik meg’. Tavaly [1959-ben] probléma volt, hogy megkapja-e a professzori állás betöltéséhez szükséges feddhetetlenségi bizonyítványt. Mint a Demokrata Néppárt volt elnöke,¹⁶¹ számolt is bizonyos nehézségekkel. Azonban maga Antalffy [György], a rektor és Komócsin [Mihály], a szegedi városi párttitkár vállalt érte személyes garanciát. Ez jól esett neki.”¹⁶²

1961 elején az MTA Tudományos Minősítő Bizottsága felszólította, hogy folyamodjék a minősítésért.¹⁶³ A fokozat megszerzésére paprikakönyvének kéziratát adta be, opponensei Balassa Iván és Tálasi István voltak. Balassa a mű erősségének a paprika-feldolgozás munkatechnikájának és az áruvá válás folyamatának érzékletes leírását tartotta.¹⁶⁴ Értekezését a TMB-t elnöklő Ortutay Gyula javaslatára vita és marxizmus-leninizmus vizsga nélkül egyhangúlag elfogadták. Ortutay gesztusa az egyszerűsített eljárás könnyebbsége mellett jelképes többlet-elismerést jelentett. A mű mezőgazdaság- és művelődéstörténeti fontosságát méltatva ismét felidézte a régi időket, amikor a húszas évek végén inspirációival éppen Bálint Sándor indította el a tudományos pályán. Szinte megtagadva önmagát, elismerte: „Ő az, aki nélkül ma nem lennék az, aki vagyok.”¹⁶⁵ Noha azelőtt „Tutussal ritkán találkozom (Ortutay)...”, a kandidátúra helyreállította régi barátságuk légkörét.¹⁶⁶ A fokozatot 1962. június 22-én kapta meg.¹⁶⁷ Könyve még abban az évben megjelent, amit Erdei ígéretének, mindvégig zavartalanabb kapcsolatuknak köszönhetett. Működését Szegeden mégis érezhetően gátolták,¹⁶⁸ ami főként abban nyilvánult meg, hogy tanszékét továbbra is egyedül vitte, a többször megígért státust nem kaphatta meg. A káderfejlesztési tervvel kapcsolatban a dékánnak mégis azt írta, hogy „Az oktatói munkában nem kellett semmiféle objektív akadállyal megküzdennem. Munkámat érzésem szerint pontosan és a legjobb tudásom szerint elvégeztem. Szubjektíve iparkodom mindazoknak a követelményeknek megfelelni, amelyet [...] a szocialista egyetem az oktatókkal szemben elvár [...] Az Akadémiának bejelentett tervmunkám keretében rendszeresen dolgozom Szeged nagy néprajzi monográfiáján is, amelyből mintegy 500 gépelt oldal már el is készült.”¹⁶⁹ Az 1962. június 27-i kari tanácsülésen kijelentette, „jóleső és hálás érzéssel hallgatta a dékáni beszámoló rá vonatkozó

¹⁶⁰ *A szegedi paprika* 8.

¹⁶¹ Tévedés: a DNP-nek alapító tagja, 1945–48-ig parlamenti képviselője volt. Csapody Miklós: „*A világban...*” 80–256.

¹⁶² „*Juhász Lajos*” 1960. febr. 22-i jelentése. III/III-as... 63–64. és BM II/5–e Alo. *Jelentés*. Bp., 1960. márc. 23. Uo.

¹⁶³ *Jegyzőkönyv a JATE BTK 1961. febr. 8-i üléséről*. 21–22. CSML JATE Szeged. 1959–60–62. 10/N30. VIII. 2. 5. d.

¹⁶⁴ *Bálint Sándor: A szegedi paprika*. Ethn 1963. 74. évf. 2. 289.

¹⁶⁵ Bálint Sándor szóbeli közlése 1975. okt. 21.

¹⁶⁶ „*Körmendi*” 1962. nov. 15-i jelentése. III/III-as... 121.

¹⁶⁷ *Jegyzőkönyv a JATE BTK 1963. márc. 11-i üléséről*. 40/1962–63. bksz. 7. CSML JATE BTK Szeged. 1962–63. 10/N/30. VIII. 2. 6. d.

¹⁶⁸ Tamasi Mihály: *A város társadalma*. In: *Szeged története* 5. k. 243.

¹⁶⁹ *Bálint Sándor levele Mérei Gyula dékánhoz*. Szeged, 1962. jún. 11. G.aut. 106/1961–62. Népr.I.sz. *Tanszékvezetők káderfejlesztési terve*. 70/1961–62. bksz. CSML JATE BTK Szeged. 1962–63. 10/N/30. VIII. 2. 6. d.

részét, melyet reálisnak tart ugyan, de a dékáni beszámoló érdemén felül méltatta munkásságát.”¹⁷⁰

Néprajzi elfoglaltságai mellett művelődéstörténeti téma is foglalkoztatta. Lang Ernőnek elűjságotla: „ünnepi foglalkozásként, szinte pihenőül egy nagyon szívemhez nőtt témán dolgozom. Címe még nincs, de körülbelül ilyesmi lesz: a *szegedi humanizmus*, más szóval Szeged művelődése a XV. és XVI. században. Mint a *Szeged városában* is igen röviden utalok rá, Szeged a török hódoltság előtt az egész országnak legjelentékenyebb kulturális centruma volt. Szinte hihetetlen, hogy mit tett itt a félhold tönkre. Egyik apácakolostora a magyar nyelvű irodalom egyik jelentős tűzhelye volt a XVI. század elején. Szeged adta minden más magyar várost megelőzve a legtöbb hallgatót Bécs, Krakkó, Bologna, Ferrara, Párizs, később Wittenberg és Heidelberg egyetemének. A munka lényegében kész van, egyes részleteken azonban még dolgoznom kell.”¹⁷¹ Amikor elkészült vele, csalódással vette tudomásul az elmarasztaló véleményt. Kerényi Józsefnek elpanaszolta: „Az íróasztalán ott feküdt a kézirat, amit ki akar adni, elolvastatta egy egyetemi emberrel, aki azonban azt a véleményt mondta, hogy túl sok a szentekről és vallásos dolgokról a tárgyalás a munkájában, nem jó véleményt fog kiváltani. B. S. azt felelte: tehetek én arról, hogy Szeged néprajza, történelme a XV., XVI–XVII. században annyira át volt itatva egyházi és vallásos dolgokkal [...] ’sohasem voltam bigott katolikus, ahogy bigott kommunista sem tudnék lenni, de egy tudományos munkát nem tudok másképp megírni, mint ahogy az a valóságban létezett. Meg vagyok győződve, hogy ez a heveny, érzékeny kommunista felfogás és álláspont, amely társadalmi szemléletünket áthatja most, idővel, lehet, hogy pár évtizedbe kerül, le fog higgadni és akkor nem fognak kivetni valót találni egy ilyen néprajzi-történelmi munkában’ Ekkor kiment az első szobából a konyhába, én utána mentem az előszobába azzal, hogy megnézem a mátraverebélyi képet (szándékom volt, hogy a zárban lévő kulcsról másolatot készítek, de nem volt alkalom rá.)”¹⁷²

1962/63. első félévében *A magyar népkönyv*, *A szegedi táj települési hagyományai*, második félévben *A magyar népmese*, *Szegedi népviselet* címmel, 1963/64-ben *A magyar folklór*, *A szegedi táj települési viszonyai* címmel tartott előadásokat. Az 1963. március 11-i kari ülésen a Néprajzi Intézet „káderfejlesztése” kapcsán nagy megterhelése ellenére ismét csak azt mondta: „Az 1962. év folyamán sem oktatói, sem tudományos kutatói munkában nehézséggel, akadállyal nem kellett küzdenem.” Bejelentette, hogy Szeged néprajzi monográfiájából bő ezer lappal készült el, Tombác János meséinek gyűjtését is folytatja.¹⁷³ Mivel egyedül már nehezen bírta, 1963. március 13-án végre szóvá tette: „1957 óta húzódó súlyos gondja a Néprajzi Tanszéknek a tudományos káderfejlesztés. Költségvetési okok miatt mindaddig sajnos nem kerülhetett sor adjunktusi állás szervezésére. Ebben az ügyben az Akadémia Néprajzi Bizottsága is egyetemünk illetékes tényezőivel 1962 áprilisában megbeszéléseket folytatott. Miután minden tekintetben kedvező személyi megoldásra volna kilátás, tisztelettel kérem a kari tanácsot, hogy az 1963/64. tanévre a maga erkölcsi tekintélyével is szorgalmazza ennek az állásnak a betöltését. A tanszéken folyó tudományos kutatómunka egyenesen halaszthatatlanná teszi az ügy megoldását, az állás megszervezését.”¹⁷⁴ Kérését Mérei Gyula dékán támogatta, hiszen „más oktató az intézetben nincs”, helyzete mégis megoldatlan maradt. A káderterv megvalósításáról összefoglalójában Mérei 1963-ban ezt írta róla: „Tervét teljesítette [...] Rendszeresen dolgozik *A szegedi*

¹⁷⁰ *Jegyzőkönyv a JATE BTK 1962. jún. 27-i üléséről*. 4. CSML JATE Szeged. 1959–60–62. 10/N/30. VIII. 2. 5. d.

¹⁷¹ *Ötvennégy... 60. A Szeged reneszánsz kori műveltségéről* (1975) van szó.

¹⁷² „Körmendi” 1962. nov. 15-i jelentése. III/III-as... 120–121.

¹⁷³ 40/1962–63. bksz. CSML JATE BTK Szeged. 1962–63. 10/N/30. VIII. 2. 6. d.

¹⁷⁴ *Jegyzőkönyv a JATE BTK 1963. márc. 13-i üléséről*. CSML JATE BTK Szeged. 1962–63. 10/N/30. VIII. 2. 6.

nagytáj néprajza című monográfián, akadémiai tervmunkáján, amelyből már 1300 gépelt oldalnyi szöveg elkészült. Folyamatosan végzi egy tanyai mesemondó mesekészletének gyűjtését is.”¹⁷⁵

A tanszéki hétköznapi terhes egyhangúságát ekkor is pesti látogatásaival, gyűjtőútjaival, mindennapos szegedi ügyeinek intézésével, és örömmel végzett munkájával váltogatta az idő szorításában. Íróasztalát a monográfia cédulái borították: „Szeged, a szegedi táj összefoglaló néprajzi monográfiáját írom. E pillanatban 1200 gépelt oldal végleges szövegezésben el is készült. Néha valósággal belerémülök a feladatba. Úgy érzem ugyanis, hogy a teljes mű mintegy 4000 gépelt oldal lesz. Ez rendkívül nagy szellemi lekötöttséget, szinte szerzetesi fegyelmet követel. Boldog leszek, ha – Isten segítségével: étellel és egészséggel – 1964 őszére be tudom fejezni. Más témák is erősen kísértenek, így fiatalságom nagy álma: a szakrális néprajz megírása, legalább is a leglényegesebb körvonalaiban. Abszolút nem korszerű, amint nálunk mondják: nem ’vonalas’ téma. Úgy érzem azonban, és ezt teljes alázattal szeretném mondani, hogy ezt rajtam kívül senki más nem tudná megalkotni. Úgy érzem, annyi milieubeli és alkati tényező van bennem, ami ugyan nem érdemem, de mégis szinte halálosan kötelez. Ennél a témakörnél is olyan gazdag az anyagom és tapasztalatom, hogy inkább csak fogalmazásról, formába öntésről lenne szó.”¹⁷⁶

Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei 1963-ban jelent meg. E munkája joggal tekinthető a Szeged-monográfia újabb fejezetének, amelyben a kalocsai főegyházmegye adójegyzékének, a középkori szegedi népélet és társadalomtörténet felbecsülhetetlen forrásának névanyagát elemzi.¹⁷⁷ 1963 telén Kerényinek az a benyomása támadt, „hogy kissé fáradt, szórakozott, enervált. Szóvá is tettem, mire ő azt válaszolta, hogy igen fáradt, sokat dolgozott, idegesebb, mint máskor, sok baja volt, főleg családi természetű (többet nem volt hajlandó mondani).”¹⁷⁸

A *Szeged városa* után a hatvanas években többet foglalkozott a változó városképpel is; „rendkívül érdekel az építészet, az építészettörténet, s aztán másik nagyon kedves stúdiumom [...], amit úgy neveznek, hogy város: az urbanisztika.”¹⁷⁹ Már a harmincas évek végének modern skandináv, német, francia és spanyol törekvései láttán úgy ítélte meg: „A művészet élén az építészet jár, amely a megaláztatás és tévelygés hosszú évszázadai után végre magára talált, ismét a kor lelkét fejezi ki, s a képzőművészet anarchikus differenciáltságát, l’art pour l’art öncélúságát valami monumentális egységben oldotta föl.”¹⁸⁰ Urbanisztikai érdeklődése is akkor, Pálffy-Budinszkyval közös műemlékmentő tevékenysége kezdetén ébredt föl.¹⁸¹ A negyvenes évektől leginkább a francia, holland és finn törekvéseket kísérte figyelemmel, az európai építészet történetében a román kor, a gótika és a barokk állt a legközelebb hozzá. 1956-tól tagja volt a Móra Ferenc Múzeum bizottságának, a Magasépítési Tudományos Egyesület keretében működő műemléki-városképi munkabizottságnak, továbbá elnökségi

¹⁷⁵ *A tanszékvezetők káderfejlesztési tervének végrehajtása*. Szeged, 1963. máj. 31. 3. Uo.

¹⁷⁶ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1963. márc. 31. *Ötvennégy*... 112.

¹⁷⁷ *Bálint Sándor: Az 1522. évi tizedlajstrom szegedi vezetéknevei*. *Ethn* 1964. 75. évf. 3. 485.

¹⁷⁸ „*Körmendi*” 1963. nov. 23-i jelentése. ÁBTL 0–12554/1. BM Csm. Cs–704. *Fellazítók*.

¹⁷⁹ Elmondta „*A legszögedibb szögedi*” c. portréfilmében. In: Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 131.

¹⁸⁰ *Modern művészek* 272.

¹⁸¹ *Pálffy-Budinszky Endre (1902–1968)*. Gépirat. In: Csapody Miklós: „*A világban...*” 490–491, Borvendég Béla: *A közszolga*. Pálffy-Budinszky Endre emlékére. SZM 2002. 41. évf. 1–2. 41–59. „Bálint Sándor Pálffy-Budinszky Endre csoportvezető főmérnök kapcsolatát használja fel arra, hogy az egyházi műemlékeket, más műemlékek hanyagolásával hozzák rendbe. Erre a célra felhasználják a ’műemlékvédelmi bizottságot’, ahol Pálffy keresztül nagyban érvényesül Bálint elképzelése. Bálint ugyanis nagyon szorgalmazza egy egyházmegyei múzeum felállítását, amire Pálffy már megtette a lépéseket.” *A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 5. *III/III-as*... 182.

tagja a Történelmi Társulat délföldi csoportjának.¹⁸² A dóm körül a városrendezés 1956. évi építésügyi irányelvei nyomán 1958-ban kezdődtek a munkálatok, amelyekhez történeti adatokkal szolgált. Összefoglalójában a Vár és a Palánk település- és művelődéstörténeti fontosságát, a török és az 1879. évi árvíz utáni idők városfejlődését elemezte. Elismerte azt is, hogy a környék átépítése időszerű volt, az eredménnyel azonban korántsem volt megelégedve.¹⁸³ A szocialista építőipart nemcsak esztétikai okokból, a hagyományos építészeti örökség megtizedelése és a régi városképek elpusztítása miatt marasztalta el, hanem eszmei okokból is, az egyhangú tömegesség, az elidegenedés szociológiai-lélektani következményei miatt.

Számos műemléket és városképi jelentőségű épületet nem menthetett meg, a bizottságban Pálffy-Budinszkyval mégis is sokat tett helyreállításukért vagy táblával való megjelölésükért, amit a politikai rendőrség szerint rendszerellenes, klerikális aknamunkának tartott. Árvai József, a városi tanács elnökhelyettese afféle szelíden kótyagos, „Móra Ferenc típusú gyűjtögető embernek ismeri, aki még vasárnap is járja a környéket néprajzi gyűjtések céljából”. Vele ellentétben az Építési és Közlekedési Allandó Bizottság Műemlékvédelmi és Városrendezési Albizottságának két leghozzáértőbb tagját a politikai rendőrség így minősítette: „Nem érdekli őket a város szocialista fejlesztésének helyzete. Az egész tevékenységük gátlóan, sőt hátramoszdítóan hat a város fejlesztése szempontjából [...] a Műemlékvédelmi Albizottságot fel kell oszlatni, vagy legalábbis azokat a tagokat, akik tudatosan hátráltatják a munkáját, ki kell szórni a soraikból, s olyan fiatal kommunistákat kell a bizottságba bevenni, akik támogatnák a város szocialista szellemű fejlődését.”¹⁸⁴ Szerintük az albizottság tagjainak szándéka az volt, hogy „Szegeden, ahol az ország más városaihoz viszonyítva a műemlékek száma jelentéktelen, egy erős műemlékvédelmi szellemet, kultuszt honosítsanak meg [...] Minden igyekezete e társaságnak arra irányul, hogy mereven védje, és ragaszkodjon ahhoz, ami régi, és amit műemlékvédelem címén meg lehetne menteni. Ez bizonyos értelemben maradi világszemléletüknek a kifejezése is. Tevékenységük során többször előfordult, hogy a város párt- és állami vezetői[nek] véleményét, a város fejlesztésével kapcsolatos nézeteit lebecsülve, saját elképzeléseiket igyekeztek érvényre juttatni. Kétségtelenül meglevő szakmai tudásuk, valamint a maguk elé kitűzött cél érvényre juttatása során arra törekszenek, hogy saját maguk igazát bizonyítsák be az állami vezetéssel szemben’.”¹⁸⁵ Naplóinak rendőrségi kommentárja szerint Bálint Sándor „Rajongással értékeli a nyugati építészeti kultúrát, párhuzamot von a hazai és nyugati építészet között. ’... A mi modern falu és városképeink elszomorító, műveletlen önelégültsége, anarchiája azt a meghasonlást tükrözi, amely osztályrészünkül jutott.’”¹⁸⁶ Pálffy-Budinszky gyakran meglátogatja otthonában is, ahol „aktuális politikai eseményeket – különös tekintettel az egyházpolitikára – beszélnek meg.”¹⁸⁷ Egy héttel hazatérése után, 1964. május 17-én *Szegedi néprajztudós külföldön* címmel közölte a Dél-Magyarország, hogy „A bonni egyetem meghívására dr. Bálint Sándor egyetemi tanár, a szegedi József Attila Tudományegyetem néprajzi tanszékének vezetője tíznapos tanulmányúton vett részt Nyugat-Németországban. Az Európa-szintű tanácskozáson megvitatták a néprajzkutatás legújabb módszereit és eszmecserét folytattak a teendőkről. A meghívás a magyar néprajztudomány, a szegedi

¹⁸² *Bálint Sándor önéletrajza*. Szeged, 1956. jan. 19. G.aut.

¹⁸³ Komoly Pál: *Bálint Sándor – a városrendezésért*. DM 1982. jan. 17. 14.

¹⁸⁴ *Jelentés*. Szeged, 1965. máj. 12. 2–3. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

¹⁸⁵ Péter László: *A Török Ház sorsa*. In: *A Város cselédje*. Bába. Szeged, 2006. 11.

¹⁸⁶ *Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése*. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. 2. III/III-as... 230.

¹⁸⁷ *Dr. Bálint Sándor és társai ügyében*. Határozat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. Szeged, 1963. dec. 3. 3. Uo. 172.

néprajztudós nemzetközi elismerését juttatta kifejezésre.”¹⁸⁸ Izgatási ügyének állambiztonsági „realizálása” másfél hónap kezdődött.

1964/65-ben még megtarthatta *A népi táj szokáshagyományai, A magyar folklór és A szegedi táj települési viszonyai* című előadásait. A kari tanácsban nemigen szólalt meg; 1964 februárjában a bölcsészkar népművelő munka és a megyei, városi népművelési intézményeknek rokon tevékenységéről beszélt.¹⁸⁹ Halász Előd dékánnak, a kari Tudományos Bizottság elnökének ismét nehezményezte, hogy adjunktusi állása betöltetlen, az intézeti könyvtár rendezetlen. Beszámolt új munkái megjelenéséről, valamint arról, hogy az akadémiai doktori fokozat megszerzését tervezi.¹⁹⁰ 1964 őszén megköszönte „60. életének betöltése alkalmából a dékán elvtárs által hozzá intézett üdvözlő szavakat, mely igen meghatotta, úgy érzi, hogy tennivalója a jövőben sem más, mint az, hogy munkáját, a reá bízott feladatokat még odaadóbban teljesítse, és ehhez ezúton is kéri a Kari tanács tagjainak további támogatását.”¹⁹¹

Mivel érdekelte a Szovjetunió, és az orosz kultúra is foglalkoztatta, bonni utazása után számított rá, hogy Ortutayval a moszkvai néprajzi kongresszuson is részt vehet. Az egyetem mást küldött helyette, amit joggal fájlalt.¹⁹² A nyáron Pilinszky Jánost látta vendégül,¹⁹³ Weöres Sándort és Károlyi Amyt kalauzolta Alsóvárosra. 1966 őszén jelen volt Sándor György és az egyetemi színjátszók Pilinszky-estjén, ahol ismét találkozott a költővel.¹⁹⁴ A szabadtéri játékokról ezt írta: „Eddig minden évben láttam, de azt hiszem, csak az idén találták meg majd huszonöt év óta a legméltóbb, a tér szakrális-archaikus atmoszférájához a legodaillóbb darabot, és ez: *Johanna a máglyán*, Claudel és Honegger műve. A szcenírozás és előadás majdnem tökéletes volt.”¹⁹⁵ Ősszel Észak-Magyarországon és Debrecen vidékén gyűjtött, állandó időzavarban; „munkám a vele járó koncentráció és a mindennapi gondok réme miatt annyira hatalmába kerített, hogy [a levélíráshoz] állandóan hiányzott a ráérő idő [...] Szigorúbban kellene az időmmel gazdálkodnom: a már összegyűjtött anyag alapján hozzáfogni a szerkesztéshez, fogalmazáshoz. Sajnos vagy nem sajnós – nem is keresem – de most is nagyon deresedő fejjel állandóan gyűjtőúton vagyok, mert egy-egy részlet merevnek, szegényesnek érzek. Hiába: ennek az esztendőnek a nyarán már 60 éves leszek. A lélek talán készebb, mint valaha, de a test, amelyet Szent Ferenc számár testvér néven emleget, már nehezen tud mindent vállalni. A lényegeseket igen, de a lényegtelen nagyképűségeket, emberek inzultusait nem mindig könnyű elviselni [...] Javában folyik már harmadik télen mesemondóm meghallgatása, meséinek magnetofonra vétele is [...] Valamiképpen egy nagyszabású parasztszemélyiség áll előttem, akiben mintha India és az *Ezeregyéjszaka* bája, kultikus mesekészsége született volna újjá itt az alföldi futóhomokon, ebben a mi kiszáradt századunkban. Nemcsak reprodukálja a tradíciót, hanem valósággal újjászületik, kiteljesedik benne. Mint valami esti harangszó, vagy talán, mint a lélekharang, amely summáz egy csodálatos emberi magatartást: a teremtő szó bűvöletét.”¹⁹⁶

¹⁸⁸ DM 1964. máj. 17. 11.

¹⁸⁹ *Jegyzőkönyv a JATE BTK 1964. febr. 6-i üléséről*. CSML JATE BTK Szeged. 1962–63. 10/N/30. VIII. 2. 6. d.

¹⁹⁰ *Bálint Sándor levele Halász Elődhöz*. 180/1963–64. Népr.I.sz. *Tanszékek tudományos munkája*. Hiv.sz.: 98/1963–64. bksz. G.aut. CSML JATE BTK Szeged. 10/N/30. VIII. 2. 6. d.

¹⁹¹ *Jegyzőkönyv a József Attila Tudományegyetem Bölcsészkarának 1964. okt. 14-i üléséről*. 1. CSML JATE Szeged. 1963–65. 10/N/30. 7. d.

¹⁹² „Körmen di” 1964. júl. 16-i jelentése. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹⁹³ „Mannlicher” 1964. aug. 18-i jelentése. Uo.

¹⁹⁴ Vattay Elemér: *Egy Bálint Sándor-fotó rövid története*. ÚE 1996. febr. 4. 7.

¹⁹⁵ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1964. okt. 9. *Ötvennégy...* 138–139.

¹⁹⁶ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1964. márc. 16. Uo. 123.

60. születésnapján Péter László akkor még csak kéziratos bibliográfiájával a Somogyi-könyvtár lepte meg,¹⁹⁷ nyilvánosan Ilia Mihály üdvözölte a Tiszatájban.¹⁹⁸ 1965 őszén „a Tudományok Doktora elnyerése céljából [!] tudományos kutatómunkát folytat. A József Attila tudományegyetem közlése szerint terhelt visszavonultan él, az egyetemen politikai és társadalmi aktivitást nem fejt ki.”¹⁹⁹ Az őt körülvevő „bizalmatlanságot” tanszéki hétköznapijaiban is kezdte érzékelni. Egyik hallgatójának elpanaszolta: „nagyon nehéz helyzetben van, mert teljesen egyedül intézi az egész intézet ügyeit, semmiféle segítsége nincs. Azt mondta, úgy érzi, valamiféle okból félnek embereket adni melléje, pedig véleménye szerint erre semmi alapot nem szolgáltatott.”²⁰⁰ Leveleinek ellenőrzésekor a Magyar Folkloristák Solymossy Sándor Körének nyomtatott meghívóját is „lenyomozta” az állambiztonság.²⁰¹ Egyetemi megítélése ezzel szemben kedvezőnek volt mondható: „Egy-két idősebb tanszékvezetőnk (dr. Koltay-Kastner Jenő, dr. Bálint Sándor) kiváló tudósok, nem marxisták ugyan, de egyetértenek pártunk politikájával, együtt dolgoznak a párt tagjaival, és képesek tanítványaikat a szocialista haza szeretetére nevelni.”²⁰² *Tápé* című munkája még megjelenhetett,²⁰³ *A szegedi nép* azonban csak második korrektúrájáig jutott, a Gondolat csak 1968-ban adta ki.²⁰⁴

Kiss Ákos bölcsészhallgató jelentése szerint „Figyelemre méltó nevezett azon ténykedése is, hogy felajánlotta az Eötvös Kollégium hallgatóinak, hogy szívesen végigkálauzolja őket Szegeden, és megmutatja nekik Szeged nevezetességeit. Ez a tevékenysége is arra irányul, hogy szélesebb bázist tudjon kialakítani az egyetemi ifjúság között, népszerűbb legyen közöttük.”²⁰⁵ „Vallási fanatizmusa”, „legitimizmusa, nacionalizmusa és sovinizmusa” mellé ekkor már a rejtett antiszemitizmust is belerajzolta az állambiztonság a róla szerkesztett képbe. Számos hallgatója kikéri „véleményét, tanácsát, világnézeti és politikai kérdésekben is. 1965 tavaszán több egyetemi hallgató részéről tettleges antiszemita megnyilvánulás történt, ami miatt szigorú eljárás indult néhány hallgató ellen. Bálintot kapcsolatai teljes egészében informálták az ilyen és hasonló esetekről, s nevezett nekik adott igazat. Maga az a tény, hogy világnézeti és egyéb problémájukkal nyíltan keresik egyesek Bálinttal a kapcsolatot, azt bizonyítja, hogy ilyen irányú nézeteit az egyetemi hallgató kapcsolatai előtt egyáltalán nem palástolja.”²⁰⁶ A jelentés nyomán annak a hatvanas évek állítólagos szegedi „zsidóverőivel” egyetértő Bálint Sándornak a képe jelenik meg, aki húsz évvel korábban életét kockáztatta a zsidók megmentéséért.

¹⁹⁷ Bodzsár Erzsébet: „Egy élet szakadatlan tisztességére hivatkozom”. Bálint Sándor meghurcoltatása és elítélése. *Pátria* '89. 8.

¹⁹⁸ *Bálint Sándor köszöntése*. *Ttáj* 1964. 18. évf. 9. 2.

¹⁹⁹ *A Szegedi Városi Ügyészség B.11.728/1965/I. j.sz. vádirata izgatás miatt Dr. Bálint Sándor ellen indított bűnügyben*. Szeged, 1965. szept. 24. III/III-as... 247.

²⁰⁰ *Kivonat „Fekete János” 1964. ápr. 1-i jelentéséből*. ÁBTL BM Csongrád 31–6066/65. sz. vizsgálati dosszié Dr. Bálint Sándor ügyében. V–151 284. „Fekete János”: azonosítatlan.

²⁰¹ Az 1964. szept. 19-re szóló, neki és Ferenczi Imrének szóló meghívót a tanszék címére küldték. ÁBTL BM Csongrád Cs–704. 01–2554/1. *Fellazítók*.

²⁰² *A Bölcsészettudományi Kar tanszékvezetőire vonatkozó káderfejlesztési terv megvalósítása*. Ágoston György dékán-helyettes. Szeged, 1965. ápr. 30. 2. 50 példányos stencil, St.sz.: 1888/1965. CSML JATE Szeged. 1963–65. 10/N/30. 7. d.

²⁰³ *Falutörténet és népélet*. [Szeged,] 1965.

²⁰⁴ 2. kiad. Fekete Sas. Bp., 1995.

²⁰⁵ „Csaba” 1965. ápr. 5-i jelentése. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3, Szőnyei Tamás: *Titkos írás* 1. k. 334.

²⁰⁶ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. 10. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. Ua.

XII. Pius pápának a hit és a népelet egységéről kihirdetett tanításában már 1953-ban joggal látta nézeteinek igazolását: „Egy nép intim erői egészen természetesen szokásaik összessége, elbeszélései, legendái, játékaik és ünnepi felvonulásai által fejezik ki magukat [...] Nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy [...] a vallásos hit és népelet olyan egységet képez, amelyet a test és a lélek egységéhez lehet hasonlítani [...]”.²⁰⁷ XXIII. Jánosnak a II. Vatikáni Zsinattal (1962–65) az volt a célja, hogy az új történelmi körülmények között tanbeli kérdések tárgyalása helyett a keresztény tanítást fogalmazza újra.²⁰⁸ Bálint Sándor a magyar egyházi sajtóból és a vatikáni rádióból nemcsak az előkészületeket követte, hanem az egyházi használaton kívül tiltott dokumentumokat is tanulmányozhatta a zsinaton kezdettől résztvevő Hamvas Endre és Hamvas István jóvoltából.²⁰⁹ Az 1963. évi második ülés szakfejléményeiben így ismerte fel saját feladatát. Nem „a vatikáni politika végrehajtásában”, amellyel később vádolták,²¹⁰ hanem egyrészt a népi szakralitás, másrészt a hagyományos liturgia védelmezésében. Mivel kezdettől a népi katolicizmust kutatta, a kanonizált hitélet és a néphit kölcsönhatásait vizsgálta. Ennek következményei volt, hogy „Általa is nagyobb hangsúlyt kapott a néprajztól elhanyagolt középkor. A tételes vallás és a néphit összefonódásának élménye annyira befolyásolta Bálint Sándort, hogy írásaiban gyakran korholta egyházát, mert különböző korokban föllépett a népi vallásosság ellen. A korholás szelíden, de határozottan hangzott. Az csupán sejthető, hogy benső vallásosságát úgy gyakorolta, nehogy egyiket vagy másikat megsértse.”²¹¹ Egy 1963 telén készült lehallgatási jegyzőkönyv szerint „merevségére jellemző, hogy nem ért egyet a Vatikán által tervbe vett mérsékelt reformokkal sem. Kifejti ilyen vonatkozású nézeteit 'Zoltán' és 'Y' [fedőnévű] lelkészek előtt is, amikor helyteleníti a régi szertartás megreformálását.”²¹² Az 1963 decemberében kiadott *Sacrosanctum Concilium* konstitúciót mégis elégtétellel fogadta, mert a dokumentum 37. pontja kimondta: „Az egyház a hitet és a közjót nem érintő dolgokban nem kívánja kötelezővé tenni a formák merev egységét, még a liturgiában sem. Sőt ápolja és fejleszti a különböző népek és nemzetek jellegzetes adottságait és örökségét. Ami tehát a népek szokásaiban nincs elválaszthatatlanul egybekapcsolva babonákkal és tévedésekkel, azt jóakarattal mérlegeli, és ha lehetséges, teljesen és érintetlenül megőrzi, sőt olykor magába a liturgiába is beépíti, amennyiben az a liturgia igazi és hiteles szellemével összeegyeztethető.”²¹³

Mikor hírt vett, hogy a zsinat a liturgia mélyreható reformjára készül, a visszalépéstől, korlátozó tiltásoktól tartott. „Bár nem érzem magamat romantikusnak, mégis a tradíciót, Egyházunk egyik legtündöklőbb ékességét ez esetben félttem. Hozzá szeretnék tehát szólni –

²⁰⁷ Idézi Hetény János: „*Aki tovább álmodja, alkotja, kifejezi...*” Bálint Sándor emlékére (3.) ÚE 1984. aug. 12. 6.

²⁰⁸ Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat 1959–1965*. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 43. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 2011. 17.

²⁰⁹ A legtöbb zsinati dokumentumot eleinte nem engedték be Magyarországra. *Kivonatos másolat „Mauser” 1961. dec. 7-i jelentéséből*. 1–2. III/III-as... 83–84.

²¹⁰ A Vatikán és a magyar egyház illegális kapcsolatainak felderítésére az állambiztonság 1961. okt. 16-án nyitotta meg a „Canale” fedőnévű objektumdossziét. A zsinatot a magyar politikai vezetés és az állambiztonság „egyházi mezbe öltöztetett, diverzáns ideológiai-politikai akciónak” tekintette. Fejérdy András i. m. 137.

²¹¹ Kósa László: *Bálint Sándor...* 99.

²¹² *A Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 4. III/III-as... 181.

²¹³ 1963. dec. 4-én. Hetény János: „*A kereszténység csodálatos teljesítménye a vallásos népeletben*”. Kézirat, 2004.

magyar vonatkozásban – a szakrális néphagyomány szempontjából. Benne vagyok az anyag rendezésében, aminek – hála több évtizedes érdeklődésemnek, gyűjtő munkámnak – voltaképpen a birtokában is vagyok.”²¹⁴ A lehallgató ezt is rögzítette: „kellő tisztelettel, de ugyanakkor kellő elszántsággal fel akarjuk, néhány világi, keresni a püspöki kart.”²¹⁵ 1964-ben Kormányos Istvánnak azt mondta: „Ha nem volnának Magyarországon ilyen állapotok, engem is kijelölnének a zsinatra, mint világi megfigyelőt. Egy dunántúli püspök barátom mondta, hogy alkalmas lennék.” Kérdeztem: ’A katolikus egyház zsinatán világi is jelen lehet?’ Felelte: ’Nem, de ez így volt az őskeresztény egyházban, s ezt most felújítaná az egyház.’ [...]”²¹⁶ 1965 tavaszán írta: „nem részletezhető okok miatt nehéz a helyzetünk. Nálunk az egyházat még mindig – öntudatlanul is – a papok közösségének érzik, a híveket alig veszik felnőtt számba. Ezért kellett halálos komolysággal és az Úr magyar háza iránt érzett buzgósággal és szeretettel megszólalnunk. A magunk részéről szolgálni szeretnénk a nagy ügyet. Majd meglátjuk, szükség lesz-e ránk.”²¹⁷ A reformok végeredményében mégis megkapta törekvéseinek igazolását. Főképpen a *Liturgikus konstitúció*ban.²¹⁸ *Az Egyházzól szóló dogmatikai Konstitúció* szerint az egyház „felkarolja és átveszi a népek tehetségeit, szellemi kincseit, szokásait, amennyiben jók [...]”²¹⁹ Megelégedéssel értesült a *Gaudium et spes* kezdetű enciklika 44. pontjáról is, amely szerint „Az egyháznak is javára válik a múltó századok sok tapasztalata [...] és a kultúra különféle formáiban rejlő gazdagság; ezek által jobban feltárul maga az emberi természet, és új utak nyílnak az igazság felé.”²²⁰ A hazai utak nehezebben nyíltak meg: 1965 márciusában Mezey Lászlóval és Rajeczky Benjammal lépett föl a magyar néphagyomány, az anyanyelvűség és a népi zenekultúra figyelembevételéért. A liturgikus reformról kezdett vitában szóvá tették: „ha valóban oly nagy jelentőségűnek tekintjük a *Collectio Rituum* megjelenése után megkezdődött liturgikus változást, miért nem előzte meg annak összeállítását alaposabb tájékozódás? A magyar vallásos műveltség közel ezer esztendő történetében annyi hagyományt, oly sok, a nemzetek között is megbecsült értéket őrzött meg számunkra, hogy azokat föltétlenül figyelembe kellett volna venni, s velük együtt a feltáráson fáradozó magyar tudományosság eredményeit is.”²²¹ Bő hat évnek kellett eltelnie, amíg az új zsinati szellemben megszólalhatott a dómban, és civilként beszélhetett Szent Gellért emlékmiséjén.²²² Kevéssel halála előtt beválasztották az esztergomi és az egri egyházmegyéék liturgikus bizottságába is.²²³ 1973-ban, a *Karácsony, húsvét, pünkösd* megjelenésekor Varga Imre ezt írta: „elérkezett a huszonnegyedik óra, hogy még megmentünk, megörökítsünk valamit azokból a szokásokból, melyeket hosszú évtizedek óta pusztít nemcsak az egyre világiasodó életszemlélet, hanem az egyház tudatos törekvése is, korunk nagy gazdasági és világnézeti változásai pedig (s részben a II. vatikáni zsinat liturgikus újításai!) minden valószínűség szerint végleg elmúlásra ítélték.”²²⁴

²¹⁴ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1965. jan. 19. Ötvennégy... 142.

²¹⁵ III/III-as... 181.

²¹⁶ „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentése. Uo. 194.

²¹⁷ Bálint Sándor levele Szilárdfy Zoltánhoz. Szeged, 1965. márc. 7. Kézírási levél fotokópiája. ÁBTL Cs-704. Fellazítók. 0-12554/3.

²¹⁸ A *Liturgikus konstitúció* 37. pontját idézi Hetény János: „Aki tovább...” 6.

²¹⁹ *Az Egyházzól szóló dogmatikai konstitúció*t idézi Hetény János: uo.

²²⁰ Uő: „A kereszténység...” 2.

²²¹ Bálint Sándor–Mezey László–Rajeczky Benjámín: *Hagyomány és reform*. Vig 1965. 30. évf. 3. 185–188. L. még *Népi vallásosságunk öröksége*. Teológia, 1976. 10. évf. 2. 85–87. A *Collectio Rituum* (Szertartások Gyűjteménye) a *Rituale Romanum* függelékeként a II. Vatikáni Zsinatig volt érvényben.

²²² *Szentbeszéd Gellért püspök ünnepén*. Elhangzott 1970. szept. 24-én a Fogadalmi templomban Szent Gellért ünnepi miséjén. Kéziratból közli Szilárdfy Zoltán: SZM 2000. 39. évf. 3–4. 147–149.

²²³ Haas György: *A népi lélek hűséges őrzője*. KatSzele 1979. 31. évf. 3. 267.

²²⁴ Bálint Sándor: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. ItK 1978. 82. évf. 1. 121.

Életviszonyai

Bálint Sándor lakásában Sötér István a negyvenes években sima bútorokat látott, „de azzal a tartós modernséggel, mely nem válik egyhamar divatjamúlttá. Ebbe a környezetbe gazdag Mária-képgyűjteménye hibátlanul tudott illeszkedni. Ámbár az is lehet, hogy ezek a képek épp egy ilyen díszítéstől mentes környezetbe illeszkedhettek a legszerencsésebben. De mintha az ő lakásához tartozott volna a Múzeum is, azaz annak legalábbis a néprajzi gyűjteménye.”²²⁵ Otthona Kerényi József szerint „egy könyvtár képét mutatja, rengeteg könyv és folyóirat a polcokon, íróasztalon, földön.”²²⁶ A lakás „egy nőtlen ember benyomását kelti [!] [...] nagy a rendetlenség, mindenütt könyv van, még a padlón is [...]”²²⁷ Jámborné Balogh Tünde szerint a két szoba „inkább ócska, mint régi, kopottas bútorai közt a viharvert nagy, kényelmes fotel és a rengeteg könyv teremtett otthonosságot. Egy gyönyörű, festett, virágos paraszt barokk szekrény, Szentháromság-dombormű egy régi szegedi házról, néhány nép használati tárgy adott különös ízt a berendezésnek.”²²⁸ Az '50-es évek elején a Tiszára néző szobában „Hatalmas iromány-kötegek, rengeteg könyv”,²²⁹ a fal mellett „stószokban álltak már a *Szegedi szótár* két kötetének kéziratlapjai. Rámutatott, mondván: itt vár sorsára.”²³⁰

A képzőben helyettesként havi 126 pengőt és 45 pengő lakáspénzt, rendes tanárként, 1940-től 209 pengőt és 60 pengő lakáspénzt kapott.²³¹ Kutatóútjait csak támogatással tudta folytatni: 1938 májusában gróf Zichy Gyula kalocsai érsek Voinovich Géza akadémiai főtitkár ajánlására 400 pengőt utalt ki katolikus néprajzi kutatásaira,²³² júniusban az MTA szavazott meg 200 pengőt munkájának támogatására.²³³ Képviselősege alatt sokat javított helyzetén jelentős tiszteletdíja, annál többet nélkülözött később önkéntes terhei miatt. Kortársai szerint súlyos gondjait erején felüli, „érthetetlen szamaritánus gesztusaival” maga okozta; elvált feleségének, nevelt fiának lakást vásárolt, rendszeresen támogatta őket.²³⁴ Az '50-es évek első felében délutánonként a múzeum egyik alagsori helyiségében dolgozott, nem telt neki otthoni fűtésre.²³⁵ 1954 nyarán, miután papírhányra hivatkozva az Akadémiai Kiadó elzárkózott a szótárára kötendő szerződés aláírásától, Scheiber Sándornak ezt írta: „Túl is tennem magam ezen a kínos helyzeten, és dolgoznom tovább munkaprogramomon, ha nem kerültem volna kétségbeejtő anyagi körülmények közé. Nevezetesen a szótár legépeltetése, továbbá Péterkéékkel érzett kötelességem (romos házat vettek, helyre kellett valamennyire állítani) súlyos kiadásokat (legalább 12 ezer forintot) jelentett, amelyeket nagyrészt kölcsönből tudtam földözni abban a biztos reményben, hogy a szerződéssel esedékes pénzüsszeggel mindent ki tudok elégíteni. A kölcsön határidős. Talán rokonaim, néhány itteni barátom is kiségitenek, így is mutatkozik egy 4–5 ezer forintnyi szükséglet, amelynek előteremtéséről nem tudok gondoskodni. Kedves Sanyi, Te mindig olyan kedves, önfeláldozó

²²⁵ *Szeged első szótárírója*. Ttáj 1978. 32. évf. 8. 115.

²²⁶ „Körmendi” 1962. júl. 9-i jelentése. III/III-as... 98.

²²⁷ Uo. 122.

²²⁸ *Bálint Sándor holdudvarában*. A Makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek 18. Makó, 1995. 5.

²²⁹ *Fila Béla emlékezése*. BSesz 41.

²³⁰ *Virágh Ferenc emlékezése*. Uo. 21.

²³¹ 156/943/1940. VIII 2. üo. Sz. Dr. *Bálint Sándor tanár fizetési fokozatba való sorolása és magasabb illetményeinek kiutalása*. Szeged, 1940. márc. 27. MOL XIX–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186 d.

²³² *Gróf Zichy Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Kalocsa, 1938. máj. 20. és az Érseki Iroda értesítése. Kalocsa, 1938. máj. 22. Gépiratok, aut. BSh

²³³ *Az MTA igazgatótanácsának értesítése*. Bp., 1938. jún. 9. Az MTA lp. G. Uo.

²³⁴ *Csonka Iona Mariella emlékezése*. BSesz 4.

²³⁵ Grynaeus Tamás: *Egy magyar szentembőr*. Uo. 22.

barátom voltál és vagy, hogy most is bizalommal fordulok Hozzád segítségért. Hátha most is nyílnék valami mód a számodra. Úgy gondolnám, hogy január 1-ével havi minimálisan 600 forinttal, fizetésemből törlesztem. Szívesen felajánlanám zálogul 'Ethographia'-sorozatomat és néhány igen ritka könyvemet, ha erre szükség volna.²³⁶ A kölcsönt napok alatt megkaptam: „Kedves Sanyi, nagyszerű baráti segítségedet hálásan köszönöm, soha nem felejttem el, az Isten áldjon meg érte.”²³⁷ Az '50-es évek végén előfordult, hogy a Sárának, Péternek küldött támogatás után élelemre havi száz forintja maradt.²³⁸ Lang Ernőnek később megvallotta: „elég súlyos anyagi körülmények között élek. Könyveim tiszteletdíjából belevágtam feleségem számára egy budapesti öröklakásba, a költségek azonban, mint építkezések idején szokás, meghaladták számításainkat. Kell egy félév, amikor valamelyest egyensúlyba jutok.”²³⁹ Az állambiztonság úgy tudta, „volt felesége részére a Hegyalja úton öröklakást vett [...]”.²⁴⁰ Vágó Gábor szobrász barátja szerint könyvhonoráriumát „befizette öröklakásra. Abban a lakásban lakik az asszony, és Sándor fizeti tovább a részleteket.”²⁴¹

Jövedelméből tehát három ember létfenntartását fedezte. A '60-as évektől jelentősebb bevétele volt *A szegedi paprika* 13 120 forintos tiszteletdíja²⁴² és a *Szeged és vidéke* című 8 íves kéziratáért kapott 11 400 forint volt.²⁴³ Sárának 1964 tavaszán azért szabadkozott, hogy csak 1000 forintot küldhet, mert 1963 végéig azt a 10 000 forintot kellett törlesztenie, amelyet egy tanyai embertől kölcsönzött.²⁴⁴ Sára 1965 tavaszán ezt írta neki: „Nagyon megvisel engem az az állandó feszültség, amibe az undok anyagiak miatt kerülünk, utolsó együttlétünk rossz hangulata nagyon bennem maradt [...]Valamit kell csinálnom, hogy ez megszűnjön, hogy ne csak nekünk legyen gázkályhánk, hanem Neked is, hogy ne legyen probléma egy esőkabát elvesztése [...] Szörnyű és elviselhetetlen tudat a számomra, hogy Te csak dolgozol és semmi sincs belőle. Én meg csak remegek, mikor az átkozott pénzre sor kerül, mert te is úgy ki vagy borulva és merülve, hogy nemcsak velem, de Veled se lehet nyugodtan tárgyalni, már csak azért sem, mert soha nem vagy ezen a téren nyílt [...] már nagyon fáradt vagyok az állandó gondtól, amiben Téged kell tartanom és éreznem.”²⁴⁵ Kisszámú látogatója 1965 őszén is „lehúzott redőnyök mögött, sokszor fűtetlen szobában” találta,²⁴⁶ pedig személyes szükségleteiben igénytelen volt. Dohánnyal és alkohollal nem élt, háztartását nőrokona vezette. Létfenntartása mellett kéziratának gépeltetése,²⁴⁷ a géppapír, posta- és útiköltség

²³⁶ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1954. aug. 31. Kézirat. MTAK KGY

²³⁷ *Bálint Sándor levele Scheiber Sándorhoz*. Szeged, 1954. szept. 7. Kézirat. Uo.

²³⁸ Tóth Béla: *Halovány ecsetvonások arcképéhez*. BSek 331.

²³⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1959. nov. 27. *Ötvennégy...* 25, Lele József: *Emlékeim...* 65. „Budapesten öröklakást is vásárolt [Sárának].” BM III/III. 4–a. Alo. *Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből*. Kivonat, Bp., 1964. dec. 28. 2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

²⁴⁰ BM II/5–e Alo. *Jelentés*. Bp., 1960. márc. 23. III/III-as... 64.

²⁴¹ „Ágoston” 1963. jan. 23-i jelentése. Vágó Gábor szobrászművész ügye. 2. ÁBTL BM Csm. Cs–704. 0–12554/1. *Fellazítók*. Szótárának tiszteletdíja nem ismeretes.

²⁴² *Róth Edith levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1962. jún. 25. Az Akadémiai Kiadó lp. G.aut. Uo. Amikor a Corvina egyik szerzője plagizált belőle (Halász Zoltán: *Das Buch vom ungarischen Paprika*. Corvina. Bp., 1963.), Bálint Sándor 3000 forintot kapott három részletben. *Bálint Sándor levele Popper Lászlóhoz, a kiadó vezető jogtanácsosához*. Szeged, 1963. nov. 6. G. Uo.

²⁴³ *A Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztő Vállalat szerződése*. Bp., 1964. febr. 4. G. BSh

²⁴⁴ *Bálint Sándor levele Bálint Sándornéhoz*. Szeged, 1964. márc. 5. Kézírási levél fotokópiája. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

²⁴⁵ *Bálint Sándorné levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1965. július 11. G.aut. BSh

²⁴⁶ *Lantosné Imre Mária emlékezése*. BSesz 31.

²⁴⁷ Munkabírását a technikai segítség (Vinkler Mária, Sudár János kispap és a szerző) nehezen követte, ezért Ilia Mihály 1976-ban Hamvas Istvánt azzal kereste föl, hogy fizessenek mellette állandó gépirót; az elgondolás nem valósult meg. „*Kecskeméti*” 1977. júl. 6-i jelentése. CsmRfk III/III. O. „*Subások*” fn. *bizalmas nyomozásban*. Intézkedési terv. Szeged, 1977. máj. 17. 1.

előteremtése mindennapos nehézséget jelentett számára, amit Scheiber Sándor rendszeres anyagi támogatása enyhített.²⁴⁸ Ismerőseinek néhány száz forintot mégis szívesen kölcsönzött, megjelenésükkor könyveit ismerőseinek dedikálva maga csomagolta és postázta.²⁴⁹

Tanszékvezetői jövedelme 1965-ben 5000,²⁵⁰ utolsó havi fizetése 4600 forint volt.²⁵¹ Tanítványának ezt írta: „Jól megvagyok: egészségem és munkakedvem – ne vegye tiszteletlenségnek – az öreg Goethe és Verdi töretlen alkotóerejét juttatja eszembe. Persze a nyugdíjas állapotban nagyon okosan kell gazdálkodnom. Főleg kutatóutakra nem telik úgy, mint azelőtt. Megjegyzem, hogy nyugdíjam igen szép, sőt jelentős.”²⁵² Ez az összeg 1966-ban 3242 forint volt.²⁵³ 1967 végén Langnak ezt írta: „Családi körülményeim elég gondot okoznak nekem is. Feleségem már három hete klinikán fekszik (nem Szegeden) idegbénulás gyanújával. Menyemnek még nem sikerült elhelyezkedni. Fiam dolgozik ugyan, de írói ambícióit nehezen akarja a reális életkeretekbe illeszteni. Kiadásaim így meghaladják a bevételeimet.”²⁵⁴ Ekkoriban *A szegedi példabeszédek...*-en és *A szögedi nemzet*en dolgozott, folyóiratokban keveset közölt, gyakran hívták előadni, így csak ritkán jutott honoráriumhoz. Az Akadémiai Kiadó 1969-ben 1200 forintot fizetett ívenként,²⁵⁵ 1971-ben Péter László *Szeged utcanevei* című kéziratának lektorálásáért ezer forintot kapott.²⁵⁶ 1971 végén a *Néprajzi lexikon* ívenként 200,²⁵⁷ a *szegedi viselet* szócikkért 1973-ban 60 forintot fizetett.²⁵⁸ 1974 végén azonban a *Karácsony, húsvét, pünkösöd* első kiadásáért 37 715 forintot,²⁵⁹ a másodikért 11 756 forintot kapott,²⁶⁰ a *Szeged reneszánsz kori műveltségéért* 28 404 forint tiszteletdíjban részesült.²⁶¹ (Az *Ünnepi kalendárium* honoráriumma nem ismert.) Az Akadémiai nagylexikon a *legenda, szentek legendái, szentek kultusza* szócikkek megírására kérte ívenként 2 ezer forintért.²⁶² 1979 őszén volt menyje tőle kért kölcsön nagyobb összeget a lakáscseréhez.²⁶³ A „tudományok doktora” fokozat elérésére is részint a járandóság miatt törekedett. Lang Ernőnek utoljára így írt: „Ami a mindennapokat illeti: nem nélkülözök, de nehezen élek.”²⁶⁴ Hátra maradt betétkönyve szerint 12 018 forint 80 fillér megtakarítása volt.²⁶⁵

²⁴⁸ Csapody Miklós: „*A világban...*” 511. és Hidvégi Máté: „*Ki fény vagyok, homályban éltem*”. Scheiber Sándor emlékezete. In: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet* 10.

²⁴⁹ BSsz 36.

²⁵⁰ *Jelentés*. 1965. júl. 31. III/III-as... 240.

²⁵¹ *Jegyzőkönyv*. Készült a JATE Gazdasági Igazgatóságán. Szeged, 1969. jan. 2. Gépiratmásolat. BSh

²⁵² *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1966. jún. 26. *Ötvennégy...* 162.

²⁵³ *A szegedi Társadalombiztosítási Igazgatóság határozata*. 26 Ny 245/1966–15. ügysz. BSh

²⁵⁴ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. 1967. nov. 22. *Ötvennégy...* 185.

²⁵⁵ *Diószegi Vilmos levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1969. aug. 23. Az MTA Néprajzi Kutatócsoportja lp. G.aut. BSh

²⁵⁶ *Szeged Mj. Városi Tanács VB Igazgatási Osztályának értesítése*. Szeged, 1971. márc. 15. Uo.

²⁵⁷ *Kicsi Sándor levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1971. nov. 1. Az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztősége lp. G.aut. Uo.

²⁵⁸ *Nagy Olivérvné levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1973. okt. 23. Az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztősége lp. G.aut. Uo.

²⁵⁹ *Ákos Géza levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1974. nov. 25. A Szent István Társulat lp. G.aut. Uo.

²⁶⁰ *Ákos Géza levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1977. aug. 1. Gépirat, aut. Uo.

²⁶¹ *Zrinszky Lászlóné levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1975. dec. 9. Az Akadémiai Kiadó lev. Gépirat, aut. Uo.

²⁶² *Pócs Éva levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1979. febr. 20. Gépirat, aut. Uo.

²⁶³ *Paksa Katalin levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1979. okt. 30. Kézirat. Uo.

²⁶⁴ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. [Szeged,] 1979. Luca napján [dec. 13.]. *Ötvennégy...* 326.

²⁶⁵ *Jegyzőkönyv*. Néhai Dr. Bálint Sándor hagyatékának hatósági leltározása. Készült: 1980. jún. 2-án Szegeden, a Tömörkény u. 2/B sz. alatt. 5. 165. tétel. BSh

VII.

Perbe fogása

1964–1965

Az 1945-től 1953 elejéig Péter Gábor altábornagy irányította szovjet mintájú politikai rendőrség az MKP, közvetlenül Rákosi instrukciói szerint működött. Eleinte főként a kisgazdapártot kellett megfigyelnie, majd „az egyes pártokban vagy azokon kívül levő illegális szervezeteket, összeesküvő csoportokra” összpontosított.¹ A megfigyelték köre az ellenzéki, majd a koalíciós pártok képviselőire is kiterjedt.² A „volt kisgazdák” közül még 1958-ban is mintegy 15 ezer főt ellenőriztek.³ A szervezet 1948 szeptembere után a Belügyminisztériumon belül, 1949 decemberétől önálló hatóságként működött. Az I. (Hálózati) Főosztály, majd számos átalakítás után 1972-től a BM III/III. (Belső Reakció Elhárító) Csoportfőnökség feladatköre „a klerikális reakció” és „a társadalomra veszélyes elemek” (F-, azaz figyelő-dossziésok) ellenőrzésével 1990-ig megmaradt.⁴

A célszemély

Bálint Sándort nemcsak közismert katolicizmusa miatt tartották nyilván, egyházi és egyéb kapcsolatait is fontosnak ítélték,⁵ attól kezdve pedig, hogy képviselőnek jelölték, politikai ellenségként számoltak vele.⁶ Legkorábban az 1945. évi választások előtt kerülhetett a politikai rendőrség látóterébe, rendszeres megfigyelése 1947 őszén kezdődött. Valószínűleg foglalkozott vele az ún. egyházpolitikai csoport is, amely az ÁVO III. alosztályaként 1946 tavaszán jött létre. Az állambiztonság 1958-tól ellenőrizte,⁷ megfigyelésére rá akarták venni volt feleségét is.⁸ Bár az ellene folytatott akciók támogatásában az egyetem és a helyi pártvezetés régi sztálinistái is közreműködhettek, a „Bálint-ügy” minden valószínűség szerint a szegedi állambiztonság kezdeményezése volt. Az 1963. évi amnesztia után a szegedi politikai rendőrség is csak nehezen tudott olyan „sikeres” ügyeket produkálni, amelyek büntetőeljáráshoz vezettek, legtöbb akciójuk ezért a gyenge lábakon álló államellenes izgatások leleplezését célozta. Ha egy izgatási ügyet kénytelenek voltak eredménytelenül

¹ Péter Gábor *Az ÁVO munkájának és problémáinak ismertetése* c. 1948. júl. 6-i jelentését idézi Gyarmati György: *Kádár János és a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága*. Fordulat és folyamatosság a kommunista párt politikájában, 1948-ban. In: *Trezor* 1. k. A Történeti Hivatal évkönyve 1999. Szerk. uő. Történeti Hivatal. Bp. 1999. 119.

² *A 10-10711. sz. objektum dosszié irattározására*. Javaslat. Bp., 1963. dec. 16. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*.

³ *Jegyzőkönyv*. Bp., 1958. aug. 6. 3. MOL XIX-B-1-z-10/140/10-1958.

⁴ Cseh Gergő Bendegúz: *A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990*. In: *Trezor* 1. k. 75–81, 85. és Boreczky Beatrix: *Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953*. Uo. 94.

⁵ „'Berényi Zoltán', 'Komáromi Tibor' és 'Gábor Áron' ügynökökkel vonják hálózati ellenőrzés alá Bálint Sándort [...] Az ellenőrzés terjedjen ki arra, hogy nevezett milyen tevékenységet végez Budapesten, kikkel veszi fel a kapcsolatot, s hogyan nyilatkozik politikai és művészeti kérdésekről.” *Czene Mihály alezredes átirata a BM III/III-2-b. Alo. vezetőjéhez*. Bp., 1964. febr. 17. ÁBTL BM Csm. Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/1. „Berényi” és „Komáromi” is azonosítatlan.

⁶ ÁBTL BM III/III. o. Csm. Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/2.

⁷ 1958 nyarán a megyében az állambiztonság 29 ezer ellenséges kategóriába sorolt személyt ellenőrzött. 10-140/10-1958. *Jelentés a Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának munkájáról*. 1. MOL XIX-B-1-z-10-140/10-1958.

⁸ Sára megtagadta az együttműködést, ezért őt és fiát kitelepítették. *Bálint Sándor fiának lenni* (1.) Dlusztus Imre beszélgetése Bálint Péterrel a naplóról és a sorsról. SZE 2004. nov. 29. 9.

lezárni, a papíron a célszemély köré rendezett csoportosulás „felbomlasztását” minősítették sikernek. Segített a kivitelezésben, hogy a megtervezett ügyszökhöz olyan ismert katolikus személyiséget találtak, aki korábban politikailag is exponálódott. Kiválasztásában döntő szerepe lehetett a megyei apparátusok merev egyházellenességének, ami ugyancsak a helyi kezdeményezést valószínűsíti. A várható siker szempontjából sokat ígérhettek Magyarország és a Szentszék aktuális kapcsolataival, főként az MSZMP vatikáni politikája és e politika állambiztonsági eszközökkel való megvalósítása. A Bálint-ügy előkészítése az 1962 októberében megnyílt II. Vatikáni Zsinat negyedik, 1965. szeptemberi üléséig tartó időben zajlott: 1963. december 3-án Bálint Sándornak külön dossziét nyitottak.⁹

A rendszerellenesnek tekintett értelmiségieket előéletük, a hatalomhoz való viszonyuk és ennek változása szerint ellenőrizték. A korszak sok ezer esetében megfigyelhető „viszonytípusok” széles skáláján két nagy típus körvonalazható. Az állambiztonság passzív, nyilvántartó-ellenőrző pozíciója és a represszív, leszámolásra kész viszonyulás a politikai döntések, a gépezet rutinműködése vagy a felfokozott figyelem és a megfigyelt „védeltsége” vagy „kítetttsége” tekintetében eltért egymástól. A megfigyelés és a megtorlás közti különbség a feltételezett „fenntartásokon alapuló együttélés”¹⁰ és az ellenállás változatos formáinak megkülönböztetésével jött létre. A célszemély besorolása politikai változásoktól, személyes indítékoktól, indulatoktól, és az állambiztonságon belüli – Bálint Sándor esetében a Budapest és Szeged közötti, vagy a szegedi nyomozóosztályon belüli – viszonyoktól is, nemegyszer a véletlenek játéktól függött. Id. Antall Józsefet például, aki 1945–49-ben képviselő, 1945–46-ban miniszter, 1946–48-ban a Magyar Vöröskereszt elnöke volt, majd ugyancsak politikusnak készülő fiát ismert véleményük ellenére az első, „kellemesebb” kategóriába sorolták. Az egykor ugyancsak képviselő, mégsem politikus, sőt fontos politikai szerepet sohasem játszó vidéki professzort, Bálint Sándort kezdetül a represszív kategóriában tartották számon. A kiscgazda-értelmiségi „vonulást” nyugati emigrációval szoros kapcsolatot tartó Antallékról inkább csak „tudni akartak”, a tanszékeire valóssággal bezárt Bálint Sándort két évtizeden keresztül szemmel tartották. A rendszerrel szembeni súlyos erkölcsi fenntartásai mellett Bálint Sándor is valamiféle normalizált „együttélésre” törekedett („súlyos kötelességeim vannak a társadalommal szemben”), baráti körben Kádárt Rákosival szemben többször dicsérően méltatta.¹¹ Kettejük kezelésének szembevető eltérése is valószínűsíti, hogy a Bálint Sándor elleni akciót a Szegeden „elfogyott” ügyek pótlása, a hasznosság öngazolása miatt kezdeményezték. Bár a fenntartásokon alapuló együttélésre való törekvése sohasem változott, a hatalom hozzá való viszonya mindinkább a represszió felé keményedett.

Megfigyelésének egyik fő oka az „egyházi vonalban” (politikai szereplésében, vallásosságában, szakterületében) jelölhető meg. A másik ok, a szellemi vezető státusa ebből következett. Meghurcolását jámbor vélekedés szerint apró figyelmetlensége okozta.¹² „Szent ember” volt, ártatlan áldozat, aki csak a néprajzzal törődött, a kommunisták mégis üldözték vallásossága miatt. E mitizáló, a valódi választ elkerülő magyarázat szerint a politikai Gonosz (a diktatúra politikai rendőrsége kétségtelenül ezt a Gonoszt testesítette meg) ok nélkül támadt rá. A történetek ilyen bemutatásával a konfliktus oka homályban marad. A politikai rendőrség Bálint Sándort jó okkal üldözte, mert valóban irányító volt. Nem szervezett titkos sejtet az

⁹ „Fellazítók” fn. ügy. Jelentés. Bp., 1965. máj. 7. 2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

¹⁰ Rainer M. János: *Egy „kompromisszum” hétköznapijai – jelenetek a hatvanas évekből*. Antall József és az állambiztonság embere. In: *Múlt századi hétköznapiak*. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. Szerk. uő. 1956-os Intézet. Bp., 2003. 270.

¹¹ *Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből*. Kivonat. Bp., 1964. dec. 18. 2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹² A kölcsönadott, más változat szerint tanszéki asztalán hagyott „corpus delicti” Molnár Lajos–Nagy László *Két világ közt*. Nagy Imre útja című könyve volt (Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet. Brüsszel, 1959.).

államrend megdöntésére, de az ország mielőbbi európai visszatérésében bízva („keresztény európai unió”) aktívan „izgatott”. Nem szervezett illegális új keresztény pártot, ragaszkodott azonban a vallás- és sajtószabadsághoz. Nem volt „mozgalmának ideológusa”, de hitt benne, hogy a „forradalmiságát elvesztett szocializmus” lassan „keresztény humánnummal” itatódik át. Üldözésének „ideológiai” oka abban állt, hogy az ellene vádként felhozott állítás mélyebb értelemben megállta a helyét. Nem a szocialista büntető törvénykönyv „izgatás” bűncselekménye szerint, hanem lényegét tekintve, az erkölcsi és szellemi ellenállás lelki értelmében. Működése is csak annyiban volt „titkos”, hogy szellemi vezetőként, barátaival és híveivel a „konspirált illegalitás” és az ellenőrzött nyilvánosság között megmaradt magánszférában folytatta.

Megfigyelése

1947–65 közti megfigyelése két nagy szakaszra bontható. Mindkét szakasz minden áldozata ismerte egymást; közülük többeket sok új szereplővel együtt az állambiztonság bevont abba az akcióorozatba is, amely már csak öt személyt ki. A szegedi és környékbeli katolikus papság meghurcolásának e két évtizede perbefogásának előtörténete.

Az első, az alapozó szakasz (1945–63) egyházi körben, a szegedi katolikus társadalomban és közvetlen környezetében zajlott le, régi pap- és tanárbarátai, egykori KALOT- és DNP-munkatársai között. E közegek a társasági összejöveteleken és a szűkebb körű, bizalmas eszmecseréken elmondott véleményével kétségtelenül mérvadó tagja volt. Ennek az első, helyi és országos egyházellenes akciókból álló szakasznak a vége 1957 áprilisára tehető, amikor az első ismert, őt is említő ügynöki jelentés készült.¹³

Az alapozó szakaszon belüli első hullám (1945–54) volt a legdrasztikusabb, amit számtalan erőszak kísért. A második hullám (1955–58) a „Loyolások” fedőnevű akcióval kezdődött, miután Piros László államvédelmi altábornagy, belügyminiszter szerint 1954-ben az egyházi reakció és a volt koalíciós pártok jobboldali köreiben „katolikus néppárt tervezése” merült fel.¹⁴ A BM 1958 nyarán úgy látta, a „Loyolások” célja „a fennálló társadalmi rend megdöntése, ideológiai bomlasztása és az egyházon belül a szélsőséges vatikáni irányvonal érvényre juttatása.”¹⁵ Az akcióba 1958 szeptemberében „Kecskeméti” fedőnéven Hamvas István (1929–1986) akkor kiszombori, később szeged-alsóvárosi lelkész, Hamvas Endre püspök unokaöccse, a hatvanas évektől Bálint Sándor egyik bizalmasa is bekapcsolódott.¹⁶ Számára először 1960. október 11-én készítettek foglalkoztatási tervet; felhasználták többek között „Hamvas püspök felé, akiről eddig is értékes anyagokat kaptunk az egyház politikáját, egyes reakciós papok tevékenységét illetően.”¹⁷ A II. Vatikáni Zsinaton résztvevő magyar küldöttség titkáraként a többiek megfigyelése, unokabátyja vatikáni levelezésének megszerzése és emigrációs kapcsolatainak kiépítése is feladata volt.¹⁸ Az alsóvárosi templom

¹³ „Firtos Endre” 1957. ápr. 1-i jelentése. ÁBTL 2255/481. Hunya Benedek Gábor 0–14967.

¹⁴ BM 3–1400/1945. *A külső és belső reakció aknamunkája*. Jelentés. Bp., 1954. okt. 19. Idézi Révész Béla: *A proletárdiktatúra ideológiai funkciójának kriminalizálása*. (Ideológia – politika – jog Magyarországon az ötvenes években. Acta Univ. Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica Tom. LII. fasc. 8. Szeged, 1977. 37.

¹⁵ „Loyolások” fn. csoportdossziés ügyben. Operatív terv. Szeged, 1958. júl. 25. 1. *III/III-as történelmi olvasókönyv*. Adalékok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években. A „vallásszabadság”. Vál. bev. Kahler Frigyes. Kairosz. Bp., 2001. 215. A továbbiakban: *III/III-as...* (1)

¹⁶ Kapcsolatukról Hetény János: *Az utolsó szó jogán*. Bálint Sándor és Hamvas István emlékének. ÚE 1987. jún. 7. 4.

¹⁷ „Kecskeméti” foglalkoztatására. Terv. Szeged, 1961. nov. 20. 1. *III/III-as...* (1) 107.

¹⁸ Uo. 199. Hamvasról Péter László: *Szegedi számadás* 279–281. A zsinaton a negyedik ülészak kivételével részt vett. Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat* 281–285.

plébánosaként 1958. szeptember 19. és 1977. július 6. között írt jelentéseket, Bálint Sándorról azonban nem adott közvetlen információt.

Az alapozó szakasz harmadik hulláma a „Loyolások” átalakításával, a hálózat és az összegyűlt anyag felhasználásával 1958 végén, a „Fekete hollók” (1958–61) országos akciójával kezdődött.¹⁹ Az „illegális klerikális papi és ifjúsági csoportot” szervezkedéssel vádolták.²⁰ A szegedi nyomozóosztály 1961. januári összefoglalója szerint bizonyítást nyert, hogy „az illegális papi és ifjúsági szervezkedés célja: egybe tömöríteni az egyházmegye fiatal reakciós beállítottságú rk. papjait; hűek maradni a vatikáni vonalhoz – ennek érdekében kivonni a papságot a papi békemozgalom befolyása alól, a papokat a párt és a kormány gyűlöletére nevelni, végső soron szembeállítani őket népi demokratikus rendszerünkkel [...] Végső célja: a népi demokratikus rendszerrel szembeni ellenállás széleskörű megszervezése.”²¹ A „Fekete hollók” keretében ezernél több házkutatás után 45 papot és 38 világi személyt tartóztattak le.²² A jelentés szerint „csapást mértünk a vatikáni vezetés alatt álló, a Magyar Népköztársaság rendje ellen szervezkedő illegális erőkre. Felszámoltunk egy széleskörű klerikális szervezkedést. A szervezkedés célkitűzése a Magyar Népköztársaság megdöntése és helyébe ’Keresztény Köztársaság’ létrehozása volt. E cél érdekében kapcsolatban álltak az olasz, francia és osztrák követségekkel, valamint a vatikáni és bécsi központjukkal [...] A felszámolt klerikális szervezkedés az összreakciós erők vezetésére törekedett, és kapcsolatban állt más illegális csoportokkal, volt horthysta tisztekkel, fasisztákkal, nacionalista értelmiségiekkel.”²³ Az ügyben 81 ítélet született, a Legfőbb Ügyészség és a Belügyminisztérium 248 főt részesített figyelmeztetésben. A szakasz utolsó, negyedik szegedi hullámát a „Loyolások”-at és a „Fekete hollók”-at folytató „Misszió” alkotta (1961–63), amely Katona Nándor lelkész ellen irányult.

A Bálint Sándor ügyét felépítő, második nagy szakasz az „Utazók” és a „Fellazítók” akcióival 1957 tavaszán, személy szerint rá vonatkozóan Kristó Nagy István 1959. május 10-i jelentésével kezdődött, és 1965. július 5-ig, a szegedi Dán István százados feljelentéséig, pontosabban az izgatási perében hozott ítélet jogerőre emelkedéséig, október 23-ig tartott. Az „Utazók” azt jelentette, hogy megfigyelés alá vonták látogatóit, a névnapokon, más alkalmakkor egymásnál találkozókat mindazokkal együtt, akiket Szegeden és a környéken maga keresett fel, vagy akikkel másutt, például előadásai alkalmával találkozott. Továbbra is főként papi barátai iránt érdeklődtek, de pécsi és egri világi kapcsolatairól is kértek anyagot. Az utazást, gyakori gyűjtőútjait, kirándulásait az állambiztonság az illegális szervezkedés konspirált fedőformájának tekintette. A Kristó Nagy megjelenésétől Dán feljelentéséig tartó hat év az 1957–58 utáni újabb szakaszra esett. E húszéves periódus Hamar Tibor első, 1957. május 16-i jelentésével kezdődött, és Kerényi József 1977. július 7-i, máig ismert utolsó jelentésével végződött. Ez időben 26 ügynök („rég barátok”, kollégák, hallgatók, papok, szerkesztőségi emberek, futó ismerősök) kifejezetten őt megfigyelő, olykor „másokra is dolgozó” megbízott adott jelentést róla. Az ellene tervezett koncepciós perben oroszlanrésze volt Kerényi Józsefnek, egykori tanártársának és Kormányos Istvánnak, régi iskolatársának.

A jelentések száma 1962-ben, az „Utazók” tervezése évében nőtt meg, a legtöbb 1963–65-ben, a „Fellazítók” során keletkezett. Kristó Nagy 1959. április 8-i jelentését (amely szerint

¹⁹ Az akcióról Diera Bernadett: *A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-as években*. In: „Alattad a föld, fölötted az ég”. Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. Balogh Margit. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Bp., 2010. 289–308.

²⁰ *Kombinációs terv*. Szeged, 1959. dec. 2. 1. III/III-as... (1) 85.

²¹ „Fekete hollók” *fn. csoportdossziés ügyben*. Öjf. Szeged, 1961. jan. 31. Uo. 219.

²² Kiszely Gábor: *Állambiztonság 1956–1990*. Korona. Bp., 2001. 101.

²³ Idézi Kiszely Gábor uo.

Bálint Sándor a koalíciós kormányzás felszámolását kárhóztatta),²⁴ a BM II/5–e alosztálya a szegedi kollégáknak továbbította.²⁵ Ez kelthette fel az érdeklődést, mivel nemcsak Kristó Nagyot aktivizálták,²⁶ hanem 1961. október 20-án az „Utazók”, 1963. november 29-én a „Fellazítók” fedőnevű csoportdossziék is megnyíltak. Már a „Fellazítók” előtt katolikus párt titkos szervezésével gyanúsították, amit szerintük Szomolányi Miklóssal és más papokkal folytatott,²⁷ ezért mozgósítás esetén javasolták letartóztatását.²⁸ Ennek azért volt jelentősége, mert miután az „antidemokratikus elemek” nyilvántartása szerint már 1959 novemberében több mint 160 ezer főt ellenőriztek,²⁹ a magyar belügyi vezetés a berlini fal 1961. augusztus 13-án kezdett építésére a „belső reakció felforgató tevékenységét megakadályozó” intézkedésekkel reagált. Biszku Béla belügyminiszter augusztus 16-án az ellenséges csoportok, főként a „veszélyes elemek” ellenőrzésének felgyorsítására adott utasítást,³⁰ Rajnai Sándor volt ÁVO-ezredes mozgósítás esetén az izolálандók előzetes letartóztatását javasolta, megtervezték a „férőhely-kapacitást” országosan 13 500, legfeljebb 22 000 fővel és 9 börtönnel számolva. Csongrád megyében a „veszélyes felforgatók” számát 400 főre tették.³¹ A berlini válság miatti mozgósításkor őrizetbe veendő listáján Bálint Sándor is szerepelt, mert ekkor már nemcsak katolikus párt szervezésével, hanem „illegális pártirányítással” is gyanúsították.³² Az egyszerűbbnek ígérkező izgatási vádhoz 1964-i bonni utazása adta az ötletet.

Bonni utazása és a következmények

A tanszékről való ismételt eltávolításáról 1957-ben a Minisztertanács Személyügyi Titkársága döntött. Az előzmények nem ismeretesek, Benke Valéria mentesítő miniszteri határozatára csak ez a feljegyzés utal. Az, hogy üldözésének formális oka Barankovics-párti képviselősége volt, 1960-ban olvasható először.³³

1964. április 27-én a nemzetközi néprajzi-atlasz konferencia meghívottjaként Ortutay és mások társaságában tizenegy napra utazott Bonnba. Onnan jutott el Kölnbe és Münchenbe, hazafelé Salzburgba és Bécsbe, Kismartonba. Meghívásának előzménye 1963-ban, a pesti nemzetközi néprajzi kongresszuson Matthias Zender bonni etnológussal való megismerkedése volt.³⁴ Lang Ernőnek is megírta: „váratlan meglepetés ért: Zender professzor április végére meghívott Bonnba egy néprajzi konferenciára. Az összes kiadásokat ők fedezik. Elképzelheti, milyen izgatott vagyok. Huszonöt éve nem jártam a nagyvilágban. Remélhetőleg idehaza semmi akadály nem fog az utazás elé gördülni.”³⁵ Antalffy rektor is „azt hiszi, hogy a dolog

²⁴ „Juhász Lajos” 1959. máj. 10-i jelentése. III/III-as... 56.

²⁵ Uo. 62.

²⁶ „Juhász Lajos” 1962. febr. 22-i jelentése. Uo. 63–64.

²⁷ „Szomolányi Miklós szegvári plébános és társai ügyével a közelmúltban kezdtünk el aktívabban foglalkozni. A társaság valamennyi tagja reakciós beállítottságú.” „László” fn. ügynök 1961. aug. 22-i jelentése. Uo. 73–74. Bálint Sándor mellett tagja volt a „körnek” Farkas Lajos, Kocsis István, Lancz Kálmán, Medzibrodsky Endre, Nagy Elek, valamint Till Aran és Vágó Gábor. „László”: Sulyok Béla (1909–1979) főesperes, 1961-től c. prépost.

²⁸ Szeged, 1961. okt. 11. III/III-as... 78.

²⁹ Bikki István: *A „Lord-akció”*. A belső reakció kezelésének terve az 1960-as évek elején. In: *Trezor* 1. k. 236.

³⁰ Uo.

³¹ Uo. 234–236.

³² „Mauser” 1961. aug. 22-i jelentésének értékelése. III/III-as... 71.

³³ *A BM II/11. Osztályának 1960. nov. 24-i feljegyzése*. Uo. 66.

³⁴ Matthias Zender: *Ajánlás*. In: „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Szerk. Tüskés Gábor. Magvető. Bp., 1986. 7.

³⁵ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1964. márc. 16. *Ötvennégy*... 123.

egészen simán fog menni. A kérelmemet holnap adom be hozzá. Azt mondta A., hogy barátilag is rajta tartja az ügyön a kezét.”³⁶ Mégis tartott utazásának megakadályozásától. „Bár én idejében kértem a miniszteri hozzájárulást, az ügy csaknem egy hónapig elfeküdt valahol. Megtörténhetik tehát, hogy az útlevel és vízum csak elkésve készül el. Az utóbbi időkben egyéb kellemetlen meglepetések is értek.”³⁷ Útja az előkészületek ellenére „az indulást megelőző másfél óráig a hatóságok kényelmeskedése és gyanakvása miatt bizonytalan volt.”³⁸ Kormányosnak is elmondta, „Úgy látszik, valahogy megállapíthatták, hogy nem vagyok kedvelt személye a rendszernek [...] Megkértem az útlevelet, de nem tudni mi okból ez elhúzódott, noha április 29-én már kint kellett volna lennem.”³⁹ Végre április 24-én délután „14.59-kor bement a Bajcsy-Zsilinszky út sarkán lévő postahivatalba. Itt az egyik ablaknál távirati blankettát vásárolt [...]: 'Prof. Zender, Bonn Poppendorfer Allee-25. Bitte Visum Dringends Besorgen – Bálint Sándor'.”⁴⁰ Naplója szerint „Íme, nyugatra utazom, alig tudom elhinni, a gyanakvás vérebei azonban állandóan a sarkamban vannak. Várom szinte, hogy mikor parancsolnak le a vonatból, hogy összeesküvésről vallassanak, vádakot koholjanak, börtönbe hurcoljanak. Sikerült a határt átlépnem, nem tartanak vissza.”⁴¹

Bonnban nagy élménye volt a nemzetközi tudomány közege. „Tudományszakom nagy nemzetközi mestereivel kötöttem személyes barátságot [...] huszonöt esztendő óta most vettem igazán szabad lélegzetet. A 'szabad' világ nagy, széles horizontjaiban érzem azonban a korlátokat, problémákat is. Itt érzem igazán Bécsben, illetőleg külföldön: nagy szegény, emberi összeomlás volna – bár ez egy pillanatra sem merült föl bennem – ha kint maradnék.”⁴² A feladat – kissé patetikus hangzik – a hazához köt, annak emberi, európai és keresztény lényegét kell a magam területén életem hátralévő részében kifejezmem. Most leszek a nyáron 60 éves. Munkámat, ha a Gondviselés ebben a szellemi állapotban még egy évtizedig megtartana, talán nagyjából el tudnám végezni. Mindenesetre úgy érzem, hogy most vagyok életem legalkotóbb korszakában, aminek talán a sír közelsége ad erőt és fényességet [...].”⁴³ Már Münchenben úgy érezte, „A sóvárgott integráció már nem földrajzi körülhatároltság, hanem metafizikai követelmény.”⁴⁴ „A monasztikus Európa szimfonikus csendjét, hallgatással teljesedett világát most nem kell a poroszlók elöl rejtegetnem [...] Amiben idehaza élünk, az szellemi vesztégár, hódoltság a javából.”⁴⁵ Az államvédelem szerint Havass Gézának elmondta, hogy „25 év után most először volt 'szabad földön', ahol nem kellett kukának lennie, hanem szabadon beszélhetett [...].”⁴⁶

Hazatérve eseményszámba menő élménybeszámolókat tartott, nagy visszhangot keltve ismerősei között. Miután Kormányos István különös érdeklődést mutatott, visszatért az előzményekre: „úgy volt, hogy lekések a kongresszus kezdetéről, de váratlanul 1–2 nap múlva

³⁶ *Bálint Sándor levele Bálint Sándornéhoz*. Szeged, 1964. febr. 27. Kézírásos levél fotokópiája. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

³⁷ *Bálint Sándor levele Ferenczi Imréhez*. Szeged, 1964. ápr. 7. BSesz 100.

³⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Bécs, 1964. máj. 7. *Ötvennégy*... 128.

³⁹ „*Mauser*” 1964. jún. 2-i jelentése. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2. 2.

⁴⁰ 5. sz. jelentés „*Szöges*” figyeléséről. Bp., 1964. ápr. 24. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. Ua. Bitte...: Kérem a vízumról sürgősen gondoskodni (ném.)

⁴¹ *Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról*. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. Ua.

⁴² Sigurd Erixon, a néprajzkutatás egyik vezető európai alakja felajánlotta neki, hogy rendelkezésére bocsát egy kutató intézetet. Tüskés Gábor: *Bálint Sándor (1904–1980)*. KatSzle 1980. 32. évf. 3. 220. és uő: *Bálint Sándor (1904–1980)*. Életünk, 1982. 29. évf. 7. 651.

⁴³ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Bécs, 1964. máj. 7. *Ötvennégy*... 129.

⁴⁴ *Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1960-tól 1965-ig terjedő időszakban készített feljegyzéseinek értékelése*. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 21. III/III-as... 231.

⁴⁵ 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

⁴⁶ *Dr. Bálint Sándor Ny[ugat]-Németország[i] és ausztriai útjáról*. Öfj. Szeged, 1964. jún. 23. Uo.

megkaptam az útlevelet és április 28-án már kint voltam. Kint tudtam meg, hogy a barátom állandóan kilincselte a bonni külügyminisztériumban, ahonnan a budapesti francia követségen keresztül sikerült elintézni.⁴⁷ A jelentés kommentárjában ez áll: „reálisnak látszik az a következtetés, hogy dr. Bálint Sándor útját tudatosan készítették elő, és kint várták őt.” Egy év múlva, kihallgatásakor naplóját idézték: „Lánkra verve, kifosztva, sivatagba számúzva is szabad vagyok. Szabadabb már az ég madarainál. Elfogadom így ezt az életet; halálos ítéletemet, de bele sohasem nyugszom.” Mire értette Ön, és mi indokolta fent idézett szavait? *Felelet:* Ennél könnyebben aligha tudnék kérdésre felelni. Itt 60. születésnapomról volt szó. Az idézett soroknak semmiféle politikai jelentősége, célzata nincs. Ezek csak allegorikusan, költői módon értendők. Ehhez hasonló kifejezések naplómban, más helyen is találhatóak. A rabság, lánkra verés itt igazán az életnek, testnek rabságát akarja jelképezni, amelyről misztikus írók sokszor megemlékeznek.⁴⁸ Kormányost már az „Utazók” előtt utasították, igyekeztek megtudni, „kik tartoznak [Bálint Sándor] baráti körébe Szegeden vagy vidéken. Látogatása alkalmával mérje fel a szoba berendezését, mi, hol van, milyen elrendezésű a lakás, milyen zárok vannak.”⁴⁹ Kormányos bemutatása szerint Bálint Sándor „Alapjában véve haladó nacionalista szemléletű ember, azonban elsősorban politikai állásfoglalását és döntéseit a római katolikus egyház szemléletétől és döntéseitől tette és teszi ma is függővé. A múltban ő is elítélte a nacionalista forrásokból táplálkozó antiszemitizmust, elítélte a Horthy-korszakot Horthy Miklós személyével együtt, valamint a Horthy-korszak jobboldali kilengéseit, mint a nyilas-kaszás keresztességet, s más effajta akkori mozgalmakat [...] képviselőse alatt úgynevezett haladó katolikus pártjának egyik vezérémbere, s kétségtelenül szellemileg legkíméltebb és legképzettebb emberei közé tartozott. Pártjának széthullása után az én meglátásom szerint illegalitásba húzódott, s talán ez lehetett lényegileg az oka, hogy 1950-es évek elején az egyetemi tanszékről távoznia kellett, amikor is még jobban visszavonult, és érintkezést főként római katolikus egyházi, köztük vezető emberekkel tartotta fenn. Műveltsége politikai vonalon európai szinten mozog, szaktudása a néprajzi kutatást illetően szintén azon magaslatot éri el, melynek alapján megérdemli a tudós elismerést [...] a nagyvonalú és zseniális emberek közé sorozom, politikai vonalon.”⁵⁰ Kerényi lassabban haladt: Bálint Sándor „őszintének látszik hozzá, azonban nagyon unalmas és nem mindenben közlékeny [...] még mindig tartózkodó az ügynökkel szemben. Nem őszinte politikai felfogását illetően sem.”⁵¹

Mivel az „Utazók” nem hozta meg a kívánt eredményt. 1963 végén a megyei állambiztonsági kénytelen volt megszüntetni a csoportdossziét. Személyi dossziét nyitottak, ami hamarosan újabb csoportdossziévé „fejlődött”.⁵² Az ügyben szereplő „keresztény párti politikusok közül elsősorban dr. Bálint Sándor egyetemi tanár volt DNP elnök, országgyűlési képviselő ’keresztényszocialista’ koncepciója érdekében kifejtett tevékenységét szükségesnek tartjuk operatív feldolgozó munka útján megismerni [...] értelmiségi körökben igen sok ismerőse van, szűkebb bizalmas környezetében politikai koncepcióját előszeretettel megvitatják. Bigott vallásossága révén több papi kapcsolattal rendelkezik. Általában ismerősei sokat adnak véleményére.”⁵³ Már jóval az „Utazók” után, két hónappal bonni

⁴⁷ „Mauser” 1964. jún. 9-i jelentése. Uo.

⁴⁸ A Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályának kihallgatási jegyzőkönyve. Szeged, 1965. aug. 31. A célszemély... 159.

⁴⁹ „Mauser” 1961. aug. 22-i jelentése. III/III-as... 70–72.

⁵⁰ „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 1–2. Uo. 109–110.

⁵¹ „Körmendy” [!] 1962. júl. 9-i jelentése. 6. Uo. 102.

⁵² Dr. Bálint Sándor és társai ügyében. Határozat előzetes ellenőrző csoportdosszié nyitására. Szeged, 1963. dec. 3. Uo. 171–175.

⁵³ „Utazók” fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié megszüntetésére. Javaslat. Szeged, 1963. szept. 25. Uo. 163.

utazása előtt terjedelmes összefoglaló készült a „Fellazítók”-ról. Eszerint „A csoportosulás szellemi vezetője és eszmei irányítója dr. Bálint Sándor [...] Fanatikus vallásos meggyőződésű, amit tudományos kutatásai során is szem előtt tart, s így munkái többségében – aránytalanul – helyet kapnak a vallásos vonatkozású témák [...] Nevezettel kapcsolatban 1960–61-ben olyan jelzéseket kaptunk, ami érdekessé tette személyét, ezért fokozottabb ellenőrzés alá vontuk.”⁵⁴ Az iratok nem utalnak rá, hogy a jelzések az egyetemi, városi, megyei pártvezetéstől kapott utasítások voltak-e, vagy kiterjedt egyházi, baráti köréből érkeztek, esetleg mindkét, mindhárom körből, vagy a politikai rendőrség találta ki, hogy voltak ilyenek. Mivel azonban az „Utazók” összetákolt ügye 1962 végére „magától széthullott”, ugyanazon csoport ellen újabb akcióba fogtak. Mintha a „szétesett” után újabb szervezkedésnek bukkantak volna nyomára, elindították a „Fellazítók”-at, amelyet az „Utazók” alkatrészeiből állítottak össze.

A „Fellazítók” a belső elhárítás legkiterjedtebb ügyei közé tartozott a '60-as években. Vitelében néha a szegedi, máskor a budapesti állambiztonságiak mutatkoztak „rugalmasabbnak”. Megtervezték mindenekelőtt az összeesküvés magját, amelybe Pálfy-Budinszky Endrét, Lehel István festőművészt, Börcsök Vince tanárt, Szabó Ferenc levéltárost és Hegedűs Antal teológiai tanárt sorolták, mint akiknek „politikai koncepciója és célja egy keresztény alapokon álló ún. 'keresztény szocialista' társadalom megteremtése.”⁵⁵ Amikor az akció lendületet vett, megszerkesztették a „felmerült fontosabb személyek” névsorát, amelyre 87 nevet írtak fel, az akkor már kilenc éve halott Szekfű Gyula „íróét” is, g-vel. Ők az állambiztonság szerint úgy vélték, hogy „a szocializmust fokozatosan át kell itatni a keresztény humanizmussal – értve ez alatt a vallást – és a szocializmusnak az eredményeivel, valamint a katolicizmusnak a 'humanizmusa' szerintük egy olyan társadalmi szituációt teremt 2–3 generáció múlva, ami mentes lesz az ateizmustól [...] Sok esetben nyíltan nem is helyezkednek szembe a párt politikájával, sőt elismerik, hogy kulturális, szociális téren és sok más vonatkozásban társadalmi rendszerünk olyan reformokat valósított meg, ami csodálatra méltó. Ugyanakkor bírálata alá veszik az eredményeket, s hiányolják a 'lelkiismeret szabadságát', s visszakanyarodnak vesszőparipájukhoz, hogy mindebből a katolicizmus humanitása hiányzik, hogy tökéletes legyen. A csoportosulás tagjai által képviselt politikai nézetek társadalomra való veszélyessége nem lebecsülendő. Káros volta elsősorban abban határozható meg, hogy a marxizmussal ellentétes, opportunistá, revizionista, klerikális és nacionalista elképzelések egyaránt megtalálhatók benne.”⁵⁶ A szöveg Bálint Sándor gyakran használt kedvelt kifejezéseit, naplójából ismert, fogalmi jelentőségű szóösszetételeit: a *katolicizmus humanitását* és a *lelkiismeret szabadságát* használja.

Társas kapcsolataira azért fordítottak fokozott figyelmet, mert tevékenysége „a csoportosulás eszmei irányítójaként” igen veszélyes. „Irodalmi munkássága a tisztán néprajzi jellegű kiadványokon kívül többségében 'írásos propaganda', a vallás, a vallásos hagyomány, a nemzeti múlt, a sovíniszta nacionalista szellem mellett.”⁵⁷ Ha eszmei irányítóként volt „koncepciója”, az nem titkos tevékenység útján megvalósítandó politikai elgondolás volt, hanem a kereszténység erkölcsi tanításából fakadt. Felfogása középpontjában éppen a katolikus humanitásra és a lelkiismereti szabadságra épülő személyes felelősség, az ember lelki nagykorúsága állt. Ebből következett véleményének „reálpolitikai” szempontból naivan idealistának, sőt irreálisnak ható kifejtése. Miután képes volt az egyház és a magyarság teendőinek megfogalmazásra, e felfogásán átszűrve értelmezte a mindennapokat, saját

⁵⁴ A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 1–2. Uo. 178–179.

⁵⁵ „Fellazítók” fn. ügyben felmerült fontosabb személyekről. Feljegyzés. Szeged, 1964. márc. 14. III/III-as... 199–201.

⁵⁶ Uo. 180.

⁵⁷ Uo. 189.

körülményeit és a politikai eseményeket a jövő globális fejleményeivel együtt. Meggyőződése volt, hogy „a vallásnak szükségszerűen spiritualizálnia kell, újra hitté kell válnia [...] Azokat a feladatokat pedig, amelyek nem tartoznak a közvetlen illetékességéhez, át kell a társadalomnak engednie, hogy végre a társadalom a maga egészében – amennyire csak lehetséges – nagykorúvá váljék, beleértve az elmaradt társadalmi osztályokat és színes népeket is. És e nagykorúságban kell az után döntenie, hogy igényli-e a hitté egyszerűsödött vallást vagy nem. Ismétlem, ez aligha alkatnak, vallási szóval kegyelemnek kérdése [...] Sok mindent felhozhatunk a mi napnyugati kultúránkkal szemben. Legnagyobb eredményéhez azonban ragaszkodnunk kell, és ez: a személyes felelősség tudata és kötelessége.”⁵⁸ Máskor ezt írta: „Korunk egyik legnagyobb jelensége és folyamata az emberi nagykorúságért folytatott küzdelem, akár a polgári államokat, akár a szocializmust építő társadalmakat nézzük. A politikai, gazdasági, szellemi nagykorúságnak azonban mindenképpen párosulnia kell az emberi személyiség erkölcsi érettségével, komolyságával, mert különben méltatlan lenne arra, amit a közösség nyújt és kiharcol neki.”⁵⁹

Politika, történelem és katolicizmus

Az „Utazók” és a „Fellazítók” Bálint Sándorra vonatkozó „kutatói témakörei” összefüggő egészet alkottak. Aprólékos dokumentálásuk végleges félreállítását célozta, az információkat ennek érdekében rendezték koncepcióba. Megfigyelését négy fő szempont szerint folytatták: kereszténydemokrata szerepvállalását, hitvalló katolicizmusát, tudományos munkásságának vallási néprajzi vetületeit, végül professzori működését, az egyetemi ifjúsággal való kapcsolatait kutatták.

Ügynökeitől mindenekelőtt a Horthy-korszak megítéléséről, pártbéli működéséről és a DNP vezetőiről, a koalíciós időről és a szegedi katolikus politikáról kértek jelentéseket.⁶⁰ A DNP-t azért tartották különösen fontosnak, mert 1957 tavaszán, az MSZMP szűk körű vezetői megbeszélésén Kádár az 1945-ben létrejött „fasiszta pártokra” utalt.⁶¹ 1957-re aktualizált mondata eredetileg így hangzott: „újból megjelent a színen a Magyar Élet Pártja és a hírhedt Barankovics-féle Demokrata Néppárt, valamint több más fasiszta párt is.”⁶² A Bálint Sándorról készült ismert iratanyagban a DNP és képviselősége vádként vagy adatként 76 esetben szerepel. Az ügynökök eleinte közismert apolitikusságát firtatták. Varga Vince megkérdezte, „politikával foglalkozik-e a professor. Nem, mert most nincs semmi értelme. Ha 1945-ben összefogott volna a magyarság, akkor el lehetett volna érni valami olyan életformát, amilyen a lengyel, de most nem lehet politikailag semmit sem tenni. Tudják rólam, hogy klerikális beállítottságú vagyok, de elfogadnak ilyenek.”⁶³ Kerényi Józsefnek a háború előtti társadalmi berendezkedésről azt mondta: „Nem sajnálom az elmúlt rezsimet és az ő emlőjükhöz tapadt hatalmasságokat, még ha egyháziak voltak is. Történelmi szükségszerűség volt, hogy annak a kornak és a kort megszemélyesítő figuráknak el kellett tűnni és pusztulni. Az természetesen más kérdés, hogy ez mindig olyan megrázkódtatással és áldozattal járt a magyarságra nézve, mint [az] 1914–18 utáni I. világháború [alatti,] és [az]

⁵⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1960 karácsonya–1961. jan. 17. *Ötvennégy...* 58. Religiozitás: vallásosság, vallásos hit (lat.)

⁵⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1961. dec. 3. *Ötvennégy...* 88.

⁶⁰ „Körmenői” 1962. máj. 14-i jelentése. III/III-as... 89.

⁶¹ *Jegyzőkönyv az Intéző Bizottság ápr. 9-i üléséről. A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. 3. 1957. ápr. 5.–1957. máj. 17. Intera Rt. Bp., 1993. 63.

⁶² Kállai Gyulának *A magyarországi ellenforradalom a marxizmus-leninizmus fényében* c. tanulmányát (TársSzle 1957. 11. évf. 1. 26.) idézi *A Magyar Szocialista Munkáspárt...* 76.

⁶³ „Ágoston” 1962. nov. 21-i jelentése. 2. III/III-as... 118.

1956-os események.”⁶⁴ Kormányos Istvánnak azt fejtegette, „Magyarország legsötétebb korszakainak egyike volt a Horthy korszaka, még talán Rákosi korszakát is felülmúlta sötétségben. S mikor részletes történelmi adatokat adtam elő, hogy Horthy milyen szószegő és álnok volt egykori uralkodójával és jötevőjével, IV. Károllyal szemben, mindenben egyetértett velem, s adataimat történelmileg igazoltnak látta. S mondotta: 'a háború után azért léptem a politikai életbe be, hogy részt vegyek a sötét Horthy-korszak maradványainak felszámolásában, azonban a dolgok másként alakultak s én sem láttam mindent tisztán, s 1948-ban minden politizálást beszüntettem.”⁶⁵

A legtöbb terhelő adatot az 1945 utáni időkből remélték, ezért ügynököknek is ezt az időszakot kellett leggyakrabban szóba hozniuk előtte. Kerényinek azt mondta: „Ismered az én régebbi (a 30-as évekbeli) világnézeti, és ha lehet mondani politikai beállítottságomat és nézeteimet: katolikus jobboldali, szociális eszmetartalommal átítatott humanista, népi, erősen magyar állásfoglalásomat, világnézetemet. Ez megmaradt a háború után is. Persze az idők alakulását nem így képzeltük [...]”⁶⁶ Máskor arról beszélt, hogy '45 után „egy keresztény-klerikális politikai csoport szegedi 'exponense' lett. A politikai élet menete nem olyan irányt vett, ahogy azt ő elképzelte, a párt nem jutott hatalomra, a célkitűzések füstbe mentek, – egyszóval 'megbuktak'. 'Nekem is kellemetlenségeim voltak ebből kifolyólag, erről majd máskor mesélni fogok.' A párt mögött irányító szerepben a klérus volt [...] Álláspontját 'revideálni' kellett, mert az elképzelt út járhatatlan volt; azt is mondta, hogy 'ismeresz, én nem vagyok harcos ember, nem szeretem, ha rángatnak, jobb is, hogy abbamaradt, mert nem nekem való volt’.”⁶⁷ A háború után „még teljes világossággal nem látszott, hogy hová fordul az ország, a magyarság élete, jövője, történelme. Jött a kommunizmus, ha nem is váratlanul, de az ország közvéleménye nem volt felkészülve. Úgy éreztem és hittem akkor, hogy a kommunizmusban nekem is van feladatom, küzdeni a humanizmusért, az ésszerű haladásért. Nekem annak idején minden okom megvolt, hogy átsodródjak a baloldalra, a túlsó oldalra. Egyházi vezetőink, Glattfelder [Gyula], Becker [Vendel] és a többiek merev, rövidlátó basáskodása elég okot szolgáltatott az elégedetlenségre, de 1947-ig azt hittem, hogy a katolicizmus kiharcolhat egy olyan pozíciót, amelybe átmenthetjük [a] nemes és érdemes tradíciók egy nagy részét, amelynek kereteiben elveinket és elgondolásainkat megvalósíthatjuk. Én, aki azelőtt a napi politikával nem foglalkoztam, most 'szakmai felkészültség' nélkül, de annál több hittel és jó szándékkal beálltam a sodrásba.”⁶⁸ 1962 őszén mégis azt mondta, nem szívesen emlékezik vissza azokra az időkre: „Téves helyzetmegítélés, helytelen információk, politikai rutinhiány stb. jellemezte a szélmalomharcunkat. Az akkori cél a szovjet megszállás és a vele szimpatizáló és azon épült politikai ellenfelek elleni küzdelem lett volna. Nekem egy nagyon keserű lecke volt. Politikai tájékozatlanságomat, jóhiszeműségemet egyesek, akikkel pártot alakítottunk, és akikkel a fórumra kiálltunk, nemegyszer kihasználták, előretoltak és a végén egy járhatatlan úton találtam magam [...]”⁶⁹ Szegedi pártszervezéséről úgy nyilatkozott, „nem voltak olyan munkatársak, akikre támaszkodhattam volna. Középosztályunk szétesett, és különben is gyáva volt, a 47-es, 48-as események alakulásakor semmiféle belső ellenállás nem volt. Pedig ekkor lett volna értelme egy ellenzéki párt működésének.”⁷⁰

A DNP felső vezetéséről azt mondta, „'Hároman voltunk, Eckhardt Sándor, Barankovics István és én. Bár nem szeretek a volt Barankovics pártról beszélni, mert ez nekem mindig fájó

⁶⁴ „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 4. Uo. 141.

⁶⁵ „Mauser” 1961. aug. 22-i jelentése. 1–2. Uo. 70–71.

⁶⁶ „Körmendi” 1962. szept. 27-i jelentése. 1–2. Uo. 112–113.

⁶⁷ „Körmendi” 1962. máj. 14-i jelentése. 1. Uo. 88.

⁶⁸ „Körmendi” 1963. jan. 22-i jelentése. Uo. 124–125.

⁶⁹ „Körmendi” 1962. szept. 27-i jelentése. 1–2. Uo. 112–113.

⁷⁰ „Körmendi” 1963. jan. 22-i jelentése. 2. Uo. 125.

emlékeket hoz fel, de elmondhatom neked, hogy alapjában véve egy haladó katolikus párt volt [...] ez Mindszentyéknek sem tetszett, hogy haladó irányzatú, pedig ma Franciaországban is van haladó katolikus politikai párt, melynek célja végeredményben a népnek a védelme, és nem felesleges kalandokba belevinni az embereket – felelte – így van; nagyon szép jövője lett volna a pártunknak, ha meghagyták volna [...].”⁷¹ A Mindszenty–Barankovics ellentét okát abban látta, hogy mindenben Mindszenty akart dönteni, „erre pedig Barankovics nem volt hajlandó. Végül azonban mégis az történt, hogy Barankovics minden utasítást Mindszentytől kért, ő adta közvetlenül az utasításokat Barankovicsnak, noha Mindszentynek nem volt sympatikus Barankovics, afféle orosz ügynöknek tartotta.”⁷² Varga Vincének elmondta, hogy „Barankovics külföldön tartózkodik, de semmiféle kapcsolatot nem tart vele. ’Elég tapintatos ahhoz, hogy ne írjon nekem [...].’”⁷³ „Kapcsolataim az akkoriakkal, akik velem együtt szintén légvárakat építettek, majdnem teljesen megszakadt. Baráti köröm, ha lehet ilyenről beszélni, nagyon leszűkült.”⁷⁴

A koalíciós évek firtatását a történelmi múlt, „ideológiai nézetei”, általános politikai felfogása, az Osztrák–Magyar Monarchia értékelése, végül a „keresztényszocializmus” követte állítólagos legitimizmusával együtt.⁷⁵ E kérdések vizsgálati célja világképének, történelemszemléletének meghatározott célú rekonstruálása volt „nacionalista politikai koncepcióinak” összegyűjtésével, darabosnak ható, sokszor primitív, rá nézve azonban súlyosan terhelő előadásával. Mindenekelőtt a keresztény Európáról és a „bolsevizmus lassú megszélidüléséről”, a „keresztényszocialista” közép-európai föderációról, Magyarország majdani európai integrációs szerepéről, az európai egységről és a világpolitikáról kifejtett véleményeit szedték csokorba. Ezt az egyes tárgyak aktualitása, a nyugatnémet kereszténydemokrácia, a német–francia viszony, Adenauer és De Gaulle irányvonala, sőt a szovjet–kínai ellentét kérdései követték.

Az állambiztonság „ideológusai”, olykor szinte már „filozófusai” Bálint Sándor reakciós voltát a Monarchia iránti megmosolyogató, ám rendszer- és államellenesnek tartott nosztalgiájából, „keresztényszocialista koncepcióját” félremagyarázott legitimizmusából eredeztették. Ennek elemeiből szerkesztették meg azt a gondolatmenetet, amely szerint illegális katolikus pártszervező tevékenységének, ideológiai fellazításának célja nemcsak a restauráció, hanem a kontinentális kommunistaellenes összefogással létrehozandó keresztény „európai unió”.⁷⁶ Nem illett a konstrukcióba, hogy a Habsburgok barokk világában és az első világháborúval összeomlott birodalmában nem az idegen elnyomást és a császári házat bálványozta, hanem évszázadok keresztény európai hagyományát, „lelki örökségét” tisztelte. Számára ugyanis a Monarchia nemcsak Szent István Magyarországnak volt a foglalata, hanem olyan katolikus univerzum is, amelynek lelki és szellemi otthonosságában saját tudományának tárgyára személyes örökségként és hivatásként talált rá. Ennek az univerzumnak korszakokon átívelő, kiegyensúlyozó szellemiségében és „szakrális világában” fedezte fel a maga kulturális archaizmusait. Mint a számára időben is közvetlenül megragadhatóban, megtalálta benne a legújabb korba átnyúló hagyományt, amelynek az „európai parasztlétben” átörökített, írott és épített kulturális értékvilágát sajátjaként szemlélte. A Monarchiára ezért nemcsak történeti folyamatok és hatalmi egyensúlyok képleteként, gazdasági organizmusként tekintett, hanem olyan, a magyarság számára megfelelő,

⁷¹ „Mauser” 1962. szept. 11-i jelentése. 1–2. Uo. 104–105.

⁷² „Mauser” 1961. aug. 22-i jelentése. 2. Uo. 71.

⁷³ „Ágoston” 1962. szept. 26-i jelentése. 1–2. Uo. 106–107.

⁷⁴ „Ágoston” 1962. júl. 9-i jelentése. 2. Uo. 98.

⁷⁵ Egy „lehallgatott gyöngyszem”: „1963. VI. 22-én ismeretlen Mici néni [szomszédja, Gál Sándorné] előtt dr. Bálint a Habsburgok mellett hangulatkeltő kijelentéseket tesz.” *Vizsgálati terv és forgatókönyv „Fellazítók” fn. ügyben* (1965. jún. 9. után). 6. Uo. 210.

⁷⁶ [Az] 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 01–2554/2.

történetileg optimális keretként, amelyen bár az idő túlhaladt, öröksége a majdani Európai Unióban hasznosítandó. Mindez a politikai rendőrség értelmezésében 1964-ben úgy hangzott, hogy „politikai beállítottságának gyökerei a katolikus osztrák–magyar monarchia bálványozásában keresendő [!]. Nagyra értékeli a monarchia szerepét, s mint egy közép-európai keresztény nagyhatalmat emlegeti. Jelenlegi politikai koncepciójának a ’keresztény szocialista’ állam megteremtésének lehetőségét is ebből a szemszögből építi fel. Természetesen a mai nemzetközi politikai helyzetnek megfelelően, magának a monarchikus királyságnak a létrehozását elveti, de mint alapvető tényhez ragaszkodik egy államszövetséghez, egy keresztény unióhoz.”⁷⁷

Abban nem tévedtek, hogy mélyen hitt a történelmi léptékekkel mérve rövidesen bekövetkező európai integrációban, Habsburg Ottó Ausztriába való visszatéréséről azonban 1963 nyarán Kormányosnak ezt mondta: „Mégis csak kitűnt a történelmet nézve, hogy [a] Közép-Európában lévő államok egy szuverenitás alatt tudtak létezni, és pedig a Habsburg-dinasztia alatt.” Mondottam: ’ha az orosz hódoltság megszűnne a kérdés az, hogy lehetne-e szó egy restaurációról?’ Felelte: ’Nézd, ki lenne itt alkalmas? Talán egy Kodály Zoltán, a zeneszerző, mint köztársasági elnök? (arca elmosolyodott), nézd én Horthyban is éppen olyan országvesztőt láttam, mint Zápolya Jánosban a magyar történelemben, aki Szegednél vesztgelt, míg a király elvérzett Mohácsnál [...]’ Dán százados „értelmező fordításában”: „elvi vonala keresztényszocialista vonal, amely egy közép-európai integráció folytán valósul meg. A legitimizmus, amely időközönként felmerül, a részéről nem felel meg a számára, minél fogva az a mai időkben túlélte magát [...]”⁷⁸ Kormányosnak az 1921. évi királypucsról szólva ezt mondta: „IV. Károlyt én szentnek tartom, de ezt csak te előttem mondtam, ezt mások előtt nem mondom”⁷⁹ Az értékelés szerint „minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy dr. Bálint legitimista, s ezt a tényt a feldolgozó munka során figyelembe kell venni.”⁸⁰ Már 1961 nyarán kifejtette: a királyságot „Én nem látom olyan rossznak, mint egyesek tartják annak!’ Mondottam: [...] szerinted ma Magyarországnak milyen államforma felelne meg legjobban?’ Felelte: ’Szerintem körülbelül olyan, mint Hollandia vagy Svédország’⁸¹ A parlamentáris monarchiáról kedvelt írója, Márai úgy vélte: „A népek Nyugaton időnként felfedezik, hogy egy alkotmányos, demokratikus királyság nem a legrosszabb államforma [...]”⁸² Kihallgatásakor így vallott erről: „Ha szóltam is az angol királyságról, akkor ennek csakis elméleti, nem reális értéke lehetett, hiszen az angol és a magyar társadalmi és történelmi fejlődés annyira különbözik egymástól, hogy minden párhuzam sántítana. Most ami ’királypártiságot’ illeti, a magyar történelemről vallott felfogásom kétségtelenül sok tekintetben eltér a közfelfogástól, és ha merhetem mondani, bizonyos vonatkozásokban a marxista szemlélettel egyezik. Arra gondolok, hogy éppen a magyar nemesség állandó ellenkezése miatt nem tudott elsősorban a Habsburg abszolút monarchia olyan mértékben kifejlődni, mint a francia, amely azután döntő társadalmi fordulatokat hordott a méhében.”⁸³ A restaurációt maga utasította el, amikor 1963 nyarán Kormányosnak Mindszentyről beszélt. „M. felett és mellett már jó néhány éve ’elhaladt’ a történelem. Ezt ma már mindenki észreveszi, csak ő nem. Mi úgy gondoltuk, hogy annak idején missziót teljesített, ma már látjuk, hogy a megegyezés az államhatalommal jobb és eredményesebb lett volna. Az ő személye ma nem aktuális. Az emberben önként felrélik a

⁷⁷ A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 9. III/III-as... 186.

⁷⁸ „Mauser” 1963. júl. 7-i jelentése. 1–2. Uo. 148–149.

⁷⁹ II. János Pál pápa 2004. okt. 3-án avatta boldoggá. Szentté avatási eljárása folyik.

⁸⁰ „Mauser” 1963. jún. 4-i jelentése. 2–3. III/III-as... 146–147.

⁸¹ „Mauser” 1961. aug. 22-i jelentése. 2. Uo. 71.

⁸² *Napló (1976–1983)*. Újváry „GRIFF” Verlag. München, 1984–1985. 38.

⁸³ *Dr. Bálint Sándor kihallgatási jegyzőkönyve*. Szeged, 1965. júl. 30. 14. A célszemély... 156.

gyanú, hogy nem egy Habsburg-restaurációra vár, tudvalévő, hogy M. szívvel, lélekkel legitimista volt. Ottó nyugtalanító jelenléte Ausztria határán, valószínűleg nyugati támogatásra és biztatásra történik. Egy Habsburg-restaurációtól Isten ments!”⁸⁴

Amint egykor Rákosiék a DNP keresztényszocializmusát, úgy minősítette az állambiztonság Bálint Sándor fejtegetéseit az államrend megdöntésére irányuló rendszerkritikának. A keresztényszocializmus, vagyis a DNP természetjogra épített „modern, szociális és demokratikus keresztény állameszméje”,⁸⁵ a háború utáni kereszténydemokrácia nyugatnémet katolikus vonulata hamarosan a politikai rendőrség kedvelt ideológiai problémájává lett. Nem kis elemzői buzgalommal járták körbe, sikertelenül. „Még mindig nem ismertük meg dr. Bálint Sándor keresztény szocialista elképzeléseit. Lényegében az sincs tisztázva, hogy a felvetett fenntartásokat milyen módon képzeli megoldani [...] a klerikális reakció szószólói csakis a keresztény szoc.[ializmu]-s. megteremtésével – a marxizmusból az ateizmus kivonásával – úgymond a ’kommunista eszmék megszentelődésén’ keresztül képzelik el [...]”⁸⁶ Körének tagjai „társadalmi rendszerünkkel szemben ellenséges álláspontot képviselnek. Politikai koncepciójuk egy ún. ’keresztény szocialista’ társadalom megteremtése, melyet egy keresztény alapokon létrehozott ’európai egyesült államok’ keretében látnak megvalósíthatónak.”⁸⁷ Végül az vezetett „a keresztény szocializmus” nyomára, amit Kormányosnak mondott. Amikor ismét arról kérdezte, hogy volna-e talaja nálunk is, ezt felelte neki: „’Lenne, de a hatóság is rajta van és vigyáz, hogy ne legyen. Nem is gondolod, hogy ezek mennyire lerombolták a munkát, mint erkölcsi ideált, annak tiszta és magasabb felfogását’ [...]”⁸⁸ A jelentésből „világosan tükröződik Dr. Bálint keresztényszocialista meggyőződése. Figyelmet érdemel dr. Bálintnak az a megjegyzése, hogy Magyarországon van keresztényszocialista mozgalom, melyet ő szellemi mozgalomnak nevezett meg.”⁸⁹ Azt mondta: „Nagyon hiszek Közép-Európában, Pista, hogy itten ezekből a népekből, hát mondjuk legyünk egy kicsit – szeressük annyira a mi nemzetünket – hogy éppen a magyarságtól valami ki fog jönni. Valami, ami mind a kettő, de egyik se, tulajdonképpen egy harmadik... [...] Ezért volnék én rendkívüli híve az európai gondolat kiteljesedésének, és ugye persze aztán minden nép élheti a maga sajátos életét és építheti a maga kultúráját...”⁹⁰ Mindebből az állambiztonság arra következtetett, hogy ez a „valami” lenne a keresztényszocializmus, mert a célszemély szerint „a kommunizmus és a katolicizmus ’találkozása’ révén egy általuk is elfogadható forma, az ún. ’keresztény szocializmus’ jönne létre.”⁹¹

Lakáslehallgatásának meghosszabbítását azzal indokolták, hogy 1962 eleje óta „értékes adatokat kaptunk dr. Bálint Sándor nacionalista és kommunista ellenes tevékenységéről, arról, hogy nevezett bizalmas baráti környezetében jelenleg is ’keresztény szocialista’ társadalom, a ’keresztény unió’ megteremtését, a ’Nagy-Magyarország’ visszaállításának koncepcióját terjeszti. Véleménye szerint mindezekre a változásokra 2–3 generáció felnövéssel kerül sor. Az ’unio’ létrehozásában Magyarországnak igen fontos szerepet tulajdonít [...] fanatikus vallásos és nacionalista, gyűlöli társadalmi rendszerünket és a kommunistákat. Széles körben terjeszti reakciós koncepcióit, államellenes tevékenységének célját, módszerét, felsőbb és külföldi kapcsolatait ez ideig mélyrehatóan nem tudtuk felderíteni, ezért a 3/e rendszabály

⁸⁴ „Mauser” 1963. júl. 4-i jelentése. 2. III/III-as... 152.

⁸⁵ *Mit akar a Demokrata Néppárt?* Mindkét változata Csapody Miklós: „A világban...” 534–538.

⁸⁶ „Körmenői” 1963. márc. 4-i jelentése. 6. III/III-as... 143.

⁸⁷ *Szolgálati jegy.* Szeged, 1964. jan. 10. 1–2. Uo. 191–192.

⁸⁸ *Dr. Bálint Sándor kapcsolatáról.* Feljegyzés. Szeged, 1963. júl. 31. Uo. 158.

⁸⁹ „Mauser” 1963. júl. 16-i jelentése. 1–2. Uo. 156–157.

⁹⁰ *A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben.* Öjf. Szeged, 1964. jan. 25. 9. Uo. 186.

⁹¹ Uo. 183.

további üzemeltetése feltétlenül szükséges.”⁹² A „megszelídülés” tétele mellett már 1961-ben kifejtette azt is, hogy bár „a kommunizmusnak vannak olyan részei és eredményei, melyet nem lehet kétségbe vonni, de nekem az a nézetem, hogy ma már a szovjet átvette a polgáriasodást, ma már nincsen proletár és kizsákmányoló, ma már csak az egész szovjet népről beszél. Nekem az az ösztönös, hangsúlyozni kívánom egyéni megérzésem, hogy a marxizmus ma már elérte a délutánját.”⁹³ Kerényinek is elmondta: „’Szemünk előtt játszódik le az a történelmi színjáték, amikor a leghatalmasabb szláv nép testén, lelkén és vége hossza nincs földjén végigjátszódott a legújabb kor forradalma, a forradalom legjellegzetesebb valóságával [...] tanúi vagyunk egy metamorphózisnak (átalakulásnak) is, amikor a szélsőséges érdes [véres] forradalom lassan megszeli, átalakul és ’szalonképessé’ lesz. Meg kell vallani, ha közelebb jön hozzánk és mi hozzá (ez megy nehezebben), azt vesszük észre, hogy benne élünk.’ Ebben a fenti két idézetben bele van sűrítve Bálint egész ellenséges politikai állásfoglalása. A forradalom ’szalonképessége’ alatt azt érti és reméli, hogy az osztályharc ideológiai területén lehetőségek nyílnak számukra. A társadalom ideológiai ’fellazítása’ révén megvalósítható lesz a ’keresztény szocializmus’ mint általuk is elfogadható társadalmi forma.”⁹⁴ Ami az ügynökjelentésben még olvasható volt, de az összefoglalóból kimaradt: „az a sokak részéről sokat sóvárgott, emlegetett nyugati életforma, a szabad világpolgárok álma, az áhítozott Eldorádó, a szabadság korlátlan hazája, a nemzetköziség és a nacionalizmus és más izmusok (neofasizmus) élettere mindinkább idegen lesz tőlünk. Nagyon sajnálom, hogy fokozódó gyorsasággal sodródik az ’Abendland’, a hanyatlás, a dekadens leáldozás felé. Hogy milyen találó szóval, milyen definícióval fogja az utánunk jövő nemzedék ezt a találkozást jelölni, ahol a két rendszer találkozni fog, még nem tudom.”

A keresztényszocializmus vezette az állambiztonságot annak kipuhatolásában is, mi a véleménye az európai megosztottság fölszámolásának útjait kereső áramlatokról és a világpolitikáról. A nemzetközi helyzet európai tükrében főként a nyugatnémet belpolitikai és a német–francia kapcsolatok után érdeklődtek, vagy inkább az iránt, mit mond minderről, mi az, amit illegális működése során maga is felhasznál. 1962 szeptemberében Adenauerrel azt mondta, „’mindig a német katolikus politikai vonalhoz tartozott, s Hitler alatt ezért internálva is volt, sok értékes és haladó katolikus ember a hitlerizmus alatt ilyen sorsra jutott [...] Adenauer és De Gaulle lényegében az európai gazdasági uniót akarják megvalósítani, ebbe hat állam tartozik lényegében, mint a Benelux államok (Hollandia, Belgium, Luxemburg), Németország, Franciaország és Olaszország [...] egy ilyen nagy átfogó gazdasági közösség az ő elgondolásaik [!], mely óriási távlatú terv [...] ’Adenauer és De Gaulle [előtt] végeredményben egy nagy európai katolikus államszövetség lebeg, s bár hangsúlyozni kívánom, hogy nincsenek híreim és adataim arra, de mégis az a benső meglátásom, hogy De Gaulle és Adenauer egyrészt az amerikanizmus[tól], másrészt a moszkovitizmustól akarják Európát megszabadítani.’”⁹⁵ Összefogásukat azért tartotta „mérhetetlen európai jelentőségűnek, hogy újra egy európai integráció, egy új Európa mellett teszik le a garast [...]”⁹⁶ Amikor Kerényi a zsinati előkészületekről faggatta, elmondta, hogy a dogmatikus merevséggel való szakítást, a „több szociális gyakorlati tartalmat” tekinti egyedüli útnak: „Ha az Egyház súlyát és erejét, befolyását a nyugati földtekén, ahol gyökereit a két évezred alatt leeresztette, meg akarja tartani továbbra is, akkor meg kell újhodnia, sok mindent meg kell reformálnia, sok mindent új tartalommal kell megtöltenie, alkalmazkodva haladó

⁹² *3/e rendszabály meghosszabbítás kérése.* Szolgálati jegy. Szeged, 1963. okt. 16. Uo. 165–166.

⁹³ *A „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben.* Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 8. Uo. 185.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ „Mauser” 1962. okt. 9-i jelentése. 2–3. Uo. 110–111.

⁹⁶ Uo. 9–10. III/III-as... 186–187.

századunkhoz. Meg kell teremtenie a 'Keresztény Uniót.'⁹⁷ Fél évvel később a nyugatnémet-szovjet „rendezés” esélyeit latolgatva mondta: „nemsokára ez a találkozó a Pápa és Hruscsov között létrejön [...] nincs messze az idő, amikor Nyugat-Németország kibékül és megegyezik a SzU.-val, most még az (Adenauer) aggastyán él és dirigál, de ő se akadályozhatja meg ezt sokáig. Véleményem szerint Ny-Németország és SzU. közötti megegyezés létre fog jönni néhány éven belül (2–3 év), utána egy lényeges fordulat áll be Európa politikájában [...] [A] SzU. mégiscsak Európához tartozik. Németország és SzU. közötti megegyezés legnehezebb kérdése nem a két állam közötti sarkalatos világnézeti különbség, hanem a két német állam közötti mély szakadék, melynek az áthidalására kétoldali némettség vezetőitől kölcsönös közeledést és rugalmasságot követel. A SzU. politikája nemcsak rugalmas, hanem még jó szimatú is.”⁹⁸ Nem hallgatta el véleményét Trianonról, az 1947. évi párizsi békeszerződésről és az elszakított magyarsággal szemben folytatott politikáról sem: „10 esztendővel ezelőtt mennyire örültünk Erdély részleges hazatérésének. Ismét meg kellett tanulnunk, hogy nemcsak magyarok vagyunk, hanem keresztények is [...] Erdély, amely rikító, kamaszos individualizmusában, bősziült szemrehányásaiban annyira rászorult minden szeretetünkre, most kezd az alkotó hallgatás nagy magyar útjára térni. Az unió, a két magyar haza egysége most kezdődik.”⁹⁹ Ennek nyomán megállapították, hogy Bálint Sándor és társai „a szomszédos népi demokratikus államok nemzetiségi politikáját a legteljesebb mértékben elítélik, s abból a magyarságnak, mint fajnak a teljes megsemmisülését vonják le következtetésül.”¹⁰⁰

Az egyház

A harmadik kérdéscsoportot az egyházpolitika alkotta; Bálint Sándor ügyének eskalálódása a zsinat 1964 őszen kezdődött harmadik ülészakára és 1965 első felére esett. Ügynökei a Vatikán irányvonaláról, XXIII. János utódlásáról, a magyar egyház állapotáról és a Kádár-kormány egyházpolitikájáról alkotott véleménye felől kérdezték. Miután illegális katolikus párt szervezésével gyanúsították, kutatták a feltételezett utasítások „vatikáni útvonalát” is, igyekezve hasznosítani a magyar és a lengyel egyház megítéléséről, a lelkiismereti és vallásszabadságról vallott álláspontját. A zsinati előkészületek idején, majd a Szentszék és a magyar kormány között 1963 májusában megindult tárgyalások idején „kiemelt téma” lett minden olyan információ is, ami összefüggött a zsinattal és a megegyezés feltételeivel.¹⁰¹

Bálint Sándor a rendszert főként egyházpolitikája alapján minősítette. 1951-i naplójába ezt írta: „Nyilvánvaló, hogy az egyháznak sok minden kártérítéshez, elvett intézményeinek visszaadásához joga van. Joga lesz, azonban ezeknek jó részéről önként, szabadon, véglegesen le is kell mondania, hogy legdrágább kincsét, a szabadságot – többek között – az állami beavatkozástól való szabadságot lehetőleg biztosítsa [...] teljes kiszolgáltatottságban, a babiloni sorsnak ebben a fojtogató közösségében kell a magyar Sionnak várnia a szabadulásra. Ma a püspöki kar hűségnyilatkozatát olvasom, voltaképpen nincs rá

⁹⁷ „Körmendi” 1962. szept. 27-i jelentése. Értékelése: „Érdekes volt rövid megjegyzése a 'Keresztény Unió' megteremtéséről, ami lényegében – mint más oldalról is tapasztaljuk – a keresztény egyházak összefogását, egységét jelentené a kommunizmus elleni harcban.” 3–4. Uo. 114–115.

⁹⁸ „Körmendi” 1963. márc. 4-i jelentése. 3. Uo. 140.

⁹⁹ Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. Uo. 225.

¹⁰⁰ „Fellazítók” fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben. Öfj. Szeged, 1964. jan. 25. 10. Uo. 187.

¹⁰¹ „Körmendi” 1962. nov. 27-i jelentése. 4. Uo. 123. A magyar–szentszéki megállapodást 1964. szept. 15-én írták alá.

megjegyzésem, érzem benne az erőszakot, az államhatalom könyörtelenségét.”¹⁰² A hatvanas évek elején írott feljegyzése szerint „az Úristen csak személyeket üdvözít, nem társadalmakat. Vegyük ehhez hozzá agonizáló egyházi közéletünket is, amely nem tudja részben saját hibájából, a fehér parázként élő mulasztásaiból, másrészt poroszlóinak ébersége és gonoszsága miatt a helyét megtalálni. Megrekedt valami önvigasztaló, magát megmentő közönyben, a langyos közérzet utálatosságában. Kapott azonban egy keserűen bölcs, de klasszikusan keresztény tapasztalatot, amelyhez 56 juttatott bennünket.”¹⁰³ Megítélése szerint „az Egyház kétezer esztendő, inkább küzdelmes, mint dicsőséges múlttal is még lehetőségeinek, missziójának a lelegején tart. Hogyan lehet Igével táplálni azokat, akik kenyérre kénytelenek még mindig, a modern technika csúcsán is éhezni? Ágoston óta egy kis sommás általánosítással XXIII. János fogta föl igazán, hogy miről is van szó. Nem szorul bizonyításra, hogy a világ, az emberiség egy soha nem sejtett integráció felé halad, amelyet nézetem szerint más metafizika (mohamedán, hindu, buddhista stb.) alig bír – ezer, ilyen rövid levélben nem részletezhető történelmi, éghajlati ok, elzárkózó magatartás miatt – követni. Korunk gazdasági rendszereinek, megoldási törekvéseinek nagy feladataik vannak a jó és igazságos elosztás, helyes organizáció körül, de az embernek hozzájuk kell ezekhez a feladatokhoz magasodnia, szinte nemesednie.”¹⁰⁴

A „vatikáni politikát” nem a hasonló, levélbontással elfogott fejtegetései miatt kutatták, hanem, mert őt tekintették egyik legfőbb világi „végrehajtójának”, miután „kiterjedt és mély kapcsolatokkal rendelkezik a katolikus egyházon belül lévő személyek felé, akik az egyház és az állam közötti együttműködés ellen vannak [...] azon személyek közé tartozik, akik a katolikus egyház, Vatikán álláspontját hivatottak képviselni és a szerint cselekedni.”¹⁰⁵ A politikai vezetés „Vatikán-fóbiája” tehát korántsem csak a püspökök iránt nyilvánult meg, a direkt politikai behatolás titkos hálózatát az alsópapság és a világiak közegeiben is keresték. Székelyhidi Ágostonnak 1962-ben ezt mondta: „Ami a katolikus politikát illeti [...] az most nem aktuális, ahogyan én látom, mert ha elbukna, az esetben vele bukna a papság is, a hitélet, ami úgyis nagyon visszaesett. A [lengyel] katolikus párt az egészen más lehet, én ugyan nem foglalkoztam vele, de ott más a légkör, ott mernek az emberek kifelé is megnyilatkozni, de nálunk félnek és a hit befelé nyilatkozik meg.”¹⁰⁶ Ezzel szemben Kerényinek azt mondta: „A magyar katolicizmus, az egyre zsugorodó püspöki kar, ez a gondolkodásmódban hozzátartozó tábor helyzete egyre nehezebb. Bár mintha a hurok, amit az egyház körül vontak, mintha most az utóbbi évben lazult volna, mégis nagyon nehéz. Az egyház kapcsolata Róma felé kötött, megszigorított. A közvetítő vonal a lengyel katolicizmus vezetőin megy [...] A magyar katolicizmus nehéz helyzetben van, nem vitás, hogy [a] vallásellenes propaganda és atheista világnézet hivatalos irányzata és súlya a kat[olikus]. egyház ellen irányul. A két világnézeti tábor[t], a nyugati kapitalizmust és a keleti kommunizmust túl sok nem választja el egymástól.”¹⁰⁷ Dán István szerint „A fenti anyagból is mélységes vallási fanatizmus, a nacionalizmus és a kommunista ellenesség csendül ki. Egyenlőségi jelet tesz a kapitalizmus és a kommunizmus közé.” Amikor Kerényi szóba hozta a zsinatot, „Bálint ezzel kapcsolatban azt mondta: 'Ellentétek vannak az egyházon belül, a bíbornoki kar egy része, a konzervatívok a jezsuitákkal ellenzik a pápa haladó programját, a reformokat. Mondhatnám azt is, hogy hasadás van a két tábor között, a távolság nagy, egyelőre nem látok reményt az áthidalásra.

¹⁰² Dr. Bálint Sándor egyetemi tanár 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. III/III-as... 225.

¹⁰³ 1964. évi munkáról. Öfj. Szeged, 1964. okt. 21. ÁBTL Cs–704. Fellazítók. 0–12554/2.

¹⁰⁴ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1964. márc. 16. Ötvennégy... 126.

¹⁰⁵ „Mauser” 1964. jan. 16-i jelentésének értékelése. 2. III/III-as... 195.

¹⁰⁶ „Váradi Gábor” 1962. jan. 11-i jelentése. 1. Uo. 85.

¹⁰⁷ „Körmendi” 1963. febr. 25-i jelentése. 2–3. Uo. 136–137.

Mindenesetre nálunk a hitéletben más a helyzet, mint Lengyelországban’.”¹⁰⁸ Aznap, amikor már letartóztatását javasolták, azt is leírták: társaival együtt támadja „a párt és a kormány vezetőit, valamint intézkedéseiket. A vallás tanai mellett való érvelés során támadják a marxizmus-leninizmust. Helytelenítik az ÁEH. ténykedését, elítélik a békepapi mozgalmat. Az aktuális nemzetközi események értékelése során élesen támadják a Szovjetunió és a testvérpártok vezetőit. Magyar viszonylatban a felső vezetésben személyi változásokat remélnek. Dicsőítik az ellenforradalom exponenseit.”¹⁰⁹

A „realizálás”

Egy 1965 tavaszán készült bőséges, ideológiai téziseit nem tekintve meglepően pontos dokumentumban az olvasható, hogy „mélységes vallásossága és keresztény világszemlélete következtében élénk figyelemmel kíséri az egyházi élet alakulását. Mélységesen elkeseredik azért, mert a katolikus papság, még a ’kommunista rendszer’ által megengedett lehetőségeket sem használja ki. Hosszú időn keresztül Hamvas András püspöksége idején Bálint az egyházmegye és a katolikus hitélet lanygulását a püspök tehetetlenségével, a kommunistákkal való lepaktálásával magyarázta.”¹¹⁰ A rendőrség most sem kizárólag „politikai koncepciói” iránt érdeklődött, mert fontosabbnak bizonyult a „hálózat”, katolikus kapcsolatrendszere, különös tekintettel a „jezsuita vonalra”¹¹¹ és az „alsópapságra”, baráti és tanítványi kapcsolatainak szövedékére. Ez a kapcsolatrendszer az információszerzésnek egyszerre volt tárgya és forrása: azt a terepet jelentette az állambiztonság számára, ahol minden kutatott kérdéskör általános, történelmi, napi vetülete megjelent, és ahonnan információk érkeztek. Ez azért volt fontos, mert e körben a rendőrség szerint nemcsak „beszélgettek”; ellenséges tevékenységük „része annak a nemzetközi méretű ideológiai harcnak, ami a szocializmus és a kapitalizmus erői között folyik. Tevékenységük az ifjúság, a jövő szocialista nemzedéke ellen irányul, azt fertőzi meg, teszi kétkedővé eredményeinkkel szemben, s ebben van mérhetetlen káros volta. Mindez sürgősen megkívánja a csoportosulás által kifejtett ellenséges tevékenység gyors felderítését, dokumentálását és megakadályozását.”¹¹²

A kiterjedt társaság tagjai az 1955–65 között a papság ellen folytatott akciók célszemélyei voltak. Az egyik első jelentés is papi személytől, Sulyok Bélától való, akit 1961 őszén arra utasítottak, „Főesperesi látogatásai alkalmával megfelelő formában érdeklődjön, hogy Bálint Sándor egyetemi tanár kiket látogat még meg a váci egyházmegyei papok közül”. Már a nyáron jelentette, hogy „Szomolányi Miklós szegvári plébános kapcsolatot tart fenn Bálint Sándor szegedi egyetemi tanárral, valamint Kocsis István szegedi középiskolai tanárral. Valószínű Till Aranka hozta össze Szomolányit Bálint Sándorral [...] Szegváron Bálint Sándor búcsú alkalmával [szeptember 8.] járt, állítólag népi énekek tanulmányozása végett.”¹¹³ Kapcsolatuk „azért érdekes, mert Szomolányi, Nagy Elek és Till Aranka ellenséges beállítottságúak, rendszeresen tartanak összejöveteleket, ahol ellenséges felfogásuknak adnak hangot [...]”¹¹⁴

¹⁰⁸ ÁBTL BM Csm. Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/1. Dán István 1958-ban a szegedi III/III–1. alosztály hadnagya, 1960-ban főhadnagya, 1963-ban százados, kirendeltség-vezető, 1990-ban alezredes. A „Loyolások” egyik irányítója, a Bálint Sándor elleni akciók főszereplője, ügynökeinek tartótisztje.

¹⁰⁹ *Jelentés*. Bp., 1965. máj. 7. 2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

¹¹⁰ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öjf. Szeged, 1965. ápr. 13. 16. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. Ua. Ijjas csak 1964–69 között volt csanádi püspök, érdemben nem befolyásolta egyházmegyéje valláspolitikáját.

¹¹¹ „*Körmendi*” 1963. jan. 22-i jelentése. 5. III/III-as... 128.

¹¹² Uo. 12–13, III/III-as... 189–190.

¹¹³ Uo. 1. III/III-as... 73. Till Aran (1909–1996) hódmezővásárhelyi fotóművész, szobrász.

¹¹⁴ Uo. 3. III/III-as... 75.

Az állambiztonság hamarosan mégis belátta, hogy az „Utazók” és a „Fellazítók” nem hozott eredményt, és hogy a rendszeres összejáróktól, bár korántsem hívei sem a „népi demokráciának”, sem a szocializmusnak, nem nyerhető hasznos értesülés a „vatikáni politika végrehajtására” nézve. Nem, mert szervezkedés sem volt, ezt azonban nem írhatták le. Bár jelentéseiket még 1963 végén is a korábbi anyagokból ollózták össze,¹¹⁵ a *szervezkedési* ügygel felhagytak, és összegyűlt adataikból az *izgatási* vád megalapozásán kezdtek dolgozni. Bálint Sándor képes beszédben gyakori történetfilozófiai párhuzamainak, allegóriáinak, a hasonlatoknak és metaforáknak önkényes ideológiai jelentést adtak, noha még tételesen kifejtett véleményét sem értették. A tudatos, máskor automatikus félreértelmezések meglepő korlátoltságából¹¹⁶ és a mélyen egyházellenes, ellenségkereső „világkép” folytonosságából származtak. Nem értették lehallgatón rögzített kulcsmondatát sem: „Én nemcsak egy rendszerben élek, tehát egy politikai rendszerben, amely nekem nem szimpatikus, amely ha engem agyonütnek, akkor sem kell, mert idáig rendben van a dolog, de van az éremnek egy másik oldala is, egy társadalomban is élek, és ezzel a társadalommal szemben nekem súlyos kötelességeim vannak...” Hogy mit ért a ’súlyos kötelességen’; olyan tevékenységet, ami ideológiai síkon támadja a marxizmus-leninizmusnak a társadalom fejlődésére, az osztályharcra vonatkozó tételeit. Nagy társadalmi megbékélést hirdet, de keresztény egyeduralom alatt, és ehhez megalkotta a maga politikai koncepcióját, a szocializmus és a keresztény humanizmus összeolvadásának ’elméletét’.¹¹⁷

Miután a „rendszerünkkel ellenséges” magatartásúakat állandó megfigyelés alatt tartották, az összejáró társaságokban szervezkedés csíráját látták. E szervezkedések mögött „fasiszták” és „klerikális reakciók”, a „volt polgári pártok” Nyugatról is támogatott képviselőinek a rendszer megdöntésére kidolgozott „koncepcióját” keresték, amit nagy sokára Bálint Sándor keresztényszocialista „átnövés-elméletében” véltek meglelni (abban a már ismert gondolatában, hogy a katolikus humanizmus néhány nemzedék alatt a „létező” szocializmust elviselhetővé szelídítheti). A kiszemelt ennek előkészítésén dolgozik, különös veszélyessége ezért abban áll, hogy az addig elszigetelt rendszerellenes csoportok között koncepciójával megjelent az „egységes elgondolás”: az *ideológia*. Később is a társasági politizálásból „vezették le” az eseményeket. Az „Utazók” szervezkedésében egyetemi, teológiai, középiskolai tanárok és „más reakciós mérnökökből és értelmiségiek [!] vettek részt. Az összejöveleket Bálint lakásán tartották, ahol rendszeresen megbeszélték az aktuális kül- és belpolitikai eseményeket, a SZER és más imperialista rádióadókból szerzett értesüléseiket. A fellazítási taktika hatására dr. Bálint 1964 nyarán NSZK-ból nagy mennyiségű ellenséges tartalmú propagandaanyagot hozott be, és azokat bizalmas baráti körében olvasás céljából terjesztett [...] Összejöveleik alkalmával erősítették egymásban a nyugati, elsősorban NSZK felé való orientációt egy keresztény szocialista alapon álló ’Európai Egyesült Államok’ megvalósításának gondolatát.”¹¹⁸ A társasági politizáláskor elhangzott véleménynek, magánlevélnek, naplónak azonban nem lehetett büntetőjogi következménye. Ha mégis volt, csak az állambiztonság tudta produkálni. Más forrásból ők sem juthattak információhoz, ezek mégis elégséges muníciót adtak, különösen, ha korábbi adatokhoz kapcsolták őket, így

¹¹⁵ „Fellazítók” *fn. előzetes csoportdossziés ügyben*. Operatív terv. Szeged, 1963. nov. 29. Uo. 167–170.

¹¹⁶ Dán százados egy egyetemi hallgató lány elfogott levelében az *exhibicionizmus* szót olvasta. Mivel elválasztott alakjában: *exhibicionizmusként* találta, cionizmus miatt akart nyomozást a címzett fiú ellen, akit a lány exhibicionizmussal vádolt. Péter László szóbeli közlése Magyar József elbeszélése alapján. Szöreg, 2003. okt. 8.

¹¹⁷ „Fellazítók” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öfj. Szeged, 1964. márc. 25. III/III-as... 184.

¹¹⁸ *Olyan ügyek, ügyjelzések, melyekben volt fasiszta és jobboldali pártok tagjai szerepelnek*. ÁBTL BM Csongrád. 31–OD–2255. 5–6.

teremtve meg a következmények alapját. A politikai rendőrség előtt Bálint Sándor olyan makulátlanul „tisztá képletként” tűnt fel, hogy már önmagában gyanút keltett. A képlet teljes abszurdításának egyetlen kulcsát ismerték: miután elveiből nem enged, látszólag mégis lojális, azt jelenti, hogy szerepet játszik, félrehúzódsága megtévesztő látszat. Egyetemi működése amellet, hogy az ifjúságra kártékony, csupán alibi, tudományos működésével a klerikális reakciót szolgálja, országjáró gyűjtőútjainak sora illegális hálózatát mozgásban tartó fedőtevékenység. Azért mondja mindenkinek, hogy nem politizál, mert titkos pártszervezését leplezi. Holott nem mondott mást, mint a valóságot. Az állambiztonság önnön fontosságának igazolására azzal dolgozott, amivel tudott.

Czene Mihály alezredes, a szegedi politikai nyomozóosztály vezetője már 1964. július 6-án Bálint Sándor elvált feleségének „hálózati ellenőrzését és feldolgozását” kérte budapesti lakásában titkos házkutatással. Augusztus 13-án, az után, hogy Bálint Sándor 9-én Pestre utazott, távollétében nála is újabb házkutatást tartottak. Megszervezték az alatta lakók eltávolítását, beszerezték a társasház alaprajzát, statikai tervét, gondoskodtak egyenruhás operatív tisztek jelenlétéről, hogy ha lelepleződnenek, úgy tűnjön, mintha betörés hírére érkeztek volna.¹¹⁹ A kutatóosztágot Dán István százados, alosztályvezető, Agócs István őrnagy, Bóka István és Magyar József századosok,¹²⁰ egy-egy fényképész és technikus alkotta.¹²¹ Feladatuk könyvek, folyóiratok, iratok, levelek, névsorok és postacímek keresése volt. A házkutatásra mégis csak augusztusban került sor, mert Bálint Sándor régi ajtózára meghíúsította az akciót. Álkulcsokkal sem tudták kinyitni, így „a műszaki technikus elvtárs gépkocsival felutazott Budapestre a megfelelő sorozatkulcsokért. A kutatás időpontjának megkezdését 20.30-ra halasztottuk. Kb. 20.45-kor Magyar r. szds. és a technikus elvtárs ismét megkísérelte az ajtó zárját a hozzávaló sorozat-kulccsal felnyitni, azonban a szabványkulcsokat nem lehetett használni, tekintettel arra, hogy a zár már javítva volt [...] ismét megpróbáltuk több álkulcs igénybevételeivel a zár felnyitását, ami sikerült.”¹²² A polcokon „tudományos és szépirodalmi kiadványok, lexikonok és vallásos témájú könyvek, imakönyvek és breviáriumok egyaránt megtalálhatók. A fent jelzett könyvek között volt elrejtve Nagy Imre életrajza, [Milovan] Gyilaszi politikai beszédei, Csernok [Csernoch] János élete, Két világ közt című, nyugaton kiadott magyar nyelvű könyv, valamint több müncheni kiadású német nyelvű könyv, amit nevezett nagyon veszélyes tartalmúnak minősített kapcsolatai előtt.”

Az intézkedési tervet már a házkutatás után kidolgozhatták volna, de az izgatást (könyvkölcsönzést) bizonyító alapinformáció még mindig hiányzott. Megállapították, hogy „A csoportosulásnál *szervezettség nem tapasztalható*, azonban a baráti kör tagjai közül igen gyakran, néha többen is egyszerre felkeresik nevezettet,” aki mindemellet „Nyugat-németországi útjáról hosszabb tanulmányt ír, amiből felolvasásokat végez. Ez a tanulmánya, valamint egy 1962-ben és 1954-ben készült tanulmánya ellenséges tartalmú, kommunistaellenes, nacionalista szellemben íródott [...] A házkutatás során saját kéziratú ellenséges tanulmányait nem tudtuk megszerezni.”¹²³ Nem, mert Bálint Sándor ilyeneket nem írt. Szeptember elején végre úgy vélték, eredményt értek el: „az ellenséges kör tevékenysége teljes mértékben kimeríti az izgatás tényét.”¹²⁴ Czene azt kérte pesti kollégáitól, hogy „Gábor Áron” és „Komáromi Tibor” érdeklődjön a Pesten járó Bálint Sándortól a Nyugatról magával

¹¹⁹ Dr. Bálint Sándor. Feljegyzés. Bp., 1964. jún. 22. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/2.

¹²⁰ Tevékenységéről Péter László: *Magyar József*. In: *A Város cselédje* 299-318.

¹²¹ *Titkos házkutatás lefolytatására*. Javaslat. Szeged, 1964. jún. 3. 3. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. Ua.

¹²² *Titkos házkutatás lefolytatásáról*. Jelentés. Szeged, 1964. aug. 14. 2-3. Uo.

¹²³ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Intézkedési terv. Szeged, 1964. aug. 25. Uo.

¹²⁴ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdosszié meghosszabbítására*. Javaslat. Szeged, 1964. szept. 1. 1. Uo.

hozott könyvekről,¹²⁵ októberben Kristó Nagy István kikérdezését kérték.¹²⁶ Rátaláltak régi barátjára, Belon Gellért jánoshalmi plébánosra, titokban felszentelt püspökre, akit a kecskeméti politikai rendőrség tartott nyilván kiemelten veszélyes személyként.¹²⁷ 1964 decemberében egyetemi szobájába is lehallgatót telepítettek.¹²⁸ Az „Utazók”, főként pedig a „Fellazítók” idején, 1958-tól 1965 nyaráig felhalmozott tetemes anyaggal óriási mennyiségű információt gyűjtöttek. 1965 májusára egyedül a „Fellazítók” keretében öt vaskos kötetet állított össze a Bálint Sándorról szóló régi (1956 előtti) és új jelentések másolataiból, lehallgatási anyagokból, ügynökjelentésekből, szegedi és budapesti megfigyelésének dokumentumaiból,¹²⁹ levelezésének kópiáiból, a titkos (távollétében konspirált) házkutatások anyagaiból.¹³⁰ Bár a „Fellazítók” végleg megrekedt, mert szervezkedés irányítását volt hivatva bizonyítani, s ennek lehetetlenségét belátva végül izgatást kreáltak, mégis sikeresnek bizonyult, mert elérte célját. Minden készen állt, csak még nem tudták, hogy az adattömeget miként fogják hasznosítani.

A „realizálás” alapötlete még abból az időből származott, amikor 1964 tavaszán meghívták Bonnba. A leszámolás lehetősége ezzel tárult föl az állambiztonság előtt. Utazásának engedélyezéséről valószínűleg már áprilisában döntöttek, bizonyosra vették, hogy haza fog térni. A róla készült dokumentumokban éppen Nyugat-Németország, a háború utáni katolikus ébredés motorja, a modern kereszténydemokrácia politikai hazája, vagyis a leendő „keresztény európai unió” remélt biztosítéka gyakran felmerült, a német út kapóra jött, útlevele nem volt kérdéses. Nincs nyoma, hogy poggyászát vámellenőrzéskor hazafelé átvizsgálták volna. A kelepécét úgy tervezték, hogy hazatérése után az ügynökök megmozgatásával ki fog derülni, hozott-e magával valamit a „szabad világból”, mit mesél baráti körben. Évtizedek óta nem járt külföldön, bonni útjáról valakinek biztosan elmond majd valamit, tiltólistás olvasmányt kölcsönöz. Ha nem, akkor sem kell bizonytalan „külsős” feljelentést várni. Bálint Sándor valóban elújságolta élményeit barátainak. „Technikai úton részletesen figyelemmel tudtuk kísérni Bálint tevékenységét, valamint beszámolóira a kapcsolatok reagálását. Megállapítottuk, hogy külföldi útjáról fellelkesülve, tele ambícióval tért haza, ami fokozta tevékenységét, aktivitását. Beszámolóit a nyugati életforma mindenekfeletti dicsérére, mondhatni ’tömjénezése’ jellemezte, a legkisebb negatívum nélkül. Ezzel párhuzamosan a szocialista tábor, valamint hazánk gazdasági, politikai és kulturális helyzetének a legteljesebb elmaradottságát hangoztatta.”¹³¹ Érthetően „keszonbetegségbe” esett, mert a külföld és a hazatérés örömeinek kettős eufóriájában minden ismerősének boldogan „mondott valamit”, amivel maga könnyítette meg az állambiztonság dolgát. A figyelmet óvatlanul felhívta magára, így az alkalmat is maga szolgáltatta, hiszen bár könyvkölcsönzését szerette volna titokban tartani, túláradó bizalmában ennek ellenkezőjét

¹²⁵ 1964. szept. 8. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹²⁶ *Kristó Nagy István társadalmi kapcsolat kikérdezése*. Szeged, 1964. okt. 5. Uo.

¹²⁷ „Az anyag terjedelme olyan nagy, hogy abból összefoglaló jelentést készíteni nem áll módunkban. Kérjük, hogy a helyszínen tanulmányozzák át, és szükség szerint az érdekelt személyekről készítsenek jelentést.” Bács-Kiskun megyei Rfk PO. III/III. Alo. *Belon Gellért ügye*. Uo.

¹²⁸ *Dr. Bálint Sándor ügyében 3/e rendszabály bevezetése*. Szeged, 1964. dec. 1. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/2.

¹²⁹ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Operatív terv. Szeged, 1963. nov. 29. III/III-as... 170.

¹³⁰ A házkutatás már 1962. aug. 1-jén fölmerült (uo. 103.), de még 1963. júl. 13-án, sőt 1964. jan. 25-én is a tervezésnél tartottak. Az 1965. júl. 13-i „nyílt” házkutatást megelőző akció dátuma nem ismert. Az 1965. júl. 9-én kelt vizsgálati terv szerint „E könyvek közül titkos házkutatás útján egyesekből részleges fotómásolat áll rendelkezésre.” Uo. 206.

¹³¹ „*Fellazítók*” *fn. előzetes ellenőrző csoportdossziés ügyben*. Öfj. Szeged, 1965. ápr. 13. 7. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

tette. A szegedi nyomozóosztály végre úgy látta, hogy miután „társadalmi helyzetét, tudományos téren elismert személyiségét arra használja fel, hogy a *fellazítási tevékenység különböző változatain keresztül az izgatásig* alkalmaz minden eszközt, mellyel társadalmi rendszerünknek árthat”, a helyzet „megérett arra, hogy ilyen irányú tevékenységét a törvényesség keretei között megszakítsuk.”¹³² Biztosra akartak menni, ezért az akciót valószínűleg a Belügyminisztériumban ekkor még leállították. Nem akarták azt sem, hogy a minden várakozáson felül bevált Kormányos István lelepleződjék, ezért márciusban kivonták mellőle.¹³³ Addig kellett csak várniuk, amíg beszámolóinak annyira híre ment, hogy július 9-én megérkezett a várt információ is. Ezen a ponton hagytak föl végleg a *szervezkedés* stratégiájával, belefogva az *izgatási* vád felépítésébe.

Letartóztatását és a sorozatos házkutatásokat már május 7-én előkészítették.¹³⁴ A formális följelentő Dán István százados, ekkor már a szegedi állambiztonság vezetője volt. Feljelentésének kelte (július 9.) furcsa módon megegyezik az információ beérkezésének és a nyomozás azonnali elrendelésének napjával. A kezdeményezést talán türelmetlenségből, talán indulatból vállalta magára, vagy, mert maga sem volt tisztában vele, milyen további jogi nehézségeket okoz. Az is elképzelhető, hogy azért építették fel így a fikciót, mert nem akarták leleplezni informátorukat. A valódi feljelentő ugyanis nyilvánvalóan Bálint Sándor szűkebb környezetéhez tartozott, akinek megnevezését végig kerülte. Pere után pusztán logikai alapon (pedig könyvet Geszwein Gyulával is cserélt) két olyan emberre gondolt, akikben mindaddig teljesen megbízott: Börcsök Vincére és Pálffy-Budinszky Endrére, ám a tettet egyikükről sem feltételezte, s azt sem, hogy a kapott könyveket továbbadták volna. Ezért, hogy az igazságot soha nem kutatta, nem is tudhatta meg teljes bizonyossággal. A titkot az állambiztonságon kívül egyedül Hamvas István ismerte, akinek a feljelentő maga mondta el.¹³⁵

„A mai napon arról értesültem, hogy Dr. Bálint Sándor [...] folyamatosan izgató jellegű tevékenységet folytat – írta 1965. július 9-én feljelentésében Dán István. – [...] tevékenysége a Btk. 127 §. /1/ b./ pontjába ütköző izgatás büntetvények alapos gyanújára utal.”¹³⁶ Kihallgatásának terve már aznap elkészült: „A házkutatáson lefoglalt és várható bűnjelek és operatív adatok (utóbbiaknál a konspiráció betartása mellett) felhasználásával terheltté nyilvánítjuk és terheltként kihallgatjuk. A szabadlábbon hagyás lehetőséget nyújt részére a kihallgatás utáni mérlegelésre, és amennyiben házkutatáskor minden bűnjelet fel nem találunk, nem biztosítunk, ezeknek saját magának vagy másnál való megsemmisítésére [!]. Ezért szükséges, hogy már az első kihallgatás szakadatlanul folytatódjék addig, amíg az eljárás sikerét biztosítani lehet.”¹³⁷ Az „operáció” kezdetét Bálint Sándor, Bálint Sándorné, Pálffy-Budinszky Endre, Börcsök Vince, Havass Géza és Szabó Ferenc egyidejű házkutatásával július 13-án reggel 6 órára tették.¹³⁸ Miután a perhez a meglévő információt is fel akarták használni, nemcsak a szokásos kérdéseket tervezték föltenni (honnan, milyen sajtóterméket hozott be, kinek kölcsönözte őket), hanem azt is: „Milyen népi demokráciaellenes [!], gyűlölet felkeltésére alkalmas kijelentéseket tett barátai körében? A kihallgatásnál felhasználandók célzások formájában a technikai lehallgatási anyagokból az inkriminált kijelentések témakörei. A kihallgatás előtt gyorsan értékelni kell a házkutatáson lefoglalt anyagokat, és lehetőség szerint ezekről jegyzőkönyvileg nyilatkoznatni kell Bálint

¹³² Uo. 11.

¹³³ „Mannlicher” 1965. márc. 2-i jelentése. Uo.

¹³⁴ „Fellazítók”. Jelentés. Bp., 1965. máj. 7. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/3.

¹³⁵ *Hamvas István emlékezése*. BSesz 46.

¹³⁶ 205-/1965. *Feljelentés*. Szeged, 1965. júl. 9. III/III-as... 202.

¹³⁷ *Kihallgatási terv*. Bálint Sándor első kihallgatásáról. Szeged, 1965. júl. 9. 1. Uo. 203.

¹³⁸ *Dr. Bálint Sándor szegedi lakos ügyében*. Operációs terv. Szeged, 1965. júl. 12. *A célszemély...* 122-126.

Sándort.”¹³⁹ Az úgynevezett népidemokrácia-ellenes kijelentésekből 1960. június 15-től (ekkor „Korpás Emil jelenlétében Csehszlovákiai rendszer ellen izgat”) egészen 1965. április 30-ig („[Szabó] Feri keresztnevű személy előtt dr. Bálint izgat azzal, hogy kifejti a ’rendszer elnyomásának módszereit’ a vallási tevékenység ellen”) tízoldalnyi, 57 tételből álló idézetgyűjtemény készült.¹⁴⁰ A kompendiumban a „Mici néni-típusú” izgatástól az „antiszemita és sovíniszta” kijelentésekig, a nemzetiség- és kommunizmus-, sőt felekezetellenes izgatásig minden megtalálható.¹⁴¹ Turányi László őrnagy arra is ügyelt, hogy az anyagban az izgatás szó minél többször – egyedül a fenti gyűjteményben 35-ször – olvasható legyen. Nemcsak nála és Sáránál,¹⁴² hanem Pálffy-Budinszky, Börcsök, Havass és Szabó mellett Dévény Istvánnál, Ferenczi Imrénél, Ijjas Antalnál, Rigó Bélánál és Rónai Bélánál is terveztek házkutatásokat. Elrendelték őrizetbe vételét, eredményes házkutatás esetére előzetes letartóztatását. Az izgatást mindenképpen szerették volna rábizonyítani, ha csak lehet, csoportosan, mert így visszatérhettek volna a hatvanas évek elejének eredeti koncepciójához, a szervezkedéshez, sőt az összeesküvéshez. „A vizsgálatnak ki kell terjednie annak a megállapítására, hogy az izgatással kapcsolatban, vagy azon túlmenően dr. Bálint Sándor és ’elvbarátai’ mennyiben tettek lépéseket egy esetleges rendszerváltozás utáni tervekkel kapcsolatban. (Nem jutottak-e el egy összeesküvés előkészületének stádiumáig [...]) Az izgatás bizonyítása után rá lehet térni a politikai koncepciójuk érdekében való cselekvések felderítésére. Amennyiben itt felderítő-jellegű vallomásokat nyerhetünk, esetlegesen az összeesküvés előkészületének bizonyítását is meg lehet kezdeni.”¹⁴³ Turányi még ezt a leleményes módszert ajánlotta: „A vizsgálat során a terhelt kihallgatása után a technikai anyagok adta szövegek tartalmára célozgató módon kell kihallgatni Pálffy-Budinszky Endrét, majd Ferenczi Imrét, Börcsök Vincét, valamint Havass Gézá. Ezekről felvett anyagok alapján további célzásokat elültetni Bálint Sándor kihallgatása alkalmával a technikai szövegre vonatkozóan úgy, hogy egyes kijelentéseknél a célozgatásokkal váltakozva, tanújegyzőkönyvi idézeteket is lejegyzőkönyvezni. Ilyen módon megőrizve a technikai anyag eredetének konspirációját, a tartalmát vizsgálati úton jogi erejűvé tudjuk tenni.”¹⁴⁴ A házkutatást július 13-án reggel 7.30 és 12.30 között Turányi, Dán István százados és Jójárt István hadnagy tartotta. Bálint Sándor megsajnálta őket, és „házzvezetőnként nála élő unokahúgát arra kérte, hogy kínálja meg őket kávéval, „ha éhősek, készíts a számukra kosztot. Bizonyára mögéhöztek már a nagy munkában.”¹⁴⁵ Kilenc folyóiratot maga adott elő, 19 könyv, továbbá folyóiratok, levelek, magnetofonja és gyűjtéseinek hangszalagjai, valamint a naplók három doboza, mintegy 750 kézzel írott oldal került lefoglalásra.¹⁴⁶

Ettől kezdve az állambiztonság a neki immár teljesen kiszolgáltatott „terhelttel” különös, az addiginál is megalázóbb játékba kezdett. Miután ügynökei visszavonultak, a házkutatás és a perbefogás izgalmi között fel sem tűnt neki, hogy gyakori látogatói eltűntek. Közben a lehallgatón át élveboncolás-szerűen követhették lelkiállapotát: vergődését és helyzete kétségbeesett latolgatását, hogy az ellene alkalmazandó kihallgatási taktikát látogatóival folytatott beszélgetéseire, reagálására építhessék föl. A harapófogó másik szára „Mauser”- „Mannlicher” lett. Eltűnt ugyan ő is, de csak a besúgó, aki immár Dr. Kormányos Istvánként,

¹³⁹ *Kihallgatási terv*. Szeged, 1965. júl. 9. 1–2. III/III-as... 203–204.

¹⁴⁰ *Vizsgálati terv és forgatókönyv*. „Fellazítók” fn. ügyben. Uo. 205–214.

¹⁴¹ Uo. 205.

¹⁴² „1964. V. 27. Pálffy Endre jelenlétében beszél arról, hogy Münchenből hozott illegális könyvek egy része volt feleségénél, Sáránál vannak [!].” Uo. 211.

¹⁴³ *Vizsgálati terv és forgatókönyv*. III/III-as... 214.

¹⁴⁴ Uo. 211.

¹⁴⁵ Idézi Ifj. Lele József: „Az Úr...” 36. Jójárt István a katolikus tanítóképzőben 1948-ban szerzett oklevelet Bálint Sándor tanítványaként.

¹⁴⁶ *Dr. Bálint Sándor ügye*. Jelentés. Bp., 1965. aug. 25. 2. III/III-as... 244.

jó szándékú ügyvédbarátjaként jelent meg, miközben a kihallgatási taktika instrukciói szerint továbbra is jelentett róla. Az abszurd helyzetben az csupán drámai, hogy a besúgó éppen a „jó barát”, de az már tragikus, hogy a „barát” saját áldozatának bizalmas (az állambiztonság által megbízott) ügyvédjeként szállítja az információt védence ellen, akit éppen ő fog képviselni a bíróság előtt, ahová juttatta. Bálint Sándor július 13-án kérte föl védelmére Kormányost, aki máris jelentette, hogy védence „igen megtörtnek látszott. Mindjárt gondoltam, hogy valami baj van vele. Bálint a kettesben történő beszélgetés során elmondta, hogy reggel több nyomozó jelent meg a lakásán, akik házkutatást tartottak [...] Legfájóbb, hogy megtalálták a naplót, amelyet 1929 óta ír, melyben különböző politikai megjegyzések is vannak [...] azt állította, hogy azt senkinek nem mutatta. (Az ügynök ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy úgy látszik, már arra sem emlékszik, hogy nekem is olvasott fel belőle részleteket [...] Kérte az ügynököt, hogy a fenti ügyben vállalja el a védelmét. Az ügynök válasza az volt, hogy szíves örömet tesz a kérésnek [...] megállapítható, hogy az ügynök élvezi dr. Bálint Sándor bizalmát, és ezért fordult hozzá olyan kéréssel, hogy vállalja el ügyében a védelmet. Ez a körülmény természetesen lehetőséget biztosít részünkre olyan irányban, hogy Bálint és az ügynök között a nyomozás tartalma [!] alatt állandó jellegű kapcsolat jöjjön létre, és ezen keresztül tájékozódni tudjunk Bálint terveiről, elképzeléseiről [...] egyik oldalon igyekezzem megnyugtani, hogy a várható ítélet nem lesz túl súlyos. Másik oldalon ugyanakkor hívja fel a figyelmét arra, hogy ránézve mennyire súlyosan kompromittáló ez a dolog, azonban ő időt és fáradságot nem kímélve fog azon munkálkodni, hogy minél enyhébb elmarasztalást kapjon. Bálinttal történő újabb beszélgetése alkalmával tőle tudja meg, hogy az ügyben kihallgatott személyek neki mit mondtak el és azok hogyan értékelik az eljárás menetét. Kire vagy kikre gyanakszanak.”¹⁴⁷ A pokoli játékban nyugodtan hátradőlhetett az állambiztonság, mert Kormányos információit úgy vethette össze a hallgatott beszélgetésekkel, az ügynököt a lehallgatással úgy ellenőrizhette, hogy előtte járva sarokba szorított áldozatának, kétfelől is készen kapta ellene a muníciót, melyet húsz év anyagából egészíthetett ki, a kihallgatásokon nyert új részleteket szabadon emelve „jogi erőre”.

Július 13-i, első kihallgatásán Bálint Sándor elmondta: „Haladó katolikus meggyőződésemmel ösztönözött 1945 folyamán a Demokrata Néppártba való belépésre, sőt ennek 1945–48 között országgyűlési képviselője is voltam. Pártunk komolyan felmérte a politikai helyzetet, és meggyőződéssel támogatta mindazokat a társadalmi és gazdasági reformokat, melyek ezekben az években megszülettek. Küzdöttünk a katolicizmus bizonyos reakciós irányzataival is, éppen ezért nem részesültünk a püspöki kar támogatásában. 1948 őszén képviselői megbízatásomról lemondottam, később pártunk is kimondta megszűnését. Ettől kezdve szigorúan csak a tudományos kutatásnak és egyetemi munkának éltem. A személyi kultusz idejében, 1951–56 között az egyetemen nem adhattam elő. 1956 decemberében rehabilitáltak. Azóta állandóan és zavartalanul az egyetemen dolgozom. 1962-ben szereztem meg az Akadémia kandidátusi fokozatát. A II. világháború kitörése óta először 1962-ben jártam külföldön, tanulmányúton Csehszlovákiában. 1964 májusában, ill. tavaszán Ortutay Gyula társaságában részt vettem egy bonni nemzetközi néprajzi kongresszuson [...]” A hozott könyvekkel „semmilyen propagandát nem kívántam kifejteni. Ezt az is mutatja, hogy legszűkebb [körömbe tartozó] ismerőseim közül mutattam meg néhánynak. Voltaképpen a művelt ember kíváncsisága vezetett e munkák behozatalában. Szándékom az volt, hogy az egyetemi könyvtárnak ajándékozom őket, hogy a zárt anyagban helyezze el. Nagy sajnálatomra állandó munkám miatt erre nem került sor.”¹⁴⁸

Czene Mihály az izgatás gyanúja miatt indított nyomozásról július 14-én értesítette Antalffy György rektort és Szauder József bölcsészkaros dékánt. Fodor Géza rektor-helyettes

¹⁴⁷ *Szolgálati jegy*. Szeged, 1965. júl. 14. 1–2. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 0–12554/3.

¹⁴⁸ *Dr. Bálint Sándor kihallgatási jegyzőkönyve*. Szeged, 1965. júl. 13. 4–5. *A célszemély...* 140–141.

20-án tájékoztatta a Művelődésügyi Minisztériumot. A lefoglalt könyvek citátumaiból közben olyan összeállítást készült, amelynek rendszerellenes passzusait saját gondolataiként olvasták rá, kérve, hogy kommentálja őket.¹⁴⁹ A gyűjtemény 1950–65 között írt naplójából emelt ki 24 részletet,¹⁵⁰ amelyek rendőri megítélés szerint „többségében egyházi, vallási kérdéseket tartalmaznak. Esetenként kimondottan néprajzi jellegű tanulmányozások találhatóak benne. A feljegyzések időrendiségét figyelembe véve az tűnik ki, hogy a készítője, dr. Bálint Sándor az egyház felszabadulás utáni helyzetének elemzésén keresztül a fennálló társadalmi rendszert, annak intézkedéseit gúnyolja ki, gyűlöletkeltésre alkalmas módon.”¹⁵¹ A minisztériumban egyidejűleg fegyelmi eljárás indult ellene. Ennek időtartamára azonnali hatállyal felfüggesztették, mégis némi jóindulatra mutatott, hogy az augusztus 15-ig befejezendő kivizsgálással Pólay Elemér jogászprofesszort bízta meg. Ismeretlen látogatójának Bálint Sándor ezt mondta: „nem bánna, ha nyugdíjba küldenék, vagy, hogy továbbra is tudományos kutató maradjon [...] nagyon boldog volna, ha csak egy felfüggesztett büntetést kapna [...] megbékélne, ha azt mondanák neki, hogy egyetemi tanár nem lehet, de megtartanák abba a státuszba[n], mint tudományos kutató.”¹⁵²

Július 21-én bonni útítársa, Ortutay Gyula hitetlenkedve látta a sajtóhíreket.¹⁵³ „El sem akartam hinni, s ha már többet is tudok valamivel, nem értem, ez a boldogtalan hogyan is keveredett a maga fonta hálóba. Mert erről van szó. Tegnap beszéltem telefonon a megyei párttitkárral, Győri [Imré]vel, akinek a szavaiból azt vettem ki, hogy ők is teljesen meglepődtek az ügy miatt,¹⁵⁴ s maguk is a legjobban szeretnék, ha nem lenne Bálint-ügy [...] szerinte Bálint Sanyi eléggé belekeveredett a maga régi Barankovics-párti vonalán olyan politikai agitációba, ami legitimista kapcsolatokig vezet. Részleteket ő sem tud, csak akkor, ha az ügyészségi vádemelés elkészül, s ha megkapta a részletes tájékoztatást, engem is tájékoztatni fog; azt tanácsolta, hogy addig ne interviáljak senkinél Sándor ügyében, amíg ő sem tud többet mondani [...] Kiderült, hogy Bálint Sára már írt Erdei Ferencnek egy kétségbeesett levelet, amiben még azt írta, hogy férjét letartóztatták.¹⁵⁵ Ferenc urat kerestem, nem található, feleségével beszéltem, s látom, nem tettek eddig semmit. Megkérdeztem a HNF főtitkárát, elmenjünk-e együtt Kállai [Gyulá]hoz, és hívjuk-e fel a figyelmét erre az ügyre.¹⁵⁶ Nem egyszerűbb-e, ha Sándor szépen nyugdíjba megy, s ezzel vége az egész históriának – ha nincs az eddigi tények mögött más, nagyobb, felelősebb hiba. Nem tudom a naiv, bölcsködő, jámbor Sándorról feltételezni, hogy illegális kapcsolatai lennének, hogy valami szervezete, hogy komolyabb izgatási per a nyakába akasztható. A Szabad Európa rádió, mondja Katona Imre, már úgy emlegeti a Sándor esetét, mint a katolikus-üldözés részét. S ha még az is eszükbe jut, hogy Sándor az ánti világban Barankovics-párti képviselő is volt,

¹⁴⁹ *Feljegyzés*. Szeged, 1965. júl. 27. III/III-as... 234–239.

¹⁵⁰ Közli Péter László: *Rendőri jelentés Bálint Sándor naplójáról*. SZM 2000. 39. évf. 3–4. 162–170.

¹⁵¹ *Dr. Bálint Sándor 1950–1960-ig készített feljegyzéseinek értékelése*. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 22. III/III-as... 223.

¹⁵² *Jelentés*. Szeged, 1965. júl. 29. 3–4. ÁBTL Cs–704. *Fellazítók*. 01–2554/3.

¹⁵³ *Napló* 2. k. 360–361. Az újsághír: „Büntetőeljárást indítottak a Belügyminisztérium szervei – szabadlábbon hagyás mellett – dr. Bálint Sándor egyetemi tanár, szegedi lakos ellen izgatás bünteték alapos gyanúja miatt.” DM, 1965. júl. 18. 7. A többi napilap ugyanezt közölte.

¹⁵⁴ Győri tájékoztatása félrevezető volt, mert az MSZMP megyei első titkárai a megyei állambiztonsági szervek jelentéseit hivatalból megkapták. Ő is ezekből tudott Bálint Sándor megfigyeléséről.

¹⁵⁵ Volker Fiedler, az Amnesty International munkatársa az ítéletről a Frankfurter Allgemeine Zeitung okt. 23-i számából értesült. A londoni központ megbízásából még október végén is azt tudakolta, Bálint Sándor szabadlábbon van-e. *Volker Fiedler levele Bálint Sándornéhoz*. Opladen, 1965. okt. 27. Az Amnesty International lp. Német nyelvű g.aut. BSh

¹⁵⁶ Tévedés; a HNF főtitkára Erdei Ferenc volt. Kállai Gyula 1965. jún. 30. és 1967. ápr. 14. között volt miniszterelnök.

még jobban felfújhatják az egészet, s ezzel aztán még inkább ártnak ennek a szerencsétlen politikai jámbornak. Ennyi az, amit erről a szerencsétlen történetről tudok, igazán sajnálom Bálint Sanyit: nyolcadik gimnazista voltam, amikor megismertem, az öreg Solymossy tanszékén volt adjunktus, aztán magántanár, amikor én egyetemista. Akkor is megmosolyogtuk sok naivitását, politikailag akkor is messze volt tőlünk, de a szinte gyermeki áhítatát szerettük. 45 után kissé eltávolodtunk egymástól, ugyan én neveztem ki Szegedre prof.-nak, de a Barankovics-pártba lépett, s ez nagyon bosszantott. Az utóbbi évek enyhítették iránta érzett neheztelésemet, megint jó szívvvel gondoltam rá. Hogy mi a fenét keresett ő is a politikában! Gyógyíthatatlan nyavalya.”¹⁵⁷ Ortutay azonnal felhívta Nezvál Ferenc igazságügy-minisztert, hogy ha kell, elmegy Kádárhoz, és saját felelősségére Bálint Sándor azonnali szabadon bocsátását kérte.¹⁵⁸ Erdeivel összehangolt közbenjárásának részletei nem ismeretesek. Valószínű, hogy az eredményt nem csupán akkori pozícióiknak – Ortutay akadémikus, parlamenti képviselő és az Elnöki Tanács tagja, Erdei az MTA alelnöke, a Hazafias Népfőnt főtitkára és ugyancsak az Elnöki Tanács tagja volt –, hanem régi kiterjedt belügyi, párt- és egyéb kapcsolataiknak köszönhetően érték el. 1945–47 óta ugyanis mindketten olyan hatalommal, később jelentékeny informális befolyással bírtak, amely nemcsak Ortutay háború utáni embermentő tevékenységét tette lehetővé,¹⁵⁹ hanem még a hatvanas-hetvenes években is hatékony maradt.

Bálint Sándort ötször hallgatták ki: július 13-án, 29-én és 30-án, augusztus 31-én és szeptember 1-jén. Csak annyiban védekezett, amennyiben kihallgatóival megpróbálta megértetni először azt, hogy a kiadványokat nem izgatási célból hozta magával. Másodszor, hogy naplóját nem mutogatta, a könyvek közül pedig csak olyan barátainak kölcsönzött néhányat, akikről feltételezte, hogy nem adják tovább őket (nem is adták, a feljelentőt kivéve). Háromszor elmondta, hogy „a Geszweinnek adott egyetlen könyvnek a kivételével ott állottak befelé fordítva a polcomon [...] a céloim az volt velük, hogy az egyetemi könyvtár zárt anyagának ajándékozom. Erre egyedül csak szórakozottságom, sok munkám miatt nem került sor [...]”¹⁶⁰ Valószínűleg Ortutay és Erdei közbelépésére az állambiztonság július végére „látta be”, hogy a Btk. 127 §. /1/ bekezdésébe ütköző izgatás „előállításáról” le kell tennie. „Határidőn belüli lezárás érdekében javasoljuk: 1./ A Belügyminiszter Elvtárs utasítása értelmében Dr. Bálint Sándor ügyében a Btk. 60 §-ra való tekintettel [...] a nyomozás megszüntetését. 2./ Dr. Bálint Sándor jegyzőkönyvileg való figyelmeztetését.”¹⁶¹ A már nemcsak városszerte egyre kínosabb ügy lezárására ez lett volna a szegedi tiszték javaslata, mégis sokat mondó, hogy az „Egyetértek” alól Czene Mihály aláírása hiányzik. A pártközpont és a Belügyminisztérium végső döntése még váratott magára, így augusztus 6-án mégis a nyomozás egyhónapos, szeptember 11-ig való meghosszabbítását „kellett kérniük”.¹⁶² Ortutay feljegyzése szerint július 31-én „már nemcsak Tettamanti Zubi [Béla] telefonál s közli, hogy egész Szeged egy újabb 'Kulturkampf' félelmétől reszket [...], és senki sem érti, senki sem hiszi el a Bálint-féle izgatást.”¹⁶³ Ortutaynak levelet írt Bécsből Leopold Schmidt néprajzprofesszor, aki „megdöbbenéssel olvasta a kitűnő 'öregúr' letartóztatásáról szóló hírt, és kéri, hogy 'nagy befolyásomat' vessem latba kollégánkért. A Szabad Európa Rádió is emlegette Sándort, mint az 'esztergomi és egri érsekség liturgiai bizottságának' tagját – ezt se

¹⁵⁷ *Napló* 2. k. 360–362.

¹⁵⁸ Voigt Vilmos: *Tükörcserepekben*. BSek 361.

¹⁵⁹ Csapody Tamás: *Bori munkaszolgálatosok*. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből. Vince. Bp., 2011. 499–500.

¹⁶⁰ *Bálint Sándor kihallgatásának 1965. júl. 13-i jegyzőkönyve*. A célszemély... 137–142.

¹⁶¹ *Bálint Sándor izgatási ügyében*. Jelentés. Szeged, 1965. júl. 31. III/III-as... 241.

¹⁶² *Előterjesztés a nyomozás időtartamának meghosszabbítására*. Szeged, 1965. aug. 6. A célszemély... 256.

¹⁶³ *Napló* 2. k. 362.

tudtam Sándor funkciói közül, de inkább megértem, mint a Barankovics-párti képviselőségét. Semmivel sem tudok többet, mint a múltkor: Győri Erdeinek is, nekem is kb. aug. 6-ra ígérte a tájékoztatást¹⁶⁴ [...] fáj, hogy keveset tudok az ügyéről, s félek, hogy keveset tehetek érte. Még levelet sem írtam néki, ezt is szégyellem – fáradt tehetetlenség van bennem.”¹⁶⁵

A New York-i Szabad Európa Tanács a hírt a Kossuth Rádió bejelentése nyomán augusztus 6-án közölte: „Mivel öntudatos katolikusként vallotta magát és egyházi kapcsolatait nem adta fel, vallásgyakorlatát nem hagyta abba, feltehetően a papi perekkel függ össze az eljárás megindítása ellene. Meg nem erősített hír szerint szabadlábban védekezik.”¹⁶⁶ Kormányos szerint „aug. 16-án délután Sándor megjelent nálam, s elmondta: Budapesten voltam O. Gyulánál, aki nagyon szívélyesen fogadott. Nagyon helytelenítette, hogy a rádió is közzétette az ügyemet, ahogy kivettem a szavaiból – tudod ő az államtanács tagja – úgy látszik, az ügy külföldön nagy hullámokat vert föl. Mondotta Gyula, hogy valakivel beszélni fog az érdekekben, s ha nem lesz eredménye, akkor beszélni fog a miniszterelnökkel. Egyébként a múlt héten járt Szegeden is, s mondotta egy-két tényezővel beszélt.”¹⁶⁷ Találkozott Ortutayval Péter László is, aki megírta Katona Imrének: „Sándor fönt van Pesten, s kicsit megnyugodott már. Gyula dicsekedett, hogy ’sikerült Sándor ügyét rendezni’, s tán a nyugdíjazás lesz a maximum az ügyben. Tegnap Sándor egyik barátjától hallottam a sztorit: Sándor a hét közepén bement a rendőrségre, megkérdezte, elutazhat-e Pestre? Rendkívül udvariasan közölték vele, hogy természetesen, ennek semmi akadálya. Hát akkor, mondja Sándor, itt a pesti címem. Nem, nekik erre semmi szükségük sincs, közölték vele ismét feltűnő szívélyességgel. Erre aztán Sándor nagy boldogan utazott föl.”¹⁶⁸

Az MSZMP felső vezetésében és a Belügyminisztériumban még ekkor sem határoztak róla, megelégedjenek-e azzal, hogy az ügyet rendőrségi figyelmeztetéssel, esetleg azt egyetemi fegyelmivel megtoldva zárják le, vagy példát statuáljanak, nem törődve vele, hogy Bálint Sándort „mártírrá avatják”. Ettől kezdve az állambiztonság önmozgása vált meghatározóvá; „Dr. Bruzsa örgy! Dr. Turányi e[lvtárs]. az anyaggal utazzon le Szegedre és az ottani elvtársakkal együtt egy héten belül adják át az ügyet az ügyészségnek – a szükséges feladatok elvégzése után. VIII. 25. Wéber örgy.”¹⁶⁹ Elvégezni volt mit, mert a vizsgálati iratok áttanulmányozása során Csongrádi József, a BM századosa politikai kockázatot rejtő „alaki” hibákat talált. Fő kifogása volt, hogy a nyomozás Dán feljelentésére indult, ő azonban operatív tisztként dolgozott az ügyben, és „a jelentésében foglaltakról az operatív feldolgozó munka során szerzett tudomást.”¹⁷⁰ Nagy hibának vélte Dán „feljelentőkénti szerepeltetését, amely az operatív elvekkel ellentétes, kellően át nem gondolt intézkedés volt, és amely komoly problémákat okozhat a további eljárás során. A Be. [büntetőeljárás] rendelkezései értelmében ugyanis a feljelentőt tanúként ki kell hallgatni az ügyben. Erre pedig nem került sor. Dán r. szds. tanúkénti kihallgatása viszont akadályokba ütközik, mivel igazmondás esetén olyan állam- és szolgálati titkot képező adatokról kellene vallomást tennie, amely jelen ügyben nem eszközölhető. Dán r. szds-t az ügy szempontjából egyébként is elfogultnak kell tekinteni, hiszen az ő általa feldolgozott ügyről van szó.”¹⁷¹ Felrótta továbbá, hogy a könyvkölcsönzést illetően a vallomások ellentmondóak, hogy összekeverték, ki kitől

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ Uo. 363.

¹⁶⁶ *News From Hungary*. 1965. aug. 6.

¹⁶⁷ „Mannlicher” 1965 aug. 17-i jelentése. Szeged, 1965. szept. 6. 1. Molnár József százados. Cs–704. *Fellazítók*. ÁBTL 0–12554/3.

¹⁶⁸ *Péter László levele Katona Imréhez*. Szöreg, 1965. aug. 17. Gépirat, aut. Fotokópia. Uo. 0–12554/3.

¹⁶⁹ Bruzsa Gábor őrnagy, alosztályvezető 1990-ig vezette a BM III/4. Önálló Osztályát (lehallgatások).

¹⁷⁰ ÁBTL 0–12554/3.

¹⁷¹ Uo. 3. III/III-as... 245.

kölcsönzött, nincs elég adat az izgatás bizonyítására, a naplóhoz nem kértek írásszakértőt, és hogy a védelem néhány tanúját meg sem hallgatták.

Az ügy megoldására a következő huszárvágást ajánlotta: „Az ügyészséggel megbeszélni, hogy utólag van-e lehetőség arra, hogy az ügyet ne Dán István r. szds. feljelentése alapján indult ügyként kezeljék, amely a feljelentésnek az ügy iratai közül történő kiemelésével és a nyomozást elrendelő határozat módosításával (átírásával) oldható meg. (Ezeket az okmányokat terhelt még nem látta.)”¹⁷² Miután szegedi kollégáit súlyos szakmai kritikával illette, kijelentette: „A fenti intézkedések megtétele után az ügyet alkalmasnak tartom vádemelésre. Dr. Bálint Sándorral szemben a Btk. 60. § alkalmazását¹⁷³ cselekményének társadalomra veszélyességének magas foka, a naplószerű feljegyzéseiből megnyugtatóan bizonyítható ellenséges beállítottsága, valamint egyéb személyi körülményei (Barankovics-párti országgyűlési képviselő volt) nem teszik célszerűvé.”¹⁷⁴ A nyomozást szeptember 1-jén zárták le.¹⁷⁵ Kormányos István ezúttal védőügyvédként kijelentette: „Az iratokat áttanulmányoztuk, a lefolytatott eljárást kezdetétől a lezártáig minden tekintetben korrektnek és helyesnek ismerjük el. Semmiféle törvénysértést nem észleltünk. Kérjük a Megyei Ügyészséget, hogy az eljárást a Btk. 60. §. alapján figyelmeztetéssel szüntesse meg.”¹⁷⁶

Bíróság előtt

Az állambiztonság titkos munkája befejeződött, következhetett a „törvényesség” látható nyilvánossága. Beszédes, hogy már a nyomozás lezárásának másnapján Bálint Sándor lehallgatásának meghosszabbítását kérték 1965 végéig: „jelenleg is megfelelően ellenőrizni tudjuk nevezettet, valamint a csoport tagjainak intézkedéseinkkel kapcsolatos reagálásait. Az ügy jogerős befejezéséig, valamint azt követően is szükséges a rendszabály további üzemeltetése annak felmérése érdekében, hogy nevezett, valamint a csoport abbahagyta-e ellenséges tevékenységét.”¹⁷⁷

Ügyét szeptember 2-án adták át vádemelésre.¹⁷⁸ Pólay Elemér vizsgálóbiztos az egyetemi eljárás idejére a fegyelmi felfüggesztését javasolta Polinszky Károly miniszterhelyettesnek. Közben megkezdődött a tanév, ezért Bálint Sándor szeptember 21-én levelet írt Ilku Pál művelődésügyi miniszternek: „Ügy vélem, helyes dolog az ellenem emelt vád tisztázásáig, illetőleg ítélethozatalig tisztelettel ideiglenes szabadságot kérnem.”¹⁷⁹ Vádirata szeptember 24-én készült el,¹⁸⁰ tárgyalását október 21-én a szegedi járásbíróságon tartották. Megromlott hallása miatti zavarát a tárgyalással járó izgalom fokozta; a jelen volt Apró Ferenc ügyvéd szerint „A kérdéseket alig hallotta. Sok esetben 2–3 méterre ment az ügyészhez, a tenyerét a füléhez rakta, és úgy kérte a kérdés megismétlését [...] elismerte a vád tárgyává tett cselekményeket, de nem érezte magát bűnösnek. A tárgybéli beismerésre tekintettel az eljárás lényege nem a bizonyítás sikere vagy sikertelensége, hanem a büntetéskiszabás volt.”¹⁸¹

¹⁷² Uo. 4. III/III-as... 246.

¹⁷³ Az ügy lezárását figyelmeztetéssel.

¹⁷⁴ Dr. Bálint Sándor kihallgatási jegyzőkönyve. Szeged, 1965. aug. 31. 4. A célszemély... 160.

¹⁷⁵ Határozat a nyomozás befejezéséről. Szeged, 1965. szept. 1. A célszemély... 248.

¹⁷⁶ Jegyzőkönyv a nyomozás anyagának a terhelt előtt való ismertetéséről. Szeged, 1965. szept. 1. Uo. 247.

¹⁷⁷ 3/e rendszabály meghosszabbításának kérése. Szolgálati jegy. Szeged, 1965. szept. 2. 2. ÁBTL Cs–704. Fellazítók. 01–2554/3.

¹⁷⁸ Dobosi Imre őrnagy átírata. Szeged, 1965. szept. 2. A célszemély... 257.

¹⁷⁹ Bálint Sándor levele Ilku Pálhoz. Szeged, 1965. szept. 21. G.aut. Uo. 304.

¹⁸⁰ Vádirat izgatás miatt Dr. Bálint Sándor ellen indított bűnügyben. Szegedi Városi Járási Ügyészség. B.11.728/1965/1/I. j.sz.

¹⁸¹ A vádlott: Bálint Sándor. BSesz 93.

Pálffy-Budinszky Endre ezt mondta: „'Szégyöllje magát a város, hogy egy ilyen tiszta embört ültetett a vádlottak padjára.' Ezt követően meghajolt Bálint Sándor előtt, és kiment a teremből.” Bálint Sándor az utolsó szó jogán ennyit mondott: „'Csak arra kérem az én Uramat, Istenömet, hogy soha ne tudjam meg, ki juttatott engem ide. Nem akarom, hogy ellene a lelkömben bármikor is harag keletkezzen.’ Egyik jó barátjának mondotta később még: 'Aki engem ezzel az ellenem kitalált váddal a szégyőnpadra ültetett, az nem tudja, mit cselekedett. Nem haragszom rá. Majd az Úrjézussal elröndözik ezt.’”¹⁸² Utóbb azt mondta: „Szégyelltem magam azokért, akik előttem ültek, és azokért, akik nem ültek a hátam mögött.”¹⁸³ Börcsök Vince szerint „nagyon letörte a tárgyalás. Úgy vélte, ezt nem érdemelte meg 'városától' [...] elmondta, hogy el fog menni Szegedről, és Budapestre költözik.”¹⁸⁴ Ítéletét nem fellebbezték meg, mert Kormányos szerint „a védelem örült, hogy a Btk. 70. §-ával megúszhatta ezt az ügyet.”¹⁸⁵ Az ítélet után tudván, hogy már kérte nyugdíjaztatását, Pólay úgy foglalt állást, hogy az „elbocsátás, mint fegyelmi büntetés látszik kiszabandónak.”¹⁸⁶ A minisztérium a Minisztertanács 3444/1965. sz. határozatával 1966. január 31-től felmentette öregségi nyugdíjjogosultság címén.¹⁸⁷

Noha a történetek nagyon megviselték, ítélete nem tekinthető súlyosnak, sőt összevetve az időszak hasonló eljárásaival enyhének mondható.¹⁸⁸ Ebben Ortutay határozottsága döntő szerepet játszott. Baróti Dezső emlékei szerint „Ha nem lépnek közbe a barátok – különösen Ortutay –, akkor Bálint Sándort lecsukják.”¹⁸⁹ Mások is úgy vélekedtek, „Ha nincs mögötte Ortutay Gyula, Erdei Ferenc és még néhányan, akkor bizony kemény börtönövekre ítélték volna.”¹⁹⁰ Ortutay kelt a védelmére akkor is, amikor kandidátusi fokozatától akarták megfosztani.¹⁹¹ A Szabad Európa Tanács a Kossuth Rádió október 21-i jelentése alapján közölte: a bíróság „hat hónapra ítélte Bálint Sándor egyetemi tanárt, de büntetésének végrehajtását felfüggesztette. A kiváló néprajztudóst izgatással vádolták. Magyarországi hírek szerint egyetemi hallgatók előtt nem titkolta el mély vallásos meggyőződését, és az érdeklődőket vallásos irodalommal látta el, ezért fogták perbe.”¹⁹² A Népszava kishíre szerint „Csütörtökön izgatás büntette miatt állt a szegedi járásbíróság előtt dr. Bálint Sándor egyetemi tanár, Szeged, Tömörkény utca 2/b. szám alatti lakos. Egy rendbeli folytatólagosan elkövetett izgatásban mondták ki bűnösnek és ezért hat hónapi szabadságvesztésre ítélték. Az ítélet végrehajtását háromévi próbaidőre felfüggesztették. Az ítélet nem jogerős.”¹⁹³

Október 25-én idegkimerülésre és hallásának megromlására, továbbá arra hivatkozva, hogy 35 éves állami szolgálata után teljes nyugdíjra jogosult, formálisan maga kérte nyugdíjazását.¹⁹⁴ „Az ítélet után ennél kedvezőbb döntést a minisztériumnak nincs hatalmában hozni – írta Sárának [...] a körülményekhez képest jól vagyok, nyugodt, de

¹⁸² Ifj. Lele József: „Az Úr...” 35–36.

¹⁸³ Fél Edit: *Emlékezés Bálint Sándorra*. A Ráday Gyűjtemény évkönyve 2. 1981. Bp., 1982. 341.

¹⁸⁴ „Tisza” 1965. nov. 1-i jelentése. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók*. 0-12554/3. „Tisza”: Deák Bárdos Menyhért múzeumi teremőr.

¹⁸⁵ *Kivonat „Mannlicher” 1966. febr. 9-i jelentéséből*. Cs-704. *Fellazítók*. ÁBTL 0-12554/3.

¹⁸⁶ Pólay Elemér levele Polinszky Károlyhoz. Szeged, 1965. nov. 7. 2. *A célszemély...* 289.

¹⁸⁷ Művelődésügyi Minisztérium 51270 sz. Bp., 1966. jan. 5. Uo. 298–299.

¹⁸⁸ Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Tanulmányok és előadások. Kairosz. Bp., 2005. 144.

¹⁸⁹ Újszászi Ilona: *A szabadság pillangója* 65.

¹⁹⁰ Trogmayer Ottó: „A régészet logikai játéknak tűnt”. In: Hollósi Zsolt: *A Tisza-parton mit keresek?* Huszonkét szegedi beszélgetés. Tiszatáj Könyvek. Szeged, 2000. 113, uő: „Köröszta löttem”. Egy „névadás” története. Szeged, 2004. 7. 29.

¹⁹¹ Rónai Béla: *Bálint Sándorra...* 57–58.

¹⁹² *News From Hungary*. 1965. okt. 29. 5.

¹⁹³ *A szegedi járásbíróság ítélete*. NSz 1965. okt. 22. 4. Ugyanezt közölte a Nszab (1965. okt. 22. 8.) és a DM (1965. okt. 22. 4.).

¹⁹⁴ *A célszemély...* 302.

nagyon kimerült, egyedül a munka köt le: a tárgyalás előtti egész nap és a tárgyalás után este vígan és eredményesen dolgoztam. Ezt jó jelnek tekintem, remélhetőleg idegzetileg is hamarosan rendbe szedem magamat.”¹⁹⁵ Vizsgálati dossziéját 1966 nyarán zárták le. Az ügy utolsó mondata: „Javaslom: dr. Bálint Sándort alapnyilvántartásba[n] meghagyni.”¹⁹⁶ Aktáját ugyanis csak a temetéséről beszámoló ügynökjelentésekkel zárták le.¹⁹⁷ Alapnyilvántartásban való megtartása nem azt jelentette, hogy nem többé foglalkoztak vele. Előbb útlevelének „figyelőztetését” rendelték el két évre,¹⁹⁸ majd javaslatot tettek a külföldre utazásból való kizárására is.¹⁹⁹

Kevéssel az előtt, hogy a „Fellazítók” dossziéját Szegeden lezárták, 1966 januárjában a Nyugat „fellazító-fellázító” politikáját bírálva a Népszabadság tért vissza az ügyre: a fellazítás „éppúgy az ellenforradalom exportja, mint az imperializmus fő csendőrének, az Egyesült Államoknak a nemzetközi politikája általában. Az USA-val több NATO-ország is, több-kevesebb lelkesedéssel, elfogadta a fellazítás taktikáját, s végrehajtásában főképp Nyugat-Németország jeleskedik.”²⁰⁰ Szántó Jenő elrettentésül négy megtörtént bűnesetet idéz az eszmei fellazítás példatárából, köztük az ellenséges könyveket csempésző Bálint Sándorét, mint amelyik „annak idején nagy feltűnést keltett”. Az esetek „tények, amelyeket mindenesetre tudomásul kell vennünk, amelyeknek tudatában kell végeznünk politikai és ideológiai munkánkat.” A cikk ezzel ért véget: „Törvényeink, az eddig is érvényes rendszabályok következetes alkalmazása elegendő biztosíték arra, hogy senki se maradhasson büntetlen, aki megkísérli megsérteni a Magyar Népköztársaság társadalmi és államrendjét.”

1966 tavaszán lezárták a „Fellazítók”-at, Bálint Sándor lehallgatását és megfigyelését azonban folytatták. Megállapították, hogy a jó viszony közte és ismerősei között elhidegült. „Ez részben azzal magyarázható, hogy a csoport tagjait felhasználtuk ellene tanúként, másrészt nem sikerült neki ’tisztázni’, hogy a hatóságok hogyan szereztek tudomást tevékenységéről, s feltételezi, hogy valamelyik kapcsolata volt indiszkrét. A realizálással elértük célunkat. A csoportot dezorganizáltuk, dr. Bálint Sándor személyének ellenőrzése azonban a továbbiakban is szükséges. Nevezett további ellenőrzése érdekében javaslatot teszünk ’figyelő’ dosszié nyitására.”²⁰¹

¹⁹⁵ *Bálint Sándor levele Bálint Sándornéhoz.* Szeged, 1965. okt. 26. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók.* 0–12554/3. és *Bálint Sándor levele Bálint Sándornéhoz.* Szeged, 1965. okt. 26. Uo. Kéziratok fotokópiái.

¹⁹⁶ *Határozat vizsgálati dosszié lezárásáról.* Szeged, 1966. júl. 8. III/III-as... 256.

¹⁹⁷ Horváth Dezső: *Szófoszlányok Sándor bácsiról.* Szeged, 1994. 6. évf. 20.

¹⁹⁸ *Dr. Bálint Sándor útlevél figyelőztetése.* Szeged, 1966. jan. 18. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók.* 01–2554/3.

¹⁹⁹ *Dr. Bálint Sándor ügye.* BM III/3. Osztály Vezetőjének. Szeged, 1966. ápr. 29. Uo.

²⁰⁰ *Szóval, könyvvel, pénzzel.* Ami szintén a fellazítás gyakorlatához tartozik. 1966. jan. 21. 7.

²⁰¹ *A Cs-704. „Fellazítók” fedőnevű csoportdosszié megszüntetésére.* Határozat. Szeged, 1966. máj. 4. 2. ÁBTL Cs-704. *Fellazítók.*

VIII.

Nyugdíjas évek – betakarítás 1965–1980

Pályafutásának a *Szegedi szótár* utáni harmadik, talán leggazdagabb alkotó korszaka nyugdíjas évei elején kezdődött. A perével járó lelki sokk múltával nekifogott betakarítani életmunkája termését. Noha félreállítását méltánytalannak és megalázónak tartotta, a tényt nemcsak elfogadta, de örült is neki, hiszen meghurcolása véget ért. Hogy nyugodtan dolgozhasson, különben is régóta vágyott a nyugdíjazásra.¹ Ez a másfél évtized újabb személyes áldozatokkal járó, mégis nagy művekben gazdag harmadvirágzását, legfontosabb terveinek megvalósulását hozta. A hetvenes évek elejétől évente adták ki vallási néprajzi összegzéseit, művelődéstörténeti munkáit, mesegyűjteményét és monumentális Szeged-monográfiáját (a harmadik kötet megjelenését már nem érthette meg).

Ítélet után

Az ügy lezárása után kevés barátja nyitott rá ajtót, fájlalta, hogy régi ismerősei közül sokan elkerülik az utcán.² Elkeseredésében újra fontolóra vette, hogy elköltözik a városból,³ mégis úgy döntött, „Egyelőre Szegeden maradok. Sajnos, feleségem nagyon beteges. Jó volna, ha mellette lehetnék. A választás nehéz, de alighanem ez a körülmény dönti el, hogy elhagyom szülővárosomat. Ezt természetesen, ha nehezen is, de boldogan teszem meg: az *én* másokért adatott.”⁴ Magárahagyatottsága idején sokatmondó volt, ahogy Scheiber Sándor látványosan kiállt mellette.⁵ A kompromittáló gyanú légkörében, hogy mindenki lássa, a nagyállomásról a Tömörkény utcába két nagy bőrönddel érkezve azzal állított be, hogy „Most néhány napig nálad fogok lakni.”⁶ „Talán ők voltak egymás legjobb barátai, s a barátságtörténelem – ha van ilyen – egyik legszebb és legmeghatóbb példái.”⁷

A történetek feldolgozásával hosszan gyötrődött. Még 1966 nyarán is azt írta: „Eléggé magányos vagyok, eddigi barátaim is elszoktak tőlem. Unatkozni azonban nem érek rá.”⁸ Amikor túl volt az ügyön és „feljött Ortutayhoz, egy megfáradt öregembert láttunk, a rá annyira jellemző, testes emberi fürgeség helyett [...] – emlékezett Voigt Vilmos. – ’Persze – mondta Ortutay –, jöttél megköszönni, hogy kihúztalak a börtönből. De legközelebb már nem tudlak!’ Mire Sándor bácsi a legangyalibb ártatlansággal azt felelte, ’azért is jöttem Gyulám, tudom, hogy benned megbízhatok. De van még egy ügy...’ ’Micsoda újabb ügyed van már megint?’ Kiderült, hogy egy ’kedves öreg plébános barátja’ valamilyen rokonát kellett volna beprotezsálni az egyetemre. Nemcsak Ortutay nevetett, hanem mindannyian. ’Sándor, Sándor, te sosem változol meg! Jó, hogy nem a Mindszenty rokonait pártolod éppen most!’ És Ortutay elmesélte azt a történetet, [...] amikor Barankovics-párti képviselőként Bálint Sándor felszólalt a Parlamentben az Ortutay vezette kultuszminisztériumi elvek ellen [!], utána

¹ Voigt Vilmos: *Tükörcserepekben*. BSek 361. Tanszéki utóda Ferenczi Imre (1931–1989) lett.

² *Bálint Sándor emberi...* BSesz 16.

³ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1965. nov. 10. *Ötvennégy...* 154.

⁴ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1965. nov. 21. Uo. 158.

⁵ Hidvégi Máté: „*Ki fény vagyok...*” In: Scheiber Sándor: *Folklór és tárgytörténet* 10–11, Csapody Miklós: „*A világban...*” 511, Péter László: *Scheiber Sándor*. In: *A Város cselédje* 251–252.

⁶ Dávid Katalin szóbeli közlése. Bp., 2007. jan. 9.

⁷ Hidvégi Máté i. m. uo.

⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1966. jún. 26. *Ötvennégy...* 162.

odament hozzá és megkérdezte: 'Ugye, igazam volt?'.⁹ Hamarosan végleg visszatért a munkához. „Mennyi feladat még, milyen európai világ hanyatlik itt előttünk sárba. Amikor az archaikus világérzésre ráízlelünk, éppen akkor múlik el visszahozhatatlanul, korunk homunkulusai számára visszaálmodhatatlanul is.”¹⁰

Hétköznapok

Tudományos és egyházi körben, de az irodalmi és művészvilágban is már jóval a háború előtt a szakrális néprajz európai nivójú művelőjeként tartották számon, neve fogalommal vált.¹¹ Néprajzkutató, történész, régész, építész és zenész, képzőművész barátai mellett az írók, közöttük Illyés, nemcsak hitét és személyiségét,¹² hanem írásainak tárgyát és nyelvét is sokra becsülte. A latin mise állandó részeinek magyar fordítását Illyés Bálint Sándor kedvéért vállalta,¹³ ő pedig Illyésnek ajánlotta a karácsonyi éjféli miséről és a hozzá kapcsolódó népszokásokról szóló írását.¹⁴ *Napok és ünnepek* című, kéziratban küldött Szent László-tanulmányát¹⁵ László Gyula ezzel köszönte meg: „Mindig bámulattal és belső meghajlással nézem munkásságodat, gyönyörű életművedet. Igazad van, a hit és vallás nem a dogmák tisztaságában, hanem az emberek szívében él, ott nyeri el igazi formáját. Te éppen ezt kutatod, a népi vallásosságot s annak csodás tisztaságú formáit. Magamban mindig Kálmány Lajossal együtt idézek fel, ha Szeged népéről és a magyar nép vallásos életéről van szó.”¹⁶

A hatvanas évek második felétől a szellemi „második nyilvánosságban” is „a század magyar katolicizmusának nagy ébresztőjeként” tartották számon.¹⁷ Magatartása eszményt jelentett, hajdani keresztény politizálása miatt is közmondásos volt. Ám amíg a kultúrpolitika a második, megtűrt kategóriába sorolta, a hatalmi politika a harmadik, tiltott (üldözött) kategóriában tartotta nyilván. Perbefogásának híre általános megdöbbenést keltett, az ítélet egyúttérzést támasztott iránta, nevét közismertté téve. Hivatalos megítélésében mindez mégis alig hozott oldódást. A 75. születésnapját követő jóleső, ám terhes „népszerűség” akadályozta a munkában, mégis úgy látszott, hogy „apokrif” műveinek és törekvéseinek végre reneszánsza kezdődik. A perbe fogása és 75. születésnapja közötti másfél évtized megérlelt egy másik, lassú, de kitapintható átalakulást is. Nem a maga „belső életében és külső körülményeiben”, inkább műveinek befogadásában. Az akkor már nemcsak a politika alatt, hanem mellette, sőt olykor a politikán belül is szerveződni kezdő értelmiségi világban Bálint Sándor, a katolikus tudós, mint a keresztény magyarság és a hagyomány példázatos képviselője, az időszak lassan éledő, erkölcsi töltetű nemzeti önazonosság-keresésének is jelképes személyiségei közé kezdett tartozni, hasonlóan Illyés Gyulához, Domokos Pál Péterhez, Csoóri Sándorhoz. Művei felől illet már hallani, egyre többen keresték is őket. A *Karácsony, húsvét, pünkösöd* váratlan sikere már ennek a folyamatnak az erősödését mutatta.

⁹ BSek 361–362. Ortutay *Halhatatlan népköltészet* c. kötetét (Magvető. Bp., 1966.) a Kortársban ismertette: 1967. 11. évf. 3. 492–493.

¹⁰ *Bálint Sándor levele Bálint Sándornéhoz*. Szeged, 1967. jún. 22. Kézirat. BSh Homunculus: az alkimisták elgondolása szerint mesterséges úton megalkotott ember (lat.)

¹¹ *A szakrális néprajz* terminus Bálint Sándor alkotása. Péter László: *Mindörökké...* 459. Az előzményekről Tüskés Gábor: *A népi vallásosság kutatása Magyarországon*. In: „Mert ezt Isten hagyta...” 18–62.

¹² *Belon Gellért emlékezése*. BSesz 39–40.

¹³ Idézi Szilárdfy Zoltán: *Ikonográfia – kultusz történet*. Képes tanulmányok. Balassi. Bp., 2003. 82.

¹⁴ *Az aranyos mise*. Vig 1972. 37. évf. 12. 815–817.

¹⁵ *Bálint Sándor levele László Gyulához*. Szeged, 1972. dec. 11. Kézirat. László Gyula hagyatékában.

¹⁶ *László Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1972. nov. 25. G.aut. BSh

¹⁷ (mf.) [Magyar Ferenc]: *Eltemették Bálint Sándort*. ÚE 1980. jún. 1. 2.

Mindennapi munkáját 1965 után inspiráló lelki-szellemi állapotban folytatta. Ennek intenzitását a korával járó panaszok és Sára állapotának romlása, ápolásának gondjai vetették vissza. Mégis ez a biztonságot, „magaslati” életérzést nyújtó állapot volt alkotómunkájának forrása. Lelki egyensúlyát különös, feloldhatatlannak tetsző, mégis mindenáron feloldani próbált ellentét állandósította. Ennek egyik eleme folyamatos időzavara volt, a „minél többet elvégezni, megírni, amíg lehet” önkéntesen vállalt, ám nyomasztó erkölcsi és fizikai terhe. „Nem is könyvet kellene talán írnom, hanem gyűjtenem, amíg ez az archaikus világ teljesen el nem múlik. Most már tudom, hogy mi benne a lényeges. Éppen az, amire alig kérdez rá valaki. Másfelől pedig ott sürget, parancsol a megírás, megszerkesztés is, mert talán már nem lesz, aki tudja, hogy mire is tanít bennünket. Így aztán sokszor csak őrlődöm, mert látom a feladatot, amelyhez magam kevés vagyok, segítségre pedig nem számíthatok.”¹⁸ Az alkotás másik táplálója a „nem az életet, hanem a létet méregetni” vágyakozása volt, a türelmes és szemlélődő én filozofikus nyugalma, alázatos szorgalma mellett másik meghatározó vonása. Az a moralitás, melyben a másokért való élet az első, és a mégoly örömteli munka a második. Egyensúlya később sem borult fel; bár dolgozni akkoriban sokkal kevesebbet tudott, nem roppant össze a Sára betegségével járó teher alatt sem, aminek nyilvánvaló oka mély, személyes istenhite volt. Ebből fakadt, hogy nem tartott „talentomokról” való a számadásától, erről józan öntudattal, belátó megbékéléssel beszélt. Vallomásaiból korábban is kihallható volt a búcsúzás hangja, de a távozás gondolata csak a hatvanas évek végétől foglalkoztatta. Magáról azt írta, „Egészségem, lelki egyensúlyom, munkakedvem hála Istennek, jó. Magányom már egyenesen szerzetesi [...] Feleségem beteges, Parkinson-kóros reszketés mutatkozik a kezén, pedig ehhez még nem volna idős.”¹⁹

Mindennapjai kéziratának szinte mindig határidős befejezésével, utazásokkal, gyűjtéssel, látogatók fogadásával, máskor aprómunkával, a kérések teljesítésével teltek. Az évfordulókon megemlékezett Szeged nagyjairól. Tömörkény centenáriumáról²⁰ 1967 elején tanítványának arról számolt be, hogy „még mindig a Tömörkény-ünnepség bűvölete alatt vagyok, amelyet itt rendeztek dec. 21-én, születésének 100-ik évfordulóján, Szegeden [...] Gondolhatja, hogy nagyon egyedül vagyok. A magányt aránylag jól bírom, hisz egész életemben – nem szólva tanítványaimról, az Önhöz hasonló kevesekről – mindig így kellett élnem. Mégis szomorú vagyok, hogy nem mondhatom el, amire az élet megtanított: csak másokért érdemes élni, még ha látszólag hiábavaló is.”²¹ 1967 áprilisában Janikovszky Éva, a Móra Kiadó szerkesztője kért tőle összeállítást Tombác János meséiből.²² A kiválasztott meséket át kellett írnia, mert, mint Janikovszky tudatta vele, „csak gyerekeknek szóló átdolgozásban válnak számunkra használhatóvá. Az anyag nagyon szép, s én őszintén remélem, hogy egy szép mesekötet kerekedik ki belőlük.”²³ Az elkészült próbairást „nagy érdeklődéssel és élvezettel olvastam, kitűnő népi humor csendül ki az elbeszélésekből.”²⁴ A mesekönyv végül nem jelent meg, mint ahogyan az a „szentképkönyv” sem, amelyet a Corvina 1968-ban tervezett kiadni.²⁵ 1967 teléről azt írta, „ez volt életemnek legmunkásabb, legeredményesebb tele, bár a kitűzött nagy feladatokat nem oldottam meg [...] A jó Isten úgy látszik, gazdag összel készül megajándékozni, bár elszólítására is készen állok. Mostanában néhány igen jó emberem halála

¹⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1969. nov. 11. *Ötvennégy...* 210.

¹⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1967. aug. 11. Uo. 180.

²⁰ *A múzeum néprajzi tárának megalapítója.* In: *Emlékkönyv Tömörkény István...* 322–326.

²¹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1967. Vízkereszt [jan. 6.]. *Ötvennégy...* 174–175.

²² Leánykori nevén Kucses Éva 1944–48 között az egyetemen tanítványa volt.

²³ *Janikovszky Éva levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1967. ápr. 2. A Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó I.p. G.aut. BSh

²⁴ *Janikovszky Éva levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1967. szept. 27. G.aut. Uo.

²⁵ *Végh János levelei Bálint Sándorhoz.* Bp., 1968. júl. 29. és dec. 28. A Corvina Kiadó levp. G.aut. Uo.

is emlékeztetett az adósságra. Talán ez is magyarázza erkölcsi kötelességgé érett munkakedvemet.”²⁶

1969 áprilisában Udvardy József püspök a Csanád Egyházmegyei Egyházművészeti és Műemlékvédelmi Bizottság tagjának kérte fel.²⁷ Amikor megtudta, hogy az újvidéki Nikola Tesla Iskola orosházi gyermekrajz-kiállításán Milan Konjović is ott lesz, 1969 júniusában odautazott, hogy találkozott régi barátjával.²⁸ Fennállásának századik évfordulóján, 1970-ben a főiskola „Péter-Pált meghívott, de engem nem... Akkor még, tudod, rovott múltú voltam. Azért egy kicsit fájt, hogy ennyire nem jutottam az eszükbe. Különben a 70. életévem betöltésekor [...] elfelejtett üdvözölni a bölcsészkar is...”²⁹ 1970 szeptemberében, Szent Gellért ünnepén emlékeztést tarthatott a dómban. 1971 első fél éve „életem legnehezebb, leggondterheltebb idejéhez tartozott. Most már nyilván így is lesz halálomig [...] a legváratlanabb időpontokban, minden előzetes szervezeti figyelmeztetés nélkül olykor-olykor, nem sokszor szédülés jött rám. Most január végén éppen egy kézirat gépbe diktálása alkalmával, nem is itthon, végzetesnek tetsző roham vett elő. Úgy támogattak haza, másnap jelentkeztem kivizsgálás végett a belgyógyászati klinikán. 12 napig bent is feküdtem, egy kitűnő fiatal orvos kezelt. Szívemet nem találta egészen rendben, elsősorban a túlfeszített munka miatt. Be kellett neki vallanom, hogy naponta legalább 10, olykor 14, 15 órát is dolgoztam.”³⁰ A testi bajokat családiak tetézték: Péter válása. „Gyönyörűen berendezett és ellátott budai öröklakásukat, amely másfél évtized keserves áldozatát, néha-néha kegyetlen nélkülözését követelte meg mitőlünk, most el kell adnunk, tékoznunk, hogy mindkettőjüknek legyen valami földél a feje fölött. Ez a nehéz lakásviszonyok mellett szinte reménytelen föladat. Sok pénzzel kellene megtoldanunk, ami nincs, és ha volna is, lehet-e követelni még többet tőlünk [...] Szinte minden hiányzik ahhoz, hogy nyugodtan dolgozzam. Sokszor elhatározom, hogy nem írok tovább [...] lassan-lassan Jób módjára már csak az Úrral társalgok.”

Közben mégis befejezte a Tombác-z-kötetet. „A nyáron egyik meséjét a Tiszatáj című folyóiratban közöltem.”³¹ Ortutay Gyula azonnal írt, hogy a gyűjteményt, amelyről futólag tudott, ki szeretné adni az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény c. tekintélyes sorozatban. Ő a szerkesztője. A kéziratot most [1971.] december 31-re ígértem. Mint ilyen sürgős esetekben szokás, mindenféle váratlan akadály bukkant föl. Így megszokott gépiróm komoly családi okok miatt nem tudja a munkát, illetőleg a befejező mintegy 200 gépelt oldalt vállalni.³² Feleségem alig tud nagy szomorúságára segíteni. Ha nem leszek pontos, a dolog esetleg évekre eltolódik.”³³ Erejét megfeszítve dolgozott: nemcsak a *Magyar néprajzi lexikon* szakrális néprajzi szócikkeinek nagy részét írta meg, hanem Tombác-z meséi is „már Ortutaynál vannak. Az ígéretük szerint nyár elejéig jelenik meg *A szegedi példabeszédek és jeles mondások* c. munkám [...] Dolgozom a szegedi reneszánszról szóló kéziratomon, amelynek kiadására Klaniczay Tibortól ígéretet kaptam. Jó egy hónapja azonban kissé kábultan lézengek a világban, de betegnek nem érzem magamat. Talán a gond, a szinte napi adagként kijáró sok emberi inzultus, de nyilván a szeszélyes tavaszi időjárás okozza.

²⁶ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1968. ápr. 28. *Ötvennégy...* 190–191.

²⁷ Udvardy József levele Bálint Sándorhoz. Szeged, 1969. ápr. 29. 377/1969. G.aut. BSh

²⁸ Nagy Gyula levele Bálint Sándorhoz. Orosháza, 1969. jún. 1. Kézirat. Uo.

²⁹ Csapody Miklós: *A kultúra...* 71.

³⁰ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1971. jún. 26. *Ötvennégy...* 237–238.

³¹ Tévedés: a tehénbőrre írott bűnlajstrom története nem a Tiszatájban jelent meg: *Das Sündenregister auf der Kuhhaut*. Ethnologia Europæa. Vol.2/3. (1968/1969). In: *Erixoniana* 1. k. København, 1971. 40–48.

³² Gépirója évtizedeken át Vinkler László testvére, Mária volt.

³³ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1971. dec. 10. *Ötvennégy...* 246.

Majd csak helyreigazodom, hiszen annyi mindenféle várna még rám.”³⁴ Munkája mellől elszólították szaporodó meghívásai, közben a néprajzi, irodalmi, helytörténeti pályaművek bírálatát sem hátrította el. 1973 augusztusában még az önkéntes néprajzi gyűjtők kalocsai találkozójának megrendezésében is részt vállalt.³⁵ 1974 elején Jelenits István piarista tartományfőnök a rend pesti gimnáziumába Dugonics-előadásra hívta, ezt azonban később tartotta meg.³⁶ 1974 júniusában írta Lang Ernőnek: „Sokszor bánt, hogy az idő olyan kevés, annyi minden tennivalóm volna még. Ezért van a magatartásomban már valami a búcsúzkodásból is, bár ezt nem hangoztatom. Csak úgy legbelől minden percért hálás vagyok, hogy még megadatott, hogy valamennyi van talán még belőle. Gondolok rá, hogy néhány év alatt esetleg elvégzem könyvírás dolgaimat, és akkor igazán jó volna nézelődni, szemlélődni, nagyokat hallgatva, de mégis nagyon tisztelve, szeretve a létté nemesedett életet, mint a mennyei divertimentóra való hangolódást. Külső életem, emberi relációim ugyanazok [...] Helytállás két ember: egy beteg Sára és az önmagát folyton kereső, eltévesztő, néha-néha megtaláló Péter között. Helyzetem reménytelen, de kegyelemszerű. Bizony élnem kell miattuk, nemcsak az anyagi vonatkozások, a mindennapi követelmények szolgálatára, hanem metafizikai talajtalanságuk miatt is. Mindketten tudják ezt valamiképpen, hallják a Szólítást is, és mégis elkallódnak. Persze ez nemcsak rájuk jellemző, hanem erre a korra is, annyi egyébként jóra való emberre, akik mindenre képesek, csak a megtérésre nem. Ezt nemcsak ágostoni vagy claudeli értelemben gondolom, hanem közönséges, mindennapi szimbolikájában is: ez így nem jó, főleg pedig nekem nem jó, tehát ki kell lépnem magamból.”³⁷

1974. augusztus 1-jén elérkezett 70. születésnapjához. A Magyar Néprajzi Társaság köszöntője már arról számolt be, hogy készen áll Tombác meseanyaga; „a magyar néprajznak kiemelkedő teljesítménye mindaz, amit Bálint Sándor Szeged népéről írt és összegyűjtött. Maradandó érték, maradandó hitelű forrásanyag.”³⁸ A püspöktől a rabbiig Szegeden is sokan megtisztelték. „Még júniusban, évi közgyűlésén emlékezett meg a Magyar Néprajzi Társaság Ortutay Gyula elnök igen szép baráti szavaival az évfordulóról.”³⁹ Együttal átnyújtotta a Társaság Györffy István-émlékérmét. Július 31-én a Somogyi Könyvtárba invitáltak, ahol az igazgató, Tóth Béla átnyújtotta a munkásságomról kedves tanítványom, Péter László által szerkesztett bibliográfiát.⁴⁰ A Tiszatáj szeptemberi számában,⁴¹ a Vigilia pedig októberi füzetében folytatott velem párbeszédet.⁴² Számos igen szép üdvözlőt kaptam több tanítványomtól, barátomtól. Igazán mondom, hogy meg sem érdemeltem a szeretetnek ezt a bőséges áramlását, amelyben részem volt.”⁴³ A bibliográfiából „kitűnik kutatásaimnak

³⁴ *Bálint Sándor levele Rónai Bélához.* Szeged, 1972. ápr. 23. Rónai Béla: *Bálint Sándorra...* 127–128.

³⁵ *Balassa Iván levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1973. szept. 11. A Magyar Néprajzi Társaság lp. G. Balassa Iván és Morvay Péter aláírásával. BSh

³⁶ *Jelenits István levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1974. jan. 1. Gépirat, aut., *Albert István levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1974. okt. 7. A Piarista Tartományfőnökség lp. G.aut. és *Jelenits István levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1974. nov. 19. G.aut. Uo.

³⁷ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1974. jún. 8. *Ötvennégy...* 274–275.

³⁸ Ethn 1974. 85. évf. 2–3. 211.

³⁹ *Bálint Sándor köszöntése.* Uo. (Nem azonos Ortutay szóbeli köszöntőjével.)

⁴⁰ *Bálint Sándor munkássága.* Bibliográfia. A Somogyi-könyvtár kiadványai 17. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1974. Kiegészítései: Péter László: *Pótlások Bálint Sándor bibliográfiájához.* SkM 1981. 20. évf. 1. 34. és Gyuris György: *Bálint Sándor munkássága 1981–1990 és kiegészítések.* Bibliográfia. BSesz 123–144. Teljes gyűjteménye Gyuris György: *Bálint Sándor munkássága.* Bibliográfia. METEM Könyvek. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Múzeumi Tudományért Alapítvány. Bp.–Szeged, 2007. Életében egyetlen kitüntetése a Györffy-émlékérem volt.

⁴¹ Péter László: *Beszélgetés...* 77–90.

⁴² Hegyi Béla: *A Vigilia...* 673–679.

⁴³ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1974. okt. 29. *Ötvennégy...* 283.

két fő iránya: az egyik szülővárosom múltja, kultúrája, népélete mindig foglalkoztatott. Ez mintha apai örökségem lenne. A másik a népi hitéletnek, mintegy az édesanyai jussomnak a vizsgálata.”⁴⁴ Ünneplésének „Sok olyan szép mozzanata volt, amit az én helyzetemben s körülményeim között nem is reméltem volna.”⁴⁵ 1975 novemberében a kecskeméti piarista gimnáziumban tartott előadást *Szeged és a piaristák* címmel, s megnyitotta Polyák Ferenc matkói fafaragó kiállítását.⁴⁶

Hazai utak

A hatvanas évek második felében bejárta szinte az egész országot.⁴⁷ 1965 májusában a szegedi kirajzásokot látogatta végig,⁴⁸ 1966-ban Baranyába és Sümegre tett kirándulásokat: „Különös táj ez is, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Deák Ferenc, az újabbak közül Weöres, Illyés, Simon István hazája. Pannónia és középkor, barokk épületek (Sümegen Maulbertschnek talán legszebb freskói) és szőlőhegyek szólnak beszédes hallgatással az emberhez. Sümegi időzésemet egy kis néprajzolásal is összekötöttem. Istenem, mennyi néphagyomány él még ma is, de olyan kevés, aki megörökíti. Pedig szeretjük őket, csak éppen könnyen hagyjuk az eltűnésüket.”⁴⁹ 1967-ben Hevesben, Szabolcsban gyűjtött; „A hagyományt bizony már az öregek emlékezetéből kell előidézni. Ez nagyon szép, de igen fárasztó feladat. Hatvanegyedik évemben vagyok, még frissen mozgok. Sokszor jó volna – már csak az idő bölcsebb kihasználása érdekében is – egy autó. Fiam állandóan biztat, hogy vegyünk egy használt, olcsó típusú kocsit [...] Egy baj mégis mutatkozik: hallásom, ha nem is végzetesen, de gyöngül.”⁵⁰ 1968-ban ismét a Felvidékre készült: „Nagy figyelemmel kísérem újságjaink révén a csehszlovákiai eseményeket is – írta bizakodva Kassára Görcsös Mihálynak –, amelyek talán lehetővé tesznek az én számomra is egy kiadós néprajzi tanulmányutat”.⁵¹ Utazása Csehszlovákia augusztusi megszállása miatt elmaradt.

1969 májusában Székesfehérváron nyitott kiállítást, amely „igazán szívem szerint való volt: régi erdélyi, felvidéki, kisebb részben dunántúli és alföldi templomok csodálatos fára festett mennyezetkazettáit, padjait, kóruskorlátait, mellettük ízelítőül ódon templomi hímzéseket mutatott be a XVI–XVIII. századból. Ezek az eltűzeléstől annak idejében az utolsó pillanatban megmentett darabok mostanáig legnagyobbbrészt a Néprajzi Múzeum raktárában porosodtak [...]”⁵² Augusztusban ismét Baranyában gyűjtött, ősszel Sárospatakra utazott Sárával. „A városka ott észak-keleten már megmenekült a török uralomtól, és így eredeti szépségükben élhetők át a magyar kultúra korszakai és alakjai. Itt született Árpád-házi Szent Erzsébet, itt áll egy csodálatos reneszánsz elemekkel díszes középkori vár, itt született újjá restaurációs remeklésként a gótikus katolikus templom, itt van a református kollégium gyönyörű könyvtárával és kitűnő embereivel, jó barátaimmal. A közelben két román

⁴⁴ *A hagyomány...* 238–239.

⁴⁵ *Bálint Sándor levele Rónai Bélához.* Szeged, 1974 Nagyboldogasszony [aug. 15.]. In: Rónai Béla: *Bálint Sándorra...* 130–131.

⁴⁶ *Lukács László levele Bálint Sándorhoz.* Kecskemét, 1975. nov. 23. G.aut. és *Polyák Ferenc levele Bálint Sándorhoz.* Helvécia, Matkó, 1975. dec. 14. Kézirat. BSh Fejfáját is Polyák faragta meg. L. J. [(Ifj.) Lele József]: *Új sirkereszt Bálint Sándornak.* DM 1994. aug. 2. 7. és uő: *Bálint Sándor sirjánál.* KerÉlet, 1994. aug. 14. 3.

⁴⁷ *Lantosné Imre Mária visszaemlékezése.* BSesz. 31–32.

⁴⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Balaton–Szeged, 1965. július eleje. *Ötvennégy...* 148.

⁴⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1966. nov. 18. Uo. 168–169.

⁵⁰ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* Szeged, 1967. nov. 22. Uo. 185.

⁵¹ *Bálint Sándor levele Görcsös Mihályhoz.* Szeged, 1968. máj. 30. BSh

⁵² *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz.* 1969 pünkösöd [máj. 25.]. *Ötvennégy...* 205.

templom: az egyik Toscanát, a másik pedig primitív francia és spanyol freskók világát idézi föl bennem [...] Sokszor jutott itt Weimar és Oxford az eszembe.”⁵³

1970-ben a Jászkunsaágtól Székesfehérváron át Göcsejig, az Őrségig gyűjtött.⁵⁴ Utazásáról Szilárdfy Zoltánt tudósította: „Láttam néhány újabban kibontott, Jákkal egytestvér templomot (Csemepeszkopács, Magyarszecsőd). Mintha izennének, biztatnának, hogy a benne fogant magyar népélet szakrális szentesítése sem pusztulhat el és túléli korunk immanens civilizációjának minden kísértését.”⁵⁵ Rövidesen a felvidéki magyartanárok kassai akadémiaáján tartott előadást. Langnak megírta: „Pétörnek vásároltam könyvhonoráriumból egy olcsóbb autót, nyáron talán elvisz egy-két kutatóútra.”⁵⁶ Még 1980 januárjában, egy hónappal Sára halála előtt is erdélyi autós utazást tervezett,⁵⁷ utána hosszabb felvidéki utazásra készült, úti célja Kassán, Jászón és a történelmi bányavárosokon keresztül Czesztochowa lett volna. Mindeközben Szeged környéki gyűjtéseit is folytatta. Rég tervezett, 1976 júliusában majdnem meg is valósult soproni kirándulása svájci utazása miatt maradt el végleg.⁵⁸

Svájc

Utolsó hosszabb külföldi útjára 1976 nyarán nyílt lehetősége, amíg Sára állapota miatt még mehetett. Utazását Bernben élő régi szegedi ismerősei tették lehetővé.⁵⁹ Sellei István és felesége, Bíró Katalin (Sára és Zauner Éva régi barátnője) voltak vendéglátói, akik már 1974 decemberében több hétre meghívták.⁶⁰ Lang Ernőnek azt írta, odakint „Úgy vettem észre, hogy lelki fogékonyságom ifjabb koromban sem volt jobb, mint most. A természetet csodálom, de az emberi alkotás még több a számomra [...] többet mondanak a városképek (Bern, Basel, Fribourg, Schaffhausen, Lugano és a többi) középkorias hangulata, amelyet a mai élet is tiszteletbe[n] tart. A polgárosultságukban is hagyományörző faluk, amelyek nem szégyellik parasztmúltjukat, a maguk környezeti hagyományait éppen úgy őrzik, mint a híres nagyvárosok. Láttam gyönyörű, európai rangú templomokat és kolostorokat (Einsiedeln, St. Gallen, Haute Rive, Sion, Königsfelden) [...]

Voltam német Svájc mellett francia és olasz Svájcban is. Úgy vélem, megéreztem, megértettem, átéltem – nemcsak irodalmi és művészeti reminiscenciákból, értesülésekből következtem – a mögöttük álló, átsugárzó három nagy európai kultúrát, amelyek ezt a megfontoltságában, óvatosságában annyira következetes országot állandóan inspirálták és ’fölsleges’ áldozatokra, a szépség annyi jelének megalkotására ösztönözték. Kolostoraikra és váraikra, templomaikra és házaikra méltán büszkék lehetnek. Hallom, hogy a gazdagok szívesen áldoznak emberbaráti és kulturális célokra, alapítványokra. Csak egy példa: a baseli múzeumok kimeríthetetlen változatossága. Többek között itt láttam egy álomszerűen szép óceániai, polinéziai gyűjteményt az archaikus szakralizmus jegyeivel [...] Milyen szomorú e

⁵³ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. 1969 Márton napján [nov. 11.]. Uo. 210–211.

⁵⁴ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. 1970. dec. 10. Uo. 228–229.

⁵⁵ Szilárdfy Zoltán: *A kegyképek Bálint Sándor szemével*. BSesz 84.

⁵⁶ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1977. hamvazószerda [febr. 23.]. *Ötvennégy...* 307.

⁵⁷ *Pál Endre levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1980. jan. 28. G.aut. BSh

⁵⁸ *Csapody Miklós levele Bálint Sándorhoz*. Sopron, 1976. júl. 6. és *Csapody István levele Bálint Sándorhoz*. Sopron, 1976. dec. 19. Gépíratok, aut. BSh 205–626/1977. Szeged, 1977. aug. 17. ÁBTL 31 Sz–9885. „*Szerkesztő*”. 0–19783/5, Csapody Miklós: „*Nehéz útra...*” 482, 496. Csapody István 1974 nyarán, Hetény János bencés osztálytársának ajánlásával került kapcsolatba Bálint Sándorral, mielőtt a szerző a szegedi egyetemre került. 205–626/1977. Szeged, 1977. aug. 17. ÁBTL 31 Sz–9885. „*Szerkesztő*”. 0–19783/5.

⁵⁹ *Sellei Istvánné Bíró Katalin levele Bálint Sándorhoz*. Bern, 1976. aug. 3. Kézirat. BSh

⁶⁰ *Sellei Istvánné Bíró Katalin levele Bálint Sándorhoz*. Bern, 1974. dec. 15. Kézirat. Uo.

múzeumokba száműzött életérzést, kultúrát szemlélni. De mit lehet tenni? Nos, a gyűjteményt baseli patríciusok támogatásával hozták össze. Volt ugyan miből, de azt is tudták, mi a vagyon egyetlen értelme [...] Egyet sajnálok, mert időből nem telt, hogy nem lehettem Graubündenben, Európa egyik legarchaikusabb néprajzi szigetén. Ott, ahol a *Varázshegy* kiváltságos tétlenkedői eljutottak ugyan valami összkomfortos kontempláció készségéhez, de az ottani parasztilág szemérmes konzekvenciáihoz, boldog szegénységéhez nem volt, nincs szemük és mértékük. Talán ezért nem érkeztek meg a Nietzschek és a Hans Castropok a boldogság, azaz megváltottság isteni adományához, ingyen öröméhez [...] Imádkoztam most már nem érte, hanem *hosszá*, Flühli Szent Miklósnak, Svájc alighanem legnagyobb fiának remetekápolnájánál és sírjánál. Ez az unterwaldeni parasztember (†1487) mintha a Bibliából lépett volna ki: megküzdött a kemény svájci létért, tíz gyermekéért, harcoló hazája paraszti szabadságáért, majd remeteként imádkozott, mindenét odaadta érte. Kortársai pátriárkaként tisztelték és tisztelik mai napig az utódok. XII. Pius az európai parasztlét utolsó óráiban (1943) avatta szentté, mintegy Miklós végrendeletével: az embernek nem mindig kell a szülőföldjéről elvándorolnia, társadalmi kötöttségeiből kiszakadnia, hogy megtalálja szentté hivatott önmagát. És éppen ez volt a parasztlét és sors életető, békítő ereje, vigasztalása, szinte misztériuma [...] Sajnos, idehaza ezekre az évezredek folytonosságokat inkább csak romjaiban, megfeszített képzeleti és szellemi kiegészítésekkel élhetjük át. Múltunknak annyi viszontagsága ennek az oka. Én talán csak Pannonhalma, Tihany, Béalápátfalva atmoszférájában éreznék ilyenre. Sajnos, az első kettő építő csöndjét a turizmus tiszteletlen kíváncsisága már megtörte, de mit lehet tenni. Mégis jó volt ebbe a Széchenyi féltő, szerető szavával: csúnyácska hazába megjönni. Talán ezért indul útnak az ember, hogy Flühli Szent Miklós módjára megérkezzék, és megmaradjon a maga helyén.”⁶¹ A szent példázatos életét saját állapotára vonatkoztatta.

Szegeden Sára várta, akinek „testi ereje, lelki közérzete rohamosan hanyatlik. Aligha van nagyobb szomorúság, mint tehetetlenül nézni, átélni az emberi pusztulást. Ilyenkor nagy alázattal érzem és várom, hogy Isten elégtételt adjon mindazért, amire a mi erőnkől és szeretetünkől nem telhetett. A mi hiányaink és nosztalgiáink nem maradhatnak mennyei kiegészítések nélkül.”⁶² Ekkor írta neki Borsos Miklósné: „vérezik a szívem Mindkettőjükért. Miről is van szó: parkinson? vagy valami újabb, valami más? Alig tudom elhinni a leírt állapotot. Mivé romolhatott augusztus óta, alig merem megkérdezni. Van valaki, aki segít? Sára ágyban fekszik? van gyógyszer, ami könnyebbít? Sándor, Maga a modern szentek egyike, csak tisztelni és csodálni tudom!”⁶³

1977 decemberében P. Szabó Ferenc jezsuita, a Vatikáni Rádió magyar szerkesztője 1978 húsvétjára meghívta a Vatikánba három rádióelőadásra.⁶⁴ Készült rá, hogy „Most már nem művészeti érdeklődésemnek, hanem kifejezetten vallásos igényemnek szeretnék eleget tenni.”⁶⁵ Az útlevel intézését Szabó hiába sürgette,⁶⁶ Sára betegsége és befejezésre váró munkái miatt mégsem utazott. 1979 tavaszán rövid kirándulást tervezett Olaszországba,⁶⁷ erre azonban már nem nyílt lehetősége.

⁶¹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1976. okt. 29. *Ötvennégy*... 301–302. Flühli Miklóst, családi nevén Nikolaus Löwenbruggert (Flüel, Unterwalden, 1417–1478) IX. Kelemen pápa 1667-ben avatta szentté.

⁶² *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1976. okt. 29. *Ötvennégy*... 301–302.

⁶³ *Borsos Miklósné levele Bálint Sándorhoz*. Tihany, 1976. okt. 19. Kézirat. BSh

⁶⁴ *Szabó Ferenc levele Bálint Sándorhoz*. Róma, Vatikánváros, 1977. dec. 18. A Radio Vaticana lp. G.aut. Uo.

⁶⁵ *Sudár János emlékezése*. BSesz 37.

⁶⁶ *Szabó Ferenc levele Bálint Sándorhoz*. Róma, Vatikánváros, 1978. febr. 20. A Radio Vaticana lp. G.aut. BSh

⁶⁷ *Sellei Istvánné Bíró Katalin levele Bálint Sándorhoz*. Bern, 1979. jan. 16. Kézirat. Uo.

A szegedi nép korrektúrapéldányát már 1965-ben megkapta. Az Ethnographia 1968 elején ezt írta: „A Könyvtájékoztató már 1966-ban örömet szerzett a néprajz barátainak és művelőinek Bálint Sándor könyvének elkészültéről és közeli megjelenéséről való jelentésével. A Gondolat Kiadó most valóra váltotta örömünket – egyelőre még cím nélküli – néprajzi sorozata hatodik köteteként való megjelentetésével”.⁶⁸ Összefoglalója tömören és színesen, „a művelt népszerűsítés hangján próbálja feladatát megoldani”, gazdagabb, mintha csak *A szegedi népélet* (1958) bővített kiadása volna. „E könyvben nem az érdekességet, furcsaságokat, hanem a népéletnek, mint az emberlét kötöttebb, archaikusabb tükröződésének szegedi sajátosságait és változatait iparkodtam megörökíteni, amint ezeket a történelmi sors, társadalmi fejlődés, gazdasági környezet és munka kiformálta.”⁶⁹ Kritikusa szerint „az OSZK tizenkétezernyi darabot számláló aprónyomtatvány anyagánál nagyobb ponyva-gyűjteménye van, szerettük volna, ha a kitűnő szerző ebből is többet merít könyvébe [...]”.⁷⁰

A *Szegedi példabeszédek és jeles mondások* címmel is Dugonics András emlékezetének ajánlotta (1972). Bár a táj, a történelem, hiedelmek, életmód, viselet és a mindennapi parasztélet szóláskincsének 14 fejezetét Dugonics ihlette,⁷¹ a régi szegedi irodalom alkotásainak, Tömörkény és Móra szólásainak felhasználásával saját gazdag gyűjtését foglalta össze. Műve „arra vállalkozik, hogy a *Szegedi szótár* anyagát rendezze, illetőleg a szegedi táj népéletéről készülő, nagyrészt már megjelenésre váró monográfiánk, 'A szegedi nemzet' szétszórta szóláskészletét összegezze. Egyszerre anyagközlés és feldolgozás: egy jellegzetes magyar nyelvjárás és néprajzi táj szóláskincsének előadása. Törzsökös anyagunkat iparkodtunk minél szélesebb helytörténeti, nyelvtudományi és néprajzi összefüggésekben, lehető teljességében bemutatni.”⁷² Ezt az adattárat Kováts István, a 19. század híres szegedi építőmestere emlékiratának gondozása követte. Szeged régi köveinek megmentője nemcsak ötezer kötetes könyvtárat gyűjtött, hanem '48-as emlékeit is megírta az 1880-as évek derekán. Bár alakja és művének helytörténeti jelentősége Bálint Sándort már a negyvenes évek első felétől foglalkoztatta,⁷³ az emlékirat megjelentetésére csak a hetvenesek elején nyílt lehetőség. „A kézirat esetleges kiadására már vagy negyedszázada állandóan gondolok. Családja, illetőleg örökösei rendelkezésemre bocsátották egyik, talán alapszövegét. Több levelét, vándorkönyvét, egyéb holmiját őrizgetem. Gondolom, elég járatos vagyok a város múltjában, népéletében. Mostanában az egyetemen helytörténeti munkaközösség alakult. Én éppen Kováts kéziratának alapos interpretációját vállaltam feladatul. Bár jól tudom, hogy a szellemi élet nem ismer, és nem ismer el semmiféle hitbizományt, mégis úgy hiszem: bejelenthetem a munkához való közömet” – írta a *Magvető* Kiadónak szánt fogalmazványában.⁷⁴ A munka egy fejezetét *Elcsábította a hazaszeretet* címmel előbb közölte,⁷⁵ teljes kiadása *Egy szegény pórfiú önéletrajza* címmel csak halála után, 1981-ben jelent meg.⁷⁶

⁶⁸ Schram Ferenc: *Bálint Sándor: A szegedi nép*. Ethn 1968. 79. évf. 2. 284–285.

⁶⁹ *A szegedi nép* 164.

⁷⁰ Ethn uo.

⁷¹ Péter László: *Bálint Sándor: Szegedi példabeszédek és jeles mondások*. Ttáj 1972. 26. évf. 12. 69.

⁷² *Szegedi példabeszédek...* 5.

⁷³ Szögédi Bálint [Bálint Sándor]: *A régi szegedi halászat*. DM 1944. jan. 26. 6. (a 18. századi halászélet Kováts István önéletírása alapján) és *Öreg Kovácsné a tanács előtt*. Uo. 1944. febr. 4. 6.

⁷⁴ Szeged, 1972. dec. 11. Kézirat. BSh

⁷⁵ Emlékirat 1848–49-ből. Közli Bálint Sándor. Ttáj 1973. 27. évf. 8. 68–76.

⁷⁶ *Egy szegény pórfiú önéletrajza*. A szöveget gond. és a jegyzeteket írta Bálint Sándor. Zombori István előszavával. Magvető. Bp., 1981.

Az áttörésnek is nevezhető esemény, amely immár széles körben ráirányította a figyelmet munkásságára, a 400 lap terjedelmű *Karácsony, húsvét, pünkösöd* 1973. karácsony kiadása volt.⁷⁷ Az esztendő szakrális hagyományait, az egyházi ünnepekhez kapcsolódó népszokásokat összegző áttekintése nagyobb kéziratának részleteként jelent meg, az 1938-ban kísérletnek, elindulásnak szánt *Népünk ünnepei* „irodalomközpontú” folytatásként.⁷⁸ Munkája olyan hatalmas történeti és néprajzi adatanyagot tartalmaz, amely európai viszonylatban is egyedülállóvá tette vállalkozását. Teljesítményének jelentőségét növelte, hogy a feldolgozás ilyen teljességén másutt külön intézetek, tanszékek dolgoznak.⁷⁹ Ő maga így tekintett feladatára: „Mindenütt a néprajzi humanizmus szellemében iparkodtunk ezt a világot a maga felekezeti (interconfessionalis), illetőleg népközi (interetnikus) változatosságában bemutatni, amennyire már és még lehetséges. A munka nagyon is megérett az aratásra. Pótolnia kell a szakkutatás egyenetlenségeit és hiányait. Meg kell örökítenie, amit a jozefinista papi szellemiség, továbbá századunk nagy gazdasági és világnézeti forrongása, végül napjainkban a II. vatikáni zsinat liturgikus újításai elmúlásra ítélték.”⁸⁰ Könyve három hét alatt elfogyott, pedig be sem került az állami könyvterjesztésbe, csak a Szent István Társulatnál volt hozzáférhető.⁸¹

Életének különös ajándéka volt az általa nevezetessé lett zombói mesemondó, Tombác János felfedezése, akinek egykori képzős tanítványa, Kovács Álmos vezette nyomára. „Miután az írás-olvasás, rádiózás következtében ez az élőszavas hagyományozódás mindinkább háttérbe szorul, én nem akartam hinni a fülemnek, és azt mondtam a tanítványomnak: jó, majd kimegyek, most más dolgom van. Újra megjelent, és újra hívott, hogy nem bánom meg [...] a végén kicsit dühösen azt mondtam, neki, hogy ha olyan fontosnak és olyan kitűnőnek találod ezt a Tombác Jánost, akkor egy mesét legalább vázlatba, a gondolatmenetét írd le. Hát ezt csakugyan megtette, és utána ész nélkül mentem ki a tanyára.”⁸² A 700 lap terjedelmű válogatott gyűjtemény 46 előadását Tombác 1961–72 között mondta magnetofonba a „profesztor úrnak”, aki ezzel a 20. század második felében – kis túlzással – nemcsak a Szeged környéki, hanem az egész hazai népi mesemondás hattyúdalát is megörökítette.⁸³ A hagyaték mindamellett nem csupán az egyik utolsó ilyen minőségű meserepertoár; különleges értékét az adja, hogy szemléletes elbeszélésével, ösztönös szerkesztőkészségével Tombác a nagy népi mesemondók egyike, Dömötör Tekla véleménye szerint mintegy „iskolapéldája annak, hogy a szájhagyomány hogyan dolgozta fel az ’irodalmi’ hatásokat, amit a múlt században konkrétan még nem tanulmányoztak, csak általános tételként szoktak hivatkozni szájhagyomány és írásbeliség kölcsönhatására.”⁸⁴ Ritkaság az is, hogy elbeszéléseihez különleges képzelőerőre valló naiv ábrázolásokat

⁷⁷ *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Szent István Társulat. Bp., 1973. 2. kiad. *Ünnepi kalendárium*. 1. k. Nagy ünnepeink a hazai és közép-európai hagyományvilágból. Mandala. Szeged, 1998.

⁷⁸ Varga Imre: *Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd*. ItK 1978. 82. évf. 1. 122.

⁷⁹ Tüskés Gábor: *Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Ünnepi kalendárium I–II. Ethn 1979. 90. évf. 3. 432–433.

⁸⁰ *Karácsony, húsvét, pünkösöd* 7.

⁸¹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1975. máj. 25. *Ötvennégy...* 286.

⁸² *A Magyar Népköltészet Hete*. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 177. Tombácról és Bálint Sándorról Temesi Ferenc: *Bartók*. Regény. Alexandra. Bp., 2012. 88–93.

⁸³ *Tombác János meséi*. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 17. Szerk. Ortutay Gyula. Akadémiai. Bp., 1975.

⁸⁴ *Bálint Sándor: Tombác János meséi*. Ethn 1976. 87. évf. 1. 276–277.

készített.⁸⁵ Még a könyv megjelenése előtt, 1974 végén meghalt, örökösei máig nevezetes elméleti vitát kiváltó „szerzői jogáért” pereltek.⁸⁶

A *Szeged reneszánsz kori műveltsége* (1975) is régóta készülő munkái közé tartozott. Bár sokszor szinte csak kikapcsolódásként dolgozott rajta, első változatával már 1960-ban elkészült, egyik legkedvesebb alkotása volt. Műve a szegedi béke (1444) és a „szegedi veszedelem”, a város török kézre kerülése (1552) közti időszak társadalmi-gazdasági fejlődésrajza után a kolostori és egyetemi-literátus műveltség eszmeforrásait és intézményeit, a reformáció, a hódoltság és a diaszpóra eseményeit tárgyalja. Kimutatja, hogy a középkor végi Szeged már a kolostori műveltségét is színező humanizmus, a peregrinusok és a hitújítás hatására vált reneszánsz polgárvárossá.⁸⁷ Nagyszámú értelmiségét négy nagyobb kolostor és több kisebb iskola nevelte, ahonnan a hódoltság alatt Bécs, Krakkó, Padova, Bologna, Párizs, majd a hitújítás után Wittenberg, Basel és Heidelberg egyetemére mentek tanulni. A szegedi törzslakosság szétrajzása 1552 után kezdődött, amikor a Debrecenben, Kassán, Kolozsváron megtelepedő közösségek Szeged városi műveltségét is magukkal vitték.⁸⁸ Összegzése szerint „az egykorú hazai polgári kultúra, kezdődő humanista műveltség nemcsak német jellegű városainkra jellemző. Bizonyosságainkból Szeged egykorú magyar parasztpolgárságának igen biztató szellemi élete bontakozik ki.”⁸⁹ Kézbe véve művét, Ortutay ezt írta neki: „Bárcsak Szeged lenne legalább hálás mindazért, amit érte tettél.”⁹⁰ Halála előtt kevéssel a szegedi barokk műveltség megírását is tervezte.⁹¹ A kétkötetes *Ünnepi kalendárium a Karácsony, húsvét, pünkösd* folytatásaként 1977-ben, bő ezer lap terjedelemben jelent meg az egyházi év hagyományainak teljes áttekintésével.⁹² Nem művészettörténeti, ikonográfiai szakmunkát, nem is sajátos társadalomtörténetet, vagy „a vallásos érzület, illetőleg folklór summázását, hanem mindezeknek egyensúlyával népeleti munkát” igyekezett írni.⁹³ Törekvése sikerre vezetett, mert adatainak egymást értelmező módszere segítségével a bőven idézett kódexek, legendák, imádságok és népi szövegek jól illusztrálják a jámborsági stílusokat és formákat, hívó magatartásokat.⁹⁴

A hetvenes évek első felében javában dolgozott *A szegedi nemzet* több ezer lapnyi kéziratán, amikor Trogmayer Ottó megyei múzeumigazgató műve kiadására felajánlotta neki a Móra Ferenc Múzeum kiadványkeretének megfelelő részét.⁹⁵ Ortutay naplójában szokott hangnemében, de elismerően már 1975 tavaszán azt írta, hogy „az Intézetben leadtam az átnézett mázsányi Bálint Sándor-kéziratokat (Sándor az igazi boldog ember: megvalósította önmagát, ezer

⁸⁵ Tombácz János *meseillusztrációi*. Művészet, 1973. 14 évf. 8. 4.

⁸⁶ Péter László: *Tombácz János „szerzői joga”*. DM 1976. máj. 16. 4, Tárkány-Szücs Ernő: *Bírósági per népmese gyűjtemény kiadása folytán*. NéprH 1977. 6. évf. 3–4. 118, *A Tombácz-ügy néhány elvi kérdése*. Uo. 1978. 1–2. 33–42, Hajdú Endre: *Jár-e szerzői díj a mesemondónak?* Új Tükör, 1978. febr. 19. 46, Deák András: *Birkavágás helyett per: bírói határozat a mesemondóról*. Nsz 1979. jan. 19. 4, Ficsor Mihály: *A folklór jogvédelme*. Élet és Irodalom, 1979. febr. 17. 2. és Lázár István: *A döntés helyes volt*. Uo. 2.

⁸⁷ Vásárhelyi Judit: *Bálint Sándor: Szeged reneszánsz műveltsége*. It 1977. 59. évf. 3. 764–765.

⁸⁸ Kósa László: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Köznevelés, 1976. 32. évf. 15. 14.

⁸⁹ *Szeged reneszánsz kori műveltsége* 3.

⁹⁰ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1975. dec. 5. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja lp. G.aut. BSh

⁹¹ Csapody Miklós: „*A világban...*” 403.

⁹² *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. 1. k. December 1.–június 30. 2. k. Július 1.–november 30. Szent István Társulat. Bp., 1977. 2. kiad. *Ünnepi kalendárium* 2–3. k. Mandala. Szeged, 1998.

⁹³ *Ünnepi kalendárium* 1. k. 7.

⁹⁴ Nagy Ilona: *Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. HÉ 1979. 1. évf. 186.

⁹⁵ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1974. okt. 29. *Ötvennégy...* 282.

oldalakon megírta Szeged néprajzát, gazdag, leíró módszerrel) [...].”⁹⁶ A mű első kötete 1977 karácsonya előtt jelent meg bő 600 lapon.⁹⁷ „A cím: *A szögedi nemzet*, szokatlanul hangzik, de – a mondanivaló leglelkére gondolva – nyilván kifejező. Sajátos helyi szóhasználatban a *szögedi nemzet* jelenti egyfelől a törzsökös szegedi népet (a szögedi nemzet szeret dógozni), másrészt pedig a hozzá való tartozást (én szögedi nemzet vagyok). Ez utóbbi némi önérzettel mondódik [...] Jelen mű: szülővárosom népi hagyományvilágának megörökítése sok évtizedes kutatásnak, szemlélődésnek, egy emberélet örömmel vállalt iparkodásának gyümölcse. Első kötete foglalkozik a szegedi néprajzi érdeklődés és kutatás színes, tanulságos történetével. Majd Szeged nevével, a kitűzött feladat rövid jellemzésével, a település és társadalom, ház és otthon jellegzetességeivel, utána az emberi megélhetés három archaikus ágával: a vízi élet és gyűjtögetés, pásztorkodás és jószágtartás, továbbá a mezőgazdaság sajátosságaival. A hátralévő kötetek a következő fejezetekre tagolódnak: népi iparágak, közlekedés és adás-vevés, táplálkozás, viselet, majd egészség és betegség, népnyelv és népköltészet, hagyomány és szokásrend.”⁹⁸ *Település és társadalom* című fejezetében előbb Szeged történelmi városrészeit, majd a szegedi nagytáj 145 települését tárgyalja, ezeket a *Ház, otthon, tanyaporta* és a gazdálkodás felsorolt ágai követik. *A szögedi nemzet* második része 1978 nyarán jelent meg. A gazdálkodás folytatásaként a vízi és szárazföldi közlekedés népi iparai után a vásár és vendéglátás, táplálkozás, háztartás és a viselet mesterségeinek teljes összefoglalását adja több mint 400 lapon. Szeged tárgyi néprajzának könyvei után a harmadik, a szellemi néprajz teljes körképe 1980 nyarán, közel 1000 lap terjedelemben jelent meg.⁹⁹ A nagymonográfia önmagában is egyedülálló monumentális kötete több száz „kismonográfia” összefüggő láncolata a család, születés, gyermekkor, játék, esküvő és lakodalom, katonáskodás, egészség, betegség, halál, temetés és a túlvilág, valamint a jeles szegedi napok, a népi hitélet, nyelvhasználat, mese és mondák, énekek, a ballada, a népzene (Paksa Katalin) és a táncélet (Felföldi László) komplex feldolgozásával.

Scheiber Sándor ezt írta neki: „Amíg magyar néprajzkutatás lesz, ezekhez, mint orákulumokhoz fordulnak.”¹⁰⁰ A mű nemcsak a településmonográfiák sorából emelkedik ki,¹⁰¹ hanem a magyar néprajz egyedülálló teljesítményeként a szegedi világ enciklopédiája. Tartalmazza mindazt, amit tárgyáról: az agrárszegénység, a módosabb parasztpolgárság, iparosok, kézművesek társadalmáról az írott források és a szójhagyomány alapján egyáltalán el lehet mondani.¹⁰² A lehetséges teljesség azért vált elérhetővé Bálint Sándor számára, mert a kutatómunkát egzisztenciális fontosságúnak tartotta, és mert „minden leírt szaváért egész életének súlyával felelt. A kutatás tárgyától való megragadottsága vezette a lényeg megismeréséhez, s a munka közben kibontakozó feladatok, fölmerülő problémák mindig szerves kapcsolatban álltak a mindennapok kérdéseivel. Bálint Sándor tudományos munkássága egyúttal életfilozófiája is, lelkének nagy élménye. A tudomány művészetté formálódik: teljes életet ad és teljes életet igényel.”¹⁰³ Scheiber elmondta azt is, hogy amikor „Szegeden sétáltunk, megjelöltem előtte a helyet, ahol majd szobra áll. Vigasztalni, erősíteni akartam vele. Utolsó, nagy könyvei érkezésekor válaszként mindig azt írtam: hatalmas

⁹⁶ *Napló* 3. k. 398. (1975. márc. 11.)

⁹⁷ A három kötet kéziratának gépelésében 1974 végétől a szerző is közreműködött. *A szögedi nemzet* 1. k. 930.

⁹⁸ Uo. 5.

⁹⁹ A három kötethez: *Mutató Bálint Sándor A szögedi nemzet című néprajzi munkájához*. Összeáll. Gyuris György. A Móra Ferenc Múzeum évk. Supplementum. Szeged, 1983.

¹⁰⁰ *Scheiber Sándor levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1978. jan. 4. Kézirat. BSh

¹⁰¹ Juhász Antal: *Bálint Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Második rész*. Ethn 1980. 91. évf. 2. 308.

¹⁰² Kósa László: *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete I–II*. HÉ 1979. 1. évf. 184.

¹⁰³ Tüskés Gábor: *Bálint Sándor: A hagyomány szolgálatában*. Vig 1983. 48. év f. 2. 148.

kököckák ezek szobra talpazatához.”¹⁰⁴ Munkájáért 1981-ben posztumusz Kossuth-díj helyett Ortutay-émlékérmét kapott.¹⁰⁵

Készülődése

„Az 1977-es esztendő eléggé fárasztó volt a sok nyomdai korrektúra és a kéziratok előkészítése, Sára súlyosbodó állapota miatt [...] Úgy szeretném életem hátralévő idejét feladatok nélkül eltölteni, csak úgy szemlélődni, néha-néha egy-egy reflexiót papírra vetni és az istenes halálra készülődni. Ez nyilván nem ilyen egyszerű: itt van elsősorban Sára a maga mindinkább hanyatló egészségével, számomra a helytállás nem könnyű gondjaival.”¹⁰⁶ 1968 óta gondolt a hagykozásra, hátramaradó értékeinek sorsára. „Családi gondjaim mellett [...] igen foglalkoztat, kire, melyik intézményünkre hagyjam magyar földön alighanem egyedülálló gyűjteményemet, könyveimet, kézirateimat. Legszívesebben valamelyik fiatal kollégára gondolnék, de pillanatnyilag nem látok senkit, aki az én tudományos célkitűzésemet tovább fejlesztené. Ha másként nem, akkor a M. Tud. Akadémiát jelölöm meg örökösömül.”¹⁰⁷ Később arra gondolt, műtárgyai „megvethetnék egy hazai szakrális néprajzi múzeum alapjait. Nem vagyok romantikus, de fájna, ha szétszóródna, vagy valamelyik múzeumunknak egyszerűen csak a raktárába kerülne.”¹⁰⁸ Régi elgondolása szerint „nagy szükség volna a vallásos népelet nyilvános bemutatására, egy múzeumra, ahol össze lehetne gyűjteni a szakrális népi kultusz tárgyait [...] Ez szervesen kiegészítené az egyházmegyei múzeumokban találtakat. Ilyenek már vannak külföldön is, Bécsben néhány évvel ezelőtt nyílt meg. A szakrális népeletet ismertető állandó kiállítás megrendezése valamelyik vidéki városban kívánatos volna. Talán lehetne Szegeden is...”¹⁰⁹ 1974-ben az is felmerült, hogy gyűjteményét – könyvtárát, régi műtárgyait, kortárs és naiv képeit, szentképeit, ponyvát¹¹⁰ és irathagyatékát – a pannonhalmi főapátságra hagyná.¹¹¹ Három nappal halála előtt végül csak „lelki végrendeletét” mondta el Hamvas Istvánnak.¹¹²

Amikor Sára beteg lett, visszafogadta. „Tömörkény utcai lakásába hozatta, és akkor mutatkozott meg igazán kereszténysége [...] ápolta, gondoskodott róla. Amikor nem győzte, ápolót fogadott melléje. Azután klinikára került a nagybeteg, akihez Sándor bácsi a haláláig hűséges volt szeretetben, irgalmasságban, jóságban.”¹¹³ Bálint Péter szerint a hetvenes évek elején „állandó vérnyomásproblémái voltak, szédült, gyakran elesett, kissé felejtőssé vált. Úgy tűnt, progresszív érlemeszesedés van kialakulóban a szervezetében. Csudák csudája,

¹⁰⁴ Scheiber Sándor: *Bálint Sándor*. In: *Folklór és tárgytörténet* 888, Csapody Miklós: „*A világban...*” 510–511.

¹⁰⁵ MN 1981. máj. 30. 7, CSMH 1981. máj. 30. 4, DM 1981. máj. 30. 8, MH 1981. máj. 30. 11, Nszab 1981. máj. 30. 9, *A Társaság új kitüntetettjei*. Bálint Sándor. NéprH 1981. 10. évf. 1–2. 3.

¹⁰⁶ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1978. febr. 26. *Ötvennégy...* 312.

¹⁰⁷ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1968. ápr. 28. Uo. 190–191. Hagyatéka nagy részét a múzeum vásárolta meg, l. DM 1981. dec. 17. 5, CSMH 1981. dec. 19. 8, MN 1981. dec. 19. 4, Nszab 1981. dec. 19. 6, Petőfi Népe, 1981. dec. 23. 8. Összefoglalóan N. Szabó Magdolna: *Bálint Sándor tárgy- és dokumentumgyűjteményéről és az emlékkiállításról a centenáriumi ünnepén*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Szeged, 2005. 7–23.

¹⁰⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1968. nov. 24. *Ötvennégy...* 197.

¹⁰⁹ Hegyi Béla: *A Vigilia...* 678, uő: *Vallásos néphagyományaink értékeinek megmentéséért*. ÚE 1980. jan. 6. 3.

¹¹⁰ Szilárdfy Zoltán: *A szentképgyűjtőre emlékezem*. BSek 127–133, *Vallásos ponyvanyomtatványok...* 2010.

¹¹¹ *Hajdók János levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1974. máj. 10. G.aut. BSh

¹¹² *Hamvas István emlékezése*. BSesz 46. A Magyar Néprajzi Múzeum 1980-ban tervezte, hogy páratlanul gazdag magángyűjteményéből időszakos kiállításán válogatott anyagot mutat be.

¹¹³ *Csonka Ilona Mariella emlékezése*. BSesz 4.

mintha anyám betegsége miatt lenne, teljesen talpra állt.”¹¹⁴ 1968 végén ezt írta: „Családi ügyeim nem akarnak rendbe jönni. Feleségem már fél éve betegszabadságon. Itt van nálam, idegzete igen megviselt. Talán már sohasem gyógyul meg egészen, amibe érhetően nagyon nehezen tud belenyugodni [...] Én tartom a lelket bennük [Sárában és Péterben], főleg sok idő-áldozattal, amelyre pedig öregedvén, munkámhoz nekem is akkora szükségem volna. Mindezzel nem panaszkodni akartam, csak helyzetemet jellemezni, hiszen eddig egészségem, munkakedvem kifogástalan. Megküzd a magánnyal, fagyasztó emberi közönnyel egyaránt. Igazán versenyt futok az idővel. Hogy kissé amerikaiasan fejezzem ki magamat, még legalább tízezer oldalt meg kell írnom, hogy az evangéliumi talentomokkal úgy-ahogy el tudjak számolni [...]”¹¹⁵ Sietette készülődését barátainak, pályatársainak megritkulása. Meggyászolta Ortutayt is; „Az idén két közeli barátom halt meg, elmúlásukat pillanatnyilag pótolhatatlannak érzem [...] Az egyik Ortutay Gyula, aki igazán újjászervezte és lehetővé tette a magyar néprajzi kutatás tiszteletre méltó virágzását. Barátságunkban politikai elkötelezettsége és végtelen hiúsága miatt voltak súlyos zökkenők, de az utolsó évtizedben zavartalanná vált [...]”¹¹⁶ Ortutay, megszépítve egykor vele szemben gúnyos, olykor gyűlölködő magatartását, 1974 nyarán is azt írta neki: „valóban nem felejtettem el sem az első találkozást, sem a hosszú sétákat és megbeszéléseket fiatalságom éveiből. S szerencsére azóta is csak jó emberi kapcsolatok fűztek össze bennünket. Mi kettőnk között soha harag, vagy félreértés nem volt.”¹¹⁷ Másik elhunyt barátja Rónay György volt, „a Vigilia feledhetetlen szerkesztője, akinek költői talentumai mellett tiszta emberségét, magas színvonalú katolicizmusát, ritka baráti készségét, vigyázva őrzött jóhiszeműségét annyira közel éreztem magamhoz.”¹¹⁸

Sára, aki 1976-ban az év nagy részét kórházban töltötte, 1977 februárjában visszatért a Tömörkény utcába. „Állapota valamelyest javult, a körülményekhez képest megvan. Időből bizony elvesz, mégis örülök, hogy itt él mellettem, és szolgálhatok neki.”¹¹⁹ Bálint Sándor életének súlypontja ekkor helyeződött át a munkáról a szolgálatra. Munkabírását és időbeosztását, de irodalmi érdeklődését is jellemzi, hogy „Az utóbbi hetekben kitűnő magyar fordításban elolvastam Robert Musil regényét (*Der Mann ohne Eigenschaften*, nyelvünkön *A tulajdonságok nélküli ember*), századunk egyik legnagyobb regényalkotásának találtam.¹²⁰ Elsősorban döbbenetes diagnózis korunk összevisszaságáról, az értelmetlenné analizált emberlétről, a karikatúrává züllesztett humanizmusról, másfelől valami misztikus telítettségéről vall, valami nagy szomjúságról, szinte a Kálvária Krisztusának panaszából, csak éppen nem tud önmaga fölé emelkedni. A céltalanság, célja vesztettség örvénylésében vergődik, Szent Ágoston nyugtalan szívével, csak éppen a hazatalálás öröme nélkül. Kissé rapszodikus, amit itt igyekeztem kifejezni: monumentális, de örömtelen alkotás, útvesztés.”¹²¹

A szegedi közvélemény nem „rehabilitálta”, mivel senki nem is tartotta bűnösnek. Ügye tíz év alatt szinte feledésbe merült, miután azonban pere után is tudni akartak róla, az állambiztonságnak ellenőrzött célszemélye maradt, priuszával a hetvenes évektől igyekeztek megterhelni más ügyben kiszemelt ismerőseit is.¹²² Hamvas István ekkor már titkos

¹¹⁴ Dlusztus Imre: *Bálint Sándor fiának lenni* (1.) Beszélgetés Bálint Péterrel a naplóról és a sorsról. SZE 2004. nov. 29. 8.

¹¹⁵ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1968. nov. 24. *Ötvennégy...* 196–197.

¹¹⁶ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1978. szept. 2. Uo. 318.

¹¹⁷ *Ortutay Gyula levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1974. aug. 16. Az MTA Néprajzi Kutató Csoportja lp. G.aut. BSh

¹¹⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1978. szept. 2. *Ötvennégy...* 319.

¹¹⁹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1977. jún. 5. Uo. 308.

¹²⁰ 1–3. k. Fordította Tandori Dezső. Az előszót írta Sükösd Mihály. Európa. Bp., 1977.

¹²¹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1978. febr. 26. *Ötvennégy...* 312–313.

¹²² Csapody Miklós: „*A világban...*” 390–391.

megbízottként működött, foglalkoztatására 1977 nyarán újabb terv készült. Eszerint, mivel „jól ismeri ’Subást’ [Ilia Mihályt] és baráti körét, elsősorban dr. Péter László és dr. Bálint Sándor ’F’-dossziés személyek felé kell elmozdulnia, akik a kegytárgyak, ereklyék, hagyományok irodalmi anyagának gyűjtésével foglalkoznak. Tőlük eljuthat a tmb. a célszemélyhez, annak erdélyi kapcsolatait felhasználva.”¹²³ A terv szerint „lépéseket kell tennie dr. Bálint Sándor nyug. tanár irányában. Erre lehetőséget biztosít az a tény, hogy korábban olyan megbízatást kapott tőle, illetve teljesített részére, hogy könyveit árusítsa.” Erre hivatkozva kellett felkeresnie, felajánlandó a sokak által keresett *Karácsony, húsvét, pünkösöd* és *Ünnepi kalendárium* plébániai árusítását. „A beszélgetés során mondja el a könyvek számára is hasznosak voltak, jól tudta kamatoztatni püspökétől kapott megbízatása, az egyházi műkincsek, ereklyék és egyéb értékek kutatása, feltérképezése és nyilvántartásba vétele területén. Hívja meg a plébánia műkincsgyűjteményének megtekintésére, illetve egyes tárgyak történelmi eredetének kutatására. Mutassa be a plébánia könyvgyűjteményét is, melyek között több, a középkorból származó filozófiai, etikai és tudományos értekezés is található. Ez utóbbi ’Subás’ érdeklődési köréhez tartozik, s feltehető, hogy elősegíti közeledésüket.” Csongor Győző arról is beszámolt, hogy Ilia a Bukarestben élő Kuncz Aladár-kutatót, Lőrinczi Lászlót Szegeden jártában „elvitte dr. Bálint Sándor lakására, ahol hosszabb ideig beszélgetést folytattak, amelynek tartalma egyelőre ’Makai’ előtt ismeretlen. Valószínű, hogy néprajzi jellegű témáról volt szó, tekintve, hogy Lőrinczi dr. Bálint Sándor munkássága felől is érdeklődött. Hálózatunk említést tett arról, hogy Ilia fontosabb vendégeit mindig felviszi dr. Bálint Sándor lakására.”¹²⁴ 1978 novemberében a piaristák rendjük tiszteletbeli tagjává, confraterré fogadták.¹²⁵ Avatása Kecskeméten, 1978. november 27-én ünnepélyes keretek között zajlott le. „Végrendeletileg meghagyom, hogy sírkövemre, ha lesz, ezt véssék rá: Piarista confrater. Az, hogy egyetemi tanár, professzor voltam, az elmaradhat.”¹²⁶

A szegedi nemzet harmadik kötetén dolgozott, amikor Ördögh Szilveszter, a Magvető Kiadó szegedi születésű szerkesztője válogatott tanulmányainak összegyűjtésére kérte.¹²⁷ Ő inkább a már rég hozzáférhetetlen *Szegedi példabeszédeket* és Kováts István emlékirását ajánlotta. Miután azonban a kiadó szakmunka helyett olvasmányos összefoglalót várt, Ördögh Szilveszter ezt írta neki: „Kellene a Gyorsuló Idő sorozatunkba a már többször emlegetett szakrális néphit, népelet kézirat – amely bemutatná a Kárpát-medencében élő népek felekezeti hagyományát, vallásgyakorlatát, szakrális szokásait, ’türelmességét’ és ’türelmetlenségét’ stb. Bizonyos, hogy ezt a könyvet – az egyes felekezetek, dogmák rövid jellemzését, leírását, egymáshoz való kapcsolatukat elvi és gyakorlati síkon, tárgyi és folklorizációs ’tükörképüket’ – csak Sándor bácsi írhatná meg nekünk.”¹²⁸ A dolog húzódott, Ördögh sürgette: „Tudom – és most hallottam is –, milyen tervek kötik még Sándor bácsi kezét. (Képeskönyv.) Mégis hadd zsaroljak: a riport végén emlegetett *pedagógusi* hivatás miatt a mi várakozásunk is igen fontos lehet. S nem csupán a várható nagy példányszám miatt. S nem csupán a ’levegőben’ lévő aktualitás miatt!”¹²⁹ 1979 nyarán Bálint Sándor végül megírta: „Ami kérésedet, a kéziratot illeti, nem tudom teljesíteni. Egyetlen magyarázata a 75 esztendő. Nem merek már kötelezettséget vállalni, mert nem tudom, életemből telik-e. Hidd el, ha komoly, méltó módon

¹²³ „Kecskeméti” fn. tmb. részére. Foglalkoztatási terv. Szeged, 1977. júl. 12. 1–3. ÁBTL CsmRfk. III/III. O. 31–Sz–9885. „Szerkesztő”.

¹²⁴ „Makai” fn. tmb.-vel tartott találkozóról készült jelentésből. Kivonat. Szeged, 1977. okt. 21. ÁBTL uo.

¹²⁵ Lukács László levele Bálint Sándorhoz. Kecskemét, 1978. nov. 11. G.aut. BSh

¹²⁶ Sudár János emlékezése. BSesz 38.

¹²⁷ Ördögh Szilveszter levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1977. dec. 23. G.aut. BSh

¹²⁸ Ördögh Szilveszter levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1978. dec. 4. G.aut. Uo.

¹²⁹ Ördögh Szilveszter levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1979. júl. 19. G.aut. Uo.

írnám meg (másként nem érdemes), legalább egy esztendő kellene hozzá. Most vénségemre kezdenek fölfedezni: előadások itt-ott, tájékoztatást kérő levelek napirenden, dilettáns szakmai kéziratok elolvasása. Mindezeket nincs lelkem visszautasítani, a végén sok kicsi sokra megy: nagyon belefáradok. Emellett a magam megkezdett komoly dolgai. Belerettenek, hogy nem tudom megalkotni őket, és nem látok senkit, akinek nyugodtan gondjaira tudnám bízni.”¹³⁰ A kért új kézirat helyett állították össze *A hagyomány szolgálatában* című, mégis régi írásaiból összeválogatott kötetet, amelyet 1979-ben terveztek kiadni,¹³¹ de csak halála után jelent meg.¹³² Ugyancsak posztumusz műként látott napvilágot a *Szeged–Alsóváros. Templom és társadalom* című munkája (1983). A *Búcsújáró magyarokat a hagyatékában* fennmaradt dossziék segítségével Barna Gábor fejezte be (1994),¹³³ válogatott naplóbejegyzéseit Bálint Péter adta ki (1997).

Erejét megfeszítve, mégis komótos jókedvvel dolgozott. Szomorúság csak akkor fogta el, amikor terveit sorolta, vagy amikor „nem vette be a munka”. Miután sokan sürgették, Márta Ferenc akadémiai főtitkár támogatásával hozzálátott az akadémiai doktori fokozat megszerzéséhez. 1979 nyarán Tálasi István arról értesítette, hogy életműve alapján a fokozat megszerzése „ügyszólván formális”. Márta 1979 nyarán az *Ünnepi kalendárium*, Tálasi *A szögedi nemzet* két kötetének benyújtását kérte,¹³⁴ nyomatékosan sürgetve, indítsa meg az eljárást. „Az is lehet, ha nem akarsz nagy nyilvánosságot, hogy a TMB [előtt,] a szakbizottság kibővített ülésén zajlanék le a hivatalos menet, és a nagy TMB megerősítése után a vita napjától visszamenőleg jár a doktori pótlék [...]”¹³⁵ Minderre élete utolsó őszén, Sára romló állapota és nyomasztó munkaterhe miatt nem kerülhetett sor. Közben ugyanis a búcsújárások történetének és a hét szentség népi tiszteletének feldolgozására készült, és felkérést kapott az *Akadémiai nagy lexikon* szakrális néprajzi szócikkeinek megírására.¹³⁶ Elvállalta a tíz kötetre tervezett *Magyar néprajz* katolikus népi vallásosságról szóló fejezetét is. Mindig az idő hiányára panaszkodott, mégsem volt ereje megtagadni az időfecsérlő vidéki utazással járó kéréseket. „Sajnos elég sokszor és sokfelé hívnak előadónak. Nehéz visszautasítani. Egyenesen kíméletlen a szeretetnek ez a szinte terrorja. Mindezekhez a mindennapok apró-cseprő, szürke tennivaló.”¹³⁷ A Lantos családnak írta 1979 novemberében: „Szinte agyonszorít a sok gond, elfoglaltság, kötelezettség, amelynek sajnos, sokszor én magam vagyok az oka: mindig az ügyet látom, szolgálnám, magammal pedig nem törődöm, amennyire mégis kellene, Sokszor annyira fáradt, kimerült vagyok, hogy úgy érzem, itt az utolsó óráim, és nincs már időm ahhoz, hogy véghez vigyem, ami rám osztatott...”¹³⁸ 1980. április végén meglátogatta Péter Lászlót „a Somogyi-könyvtár régi épületében, a Tiszára és a Várkertre néző sarki ablak mögött lévő kis zugomban. Beszélgetés közben elejtette, hogy a napokban is előadást tartott a tanyai diákok otthonában, Ortutay Gyuláról. Megdorgáltam, hogy drága idejét olyanra pazarolja, amit más is meg tudna csinálni. Elismerte igazamat. Most a levelezésből látom, ő éppúgy tudta ezt, mint én, ha nem mondta is.”¹³⁹

¹³⁰ Bálint Sándor levele Ördögh Szilveszterhez. Szeged, 1979. aug. 1. BSesz. 113.

¹³¹ Ördögh Szilveszter levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1980. jan. 27. G.aut. BSh

¹³² Csapody Miklós: *A hagyomány szolgálatában*. MH 1981. nov. 4. 6.

¹³³ Bálint Sándor–Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok*. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat. Bp., 1994.

¹³⁴ Tálasi István levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1979. jún. 28. AZ ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke lp. G.aut. BSh

¹³⁵ Tálasi István levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1979. jún. 28. G.aut. Uo.

¹³⁶ Pócs Éva levele Bálint Sándorhoz. Bp., 1979. febr. 20. Uo.

¹³⁷ Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz. Szeged, 1979. júl. 3. Ötvennégy... 323.

¹³⁸ Idézi Lantosné Imre Mária: *Értékmentő misszió*. BSek 282.

¹³⁹ Péter László: *Mindörökké Szeged* 475.

1979. augusztus 1-jén megünneplelt 75. születésnapjára Erdélyi Zsuzsanna így emlékezett: „Ez a vasárnap délelőtti ünnepi szentmisét követő ebéden történt, amikor is püspöke jelenlétében köszöntötte őt Alsóváros képviselője, majd barátai, élükön Hamvas Istvánnal, szép, igaz szavakkal, énekkel. Annyira meghatódott, hogy szólni sem tudott, csak könnyezve köszönni: barátságot, ragaszkodást, és elnézést kérni, amiért érzései úrrá lettek rajta s nem engedték, hogy ’illendően’ viszonzza a szívből jövő megnyilatkozásokat.”¹⁴⁰ II. János Pál pápa személyéhez szóló levélben köszöntötte,¹⁴¹ amiről „előre semmit sem tudtam, ezért igen jólesett.”¹⁴² Hamvas István szerint „Ragyogó, boldog arccal jött, s arra kért, hogy ezt a levelet a szilveszteri hálaadáson olvassam föl a templomban, mert hiszen szívének minden alsóvárosi nagyon kedves.”¹⁴³ Barátai szűk körben ünnepelték a Tisza Szállóban. Szeged hivatalossága helyett „a Város” nevében Péter László köszöntötte, július 19-én este a Magyar Televízió 1. csatornája sugározta *A legszögédibb szögédi* című, Trogmayer Ottó közreműködésével készült portréfilmjét.¹⁴⁴ „Most a nyáron készültem Lantos Miklós pécsi fotós barátommal Szlovákiába, de számításaimat a televíziós közvetítés bizonytalan időpontja keresztülhúzta – írta Kassára. – Folyton halogatták, végre most 19-én, este ¾ 10-kor sorra kerülök. Nagyon boldog volnék, ha idő, illetőleg alkalmad volna rá még Magyarországon a végignézésére.”¹⁴⁵ A film rehabilitáció számba menő bemutatása¹⁴⁶ és megisméltése élénk sajtóvisszhangot keltett.¹⁴⁷ Elégedetten írhatta: „Sokan megemlékeztek 75. születésnapomról. Valahogy fölfedeztek, hogy élek és vagyok, hogy tettem egyet és mást. Nem tagadom, hogy jólesett, de sokszor már fárasztott, és némi keserűséget váltott ki belőlem: mintha kissé elkéstek volna vele. Utána sokfelé hívtak az ősz folyamán előadni, kisebb tanulmányokat is kértek [...] az ügy miatt nem lehetett valamennyit visszautasítani, ami azonban eltervezett munkaprogramomat keresztelte, visszavetette.”¹⁴⁸ 1979 augusztusában *A szabadon álló vallási objektumok típusai és funkciói* címmel az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács kérte előadásra,¹⁴⁹ szeptemberben Cegléden, Borsos Miklósnak a református nagytemplom falán elhelyezett Szegedi Kis István-domborműve felavatásán vett részt,¹⁵⁰ előadott a nyíregyházi Móricz-centenáriumon és egy honismereti tanácskozáson,¹⁵¹ Szent Gellértra emlékezett Mezőkopáncson,¹⁵² 1980 tavaszán a szekszárdi tanárképző főiskolán tartott előadást.¹⁵³ Rövid távú munkaprogramjának sürgős része lett az a szakrális népművészeti képeskönyv, amelyet Lantos Miklós fényképeiből tervezett összeállítani.¹⁵⁴

1979. december közepén rosszabbodott Sára állapota; „keserűsége mindig nagyon megrendít. Mostanában a terhek alatt majdnem teljes kimerültség kezd rajtam erőt venni. Az

¹⁴⁰ Erdélyi Zsuzsanna: *Bálint Sándor (1904–1980)*. Vig 1984. 49. évf. 9. 716.

¹⁴¹ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1979. Luca napján [dec. 13.]. *Ötvennégy...* 326.

¹⁴² *Bálint Sándor levele Rónai Bélához*. Szeged, 1979 advent. Rónai Béla: *Bálint Sándorra...* 141.

¹⁴³ Idézi Ifj. Lele József: „Az Úr...” 53.

¹⁴⁴ Teljes szövege: Csapody Miklós: „Nehéz útra...” 123–140.

¹⁴⁵ *Bálint Sándor levele Görcsös Mihályhoz*. Szeged, 1979. júl. 14. G.aut. BSh

¹⁴⁶ *Tóth Ferenc levele Bálint Sándorhoz*. Makó, 1979. júl. 21. G.aut. Uo.

¹⁴⁷ (bé) [Bársony Éva]: EH 1979. júl. 20. 2, V.–K. [Vítok Katalin?]: MN 1979. júl. 25. 4, Mátyás István (?): Szabad Föld, 1979. júl. 29. 22, Tóth Sándor: *Bálint Sándor – a pedagógus*. ÚE 1979. aug. 5. 3, Péter László: *Bálint Sándor a képernyőn*. Filmvilág, 1979. aug. 15. 31.

¹⁴⁸ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1979. aug. 1. *Ötvennégy...* 325–326.

¹⁴⁹ *Arató Miklós levele Bálint Sándorhoz*. Bp., 1979. aug. 13. G.aut. BSh

¹⁵⁰ *Molnár Miklós levele Bálint Sándorhoz*. Cegléd, 1979. szept. 9. G.aut. Uo.

¹⁵¹ Ifj. Lele József: *Szegedi előadókkal*. Nyári egyetem Nyíregyházán. DM 1979. aug. 7. 4, Földesné Györgyi Erzsébet: *Az emberélet fordulói*. Honismereti tanácskozás Kunszentmártonban, 1979. okt. 25–26. NéprH 1980. 9. évf. 1–2. 12–14.

¹⁵² *Ezer éve született Gellért püspök*. Közli Tóth Ferenc. Marosvidék, 2004. 5. évf. 2. 6–9.

¹⁵³ Pánelt Mária: *Honismeret és pedagógia*. Tolna Megyei Népújrság, 1980. ápr. 27. 16.

¹⁵⁴ Csapody Miklós: *A kultúra...* 74, Lantosné Imre Mária i. m. 282–283.

állandó időzavar, amit alig lehetséges föloldani, szinte megbénít. Ebben a helyzetben koromra gondolva igen fáj, hogy nem tudok mindent elvégezni, ami reám várakozna, bár tudom, hogy minden emberélet az isteni irgalom és a mi buzgólkodásunk mellett is szükségszerűen torzó marad, amely csak Odaát válik egészsé. Ami a mindennapokat illeti: nem nélkülözök, de nehezen élek.”¹⁵⁵ Megterhelése korához képest sok volt már: „Az elmúlt 76 esztendő ugyancsak próbára tett. Maga az ünneplés, amelyben olyan szeretetreméltóan és minden hálámát megérdemlően részesítettek, megörvendeztetett, de ugyanakkor meglehetősen ki is merített. Ehhez járult a rengeteg határidős előadás, amelyet nem illett visszautasítanom, továbbá számos postamunka. Legjobban megvisel azonban Sárának mindinkább hanyatló állapota. Végeredményben egész törődésem egész természetesen elsősorban az övé volt és most is az. A karácsonyi ünnepek alatt úgy tetszett, hogy most már nem sok van neki hátra. Legújabban mintha kissé összeszedte volna magát, de az orvosok egyáltalán nem biztatnak: ez csak átmeneti eufória. Sajnos számot kell vetnem azzal, hogy rövidesen magamra maradok.”¹⁵⁶ Egyik utolsó, róla szóló híradásában ezt írta: „Súlyos, félelmetes Sára állapota. Mindennap számot kell vetnem a halálával. Ettől is nagyon szenvedek.”¹⁵⁷ Erőt vett rajta a fáradtság, „az utóbbi pár héten nem voltam sehogy sem. Mindenképpen le kell azonban számolnom ezzel a lebegő állapottal és bele kell állanom az orvosságot jelentő munkába.”¹⁵⁸ Három héttel Sára halála előtt családi barátjuk, Rácz Aladár cimbalomművész svájci francia felesége, Yvonne vigasztalta: „nagyon tudom érezni azt a fájdalmat, amit érez drága Andika mostanában. De meg kell nyugodnia azzal, hogy Sárával szemben annyira megértő volt mindig, oly magas fokú jóságos volt, hogy most már csak azt kell kívánnia, hogy minél előbb, szegény Sára, szenvedés nélkül elaludjon *végre*, mert Neki is ez lesz egy megáldás. Miután ismerem jól Sárát, tudom, hogy az Ő büszkesége nem engedné, hogy lássam Őt ilyen gyenge állapotban, és ezt respektálok.”¹⁵⁹

Sára 1980. február 29-én hunyt el.¹⁶⁰ Bálint Sándor belenyugodott a megváltoztathatatlanba: „Igazán megváltás volt már neki a halál, az utolsó félét rettenetes szenvedésekben küzdötte végig. Alig találok helyemet.”¹⁶¹ Márciusban Vámbéri Gusztávval tudatta: „Sára hosszú szenvedés, egyheti agónia után, de a szentségekkel még idejében megerősítve ment át az öröklétbe, ahol teljesség után sóvárgó lelke, sok lázadozása Urának örömeiben bizonyosan megpihent, eligazítódott. Én meg levertem nézek az égre. Talán lesz még valami dolgom itt az emberek között.”¹⁶² Mindenki úgy vélte, „megkönnyebbül, ha a súlyosan szenvedő, lázadó asszony meghal. Nem így történt [...] súlyosan megrendült és maga is készült a halálra.”¹⁶³ Szilárdfy Zoltánnak is azt írta, „Az utolsó fél esztendő nekem is nagy próba volt: nagyon fáradt és kimerült vagyok. Nehezen igazodom helyre. Pihenni szeretnék egy kissé, de nem lehet. Szinte minden nap jön valami: előadásra, lektorálásra, kézirat átolvasására való fölkérés, karácsony óta talán száz levelet is írtam. Látogatóim sokszor alaposan visszaélnék az időmmel, pedig más földi kincsem már nincsen. Ne érts félre: tudod, hogy mindig kész voltam segíteni, most is. Viszont ismét szeretném Sára távozása után

¹⁵⁵ *Bálint Sándor levele Lang Ernőhöz*. Szeged, 1979. Luca napján [dec. 13.]. *Ötvennégy...* 325–326.

¹⁵⁶ *Bálint Sándor levele Ördögh Szilveszterhez*. Szeged, 1980. jan. 10. BSesz. 118.

¹⁵⁷ *Bálint Sándor levele Görcsös Mihályhoz*. Szeged, 1980. jan. 12. BSh

¹⁵⁸ *Bálint Sándor levele László Gyulának*. Szeged, 1980. Szent Margit ünnepén [jan. 18.]. László Gyula hagyatékában.

¹⁵⁹ *Rácz Yvonne levele Bálint Sándorhoz*. Budapest, 1980. febr. 1. Kézirat. BSh

¹⁶⁰ A DM gyászközleménye szerint „Bálint Sándorné Németh Sára hosszú szenvedés után meghalt. Végtisztessége utolsó kívánságára, teljes csendben, március 4-én volt. Minden más értesítés helyett. A gyászoló család.” Idézi Péter László: *Mindörökké Szeged* 474.

¹⁶¹ *Bálint Sándor levele Ördögh Szilveszterhez*. Szeged, 1980. március 10. BSesz. 120.

¹⁶² Idézi Péter László i. m. 482.

¹⁶³ Gáspárné Zauner Éva: *Bálint Sándor emberi...* 17–18.

a magam legszemélyesebb munkáját folytatni, hiszen kevés már az idő.”¹⁶⁴ Bár változatlanul dolgozott és tervezett, már mindinkább készülődött, továbbra is felaprózva idejét. Április közepén a *Korunk kommunikációs zavarairól* rendezett konferencián, ahová Lükő Gábort és Weöres Sándort is meghívták, *A szimbólumok visszaszorulása a mai közlésben* címmel tartott referátumot.¹⁶⁵ Május 16-án Szeged reneszánsz műveltségéről tartott volna előadást a Magyar Építőművészek Szövetsége Fialat Építészek Körében,¹⁶⁶ ez azonban tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála miatt már elmaradt, csakúgy, mint Patay Éva festőművész szeptemberi, Múcsarnokban rendezendő kiállításának megnyitása.¹⁶⁷

Az utolsó utazása előtti harmadik napon, egy hónappal halála előtt Nagykőrösön elvégezte életgyónását. Fila Béla emlékezése szerint „Ahogy előttem térdelt vagy félóraig, én szinte nem is tudtam mondani semmit sem, csak figyeltem egy élet vallomására, melyből kiderült, hogy igen, lehet élni és szenvedni, nagyon szenvedni – tisztán, ártatlanul, Isten közvetlen, konkrét jelenlétében!”¹⁶⁸ A május 2-i, péntek esti baleset előtti kedden, április 29-én felkereste Hamvas Istvánt Alsóvároson, és elmondta neki, „temetése hogyan legyen, amikor meghal. Nagyon kemény, határozott és szent szavakat mondott [...]”.¹⁶⁹

Halála

Miután egyedül maradt, bizonytalanná vált, hallása már korábban megromlott. Leginkább a gyenge forgalmú Palánkban érezte magát biztonságban, ügyeit intézni mégis gyakran utazott Pestre. Barátai óvták a figyelmetlenségtől, Lang Ernő Ausztráliából intette: „még ma is rossz rá gondolnom, hogy milyen elővigyázatlanul keresztezed az utcákat [...] A nagy forgalomban elhatározásaidat ne kövesd olyan türelmetlen sietséggel. Bocsáss meg, hogy aggodalmamat szóvá teszem, de azért mégis kérlek: légy elővigyázatos. Ezzel Magadnak is tartozol, de a járművezetőnek is.”¹⁷⁰

Végzetes autóbalesetben halt meg. Keresztlányának esküvőjére 1980. május 1-jén, csütörtökön érkezett meg Pestre. A menyasszony családjától korábbi menyje (Péter elvált felesége, Paksa Katalin) péntek estére várta, amikor háromnegyed nyolckor, Budán, a Hattyú és az Erőd utca találkozásánál autó ütötte el,¹⁷¹ amit egy öt állítólag személyesen ismerő főiskolai hallgató vezetett. Bálint Sándor begombolt kabátjába akadt bele a visszapillantó tükör.¹⁷² Nyolckor vették föl a Szent János Kórház idegsebészetére, és még az éjjel megoperálták. Noha szervezete korához képest erős és ellenálló volt, reménytelen kómás állapotán nem tudtak segíteni az orvosok. Föloldozva, pápai áldással és az utolsó kenettel még május 2-án éjjel ellátva május 10-én 19 óra 30 perckor halt meg. Halálának oka agyzúzódás volt.

A hírt elsőként a Dél-Magyarország május 11-i száma közölte: „Nagy gyásza van a szegedi nemzetnek. Tudós fia, *A szögedi nemzet* írója, a József Attila Tudományegyetem nyugalmazott professzora tegnap meghalt [...] Egyik előadását hallgatva mondta nemrég valaki: boldog lehet az a város, amelynek ilyen tudós elme gyűjti és rendszerezi a dolgait. Ez

¹⁶⁴ *A kegyképek...* BSesz 82.

¹⁶⁵ *Szende Tamás levele Bálint Sándorhoz.* Bp., 1980. febr. 20. Az MTA Nyelvtudományi Intézete lp. G.aut. BSh

¹⁶⁶ A Magyar Építőművészek Szövetsége Fialat Építészek Körének meghívója. Uo.

¹⁶⁷ *Patay Éva levele Bálint Sándorhoz.* Győr, 1980. máj. 13. Kézirat. Uo.

¹⁶⁸ BSesz 42.

¹⁶⁹ † *Hamvas István emlékezése.* Uo. 46.

¹⁷⁰ *Lang Ernő levele Bálint Sándorhoz.* 1974. júl. 18. *Ötvennégy...* 278.

¹⁷¹ Horváth Dezső: *Zárótétel.* Bálint Sándor: A szögedi nemzet. Harmadik rész. Ttáj 1982. 36. évf. 9. 75.

¹⁷² Trogmayer Ottó szóbeli közlése. Szeged, 2003. okt. 21. és Horváth Dezső: *Szófoszlányok...* 20.

a város most megrendülten áll a hír súlya alatt.”¹⁷³ Gyászjelentésére Péter László és Trogmayer Ottó annak a népi imádságnak az első sorát írta, amelyet Tömörkény halálakor, 1917. április 27-én Móra idézett a Szegedi Naplóban: „Letettem testemnek romlandó sátorát, / honnét formáltattam, ölelem föld porát, / lakom sötét boltját, s immár Istenemet, / kegyes teremtőmet áldom örömmel...” Alatta ezt állt: „Mély fájdalommal tudatjuk, hogy Bálint Sándor nyugalmazott egyetemi tanár, néprajztudós, 76 éves korában 1980. május 10-én elhunyt. Búcsúztatása gyászmise keretében a szeged-alsóvárosi Havi Boldogasszony templomban május 20-án délelőtt fél 11-kor, az alsóvárosi temetőben 12 órakor lesz. Gyászolják családtagjai, barátai, tisztelői.”¹⁷⁴

¹⁷³ H. D. [Horváth Dezső]: *Meghalt Bálint Sándor*. Haláláról Polner Zoltán (Pr. Z. CSMH 1980. máj. 11. 12.), Zelei Miklós (z. m. MH 1980. máj. 13. 6.), Katona Imre (K. I. MN 1980. máj. 13. 9.) és Varga Lajos Márton (Nsz 1980. máj. 13. 5.) is hírt adott.

¹⁷⁴ Fontosabb búcsúztatói: Kósa László: *Bálint Sándor (1904–1980)*. HÉ 1980. 2. évf. 476–477, Gyuris György: *Bálint Sándor (1904–1980)*. SkM 1980. 19. évf. 3. 95–96, Juhász Antal: *Bálint Sándor (1904–1980)*. Honismeret, 1980. 8. évf. 3. 14–15, Tüskés Gábor: *Bálint Sándor (1904–1980) és a magyar vallási néprajz*. KatSzle 1980. 32. évf. 3. 215–223, Katona Imre: *Búcsú Szeged szerelmesétől: Bálint Sándor professzor úrtól*. NéprH 1980. 9. évf. 3–4. 106–109, Lengyel András: *Bálint Sándor (1904–1980)*. Magyar Könyvszemle, 1980. 96. évf. 4. 390, Együd Árpád: *Bálint Sándor, a szakrális néprajz nagy örege*. Confessio, 1980. 3. évf. 4. 109–111, Tóth Béla: *Sándor bátyánk*. Ttáj 1980. 34. évf. 6. 96, Kilián István: *Bálint Sándor emléke*. Napjaink, 1980. 19. évf. 7. 33, Péter László: *Bálint Sándor nélkül*. Kortárs, 1980. 24. évf. 8. 1332–1334, Nagy Olga: *Emlékezés Bálint Sándorra*. Korunk, 1980. 39. évf. 11. 835–836, Tálasi István: *Búcsú Bálint Sándortól*. Ethn 1981. 92. évf. 1. 148–151. és Gyuris György: *Bálint Sándor munkássága*. Bibliográfia 47–51.

Epilógus

Végtisztesség Alsóvároson

Onnan temették, ahol keresztelték. Gyászmiséjét Udvardy József megyés püspök mondta,¹ templomi ravatalánál Hamvas István, sírjánál Nyíri Antal bölcsészkarai dékán, Ferenczi Imre adjunktus, Tálasi István egyetemi tanár és Trogmayer Ottó múzeumigazgató búcsúzott tőle.² „Régi szegedi hagyomány, hogy a Város nagy halottait a Közművelődési Palota előcsarnokában ravatalozzák föl – írta Péter László. – Egyebek közt Dankó Pistát (1903), azután a Város történetíróját, Reizner Jánost (1904), majd Tömörkényt (1917). A forradalom egyetlen szegedi mártírját, Fogas Imréné Balogh Etelt is innen búcsúztatta 1919-ben Hollós József. Utána Cserzy Mihálynak (1925), Károlyi Lajosnak (1927), Móra Ferencnek (1934), Juhász Gyulának (1937) és Szalay Józsefnek (1937) járt ki ez a végtisztesség. Levéllel fordultam Komócsin Mihályhoz, a megyei pártbizottság első titkárához, hogy adja meg a Város ugyanezt elégtételül is legalább haló poraiban Juhász Gyula óta legnagyobb szülőltének. Nem adta meg. Megfogalmaztam a közleményt a temetésről, de a Dél-Magyarország ezt nem közölte. Lékai László bíboros primás szegedi látogatása úgy került be a temetés utáni napokban megjelent újságba, mintha semmi köze sem lett volna Bálint Sándorhoz, nem a búcsúztatására jött volna le, hanem passzióból. A görcsök nem oldódtak. De Szeged rég látott akkora temetést, mint Bálint Sándoré volt az alsóvárosi templomtól az alsóvárosi öskertig.”³

Az „utolsó szegedi kegyes tömegtüntetésen” sok ezren kísérték, köztük az állambiztonság megfigyelői. Később berendelték Hamvast is, szemére hányva, hogy „a templomban a Himnuszt énekelték, a sírnál pedig a Szózatot [...] azt felelte rá, a magyar nemzet imádságát a nemzet minden hűséges fiának koporsójánál el szabad, és el is kell énekelni [...] hogyan fordulhatott elő, hogy az első koszorú színei kiadták nemzeti lobogónk három színét, a pirosat, a fehérét és a zöldet? [...] Nem ő gondolta ki, hogy temetése tüntetés legyen.”⁴ Tóth Béla így búcsúzott tőle: „mondják a könyvtárosok, ünnep szombatján még fönt járt nálunk, ahogy kisdíák kora óta naponta, hetenként. Mondják továbbá, tétován téblábolt, kicsit szomorkásan, mintha készült volna valami szomorúra. De én tudom, az életre készült [...] Háromembernyit dolgozott, eszményi emberként hurcolta magát, még a legmodernebb filozófia mércéje szerint is. Ám olyan árnyékot vetett, amely apolitikussága révén éppen neki árnyékolt leginkább. Kicsit szembe is került miatta a fölkarolt szegedi nemzettel, amelyért érdemesnek tartotta magát az életre.”⁵ Scheiber Sándor így idézte: „Amikor az alsóvárosi plébániatemplomból kihozták felejthetetlen barátom, Bálint Sándor koporsóját, szüntelenül arra gondoltam, hogy ezt is munkaasztalából kellett volna elkészíteni. Ezen érték és készültek örökbecsű munkái.”⁶ Későbbi méltatása szerint „szegény, szerény – több: alázatos ember volt. A mások érdemeit felnagyító, a magáét háttérbe szorító. Érző, érzékeny lélek. A legtisztább ember, akit sok évtizedes barátságunk folyamán megismerhettem [...] Haláláig csak kandidátusságig vitte. Biztos vagyok benne, hogy értékekre fogékony korunk Szeged halhatatlan fiának nem késlekedik méltó emléket állítani, s Bálint Sándornak valóban

¹ (mf.) [Magyar Ferenc]: *Eltemették Bálint Sándort*. ÚE 1980. jún. 1. 2.

² † Hamvas István: *Gyászbeszéd a temetési szentmisén*. BSesz 49–51., Nyíri Antal: *Búcsú Bálint Sándortól*. MNy 1981. 70. évf. 1. 120, Tálasi István: *Gondolatok Bálint Sándor temetésén*. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978/79–1. Szeged, 1980. 12–17, Trogmayer Ottó: *Tisztelgő szavak Bálint Sándor temetésén*. Uo. 11–12.

³ Péter László: *Mindörökké...* 476–477. Komócsin Mihály elutasító levelét l. uő: *Mindenkor...* 377.

⁴ Horváth Dezső: *Szófoszlányok...* 20.

⁵ Tóth Béla: *Sándor bátyánk* 96.

⁶ Scheiber Sándor: *Asztalból koporsó*. In: *Folklor és tárgytörténet* 875–876.

szobra lesz városában.”⁷ Máskor Johannes Boltét, a német néprajz óriását idézte, akit barátai a Doctor Allwissend és Treuer Johannes mesecímekkel illettek. „Az volt Bálint Sándor is: a mindentudás és a hűség megtestesítője. Minden leírt betűjének, minden kiejtett szavának etikai hitele volt. Ki tudja pótolni tudományát? Ki pótolhatja emberségét?”⁸

Boldoggá avatása 2005-ben indult meg. Január 3-án Gyulay Endre szeged-csanádi püspök P. Szőke János SDB-t, a boldoggá és szentté avatások magyarországi koordinátorát kinevezte az ügy posztulátorává, majd 26-án létrehozta a Történelmi Bizottságot.⁹ Bálint Sándor életrajzi összefoglalója 2006 tavaszán készült el.¹⁰ Az eljárás első szakasza 2007 közepén zárult le, amikor a dokumentációt megküldték a vatikáni Szentté avatási ügyek Kongregációja számára.¹¹ Bálint Sándort azóta a „tiszteletre méltók” sorába tartozik.

⁷ Uő: *Bálint Sándor. Élet és Irodalom*, 1980. máj. 17. 6. Nevét és alakját irodalmi és képzőművészeti alkotások sora, szobrai és emléktáblái, utca, iskolák és közintézmények őrzik Szegeden és Tápén: BSek 377–393, Bóna Endre: „*Én nem érdelek ilyen kitüntetést*”. Műalkotások Bálint Sándor emlékére. Szeged, 2004. 16. évf. 7. 42–45. Hagyatékáról Csapody Miklós: „*A világban...*” 514–517. és N. Szabó Magdolna: *Bálint Sándor (1904–1980) hagyatéka a Móra Ferenc Múzeumban*. In: *Vallásos ponyvanyomtatványok...* 11–19. Munkásságáról és utóéletéről nélkülözhetetlen Gyuris György *Bálint Sándor munkássága* c. idézett műve (2007).

⁸ Scheiber Sándor: *Bálint Sándor emlékezete*. Forrás, 1981. 13. évf. 6. 60.

⁹ A bizottság szakértőivé Barna Gábort, Csapody Miklóst, Péter Lászlót és Zakar Pétert nevezte ki. *Causa di Beatificazione e Cannonizzazione del Servo di Dio Bálint Sándor laico*. Szeged, 2005. jan. 26. Gépirat a szeged-csanádi püspök levélp, aut.

¹⁰ Csapody Miklós: *Történelmi életrajz Bálint Sándor boldoggá avatási eljárásához*. Kézirat. 2006. máj. Összegyűjtött tanúságtételeket már 1994-ben adtak át Gyulay püspöknek. *Bálint Sándor boldoggá avatásáért*. KerÉlet 1994. júl. 10. 4.

¹¹ *A boldoggá és szentté avatási ügyek állása 2006. január 31-én*, Vértanúink–Hitvallóink. Szentté avatások híradója, 2006. 12. évf. 1. (44.), P. Sz. J. [P. Szőke János]: *Bálint Sándor néprajztudós (1904–1980)* Uo. 9–11, *Ima boldoggá avatásáért*. Uo. A szentszéki dokumentációnak életrajzi összefoglalóm mellett része a szerző személyes tanúvallomása is.

Rövidítések

aut. = autográf aláírással
ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
ÁEH = Állami Egyházügyi Hivatal
Alo. = alosztály
ÁVH = Államvédelmi Hatóság
ÁVO = Államvédelmi Osztály
ÁVO Phj = ÁVO Politikai hangulatjelentések (1948)
BM = Belügyminisztérium
BSek = Bálint Sándor emlékkönyv („...szolgálatra ítéltél...”. Lazi Könyvkiadó. Szeged, 2004.)
BSesz = Bálint Sándor-emlékszám (Szegedi Műhely, 1990. 1–4.)
BSh = Bálint Sándor hagyatéka a szegedi Móra Ferenc Múzeumban
BTK = Bölcsészettudományi Kar
Buk. = Bukarest
Cs = csoportdosszié
cs. = csoport
Csm. = Csongrád megye
CsMH = Csongrád Megyei Hírlap
CSML = Csongrád Megyei Levéltár
CsmRfk = Csongrád megyei Rendőr-főkapitányság
DISZ = Demokratikus Ifjúsági Szövetség
DM = Délmagyarország, Dél-Magyarország
DN, dn, DNP = Demokrata Néppárt („Barankovics-párt”)
DSzle = Délvidéki Szemle
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem
EPL = Primási Levéltár, Esztergom
Ethn = Ethnographia
EthnN = Ethnographia–Népelet
FKP = Független Kisgazdapárt
FMDP = Független Magyar Demokrata Párt
fn. = fedőnév
G. = gépirat
HÉ = Hungarológiai Értesítő
HÚ = Hétfői Újság
It = Irodalomtörténet
ItK = Irodalomtörténeti Közlemények
JATE = József Attila Tudományegyetem
k. = kötet
KAPSZ = Katolikus Parasztiifjúsági Szövetség
KatSzle = Katolikus Szemle
KB = Központi Bizottság
KDNP = Kereszténydemokrata Néppárt
kg = kisgazdapárt (FKP, Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt)
kir. kath. = királyi katolikus
KNP = Katolikus Néppárt
KNT = Keresztény Női Tábor
Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem
KSz = Korunk Szava

KSZN = Katolikus Szociális Népmozgalom
 KV = Központi Vezetőség
 lp. = levélpapírján
 m. kir. = magyar királyi
 MDP = Magyar Dolgozók Pártja
 METEM = Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
 MFP = Magyar Függetlenségi Párt („Pfeiffer-párt”)
 MH = Magyar Hírlap
 MKP = Magyar Kommunista Párt
 MN = Magyar Nemzet
 MNFF = Magyar Nemzeti Függetlenségi Front
 NevSzle = Nevelésügyi Szemle
 NNy = Népünk és Nyelvünk
 MOL = Magyar Országos Levéltár
 MNy = Magyar Nyelvőr
 MRP = Magyar Radikális Párt
 MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt
 MSZN = Magyar Szociális Népmozgalom
 MSZP, msz = Magyar Szabadság Párt
 MTA = Magyar Tudományos Akadémia
 MTAK KGY = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény
 NéprH = Néprajzi Hírek
 NN = Nemzetgyűlési Napló
 NPP = Nemzeti Parasztpárt
 NSz = Népszava
 Nszab = Népszabadság
 NSZK = Német Szövetségi Köztársaság
 NNy = Népünk és Nyelvünk
 OD = objektumdosszié
 OFM = Ordo Fratrum Minorum = kisebb (ferences) testvérek rendje
 OGYN = Országgyűlési Napló
 ONB = Országos Nemzeti Bizottság
 ő. e. = őrzési egység
 Öfj. = összefoglaló jelentés
 P. = Pater (atya; szerzetes)
 PB = Politikai Bizottság
 PDP = Polgári Demokrata Párt
 Phj. = politikai hangulatjelentések
 PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum
 pk = pártonkívüli
 PNyO = Politikai Nyomozó Osztály
 PO = Politikai Osztály
 pp = parasztpárt (NPP)
 ProtSzle = Protestáns Szemle
 PSZL = Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár
 SDB = Societas Don Bosco (szalézi rend)
 SJ = Societas Jesu (a jezsuita rend)
 SkM = Somogyi-könyvtári Műhely
 SZAB = Szegedi Alföldkutató Bizottság
 SzCsPL = Szeged-csanádi Püspöki Levéltár

SZDP, szd = Szociáldemokrata Párt
SZE = Szegedi Egyetem
SZER = Szabad Európa Rádió
SzFJTE BNyTK = (a) Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kara
SZFÚ = Szegedi Friss Újság
SZH = Szegedi Hírlap
SZKP = (a) Szovjetunió Kommunista Pártja
SZM = Szegedi Műhely
SZN = Szegedi Napló
SZNSZ = Szegedi Népszava
SzTBNyTK = (a) Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Kara
SZTE = Szegedi Tudományegyetem
SzTEBTK = (a) Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara
SZÚN = Szegedi Új Nemzedék
TársSzle = Társadalmi Szemle
TMB = Tudományos Minősítő Bizottság
TörtSzle = Történelmi Szemle
Ttáj = Tisztatáj
ÚE = Új Ember
ÚÉ = Új Élet
ÚL = Új Látóhatár
VB = Végrehajtó Bizottság
Vig = Vigilia
VKM = Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Summary

Sándor BÁLINT ethnographer (1904–1980) is one of the greatest scientists of Hungarian ethnography's history. With his sacral ethnology researches, with a first-made civic dictionary and his monograph of Szeged he created a complete and utmost personal achievement of the Hungarian ethnography. Over half-a-thousand publications of Bálint cover the fields of bibliography and press history, science of linguistics and literature, local and church history as well as research on architecture, art and folk music.

He wished to demonstrate the phenomenological plenitude of folk tradition, therefore Bálint laid emphasis on perpetuance and representation instead of theoretical questions. One of his respecters points out that amongst the scientists of universal ethnology only Sándor Bálint – and perhaps Claude Lévi-Strauss – had the specific skill to examine a community's traditional universe impartially, even if he was a member of the community. He raised generations of pedagogues through more than thirty years, but he wasn't allowed to establish his school because of political reasons. After the second world war he was a Member of Parliament as a Christian democrat politician, for a few years. He supported the idea of the European Union from the beginning of the Fifties, on the grounds of the Catholic thought of unity.

This monograph presents Sándor Bálint's course of life in eight chapters. The first chapter (1904–1927) deals with an early period of his life: a half-urban, half-country rural civilian childhood, a vocation of studying arts and a concert of Béla Bartók which had a great effect on Bálint.

The second chapter (1927–1934) summarizes Bálint's participation in his generation's movements and the process of joining the world of science. His work *Szeged népe* (*Szeged folk*), published in 1933, followed Lajos Kálmány's data gathering.

The third chapter (1934–1940) is a summary of Bálint's working as a pedagogue and his involvement in the Catholic social movements of the era. In this period his main work is *Népünk ünnepei. Az esztendő néprajza* (*Our popular feasts. The ethnography of the calendar*, published in 1937).

The fourth chapter (1940–1945) deals with his friendship with the novelist Zsigmond Móricz, his unsuccessful tender in Kolozsvár and the re-opening of the University of Szeged. The following works were brought out during this period: *Egy magyar szentember* (*A Hungarian Saint*) in 1942, *Sacra Hungarorum* (*Sacred Hungary*) and *Boldogasszony vendégségében* (*Visit with the Virgin Mary*) in 1944.

The fifth chapter (1945–1948) reveals Bálint's detour to politics and the evolution of the communists obtaining an absolute power as well as the liquidation of Demokrata Néppárt (Democratic People's Party). The sixth chapter (1947–1965) sums up his academic work and writings of this era: *Szegedi szótár I–II.* (*Szeged dictionary*, published in 1957); *A szegedi népelet* (*Folk life of Szeged*, published in 1958); *Szeged városa* (*City of Szeged*, published in 1959); *A szegedi paprika* (*The Paprika of Szeged*, published in 1962).

The seventh chapter (1964–1965) describes his shadowing by the police and the history of the show trial which broke his career with a suspended sentence and compulsory retirement. The last chapter (1965–1980) shows the last stage of Bálint's life, when he made his most remarkable works: *Tombác János meséi* (*Tales of János Tombác*), *Szeged reneszánsz kori műveltsége* (*Szeged's Renaissance Culture*, published in 1975); *Ünnepi kalendárium I–II.* (*Calendar of Religious Feasts*), *A szögedi nemzet I–III.* (*The 'Szöged' Nation*), published between 1976–1980). He was killed in a car accident in the spring of 1980.

There are successful intellectual careers of the 20th Century in Hungary but Sándor Bálint's course of life is not one of these. Yet his career is full and complete in a spiritual

sense, even though he had a cruel historical and personal fate. Bálint's life became a work of his art with his devoted Catholicism, a commitment towards nation and society, and with his European mentality.

His life and work can easily be classified: he was a first generation intellectual with rural background and became a competent authority in his special field and in the mental sphere from his early life. He belonged to a top-notch progressive wing of contemporary Catholic intellectuals and followed politically the highbrow stream of modern Christian democracy. He stood for social reform ideas and tradition, guarded the church and the concept of religious freedom in the same time. Bálint subordinated his work to help others and became nominated for beatification by the Church. This monograph elaborates his heritage and is built upon unknown archival sources about Sándor Bálint.

Névmutató